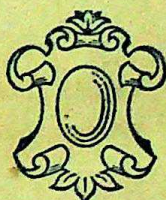

स्वामी रामतीर्थ.

भाग दुसरा.

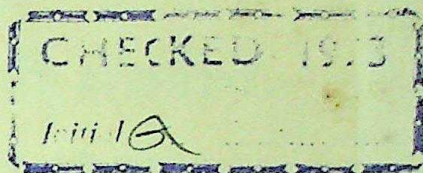
मनोरंजक ग्रंथप्रसारक मंडळी,
गिरगांव, मुंबई.

किंमत २-०-०.

पुस्तक-संख्या ४३५ / ३३२५

पंजिका-संख्या २०१५३

पुस्तक पर सर्व प्रकार की निशानियां
लगाना वर्जित है। कोई महाशय १५ दिन से
अधिक देर तक पुस्तक अपने पास नहीं रख
सकते। अधिक देर तक रखने के लिये पुनः
आज्ञा प्राप्त करनी चाहिये।

LIBRARY.
GURUKULA KANGRI.

संस्कृत विभाग १९८४-१९८५

पुस्तक ६८ वें.

रामा रक्ततीर्थ.

(चरित्र आणि सदुपदेश.)

भाग दुसरा.

" I come blazing light,
And the shadows must flee. "
—Rama.

लेखक

श्रीयुत नागेश वासुदेव गुणाजी, बी. ए., एल्एल्. बी.
बेळगांव.

[द्वितीयावृत्ति.]

प्रकाशक

मनोरंजक ग्रंथप्रसारक मंडळी,
गिरगांव, मुंबई.

किं. २-०-०.]

सर्वे हक्क खात्रीत.

[१९२४.]

Printed and Published by Damodar Raghunath Mitra,
at The Manoranjan Press, 3, Sandhurst Road, Bombay 4.

पाहिजेत !

सुधारक

दुसऱ्यांचे नव्हेत

तर स्वतः

आणि संपन्न

विश्वविद्यालयाच्या पदव्यांनीं नव्हेत

तर मनोजयानें.

वय—दिव्यानंदभरित तारुण्य.

वेतन—सरूपता.

सत्वर अर्ज पाठवा !

भिक्षांदेहि नको !

निश्चयानें मागा !

कोणाकडे ?

जगदीशाकडे—

ह्मणजे आपल्या आत्मारामाकडे.

ॐ

ॐ

ॐ

! नमो भगवते

कामधु

हस्तक लेखन

कामधु

कामधु

हस्तक लेखन

कामधु

कामधु

कामधु

कामधु

कामधु

कामधु

कामधु

कामधु

कामधु

कामधु

कामधु

कामधु

कामधु

समर्पण.

श्रीरामतीर्थवचनामृतसंजीवनीची

ही

मराठी प्रतिकृति

“ ही आर्यभूमी जगतांत मान्य
व्हावी असा यन्मनिं हेतु पुण्य ”

आणि

“ जे आर्यभूची निरपेक्ष सेवा
करावया मानिति तुच्छ जीवा ”

अशा सर्व महाराष्ट्रबंधुभगिनीनां मोठ्या प्रेमानें
अर्पण करण्यांत येत आहे.

अनुक्रमणिका.

१	गृहसौख्य कसें साधवें ?...	...	...	...	...	...	१७
२	वैवाहिक स्थिति आणि साक्षात्कार.	...		...	...	...	३७
३	गृहस्थ आणि मोक्ष.	...	...	...	...	...	५६
४	हिंदी स्त्रिया.	...	...	...	...	...	६५
५	पत्नी.	...		...	...	...	६७
६	पाप आणि त्याचा आत्म्याशी संबंध.	...	...	...	...	...	६९
७	पापाची चिकित्सा आणि निदान.	...	...	...	...	...	८५
८	मुखाचें निवासस्थान.	...		...	...	...	९३
९	सान्तामधील अनंत.	...	...	...	...	...	१०२
१०	मनःपटलावरील आत्मरवि.	...	...	...	...	...	१०८
११	खरें आत्मतत्त्व.	...	...	...		...	११६
१२	स्फूर्तीचें स्वरूप.	...	...	...		...	१२४
१३	सकलकामनापूर्तीचा उपाय.			...		...	१३५
१४	विजयी आध्यात्मिक शक्ति.	...	...	...	...	...	१४८
१५	मोक्षेसचा दंड.	...	...	...		...	१७१
१६	धर्मग्रंथांचा विररीत अर्थ.	...	...	...	...	...	१८९
१७	स्वैरालाप.	...	...	...		...	२०४
१८	समतोल मन.	...	...	...	...	...	२१८
१९	दुःखांतून स्वानंदांत.	...	...	...	...		२३२
२०	सनातन जीविताचा कायदा.	...	...	...		...	२४७
२१	देहविस्मृति.	...	...	...	...	...	२५९
२२	उच्च शिष्टाचाराचा नियम.	...	...	...	...	...	२६७
२३	वेदान्तावर एक मोठा आक्षेप.	...	...	...	...	...	२६८

२४ बृहदारण्यकम् [भाग ७ ते १३]. ... २७०

७ वैवाहिक स्थिति चक्ष्याप्रमाणे असावी.

८ नव्याणवाचें जालें.

९ स्तुतीचें जालें.

१० आयुष्याचें महत्त्व.

११ ईश्वरविषयक खुबीदार प्रश्नोत्तरें.

१२ ग्रीसेल्देची गोष्ट.

१३ राम आनंदांत मग्न.

२५ हिंदुस्तानची प्राचीन दिव्यदृष्टि. ... २९५

२६ सुधारलेल्या जगावर हिंदुस्तानचें आध्यात्मिक ऋण. ... ३०७

प्रस्तावना.

महाभाग वाचकजन । भाग्य तुमचें उदेळें पूर्ण ।
 रामतीर्थीच्या मुखांतून । स्वतःसे ही ज्ञानगंगा ॥
 प्राशन करा हें अमृत । नलगे शोधावा अन्य ग्रंथ ।
 प्रपंच परमार्थ सुनिश्चित । साधती येणें पूर्णपणें ॥

—दिगंबरदास.

महाराष्ट्रवाचकांनां रामतीर्थसंजीवनी मानवल्यामुळे, आणि त्यांनीं उत्तेजन दिल्यामुळे, त्या ग्रंथाचे पुढील भाग तयार करण्याचा आक्षीप संकल्प केलेला आहे; आणि परमेश्वरकृपेनें दुसरा भाग तयार होऊन आज वाचकांच्या हातीं पडत आहे, याबद्दल आझाला आनंद होत आहे.

मद्रासच्या 'गणेश आणि मंडळी'नें रामतीर्थीच्या व्याख्यानांचा दुसरा भाग इंग्रजीत प्रसिद्ध केला आहे, आणि दिल्लीच्या लाला अमीरचंदानीं रामतीर्थीच्या समग्र ग्रंथांचे—'अनुभवकानना'चे चार व्हॉल्युम इंग्रजीत प्रसिद्ध केले आहेत. पहिल्या व्हॉल्युममध्ये (१) अंतरात्मा, (२) शक्तीचें उगमस्थान, (३) साधनत्रिंदु असे तीन भाग केलेले आहेत. यांतील कांहीं व्याख्यानें आमच्या पहिल्या भागांत आलेलीं असून पहिल्या व्हॉल्युममधील राहिलेलीं सर्व व्याख्यानें या आमच्या दुसऱ्या भागांत दिलेलीं आहेत. शिवाय वृद्धारण्यक भाग ७ ते १३ दुसऱ्या व्हॉल्युममधून, आणि (१) हिंदी स्त्रिया, (२) पत्नी, (३) गृहस्थ आणि मोक्ष, (४) हिंदुस्तानची प्राचीन दिव्यदृष्टि, व (५) सुधारलेल्या जगावर हिंदुस्तानचें आध्यात्मिक ऋण, हीं तिसऱ्या व्हॉल्युममधून घेतलीं आहेत.

'गणेश आणि मंडळी'नें स्वामी रामतीर्थांचीं जीं व्याख्यानें आणि लेख पहिल्या भागांत प्रसिद्ध केले आहेत, आणि ज्यांचें भाषांतर आमच्या मराठी स्वामी रामतीर्थ-चरित्र आणि सदुपदेश-भाग १ ला यांत आले आहे, त्यांपैकीं बहुतेक व्याख्यानें आणि लेख स्वामीजींच्या हयातीत प्रसिद्ध झाले होते. तीं व्याख्यानें आणि ते लेख पुनः स्वामीजींकडून तपासले गेले. याशिवाय स्वामीजींच्या निघनकाली सांपडलेल्या

आणि आतां तीन व्होत्युममध्ये प्रसिद्ध झालेल्या व्याख्यानावर आणि लेखांवर त्यांचा हात फिरलेला नाही. स्वामींनीं हीं सर्व व्याख्यानं पुनः तपासिलीं असतीं, तर त्यांनीं त्यांत पुष्कळ सुधारणा केली असती, आणि पुष्कळ नवीन भर घातली असती. आपलीं सर्व व्याख्यानं आणि लेख पुनः नीट काळजीपूर्वक तपासून लिहिण्याचा आणि आपला उपदेश सर्वांगसुंदर करण्याचा स्वामीजींचा संकल्प होता. वेदान्त हा भावि पिढीचा वैयक्तिक आणि सामाजिक धर्म होण्यास पात्र आहे, असें ते योग्य रीतीनें प्रतिपादन करणार होते; पण दोन कारणांमुळे त्यांचा वेत सिद्धीला गेला नाही; (१) आपले काम उत्तम व्हावें या हेतूनें निघनापूर्वीं दोन वर्षे त्यांनीं मूळ वेदांचा पूर्ण अभ्यास शास्त्रोक्त रीतीनें करण्याला आरंभ केला. यामुळे आपलीं व्याख्यानं तपासून त्यांतील विषय पुनः नवीन लिहून काढण्याला लागणारा वेळ आपलें काम भव्य आणि अद्वितीय करण्याच्या तयारीत गेला; (२) स्वामी जर शहरांत लोक-चर्चीत राहिले असते, तर लोकांच्या गरजा आणि इच्छा पाहून आपलें काम लवकर पूर्ण करावें, अशी त्यांनां प्रेरणा झाली असती; पण त्यांचा वास त्यांनां प्रिय असलेल्या हिमाचलावरील निर्जन स्थळांत असल्यामुळे त्यांचें मन दिवसेंदिवस संसारापासून निवृत्त होऊन अनंतांत लीन होऊं लागलें. पूरणसिंगजी त्यांनां शेवटीं भेटावयाला गेल्यावेळीं ते बराच वेळ स्तब्ध होते. लिहिणेंवाचणें त्यांनीं अजीवात सोडून दिलें होतें. याविषयीं पूरणसिंगजींनीं प्रश्न विचारतां स्वामीजी आपली देहविस्मृति किंवा समाधि इची स्थिति सांगूं लागले. ते झणाले “ जितकाजितका देशाचा विसर आझांला अधिक पडत जाईल, तितकेंतितकें अधिक लोकहित आमच्या हातून सहज होऊं लागेल. हातीं घेतलेलें काम माझ्याकडून कदाचित् पुरें होणार नाही; पण मी हा लोक सोडून गेल्यावर तें काम पुढें अधिक चांगलें केलें जाईल, अशी मला खात्री वाटते. माझे वेत, इच्छा आणि संकल्प सोडून देऊन मी अनंतांत लीन झालों, झणजे माझ्या मनांत भरून राहिलेले आणि माझ्या आयुष्याला वळण लावणारे

प्रस्तावना.

विचार पुढें योग्य काळीं समाजांत पसरतील, आणि आपलें कार्य करतील.”

ही कल्पना स्वामीजींच्या मनांत इतकी कांहीं विंबून गेली होती, कीं, पूरणसिंगजींनीं कितीहि विनवणी केली, तरी त्यांनीं पुनः कांहीं लेखणी हातीं धरिली नाही !

याप्रमाणें व्याख्यानांवर त्यांचा हात न फिरल्यामुळें त्यांची मांडणी जरी व्यवस्थित रीतीनें झाली नाही, तरी त्यांचे विचार प्रस्तुत स्वरूपांत कां होईना, आमच्यापाशीं आहेत, ही मोठ्या समाधानाची गोष्ट होय. दुसऱ्या दृष्टीनें पाहतां हा एक प्रकारचा फायदाच आहे, असें वाटतें. धारण, स्वामीजींचीं व्याख्यानें वाचतांना, ते आझांशीं संभाषण करित आहेत, आणि व्यवस्थितपणा आणि सफाई यांत दिसून येणारी उणीव गोडी व जोमदारपणा यांनीं चांगली भरून येत आहे, असें वाटतें.

स्वामीजींच्या या व्याख्यानांत आढळून येणारा हा एक विशेष आहे, कीं, वेदान्ताचीं तर्कें प्रतिपादन करितांना ते बुद्धिवादाचा किंवा तर्कशास्त्राचा फारसा उपयोग करित नाहीत. तर त्यांनां जें कांहीं सांगावयाचें आहे, तें ते अंतःकरणापासून सांगतात. कोणत्याहि विषयावर प्रमाणें देत बसण्याच्या भरीला न पडतां, अनुभवशीर व चटकदार अशा गोष्टीच ते सांगतात; आणि खरोखर पाहतां शुष्क बुद्धिवादापेक्षां आयुष्यांत घडलेल्या गोष्टींच्या अनुभवापासून आझांला अधिक फायदा होत असतो. आजपर्यंत कोरडा आणि कंटाळवाणा बुद्धिवाद आझांीं पुष्कळ नाही का ऐकिला ? तेव्हां स्वामीसारख्या महात्मांनीं आयुष्यांत सर्वांनां पदोपदीं येणाऱ्या अनुभवाच्या जोरावर मोठमोठीं तर्कें विशद रीतीनें प्रतिपादन केलेलीं पाहून कोण मोहित होणार नाही ? या दृष्टीनें पाहतां स्वामीजींच्या व्याख्यानांत सत्याचें तर्कशास्त्रानुसार विवेचन केलेलें नसून, सत्य कसें अनुभवार्थें याविषयींच्या सूचना दिलेल्या आहेत. स्वामी हे उत्तम कवि आणि तर्कवेत्ते असल्यामुळें, उत्तम व उदात्त विचार

आणि सुंदर व जोरदार भाषा यांचा अपूर्व मिलाफ त्यांच्या उपदेशांत ठिकठिकाणी दिसून येतो.

या ठिकाणी त्यांच्या आत्मोन्नतीविषयीं दोन शब्द सांगणें अप्रासंगिक होणार नाही. पंजाबांतील एका गरीब सारस्वत ब्राह्मणकुळांत स्वामीजींचा जन्म झाला होता. लहानपणापासून त्यांना आपल्या विद्याभ्यासांत बऱ्याच अडचणी येत गेल्या, तरी त्यांनीं त्यांतून स्वपराक्रमानें आपला मार्ग बाहेर काढिला. विद्यार्थिदशेंत असतांनाच त्यांनीं आपला पुढील मार्ग आंखून, आपलें अंतिम ध्येय ठरविलें होतें, असें दिसतें. कारण, ते स्वस्वपणें, शांतपणें आणि एकाच विशिष्ट हेतूनें प्रेरित होऊन आपला अभ्यास नेटानें करीत होते. परिस्थिति कितीहि विकट आणि प्रति-कूल झाली, तरी त्यांनीं तिला कांहीं दाद दिली नाही. कितीहि अडचणी आल्या, तरी ते डगमगले नाहीत. यावरून त्यांचा दृढनिश्चय स्पष्ट दिसून येतो. बाह्यतः ते एखाद्या कुमारिकेप्रमाणें भिडस्त आणि विनय-शील दिसत, तरी कधीहि न दबणारी अशी प्रबल इच्छाशक्ति त्यांच्यांत पूर्णपणें वसत होती. कोणत्याहि ऐहिक फायद्यासाठीं अगर हेतूसाठीं नव्हे, तर दिवसेंदिवस वृद्धिंगत होणारी ज्ञानलालसा तृप्त करण्यासाठीं अभ्यासा-वर निष्काम प्रेम करणारे ते एक नमुनेदार विद्यार्थी होते.

अंगांत घालण्याला एखादा आंगरखा नसला तरी चालेल, किंबहुना एखादे वेळीं जेवण चुकलें तरी हरकत नाही; पण यांऐवजीं रात्री अभ्यास करण्याकरितां तेल घेण्याला कोणीं पैसे दिल्यास, तें त्यांना फार आवडत असे. विद्यार्थिदशेंत संध्याकाळपासून तो सूर्योदयापर्यंत एकसारखा अभ्यास करीत त्यांनीं पुष्कळ दिवस काढिळे. ज्ञानार्जनाची त्यांना इतकी अनिवार हांव होती, कीं, त्यांनीं आपल्या सुखांकडे किंवा शरीराच्या गरजांकडे विलकूल लक्ष दिलें नाही. शीत-उष्ण, क्षुधा-तृषा इत्यादिकांचा त्यांच्या ज्ञानलालसेवर कांहीं एक परिणाम झाला नाही.

अशा प्रकारें ज्ञानाची उपासना केल्यामुळें ते कवि, तत्त्ववेत्ते, गणितज्ञ, शास्त्रज्ञ बनले; पण हे सर्व ज्ञान मिळविण्याला त्यांना अत्यंत श्रम करावे

लागले, किंबहुना खडतर तपश्चर्याच करावी लागली, असें ह्मणणें यथार्थ होईल. 'प्राविन्सियल सिव्हिल सर्व्हिस'साठी आपली शिफारस करितों, असें जेव्हां लाहोर येथील सरकारी कॉलेजांतील प्रिन्सिपॉलने त्यांना सांगितलें, तेव्हां त्यांच्या डोळ्यांत पाणी आलें आणि मस्तक थोडेंसें लववून त्यांनीं उत्तर दिलें, कीं, "महाराज ! मीं इतके परिश्रम करून जें ज्ञान मिळविलें आहे, तें अशा रीतीनें त्याचा विक्रय करण्यासाठीं नवून लोकांना देण्यासाठीं मिळविलेलें आहे. सरकारी अधिकारी होण्यापेक्षां शिक्षक होणें मला अधिक आवडतें."

विद्यार्थिदशेंत स्वामी फारसे कोणार्शी मिसळत नसत; पण ग्रंथद्वारे ते पुष्कळ साधुसंतांच्या, कवींच्या व महत्त्वांच्या समागमाचा लाभ घेत असत. इराणचे सुफी तत्त्वज्ञ, विशेषतः हाफिज, अत्तार, मौलाना रूम, शामसतत्रेज हे त्यांचे नेहमींचे मित्र असत. हिंदुस्तानचे अनेक साधुसंत त्यांना आपलीं गुह्यें सांगत. तुळशीदास आणि सुरदास यांनीं त्यांना निःसंशय स्फूर्ति दिली. चैतन्यप्रभूचें प्रेम, तुकाराम व नानक यांची मधुर भक्ति, कबीर, फरीद, हसन आणि बो अल्ली कलंदर यांचें ध्यान, प्रल्हाद व ध्रुव यांची श्रद्धा, मिराबाई, बुल्लाशाह आणि गोपाळसिंग यांची तीव्र मुमुक्षा, श्रीकृष्णाचें गूढ रहस्य, शिव आणि शंकराचार्य यांचें ज्ञान, इमर्सन, कॅट, गेटी, कार्लाइल यांचे विचार, वाल्ट विटमन आणि योरो यांचे सहजोद्गार, क्लिफर्ड, हक्सले, टिंडाल, मिल, डार्विन आणि स्पेन्सर यांची शास्त्रीय सत्यता आणि न्यायप्रियता इत्यादि सर्वांचा त्यांच्या मनावर सुपरिणाम झाला होता. या सत्समागमाच्या अजब किमियेमुळे त्यांचें अंतःकरण धर्मभोलेपणा, अज्ञान, दुराग्रह इत्यादिकांपासून मुक्त होऊन फार उदात्त झालें होतें. त्यांची विद्यार्थिदशेंतील मिडस्त वृत्ति पुढें संन्यास घेतल्यावर पार नाहीशी झाली, आणि नंतर ते नेहमीं दैवीस्थितींत-आत्मध्यानांत राहूं लागले. त्यांची वाणी जोरदार झाली, त्यांचें शीळ चित्ताकर्षक झालें, त्यांचा अनुभव स्फूर्तिदायक झाला, आणि त्यांच्या देहाचें तेज किंवा कांतिहि अतोनात वाढली. त्यांच्या

समागमांत जे कोणी राहूं लागले, त्यांना प्रकाश आणि आनंद यांचा लाभ होऊ लागला. त्यांच्या सदुपदेशाने श्रोत्यांच्या नेत्रांत प्रेमाश्रूंचे भरतें येई, किंवा मनांत आनंदाच्या उकळ्या फुटून त्यांना हसू येई. त्यांच्या स्पर्शाने कित्येकांमध्ये कवि, चितारी, योगी, वीर यांच्या वृत्ति उदय पावत, आणि आपली मानसिक शक्तीची वाढ झाली आहे असें साधारण मनुष्यांना वाटे, असा पूरणसिंहजींनी आपला अनुभव नमूद केला आहे.

वरील विधानांचा कांहीसा प्रत्यय आज्ञालाहि पाहण्यास मिळाला. कांही महिन्यांपूर्वी पुण्याहून मुंबईला आगगाडीने प्रवास करित असतां एका गृहस्थाने सांगितलें, कीं, “ आपल्या एका मित्राने रामतीर्थ-चरित्र आणि सदुपदेश-हे पुस्तक तीनचारदां वाचलें, आणि त्यानंतर तो चांगल्या वविता करूं लागला.” एका मोठ्या शहरी एका शाळेंतील एका विद्यार्थ्याचें डोके फार अभ्यास करून विषडलें. तो एका शिक्षकापाशी येऊन सांगूं लागला, कीं, “ मास्तर, परीक्षा तर अगदीं जवळ आली, आणि माझे डोके तर विषटून गेलें आहे. आतां याला कांहीतरी उपाय सांगा. ” त्या शिक्षकाने रामतीर्थसेजीनीची मात्रा त्याला दिली, आणि ती त्याला चांगली लागू पडली. थोड्या दिवसांत विद्यार्थ्याने पुस्तक परत केलें, आणि आतां माझे डोके साफ झालें आहे, असें त्याने सांगितलें. आमच्या एका वयोवृद्ध मित्राने लिहिलें, कीं, “ आपले डोळे अधु झाल्यामुळे आपण तूर्त वाचन अगदीं बंद केलें आहे. वाचन सुरू केलें, झणजे आपले मस्तक दुखूं लागतें. पण रामतीर्थसेजीनीचा अनुभव निगळाच आहे. त्या पुस्तकाचें वाचन झणजे आपल्या मेंदूला टोनिक-शक्तिदायक औषध आहे, असें आपल्याला वाटतें. ” आणखी अशी कांही उदाहरणे विस्तारभयास्तव येथें देतां येत नाहींत. पुस्तकांतील स्वामाजीचे विचार वाचून असा चांगला परिणाम घडून येतो, तर स्वामी दयाल असतां त्यांच्या प्रत्यक्ष समागमाने तसा सुपरिणाम घडेल, यांत कांही शक्य नव्ही !

कांही तरी बोलावें किंवा लिहावें, झणून स्वामी बोलत किंवा लिहीत नसत. लोकांना कांही तरी नवीन गोष्टी, अनुभव किंवा ज्ञान द्यावयाचें असेल, तरच ते आपलें तोंड उघडीत, किंवा हातांत लेखणी घेत असत. “ वस्तूंची, पदार्थांची किंवा त्यांच्या माहितीची जमवाजमव करण्याविषयी मी फार कसून प्रयत्न करितो; पण एकदां ती सर्व माहिती माझ्या आठो- क्यांत आली, झणजे मी खडकावर-भटळ पदावर उभा राहून माझा सत्याचा संदेश सर्व कालांकरितां जाहीर करितो, ” असें स्वामी झणत. पदार्थांचा आणि विचारांचा आपल्यावर काय परिणाम होतो, हे ते नीट पहात आणि नंतर ते त्यावरून अनुमानें काढीत. पण आपल्या आयुष्यांत त्या अनुमानांचा पडताळा पाहण्यांत ते पुष्कळ काल, वर्षांची वर्षे घालवीत, आणि त्यांहून अधिक वर्षे दुसऱ्यांच्या आयुष्यांत तीं अनुमानें तें ताडून पहात. एवढी तयारी झाल्यानंतर ते त्यांवर आपले सिद्धांत बांधीत. आपल्याला लोकांना काय सांगायचा आहे, तें पूर्ण अवगत करून घेतल्या- शिवाय ते गुरूचा आव आणीत नसत, किंवा आपलें तोंड उघडीत नसत. त्यांच्या यशाचें गुह्य किंवा रहस्य या त्यांच्या वागणुकींत आहे. अशा या महात्म्याचा सदुपदेश महाराष्ट्रवाचक नीट काळजीनें वाचतील आणि त्याचें मनन करून आपला फायदा करून घेतील, अशी आशा आहे.

मद्रासच्या ‘गणेश आणि मंडळी’ने प्रसिद्ध केलेल्या दुसऱ्या भागाचा, दिल्लीचे लाला अमीरचंद यांनी इंग्रजीत प्रसिद्ध केलेल्या ‘अनुभवकानन’ नामक रामतीर्थांच्या समग्र ग्रंथांचा, आणि तसेंच प्रोफेसर पूरणसिंगजींच्या लेखांचा, हा द्वितीय भाग तयार करितांना, आझाला फार उपयोग झाला आहे. त्या सर्वांचे आह्मी मनापासून आभार मानितो.

आमचे मित्र श्रीयुत दत्तात्रेय बाळकृष्ण कालेलकर हे चारपांच व्याख्यानांचें भाषांतर करते वेळीं आझांवरोवर होते; पण पुढें कांही अपरिहार्य कारणांमुळे आझाला सोडून त्यांना दुसरीकडे जावें लागलें. ते लवकर परत येतील असा संभव न दिसल्यामुळे बाकीचें सर्व भाषांतर

आह्वालाच करावें लागलें. मित्र श्रीयुत यशवन्त विठ्ठल सौदलगेकर यांनीं कांहीं व्याख्यानं लिहून काढिलीं, आणि तसेंच मित्र श्रीयुत वासुदेव हरि करंदीकर यांनीं आह्वाला अनेक प्रकारें साहाय्य केलें. श्रीयुत करंदीकरांच्या मदतीवांचून हें काम इतक्या लवकर पार पडलें नसतें. नवीनच स्थापन झालेल्या आणि अगदीं बाल्यावस्थेंत असलेल्या 'मनो-रंजन' छापखान्यामध्ये या पुस्तकाच्या छपाईचें काम श्रीयुत काशीनाथपंत मित्र यांच्या देखरेखीखालीं कसें सुबक आणि सुंदर झालेलें आहे, याची साक्ष हें पुस्तकच देत आहे. या सर्व मित्रांचे आह्मी फार फार आभारी आहों.

शेवटीं, अशीच अधिकाधिक सेवा आमच्या हातून होवो, असें परमेश्वरापाशीं मागून ही अल्प प्रस्तावना पुरी करितों,

श्रीगणेशचतुर्थी,
ता. ४।९।१३,
बेळगांव.

ना. वा. गुणाजी.

द्वितीयावृत्तीची प्रस्तावना.

परमेश्वरकृपेनें स्वामी रामतीर्थ भाग २ रा या ग्रन्थाची द्वितीयावृत्ति काढण्याचा सुयोग प्राप्त झाला आहे, हें कळवितांना आह्मांस आनंद होत आहे. या आवृत्तीच्या वेळीं सर्व लेख व व्याख्यानं नीट तपासून शुद्ध केलीं आहेत आणि प्रत्येक लेखाच्या व व्याख्यानान्या आरंभी त्याचा चोटक सारांश कंसांत दिलेला आहे आणि अशा रीतीनें ग्रन्थाची उपयुक्तता वाढविण्याविषयीं शक्य तितका प्रयत्न केलेला आहे. ही आमची सेवा महाराष्ट्रवाचकवर्गास मान्य होईल अशी आशा आहे. शेवटीं श्रीज्ञानोबारायांच्या शब्दांनीं "तरी न्यून तें पुरतें। अधिक तें सरतें। करुनि ध्यावें हें तुमतें। विनवित असे ॥" अशी वाचकवृंदरूपी परमात्म्याची प्रार्थना करून हा ग्रन्थ त्याच्या पदरीं समर्पण करित आहें, आणि अशीच अधिकाधिक सेवा आमच्याकडून करवून घ्यावी असें मागून तूर्त रजा घेत आहें.

२०।७।२४,
बेळगांव.

ना. वा. गुणाजी.

स्वामी रामतीर्थ.

HOW TO MAKE YOUR HOMES HAPPY ?

गृहसौख्य कसे साधवें ? *

[एक शेखमहमदी (मनांत मांडे खाणारा) यजमान व त्याचा व्यवहारचतुर चाकर यांची गोष्ट व तीपासून बोध—गृहसौख्याची शोकजनक स्थिति—गृहसौख्याचा उपाय—त्याग—त्यागाविषयी गैरसमजूत—त्यागाचा खरा अर्थ—त्यागाची उदाहरणे व लक्षणें—त्याग व ज्ञान एकच—ज्ञान द्वणजे आत्मज्ञान आणि तेंहि सक्रिय व संप्रचीत—एकान्तवास—आध्यात्मिक उन्नति व कौटुंबिक स्थिति यांमधील विरोध—प्रेम द्वणजे स्वार्थत्याग—वैषयिक इच्छा तृप्त करणें हा सुखाना किंवा उन्नतीचा मार्ग नव्हे—प्रेम द्वणजे दुःखाशी तडजोड—अघासुरवधाची गोष्ट—तसविरीचा (प्रतिमांचा) दुरुपयोग अथवा मूर्तिपूजा—सौंदर्य, लावण्य, चलनवलन इत्यादिकांचें उपमस्थान व त्याचा बोध—नवराबायकोचें कर्तव्य—घोड्याची गोष्ट व तीपासून बोध—आघात व प्रत्याघात यांचा नियम—वायकांनां गुलाम करा की तुम्हीहि गुलाम बनलांच—वैल व त्याचा मालक हे दोघेहि सारखेच परतंत्र—उत्कांतितत्त्वाची अथवा निसर्गाची मुख्य योजना—अंतर्यामी असलेल्या परमान्यावर प्रेम करा—आसनमरण राणी, शोकाकुल राजा व राजकुमार यांच्या चित्रावरून बोध—साक्षित्वाची वृत्ति—अनासक्ति व अलिप्तपणा—क्षुद्र अहंकाराचा त्याग—सूर्य, चंद्र, तारे, नशा, फुले, यांच्याप्रमाणें कर्तृत्वाभिमान सोडून निरहंकार वृत्तीनें कर्तव्य करा—मन नेहमीं शांत व स्वस्थ आणि देह सदोदित कार्यरत ठेवा—आत्मानुभवाचें फल—‘तुझी तरोनि विश्व तारा.’]

कुलीन स्त्रिया आणि सभ्य गृहस्थ यांच्या स्वरूपांत असलेल्या माझ्या आत्म्यांनी !

* ३० डिसेंबर १९०२ रोजी 'अॅकाडेमी ऑफ सायन्सस', येथें झालेले व्याख्यान.

स्वा. रा. २

१७

एखादा वकील बरेचसे कागदपत्र घेऊन कोर्टात जातो, पण ते सर्व कागदपत्र कोर्ट पहात नाही. मुद्द्याच्या आणि महत्वाच्या कागदपत्रांचाच कोर्टात विचार होतो. त्याप्रमाणे आमच्यापाशी असलेल्या सर्व कागदपत्रांचा आज विचार करणे शक्य नाही. दुसरे एक असे कारण आहे, की, यांपैकी बहुतेक कागदपत्रांत परलोकाविषयी विवेचन केले आहे. तेव्हा तुमचा संबंध असलेल्या इहलोकाविषयी आणि तुझांला प्रिय व उपयुक्त असलेल्या विषयासंबंधी विवेचन करणे, हे अधिक भेद्यःस्कर आहे.

“आपणाला आत्मज्ञान प्राप्त होईल अशी विवाहित मनुष्याला आकांक्षा वरतां येईल काय ?” हा आज व्याख्यानाचा विषय आहे. विषय मोठा महत्वाचा, गहन आणि व्यापक आहे. त्याचे पूर्ण विवेचन आजच्या भाषणांत होणे शक्य नाही; तथापि आजच्या व्याख्यानांत याविषयी आपणाला काय शिकतां येईल, हे आपण पाहू.

पूर्वी हिंदुस्तानांत एक क्रूर गृहस्थ असून आपल्या नोकरचाकरांना छळण्यांत त्याला मोठी मौज वाटे. एके दिवशी रात्री त्याच्या स्वयंपाक्याने सुवास पकान केले. त्या पकानाचा एक घांसहि दुसऱ्या कोणाला मिळू नये, आपणच त्या पकानावर यथेच्छ ताव मारावा, असा वेत करून तो गृहस्थ आपल्या स्वयंपाक्याला ह्मणाला “आतां आपण दोघांनींही उपाशी निजावे व ज्याला अधिक चांगले स्वप्न पडेल त्यानें हे सारे पकान खावे, असें मी ठरविलें आहे.” स्वयंपाक्यापेक्षां आपणाला अधिक चांगले स्वप्न पडणार, आणि रात्री उपाशी निजल्यामुळे दुसऱ्या दिवशीं पहांटेस आपणाला भूक चांगली लागून त्यामुळे पकान अधिक मिष्ट लागणार, अशी त्या गृहस्थाची खात्री होती. दुसऱ्या दिवशीं, तुझें स्वप्न सांग, असें यजमानानें स्वयंपाक्याला विचारल्यावर तो ह्मणाला “स्वप्न प्रथम सांगण्याचा मान घनीसोडेबांचा आहे. आपलें स्वप्न सांगून झाल्यानंतर मी माझें सांगेन.” यजमान आपलें स्वप्न सांगू लागला:—“मी स्वप्नांत हिंदुस्तानचा बादशहा झालों आणि यूरोप, अमेरिका येथील राजेहि माझ्या हाताखालीं आले, आणि त्यामुळे माझी सत्ता सर्व जगभर पसरली. सर्व राजेरजवाडे

माझ्या दरवारांत येऊन मोठ्या अदवीने मला मुजरा करू लागले. देव आणि साधुसंतहि येऊन माझ्या दरवारांत माझ्या उजव्या व डाव्या चाजूला बसू लागले.”

नंतर तो स्वयंपाकी भीतभीत आपले स्वप्न सांगू लागला:—“महाराज, आपल्यासारखे सुंदर स्वप्न मला पडले नाही. माझ्या स्वप्नांत एक विद्रूप आणि भयंकर राक्षस माझ्यामागे धांवत आला आणि आपली लख-लखीत तरवार माझ्या अंगांत खुपसू लागला. तो मला झणाला, की, तें सारें पक्कान खायून टाक, नाही तर मी तुला ठार करतो; मीं लगेच, स्वयंपाकघरांत जाऊन सर्व पक्कान चट्ट करून टाकिलें !”

यजमानानें विचारिलें “अरे मूर्खा, तूं मला कां उठविलें नाहीस ?”

स्वयंपाकी झणाला “महाराज, मीं आपल्याकडे येण्याचा प्रयत्न केला, पण आपण त्या वेळीं जगाचे बादशहा, सार्वभौम राजे झालां होतां. आपल्या दरवारांत माणसांची अत्यंत गर्दी झाली होती. तरवारी, बंदुका हातांत असणारे द्वारपाल मला आंत जाऊं देईनात. यामुळे माझी विकट स्थिति आपणाला कळवितां आली नाही, आणि माझा नाइलाज होऊन माझ्या इच्छेविरुद्ध मला एकट्यालाच तें पक्कान सेवन करणें भाग पडलें.”

वरील गोष्टीतील गृहस्थाप्रमाणें आह्मांला मोठी सुंदर स्वप्ने पडत असतात, आणि शेखमहमदाप्रमाणें आह्मी मनोराज्यांत मोठमोठे किल्लेहि बांधितो. पण ‘रामा’चें मत असें आहे, कीं, विकट परिस्थितींत सांपडलेल्या आणि ताबडतोब पक्कान सेवन केलेल्या स्वयंपाक्याचेंच उदाहरण अधिक अनुकरणीय आहे. परलोकाच्या किंवा भविष्यकालाच्या गोष्टीविषयी विचार करण्यापेक्षां वर्तमानकालाच्या किंवा आपला निकट संबंध असलेल्या अशा प्रस्तुतच्या गोष्टीविषयी विचार करणें फार चांगलें ! “जाते घडि ही अपुली साधा, करा काय तें आतां करा !”

आपल्या लग्नाचें पर्यवसान दुःख, चिंता, कष्ट आणि त्रास यांत होऊं नये, आणि जीवित सुखावह व्हावें, याकरितां दांपत्यानें आपले आचरण कसे ठेवावें, हा महत्त्वाचा प्रश्न, प्रत्येकानें विचार करण्याजोगा आहे.

लोक प्रार्थना करितात, कीं, “हे देवा, कृष्णा, बुद्धा, अगर खिस्ता ! आमच्या दुःखाचें निवारण कर.” ‘राम’ सांगतो, हे देव मरणानंतर तुमचीं दुःखें नाहीशी करितील किंवा करणार नाहीत; पण या जन्मीं तुमच्या दुःखाचें निवारण कोण करणार ? या जन्मांत नवऱ्यानें पत्नीचा खिस्त (तारक) आणि पत्नीनें नवऱ्याचा खिस्त झालें पाहिजे. परंतु वस्तुस्थिति अशी आहे, कीं, प्रत्येक बायको आपल्या नवऱ्याचा जुडास इसकॅरिएट (खिस्ताला दगा देऊन फसविणारा त्याचाच एक शिष्य) आहे, आणि प्रत्येक नवरा आपल्या बायकोचा जुडास इसकॅरिएट आहे. ही वस्तुस्थिति सुधारावी कशी ?

याला एकच उपाय आहे. प्रत्येक दांपत्यानें त्यागाचा स्वीकार केला पाहिजे. ‘त्याग’ शब्द ऐकतांच प्रत्येकाच्या अंगावर कांटा येतो, आणि त्याचा थरकांप होतो; परंतु त्यागाशिवाय तुमचीं घरे नंदनवनें (सुखमय) करून सोडणें विलकुल शक्य नाही ! त्यागाविषयीं बराच गैरसमज आढळून येतो; याकरितां त्यागाचा खरा अर्थ समजून घेणें इष्ट आहे. त्याग तुझाला हिमालयाच्या दाट जंगलांत जाऊन राहण्यास सांगत नाही, सर्व कपडे फेंकून देऊन दिगंबर व्हा, अनवाणी आणि शिरस्त्राण घातल्यावांचून चाला, असें क्षणत नाही. त्यागाचा असा अर्थ असेल, तर दांपत्याला त्याग कसा आचरितां येईल ? मिळकत, घरदार, मुलेंबालें असलेल्या दांपत्याला त्यागी कसें होतां येईल ? हिंदुधर्मग्रंथांमध्ये दिलेले त्यागाचें उत्तम उदाहरण झटले क्षणजे आपल्या मुलांबाळांनां घेऊन सर्व कुटुंबासहित बसलेले उमानाथ शंकर हेंच होय.

हिंदु लोकांच्या मतें त्यागाचा अर्थ अरण्यवास, समाजापासून दूर राहणें, प्रत्येक वस्तूचा त्याग करणें, प्रत्येक वस्तूचा द्वेष करणें, असा आहे, असें कित्येक समजतात; पण ही चूक आहे. हिंदूनां त्याग घरा-मध्ये आचरावयाचा आहे. हें त्यागरूपी तत्त्वज्ञान-सत्य-वेदान्त कांहीं शैलक्या अरण्यवासी लोकांकरितांच असेल, तर त्याचा आझाला काय उपयोग ? आझाला तें नको आहे, तें गोंत बुडविलेले बरें !

खरा त्याग प्रत्येकाला पाहिजे आहे, व तोच यशःप्राप्तीची गुरुकिल्ली आहे. त्यागी असल्याशिवाय कोणाहि वीराला समरांगणांत आपलें नांव गाजवितां येणार नाही आणि कोणाहि कवीला उत्तम काव्य निर्माण करतां यावयाचें नाही. वायरनची विशाल बुद्धि, त्यागापुढेंच त्याला प्राप्त झाली आणि वॉशिंग्टनच्या अंगी त्याग नसता तर त्याला युद्धांत यश खरोखर मिळालें नसतें. नेपोलियन बोनापार्ट, वॉशिंग्टन, वेलिंग्टन, शिकंदर, सीझर यांनां किंवा दुसऱ्या कोणाहि वीराला युद्धांत यश मिळविण्यास, राष्ट्रांचीं राष्ट्रे जिंकून हस्तगत करण्यास, सैन्यांचीं सैन्ये हालवून सोडण्यास, जगापासून-आसक्तीपासून अगदीं अलसि रहावें लागलें. अशा कोणाहि वीराचें मन अव्रस्त, शांत आणि स्वस्थ असलें पाहिजे, आणि तें एकाच ध्येयाविषयी पूर्ण एकाग्र झालें पाहिजे. दुसऱ्या गोष्टींनीं अगर परिस्थितींनीं त्या मनाला भंडावून सोडतां कामा नये. यांतील मर्म काय ? एकाच ध्येयाशिवाय बाकी सर्व इतर गोष्टींचा त्याग हेंच तें मर्म होय, आणि अशा तऱ्हेचा जितका त्याग एखाद्या मनुष्याच्या

१ वायरन-(१७८८-१८२४) एक सुप्रसिद्ध इंग्लिश कवि. 'चाइल्ड हॅरोल्ड' नांवाचें याचें काव्य फार प्रसिद्ध आहे. गटेसारख्या जर्मन तत्त्ववेत्त्यानें वायरनच्या बुद्धीची तारीफ केलेली आहे.

२ जॉर्ज वॉशिंग्टन-(१७३२-१७९९) यानें अमेरिकेनें सुरू केलेल्या स्वातंत्र्य-युद्धांत इंग्लंडविरुद्ध लढून अमेरिकेला स्वातंत्र्य प्राप्त करून दिलें आणि पुढें हा अमेरिकेतील संयुक्त संस्थानांचा पहिला प्रेसिडेंट झाला.

३ नेपोलियन बोनापार्ट-फ्रान्समध्ये इ. स. १७८९ सालीं मोठी राज्यक्रांति झाली त्या वेळीं हा सेनापति होता. नंतर त्यानें सर्व सत्ता आपल्या हातीं धेऊन सर्व युरोपखंड दणाणून सोडलें. हिंदुस्तानावरहि त्याचा डोळा होता. पण यांत त्याचा वेत सिद्धीस गेला नाही. इ. स. १८१५ सालीं वाटर्ल्च्या लढाईत नेपोलियनचा पराभव झाला आणि एखादा वेदांत त्याला कैद करण्यांत आलें. तेथेंच त्याचा अंत झाला.

४ वेलिंग्टन-(१७६९-१८५२) इंग्लंडचा सुप्रसिद्ध सेनापति. यानें वाटर्ल्च्या लढाईत नेपोलियनचा पराभव केला.

५ शिकंदर (अलेक्झांडर दि ग्रेट)-हा ग्रीस देशाचा सुप्रसिद्ध राजा. यानें पूर्वी हिंदुस्तानावर स्वारी केली होती.

६ सीझर-सुप्रसिद्ध रोमन सेनापति. मुत्सद्दी

LIBRARY,
GURUKULA KANGRI.

अंगीं असेल, त्या मानाने तो श्रेष्ठ होतो. नेपोलियनला एका शब्दाने हजारों शत्रूंना थांबविण्याची शक्ति कशी आली ? तो आपल्या ईश्वरी तत्त्वामध्ये पूर्ण लीन होत असे द्खणून. आणि यायोगेच न्यूटनसारख्या महात्मांनीहि तत्त्वज्ञान आणि शास्त्र यासंबंधान्या आपल्या नूतन शोधानीं जगावर उपकार केले आहेत. त्यांना आपला देह, मन इत्यादिकांपासूनहि अलित रहावे लागले. ते घरीं बसले असले, तरी त्यांना घरदाराची व आंगणाची स्मृति नसे. काय ही समाधि ! लोक द्खणतील, कीं, कांहीं काम न करतां हे लोक स्वस्थ बसले आहेत. जेव्हां हे लोक स्वस्थ बसतात, तेव्हांच ते उत्तम काम करूं शकतात. वरपांगीं पहाणारांना ते स्वस्थ बसलेले दिसतात खरे, पण आंत ते उत्तम काम करीत असतात. असे मोठे बुद्धिमान लोक, वीर अगर महात्मे, न कळत जो त्याग आचरणांत आणितात, आणि ज्या त्यागाच्या योगें ते प्रसिद्धीला येतात, तो त्याग लोकांपुढें मांडणें आणि त्याचें शास्त्रीय विवेचन करून त्याच्या साधनार्थ नियम बांधणें आणि त्याचें स्पष्टीकरण करणें, हा हिंदु तत्त्वज्ञानाचा उद्देश आहे.

हिंदु लोक या त्यागाला ज्ञान असेंहि द्खणतात. द्खणजे त्यांच्या मते त्याग आणि ज्ञान ही एकच आहेत. ज्ञान द्खणजे ऐहिक वस्तूंचें ज्ञान, असें मात्र येथें समजूं नये. ऐहिक वस्तूंच्या ज्ञानाचा मुद्दा बराच उपयोग होतो; पण तें खरें ज्ञान नव्हे. खऱ्या ज्ञानानेच शांति प्राप्त होते. ज्ञान अथवा त्याग द्खणजे सत्याचें—आत्म्याचें—आपण कोण आहों याचें ज्ञान. आपण कोण आहों याचें ज्ञान बुद्धला करून देतां येईल; पण तेवढ्यानें भागेल काय ? कांहींसें भागेल; पण त्यानें तृप्ति (शांति) होणार नाही. आपण ज्ञानी व्हावें, जीवन्मुक्त व्हावें, हें सर्व जग नंदनवन व्हावें, असें तुझाला वाटत असेल, तर आपण देव आहों, सच्चिदानंद ब्रह्म आहों, अव्यक्त आदिशक्ति अथवा सत्ता—काय वाटेल तें नांव द्या—आपण तें ईश्वरी तत्त्व आहों, हें ज्ञान अनुभवांत आणून सोडलें पाहिजे. आपण कोण आहों, हें ज्ञान नुसतें बुद्धीनें समजून उपयोगी नाही

तर तें आपल्या अंतःकरणांत विवले पाहिजे, आचरणांत उतरले पाहिजे, आपल्या रक्तांत तें मिसळून हृदयाच्या प्रत्येक ठोक्यासरशीं उसळत राहिले पाहिजे, व आपल्या प्रत्येक रोमरोमांत तें स्फुरण पावले पाहिजे ! असें ज्ञान किंवा विज्ञान हाच त्याग होय. हें ज्ञान मिळाले क्षणजे तुम्ही त्यागी झालां.

अरण्यवास किंवा एकांतवास हें एक नुसतें साधन आहे. अरण्यवास क्षणजे विश्वविद्यालयांतील अभ्यासच होय. विश्वविद्यालयांत आपण ज्ञानसंपादन करण्याकरितां जातो, पण सदैव तेथेंच रहावें असें कोणी समजत नाहीत. तसेंच वर सांगितलेलें विज्ञान मिळविण्यास, जरूर वाटत असेल तर तुम्ही अरण्यवास पत्करा; पण अरण्यवास क्षणजे त्याग, असें कांहीं वेदान्त सांगत नाही. त्यागाला तुमच्या धंद्याशीं, जाग्याशीं, अगर देहस्थितीशीं कांहीं कर्तव्य नाही ! तुम्ही कोठेहि व कसेहि असा, त्याग तुझाला उच्च स्थितींत ठेवितो, तुमची शक्ति वाढवितो, तुझाला ईश्वर बनवून सोडतो, तुमचीं सर्व दुःखें, चिंता, काळजी यांचें निवारण करून तुझाला सुखी आणि निर्भय करून टाकितो.

दांपत्याला या त्यागाचा स्वीकार कसा करतां येईल ? परस्परांचें कल्याण साधण्याचें जर नवराबायकोंनीं ठरविलें, तर हें ताबडतोब आजच्या आज साधतां येईल. नवराबायकोंनीं एकमेकांनां तारण्याचा निश्चय केला नाही, तर जगांतील सर्व धर्मग्रंथांचा फारच थोडा उपयोग होईल, याचा नीट विचार करा. लोक पुराणकीर्तन ऐकण्यास देवालयांत जातात. तेथें “सर्व ऐहिक वस्तूंचा त्याग करावा, संपत्तीचा भालक ईश्वर, आपण फक्त बहिवाटदार, आपण देह नसून देहांत वास करणारा आत्मा किंवा ईश्वर आहो,” अशा तऱ्हेचा उपदेश ऐकण्यास सांपडल्यामुळे कांहींसें ज्ञान मिळतें खरें; पण तेथून घरीं आल्यानंतर काय प्रकार घडतो ? “मला नवी पैठणी आणा, मला ठुशी करून द्या,” असें बायको सांगत असते; “बाबा, आझाला खेळणीं द्या.” क्षणून मुलें पाठीला लागतात. “माझी प्रिया, माझी चिमुकली” क्षणून यजमान उत्तरे

देऊं लागतो. बायकामुलें, घरदार, वंधुभगिनी सर्व कांहीं देवाल्यांत असे तोंपर्यंत ईश्वराच्या स्वाधीन केले होते, घरी येतांच सर्व कांहीं ईश्वराकडून परत घेतले. 'माझे माझे' सुरू झाले; नंतर ईश्वराचें कांहीं राहिले नाही. देवाल्यांत असतांना 'हे देवा, मी तुझा आहे, सर्व कांहीं तुझें आहे. तू मालक आहेस,' अशी जी भावना क्षणभर उत्पन्न झाली होती, ती घरी आल्यानंतर बायकामुलांचें तोंड पहातांच पार मावळून गेली ! याप्रमाणें अध्यात्मिक उन्नति आणि कौटुंबिक स्थिति यांमध्ये विरोध दिसून येतो. देवाल्यांत जे कांहीं साधिलें जातें, तें घरी येतांच गमाविलें जातें. होमरच्या काव्यांत पेनिलोपीस नांवाची स्त्री दिवसभर घागा गुंडाळीत असे, आणि गुंडाळलेला सर्व घागा रात्रा सोडून टाकीत असे, त्याप्रमाणें हा प्रकार होतो. देवाल्यांतील पुराणकीर्तनांनी जी कांहीं थोडीशी उन्नति होते, ती घरी येतांच साफ नाहीशी होते. असाच प्रकार जर नेहमी चालू राहील, तर उद्धाराची आशा बालगणें व्यर्थ आहे ! देवाशीं थट्टा करावयाची नसेल, व आमच्या प्रार्थना क्षणजे नुसतें एक सोंग नसेल, तर आध्यात्मिक उन्नतीच्या आड येणारे अडथळे दूर सारून आम्हीं आमचे घरचें वर्तन सुधारलें पाहिजे. प्रत्येक बायकोने आपल्या नवऱ्याचा खिस्त (तारक) झाले पाहिजे, आणि प्रत्येक नवऱ्याने आपल्या बायकोचा खिस्त (तारक) झाले पाहिजे.

कांहीं लोक क्षणतात "मी तुझ्यावर म करितों." पण काय दोंग हें ? जर तुमची आपल्या नवऱ्यावर किंवा बायकोवर खरी प्रीति असेल, तर तुम्हीं त्याच्याकरितां किंवा तिच्याकरितां कांहीं झीज सोसली पाहिजे, कांहीं स्वार्थत्याग केला पाहिजे. बायकोला आपल्या सुखासाठीं नवरा पाहिजे, आणि नवऱ्यालाहि त्याचकरितां बायको हवी; इतकी, कीं, जणू काय ती एक निजाव पदार्थच आहे, आणि त्या पदार्थावर जशी त्याची सत्ता असते, तशी बायकोवरहि त्याला सत्ता पाहिजे असते ! परस्पर एकमेकांला परतंत्र करूं पाहतात. खरें प्रेम असेल, तर परस्परांनीं एकमेकांचें हित साधलें पाहिजे व वाढविलें पाहिजे. नवराबायको

परस्परांचें हित साधितात काय ? नवऱ्याच्या किंवा बायकोच्या वैषयिक इच्छा तृप्त करणें ह्मणजे त्यांनीं आपलें हित साधणें किंवा कल्याण करणें नव्हे. वैषयिक इच्छा तृप्त करणें ह्मणजे परस्परांचें कल्याण करणें, असें असतें, तर जगांतील सर्व कुटुंबें सुखी झालीं असतीं; पण तीं सर्व सुखी आहेत काय ? हजारांत एखादें कुटुंब क्वचित् सुखी असेल. परस्परांच्या पशुवासना तृप्त करणें म्हणजेच कल्याण साधणें, अशी खोटी समजूत करून घेतल्यानें, व खरें हित कसें साधवें हें माहीत नसल्यानें पुष्कळ कुटुंबें सुखी नसतात.

कोणीएक ग्रथकार म्हणतो, कीं, प्रेम म्हणजे दुःखाशी तडजोड करणें होय. (To love is to make a compact with sorrow.) पुष्कळ कादंबरीकार, इतिहासकार वगैरेंचा अनुभव असाच आहे. पण प्रेमांमध्ये असें काय आहे, कीं, त्यापासून दुःख व्हावें ? प्रेमांत तर तसें काहीं नाहीं ! प्रेमाचा दुरुपयोग केल्यानें मात्र दुःख उत्पन्न होतें. श्रीकृष्णांची अशी एक गोष्ट सांगतात, कीं, त्याला अघामुरानें खाल्लें. कृष्णाच्या हातांत एक कट्यार होती, तिच्यासहित अघामुरानें त्याला मिळून टाकलें. अघामुराच्या पोटांत गेल्यावर आपल्या हातांतील कट्यारीनें अघामुराचें पोट फाडून कृष्ण बाहेर निघाला व अघामुर मरण पावला. आमच्या प्रेमाची अशीच स्थिति होते. प्रेम म्हणजे काय ? प्रेम म्हणजे श्रीकृष्ण अगर देव. विषयी मनुष्याच्या हृदयांत प्रेम प्रवेश करितें, आणि तेथें त्याला ठाणें मिळालें म्हणजे तें हृदयावर घाव घालितें; आणि मग हृदय विदीर्ण होऊन दुःख, वेदना, आक्रोश इत्यादि प्रकार सकाम प्रेमांत आमच्या अनुभवाला येतात. हें असें होतें. एखाद्या ऐहिक वस्तूवर आमची आसक्ति जडली आणि त्या वस्तूवर आम्ही प्रेम करू लागलो, ह्मणजे श्रीकृष्णदेव (प्रेम) आंत शिरतो आणि अंतःकरणावर घाव घालितो; मग अंतःकरण विदीर्ण होऊन आम्ही शोक करूं लागतो, कीं, “ हें प्रेम मोठें निर्दय आहे, आणि यानें आमचा घात केला ! ” इत्यादि.

कायदा असा आहे, की, या जगांत कोणी एखाद्या व्यक्तीशी अगर ऐहिक वस्तूशी आसक्ति जडवून घेईल, तर त्याला निःसंशय दुःख प्राप्त होईल. ती व्यक्ति अगर ती वस्तु त्याच्यापासून हिरावून घेतली जाईल, किंवा दोषांपैकी एखादा नष्ट होईल, अगर दोषांमध्ये कांहीं वितुष्ट तरी येईल. हा सृष्टिनियम अपरिहार्य आहे. ऐहिक वस्तूंवर ममता ठेविल्यानें सुख केव्हांहि मिळणार नाही. उलट दुःख मात्र होईल. ' सर्वशक्तिमान् ' पैशावर अगर कोणत्याहि वस्तूवर विश्वास न ठेवितां, देवावर—आत्म्यावर सर्व भार ठेवा. समजा, तुमच्या एका मित्रानें आपली एक सुंदर तसवीर तुमच्यापाशी दिलेली आहे. तुम्ही ती मोठ्या प्रेमानें बाळगितां. तुम्ही त्या तसबिरीचें चुंबन घेतां, तिला गोंजारितां आणि तिच्यावर इतकें प्रेम करतां, कीं, तो मित्र स्वतः तुमच्याकडे आला तरी तुम्ही त्याकडे दुर्लक्ष्य करितां, त्याला हुंकूनहि पाहत नाही ! तुमचें हें वर्तन योग्य होईल काय ? अशानें तुमचा मित्र आपली तसवीर तुमच्यापाशी क्षणभर तरी ठेवील काय ? कधीहि नाही ! आपली आठवण रहावी झणून त्यानें ती तसवीर तुमच्याकडे दिली; आपली विस्मृति पडावी झणून त्यानें ती तुमच्याकडे दिली नाही ! त्या तसबिरीला इतका मान देण्याचें कांहीं कारण नाही. त्या तसबिरीचीच पूजा करणें ही मूर्तिपूजा होय. त्याचप्रमाणें या जगांतील सर्व वस्तु परमेश्वराच्या तसबिरी अथवा प्रतिमा होत, आणि सर्व तसबिरींचा घनी अथवा मालक याचीच तुम्हीं पूजा केली पाहिजे. पुष्कळ दांपत्ये नुसत्या बाह्य प्रतिमांनां बळी पडून त्यांचीच पूजा करितात, आणि मूळ मालकाला विस्तरतात. मूर्तिपूजा ती हीच ! ईश्वराच्या प्रतिमा अगर मूर्ति उभारूं नयेत व मूर्तिपूजा करूं नये, असें जें बायबलांत सांगितलें आहे, त्याचा अर्थ इतकाच आहे, कीं, आम्हीं मूळाला विसरून प्रतिमांनांच भुलतां कामा नये.

हिंदुस्तानांतील एका स्मशानभूमीतील एका थडग्यावर खाली दिलेला लेख खोदलेला होता:—

* विश्रांति घेत, अधुना मृत बाल येथ,
जें कीं पुरा निवसलें मम मानसांत;
झालें जरी, प्रभु करीं बहु योग्य जें तें,
आह्मां वियोग घडणेंच अवश्य होतें !

हा लेख एका स्त्रीनें खोदविलेला होता. आपल्या मुलाच्या आंत असणाऱ्या ईश्वरी तत्वाकडे लक्ष्य न देतां ती त्याच्या देहावर-चित्रावर विशेष प्रेम करूं लागली होती, आणि झणूनच वर सांगितल्याप्रमाणें त्या मुलाला तिच्यापासून दूर करणें इष्ट होतें. कायदाच तसा आहे ! चित्रांचा आर्क्षी योग्य उपयोग केला, तर चित्रें आमच्यापाशीं राहतील. त्यांचा दुरुपयोग केला, तर त्यांपासून आह्मांला दुःख होईल. चित्रांचा योग्य उपयोग करणें झणजे चित्रांपेक्षां त्यांच्या मूळ मालकांवर विशेष प्रेम करणें होय, आणि असें प्रेम केलें, तरच आर्क्षी चित्रें जवळ बाळगावीत, नाही तर बाळगूं नयेत. त्याग तो हाच. आणि याच तऱ्हेनें प्रत्येक कुटुंबांत त्यागाचा अभ्यास झाला पाहिजे.

समजा, एका नवऱ्याचें आपल्या पत्नीवर अत्यंत प्रेम आहे. त्याला मोहून टाकणारें, त्याचें चित्त आकर्षण करणारें असें तिच्यांत काय आहे ? तिची शरीरकांति, सुंदर नेत्र, कर्ण, नासिका वगैरे त्याचें मन मोहित करतात काय ? छेः, कर्वाहि नाही ! कवीपेक्षां अधिक विवेकी व्हा आणि विचार करा. या अवयवांत जर खरी आकर्षणशक्ति असती, तर मेल्यानंतरहि हे असेच चित्ताकर्षक झाले असते; पण हेच अवयव मरणोत्तर निस्तेज होतात आणि आमचीं मनं आकर्षण करीत नाहीत. तेव्हां सौंदर्य कशांत असतें आणि मोह कोण पाडतो ? क्लियोपाट्रा नामक इजिप्तमधील एका नीग्रो कन्येनें रोमच्या अँटनी बादशहाला आपल्या

* " Here lies the babe that now is gone
An idol to my heart.
If so, the wise God has justly done
'Twas needful we should part."

लावण्याने आणि हावभावाने पूर्ण वश करून घेतले होतें. सौंदर्य, लावण्य, हावभाव आणि त्यांनां मूलभूत असलेली चलनवलनशक्ति कोठून आली? आह्मी जीवंतपणीं डोंगरावर चढतो, एका जागेपासून दुसऱ्या जागीं जातो, पण मेल्यानंतर ही आमची शक्ति कोठें जाते? पूर्वी जीवंत असतांना जी सत्ता अगर शक्ति (परमेश्वर-आत्मा) आम्हाला चलनवलनादि सर्व कामें करण्याला मदत करीत होती, ती मेल्यानंतर करीत नाही. सर्व वस्तूनां सौंदर्य, लावण्य, चलनवलन इत्यादि जें कांहीं प्राप्त होतें, तें सर्व परमात्म-शक्ति-अंतःशक्ति-आत्मा यापासूनच मिळतें. तेव्हां तुहीं हें पकें ध्यानांत ठेवा, कीं, तुमच्यासमोर उभा राहून जो कोणी तुझाला पहात आहे, आणि तुमच्याबरोबर बोलत आहे, तोच परमात्मा-अंतरात्मा होय. बाह्यनेत्र, कर्ण, त्वचा आणि शरीर हें सर्व त्या अंतरात्म्याचा पोषाख होय.

जेव्हां या जगांतील लोक ऐहिक वस्तूंवरच प्रेम करितात, तेव्हां ते पोषाखाच्या अंत असणाऱ्या आत्म्यापेक्षां वरच्या पोषाखावरच विशेष लक्ष्य देतात, सद्वस्तूला विसरून बाह्य आवरणांची पूजा करितात, आणि यामुळेच ते दुःख भोगतात. त्यांनां या पापाचें फळ भोगावें लागतें. या पापापासून तुहीं अलिप्त असावें. नवराबायकोनीं परंपरांच्या अंतर्यामीं असणाऱ्या आत्मदेवाला पहावें व त्याचीच पूजा करावी. नवरा किंवा बायको ही नरकाचें द्वार न होतां परमात्मस्वरूप दाखविणारा आरसा झालीं पाहिजेत. तसेंच याप्रमाणें प्रत्येक वस्तु परमात्मस्वरूप वाटली पाहिजे.

आतां नवराबायकोनीं ही दिव्य दृष्टि एकमेकांनां कशी साध्य करून द्यावी, हें पाहूं. बायकोला आपल्या नवऱ्याला जर तारावयाचें असेल, तर तिनें सर्व बाह्य मोहांपासून त्याला परावृत्त केले पाहिजे. अविवाहित मनुष्य अनेक तऱ्हांच्या मोहपाशांत पडण्याचा संभव असतो. सुकाणू नसलेली नौका वाऱ्यांनीं आणि वादळांनीं हेलकावे खात इकडेतिकडे जाते. तशी अविवाहित मनुष्याची स्थिति होते; आणि त्यांत त्याला

कांहीं परमार्थज्ञान नसेल, तर सर्व बाजूंनी त्याला घेके खावे लागतात. सर्व बाह्य मोहांपासून बायकोने नवऱ्याचे प्रथम रक्षण केले पाहिजे. पण नेहमी काय प्रकार घडतो ? बायका आपल्या नवऱ्याचे मोहांपासून रक्षण तर करीत नाहीतच; उलट स्वतः आपण नवऱ्याच्या डोक्यावर मोठे ओझे होऊन बसतात. ज्याप्रमाणे सर्व बारीकसारीक चिछर नाणीं देऊन त्या रकमेची एकच नोट करून ठेवावी, त्याप्रमाणे स्त्रीचा मोठा मोह इतर मोहांनां मागे टाकितो आणि पुरुषाला चीत करून सोडितो.

पूर्वी घोडा अरण्यांत रहात असे. तेव्हां त्याला तेथे हरिण, सांबर इत्यादि सर्व जंगली प्राण्यांपासून बराच त्रास झाला; म्हणून त्याने मनुष्याची मदत मागितली. “मला पाठीवर घेऊन चल, म्हणजे मी तुझ्या शत्रूंचा संहार करितों.” असे मनुष्याने त्याला सांगितले. घोड्याने ती गोष्ट कबूल केली. नंतर मनुष्य अश्वारूढ होऊन जंगलांत गेला आणि त्याने बाण मारून घोड्याच्या सर्व शत्रूंना ठार केले. घोड्याला फार आनंद झाला. तो मनुष्याचे आभार मानून परत जाऊ लागला; पण मनुष्य त्याला कांही जाऊ देईना ! तो म्हणाला “तू किती उपयोगी प्राणी आहेस, हे मला कळून चुकले. मी आतां तुला सोडणार नाही, मी तुला आतां माझा गुलाम करून ठेवणार.” घोड्याच्या शत्रूंचा नाश झाला खरा, पण त्याची स्वतंत्रता मात्र गेली. विवाहित मनुष्याची स्थिति या घोड्यासारखी होते. बायको त्याचे अनेक मोहांपासून रक्षण करते खरी, पण ती स्वतःच एक मोठा जवरदस्त मोह होऊन बसते. पुढेच मोहांपासून ती त्याला तारते, ही गोष्ट सुद्धा कांही कमी नाही. यापुढची पायरी व्हाटली म्हणजे नवराबायकोंनी परस्परांना एकमेकांचे गुलाम करतां कामा नये. इतके झाले तरच कांही आशा आहे.

येशू ख्रिस्त हा जगाचा तारक आहे, तो सर्व पापे नाहीशी करून पृथ्वीवर धर्मराज्य सुरू करणार आहे, असे बायबलांत सांगितले आहे. बायबल, कुराण अथवा वेद कांहीहि सांगोत; जग तर पूर्वीप्रमाणेच अधर्मी आहे. याचे कारण काय ? अनिष्टाचे खरे कारण नाहीसे झाले.

नाहीं हे होय, आणि ते कारण आमच्या कुटुंबांतच आहे. नवराचायकोंनी परस्परांचे कल्याण साधण्याचा निश्चय केल्याखेरीज धर्माची वाढ होणार नाही, व तो धर्म जिवंत राहण्याचीहि आशा राहणार नाही. हे खिस्ती, हिंदु व मुसलमान बांधव हो ! जर जगांतील दुखें नाहीशी व्हावी आणि मनुष्यांनी सुखी व्हावे असें तुझांस वाटत असेल, तर तुझीं तुमचे वैवाहिक संबंध नीट दुरुस्त केले पाहिजेत. प्रत्येक नवरा-चायकोंनी परस्परांचे तारक झाले पाहिजे, हे तत्त्व सर्वांच्या अंतःकरणांत विंबविले पाहिजे. हे कसे साध्य होईल ? जर नवऱ्याच्या मनांत बायकोला आणि बायकोच्या मनांत नवऱ्याला गुलाम करावयाचे नसेल, तरच हे होईल. तुम्ही दुसऱ्यांना मुक्त-स्वतंत्र करा, ह्मणजे तुम्ही स्वतः मुक्त-स्वतंत्र आपोआप होतांच. नियम असा आहे. आघात आणि प्रत्याघात हे सारखे असतात. तुम्ही आपल्या बायकांना ताब्यांत ठेवा, त्यांना गुलाम करा, ह्मणजे तुम्हीहि गुलाम बनलांच ह्मणून समजा. हे विधान कित्येकांना भयंकर वाटेल, पण सत्य नेहमी भ्यासुरच असते. ख्रिस्ताने भ्यासुर सत्याचा उपदेश केला, लोकांनी त्याचा छळ करून त्याला सुलावर चढविले. तसेंच साक्रेटिषालाहि विष प्यावे लागले. लोक केव्हांहि सत्याचा स्वीकार आनंदाने करीत नाहीत.

मनुष्य बैलाच्या नाकांत वेसण घालून शिंगांना दोऱ्या बांधून त्या आपल्या हातीं धरतो आणि बैल आपला नोकर, गुलाम आहे असें ह्मणतो; परंतु बैल जितका त्याचा गुलाम आहे, तितकाच तोहि पण बैलाचा बंदा गुलाम आहे. बैल आपला गुलाम आहे असें ह्मणण्यास त्याला कारण काय, तर, त्याला सोडून बैलाला दुसरीकडे जातां येत नाही. हेच कारण असेल, तर जसें त्याला सोडून बैलाला जातां येत नाही, तसेंच बैलाला सोडून मनुष्यालाहि जातां येत नाही. तो जर स्वतंत्र असता, बैलाला सोडून त्याला जर जातां आले असते, तर बैलहि त्याचा गुलाम न होतां स्वतंत्र झाला असता. सृष्टिनियम अथवा कायदा असा आहे !

सर्व कुटुंबें दुःखी आहेत, हे तुझाला दिसत नाही काय ? ही गोष्ट खरी नाही काय ? यूरोप, अमेरिका, हिंदुस्तान, जपान अथवा जगांतील कोणत्याहि देशांतील कुटुंबांत सुख नाही, हे खरें नाही काय ? लोक तोडानें क्षणतात, कीं, आमचें घर किती तरी सुखी (Happy Home) ! काय ढोंग हे ! सुख शब्दांत मात्र राहिलें आहे. तें स्वप्नवत् झालें आहे. लोकांनां दुःखें भोगावीं लागत आहेत आणि कुटुंबें सुखी नाहीत. हे असें कां ? कुटुंबें सुखी असावीं असें तुझाला मनापासून वाटत नाही काय ? जर सुख पाहिजे, तर कुटुंब किंवा घर क्षणजे थडा न समजतां त्यांविषयीं तुम्हीं खरी कळकळ बाळगली पाहिजे. दुःखाचें खरें कारण, नीट विचार करून शोधून काढिलें पाहिजे, व तें दूर केलें पाहिजे. कुटुंबांत सुख नसतें, याचें कारण झटलें क्षणजे कुटुंबांतील लोकांनां सृष्टिनियमांचें ज्ञान नसतें; निसर्गाची योजना कशी आहे, उत्क्रांतितत्त्वाची गति कशी चाललेली आहे, याचें ज्ञान नसतें; अज्ञान मात्र भरपूर भरलेलें असतें. 'राम' सांगतो, कीं, उत्क्रांतितत्त्वाची अथवा निसर्गाची अशी मुख्य योजना आहे, कीं, सर्वांनीं—प्रत्येकानें हळुहळू—सावकाश आपल्या अंतर्थांमीं असलेल्या ईश्वरी तत्त्वाचा, आत्म-तत्त्वाचा, अनुभव घ्यावा. ही योजना न समजल्यामुळेच जगांत सर्वत्र कलह व त्रास माजत चालला आहे.

आपल्या नवऱ्याशीं अगर बायकोशीं आपण असें वर्तन ठेवावें, कीं, निसर्गाच्या योजनेप्रमाणें योग्य दिशेनें आपली उन्नति होत असावी. निसर्गाची योजना झटली क्षणजे मुक्ति किंवा स्वतंत्रता. तुमच्या बायकोला स्वतंत्र करा, क्षणजे तुम्हीहि आपोपाप स्वतंत्रच व्हाल. याचा अर्थ काय ? 'एक घाव दोन तुकडे,' या न्यायानें सर्व नैतिक संबंध सोडून अथवा झुगारून देऊन स्त्रीपुरुषांनीं पाहिजे तसें स्वैर आचरण करावयाचें काय ? स्वैर वर्तन क्षणजे मुक्ति किंवा स्वतंत्रता नव्हे, उलट तें दास्य किंवा गुलामगिरी होय ! आपल्या मित्राला स्वतंत्र करणें क्षणजे त्याला किंवा तिला नुसत्या बाह्य देहावर नव्हे, तर अंतर्थांमीं असलेल्या परमात्म्या-

वर विश्वास व सर्व भार ठेवावयाला लावणें होय. दांपत्याचें खरें प्रेम झटलें ह्मणजे बायकोमध्ये असणाऱ्या परमात्म्यावर नवऱ्याने प्रीति करणें व स्वतःमध्ये असलेल्या परमात्म्यावर तिला प्रीति करावयाला लावणें, हें होय. कित्येक लोक येशू ख्रिस्तावर, कित्येक कृष्णावर, आपला विश्वास आहे असें ह्मणतात. 'राम' सांगतो, कीं, तुझी आपापल्या नवऱ्यांवर व बायकांवर विश्वास ठेवा. आपापल्या मित्रांच्या मांसमय देहांवर मात्र तो न ठेवितां आंतील आत्मतत्त्वावर ठेवा. अस्थिरानायुचर्ममय बाह्य देहांकडे तुम्ही असें पहावें, कीं, ते जणू काय पारदर्शक पडदे आहेत, आणि त्यांतून आंतील आत्मवस्तु तुझांला स्पष्ट दिसत आहे.

हालणाऱ्या फांदीवर बसणाऱ्या पक्ष्याला फांदी खालीं लवते हें माहीत असतें; पण तो पक्षी यत्किंचित्ही न घाबरतां मोठ्या आनंदानें गात असतो. कारण, त्याचा सर्व विश्वास हालणाऱ्या फांदीवर नसून स्वतःच्या पंखांवर असतो. त्याप्रमाणें तुम्ही कोठेहि असलां, तुमच्या बायकामुलांवर तुमची कितीहि आसक्ति असली, तरी तुमचें सर्व अंतःकरण तेथेंच ठेवूं नका. तुमचें अंतःकरण देवाकडे—आत्म्याकडे पूर्ण लागलेलें असावें. हाच काय तो मार्ग आहे. या रीतीनें तुम्ही स्वतः वागावें, व याच रीतीनें आपल्या बायकामुलांनां हि वागण्यास लावावें. असें केल्यानें तुम्ही स्वतंत्र व्हाल व बायकामुलांनां हि स्वतंत्र कराल. कोणी कोणावर अवलंबून राहणार नाही.

एका भव्य मंचकावर एक रूपवती राणी मरणोन्मुख होऊन पडली आहे, आणि जवळच राजा व तिचीं मुलें हीं शोक करित बसलीं आहेत, असें एका उत्तम चितान्यानें काढलेलें सुंदर चित्र एका ठिकाणीं पाहण्यांत आलें होतें. हें चित्र इतकें उत्तम व मोहक होतें, कीं, पाहणारा हा चित्र आपल्यापाशीं असावें असें वाटे. श्रीमंतांनीं भारी किंमत देऊन हें विकत घेतलें असतें. पण या चित्रांतील राणी, राजा किंवा त्यांचीं मुलें यांपैकीं कोणीहि आपण व्हावें असें कोणाला तरी वाटलें असतें काय ? नाही—कोणालाहि वाटणार नाही !

वेदान्त तुझांला सांगतो, कीं, तुम्ही ईश्वराप्रमाणें, अलित साक्षी याप्रमाणें आपल्या घरांत, कुटुंबांत आणि संसारांत रहावें. कोणत्याहि मोहपाशांत आपणांला गुंतवून न घेतां आपलें मन तुम्ही आंतील आत्म-तत्त्वाकडे लावावें. वर सांगितलेल्या चित्राकडे जसें तुम्ही पाहिलें असतें, तसेंच तुम्ही संसारांतील सर्व गोष्टींकडे पहावें. साक्षी या नात्यानें जेव्हां आम्ही कोणत्याहि गोष्टीकडे पाहतो तेव्हां आत्मांला मुख होतें. पण कोणत्याहि गोष्टीवर अगर वस्तूवर आमची आसक्ति जडली, क्षणजे आत्मांला दुःख होतें हें तुझांला माहीत आहे. 'रामा'चीं सर्व व्याख्यानें नीट लक्ष्यपूर्वक ऐका व त्यांचें मनन करा. क्षणजे हळुहळू तुमच्या शंकांचें निरसन होईल आणि आत्मप्रत्यय येऊ लागेल. प्रथम आपण ईश्वर आहों अशी भावना घरा, आणि त्याप्रमाणें, 'रामा'नें सांगितलेल्या उपायाप्रमाणें साक्षात्कार करून वेण्याचे प्रयत्न करा. आपल्या गृहस्थितीकडे आणि संसारांतील गोष्टींकडे हें सर्व एखादें चित्र आहे असें मानून अलितपणें पहात चला. या गोष्टींवर आसक्ति जडल्याशिवाय आमची प्रगति होणार नाही, असा कांहीं लोकांचा समज आहे; पण तो चुकीचा आहे. आसक्ति जडून संसाराच्या गोष्टींत तुम्ही स्वताला गुरफटून घेतलेत, कीं, तुमची प्रगति बंद झालीच क्षणून समजा. जेव्हां तुम्ही लिहीत असतां, तेव्हां लिहिण्याचें काम अकर्तृकपणें चाललेलें असतें, तुमचा हात एखाद्या आपोआप चालणाऱ्या यंत्राप्रमाणें काम करीत असतो. असें कां होतें ? तर तुम्ही आपला अहंकार किंवा मीपणा त्यांत घुसवीत नाही क्षणून. 'मी हें, उत्तम लिहिलें आहे, फार उत्तम करीत आहे,' अशा अहंकाराचा उदय मनांत होऊं लागतांच, हात कचरतो आणि भराभर चुका होऊं लागतात.

एवंच, क्षुद्र स्वार्थी अहंकाराचा त्याग केला असतां काम उत्तम बठतें; आणि अहंकाराचा प्रादुर्भाव झाला क्षणजे कामाची घडी विवडून

* कुस्ती खेळणारापेक्षां कुस्ती पाहणाराला विशेष आनंद होत नाही काय ?
—विवेकानंद.

जाते. उत्तम काम अकर्तृकपणेंच होत असतें. क्षुद्र स्वार्थी अहंकार टाकणें हाच खरा त्याग होय. आपण काम करीत आहों, ही भावना सूर्याला नसते. तो अकर्तृकपणें प्रकाशत असतो, आणि त्यामुळेच तो इतका मोहक आणि आल्हादजनक असतो. नद्याहि त्याप्रमाणेंच अकर्तृकपणें वाहत असतात, ह्मणूनच त्यांच्याकडून इतकें उत्तम कार्य होतें. दिवा प्रकाशत असतो, पण आपण पेटत आहों व प्रकाश देत आहों, ही भावना त्याला नसते. हंसणारी फुलें चहूंकडे आपला परिमल पसरीत असतात, पण आपण इतकी उत्तम, सुवासिक व मधुर आहों, ही कल्पना त्यांना नसते. त्याचप्रमाणें, तुमचें कामहि अहंकार-विरहित आणि कर्तृभावशून्य असें होऊंद्या. स्वार्थी अहंकाराची बाधा तुझाला केव्हांहि न होवो. सूर्य, चंद्र आणि तारे यांप्रमाणें तुमचें काम होऊंद्या, ह्मणजे तें यशस्वी आणि नांवाजण्याजोगें होईल. जगांतील थोर पुरुष, वीर, महात्मे यांनां यशाचें हें वर्म माहीत होतें. अहंकाराला दूर सारून त्यांनीं आपलीं कामें अकर्तृकपणें केलीं ह्मणून त्यांनां इतकें उत्तम यश लाभलें. कोणत्याहि कामांत मन गुंतवून घेतल्याशिवाय यश यावयाचें नाहीं, असा जो तुमचा समज झालेला आहे, तो भ्रामक आहे, तो टाकून द्या.

कायदा असा आहे, कीं, मनानें स्थितिशास्त्राच्या, व शरीरानें गति-शास्त्राच्या नियमांप्रमाणें वागावें; ह्मणजे मन नेहमीं शांत व स्वस्थ असावें आणि देह सदोदित कार्यरत असावा. हा कायदा जाणून आणि त्याप्रमाणें वागून तुम्ही मुक्त व्हावें. तुमच्या समोरील सृष्टीचा एखादा सुंदर देखावा तुमच्या नेत्रांत संथपणें भरतो. त्यापासून नेत्रांनां यत्किंचित्हि त्रास होत नाहीं, किंवा त्यांवर कांहीं ओझें पडत नाहीं. नेत्रांत तो सर्व देखावा भरूनहि ते अलिप्त असतात. त्याप्रमाणेंच घरांतील, कुटुंबांतील, संसारांतील सर्व गोष्टींविषयीं तुमची स्थिति असावी. ह्मणजे जगांतील सर्व गोष्टींचें तुम्हीं निरीक्षण करावें, पण तुमच्यावर त्यांचा कांहीं भार न पडतां तुम्हीं अनासक्त, अलिप्त व मुक्त असावें; आणि ही मुक्ति किंवा स्वतंत्रता

तुझांला सत्यज्ञानानें किंवा आत्मज्ञानानेंच मिळणार आहे. हे ज्ञान तुझांला मिळालें, कीं, ग्रह, तारे सुद्धां तुमचा हुकूम पाळतील !

ग्रह-तान्यांनो ! भ्रमा फिरा हो,

अपुलीं गात्रें मज दावा हो !

सर्व वाजुंतीं मज पाहूंदे,

चैतन्यामधिं नाचा मोदें !

भू जल तारे भानू तैसे

फिरती सगळे भासे ऐसें;

परि ती माया, सत्य पहातां,

जातों फिरतों मीच तत्त्वतां !

गतिस्थितिहि ना विश्रांतीही 'मम' 'तव' कांहीं नाहीं,

दुजें मजविना कांहि नसे या जगतीं सत्यचि नाही !

भूवरि विचरे, नभीं फिरे जें, चक्रमक झगमग करितें,

नेत्रा दिसतें, मना भासतें, मीचि एक सर्वहि तें !

शक्ति कुणा नच मज वर्णाया शब्दापरता मी हो !

नक्षत्रांनो ! मी तुमचेंही जीवन पूर्ण पहा हो !

खुणावितां मज कुठें यावया ? वदा ऐकुंचा मजला,

भरलोंसें मी सर्वांठार्यां भेदभाव तो हरला !

जलनिधिराया ! खडपासन्निध आपटिं अपुल्या लाटा,

मत्पदिही तूं जगता ! येई त्यजुनी सर्वहि ताठा !

तुमचा खरा आत्मा असा आहे ! याचा अनुभव घ्या आणि मुक्त व्हा. तुम्ही त्याचा साक्षात्कार घ्या क्षणजे तुम्ही विश्वाचे स्वामी व्हाल, आणि तुमचे सर्व व्यवहार आणि कामें तुझांला राहिलेत तशीं उकून येतील; आणि शेवटीं यशाच्यामार्गे तुम्ही लागावयाचें एकीकडे राहून यशच तुमच्यामार्गे घांवत येईल ! अंतर्दामीं असलेल्या ईश्वरी तत्त्वावर श्रद्धा

ठेवल्ल्यानै आणि त्या तत्त्वाचा साक्षात्कार घेतल्ल्यानै सर्व विश्व तुमचा बंदा गुलाम होईल, सर्व कांहीं तुझाला वश होईल. यश आणि अभ्युदय तुझाला शोधू लागतील. 'पर्वत महंमदाकडे गेला नाही तरी महंमदाला पर्वताकडे जावें लागेल.' विश्वाचें नियमन करणारें हें गूढ तत्त्व किंवा वर्म असें आहे. तुम्हीं त्या तत्त्वाचा स्वतः अनुभव घ्या, आणि तुमच्या बायकामुलांनाहि त्याचा प्रत्यय आणून द्या. स्वतः मुक्त होऊन त्यांनाहि मुक्त करा. असें झालें, क्षणजे तुरंग देखील स्वर्ग होईल, आणि तुमचीं घरे नंदनवनें होऊन जातील ! आणि तंटेबाज कुटुंबांतहि शांति नांदूं लागेल. याशिवाय दुसरा मार्ग नाही. हा मार्ग किंवा ही गुरुकिल्ली मिळवा, क्षणजे या जगांतील सर्व भांडारें तुमच्या हातीं लागतील. अंतर्दयांमिं असलेल्या ईश्वरी तत्त्वाचा तुम्हीं साक्षात्कार करून घेतलात, क्षणजे तुम्ही मुक्त झालां. दुसऱ्यांनाहि तो साक्षात्कार प्राप्त करून घेण्यास मदत करा. तुम्ही स्वतः तरा आणि इतरांनाहि तारा.

MARRIED LIFE AND REALIZATION.

वैवाहिक स्थिति आणि साक्षात्कार. ❀

[तरवारीप्रमाणें कौटुंबिक स्थितीचा बरावाईट उपयोग-सज्जन यजमान व त्याचा बदमास चाकर-शांतीचा व सहनशीलतेचा थडा शिकण्याची संधि-साके-टीस व त्याची वायको झांटीपी-उत्क्रांतितत्त्वाचा हेतु-सपरिवार उन्नति करून ध्या-स्वाभाविक अभ्यासक्रम-दोन पायऱ्या-विश्व आपला देह आहे असें अंगी बाणणें ही पहिली आणि परमात्मस्वरूपी लीन होणें ही दुसरी पायरी-द्विविध भ्रम (अंतर्गत व बाह्य) नाहीसा करा-ख्रिस्तावस्था-एक निसर्गाचा नियम-प्रेमाचा (भक्तीचा) अभ्यास वाढला, की, मन रंग, वर्ण, आकार, मुद्रा, प्रतिमा इत्यादि बाह्य गोष्टींपासून निवृत्त होऊन आत्मतत्त्वाकडे अधिकाधिक वळू लागतें-एका साधूचा उपदेश-नातवांत श्रीकृष्ण किंवा सर्व वस्तूंत परमात्मा पहा-त्यागाची एक व्याख्या-त्याग क्षणजे प्रत्येक वस्तुसंबंध पवित्र करून टाकणें-रामाचा व त्याच्या पत्नीचा ध्यानाचा अभ्यासक्रम-मृत आत्मांना साहाय्य व त्यांचें कल्याण कसे करावें-पतिपत्नीनां परस्परानीं साहाय्य कसे करावें-ख्रिस्ताच्या अवौरुपेय जन्माविषयी रामाचें मत-मुप्रजाजनन शास्त्र-प्रेमतत्त्वाचा विकास-घर हें त्या तत्त्वाचें केंद्र आणि विश्व त्याचा परिघ-एक आध्यात्मिक नियम-स्थूल, वाह्य, जड पदार्थांवरील आसक्ति सोडा-द्रव्य, रूपडे-लत्ते, घरदार इत्यादि साधनांनां साध्य मानूं नका-मोठमोठ्या पुरुषांची साध्री रहाणी-अंतःसामर्थ्य वाढवून आणि आत्मतत्त्व ओळखून मोठे वडा-पाहुण्याल ज्ञान, प्रेम देण्यांत, त्याची उन्नति करून त्याला सुसंस्कृत करण्यांत उत्तम आदरातिथ्य आहे.]

आपलीं वायकामुलें, आतेष्ट यांसह राहणाऱ्या गृहस्थाला किंवा सांसारिकाला सत्याचा अगर आत्मज्ञानाचा साक्षात्कार देतां येईल काय ? असा एक मोठा प्रश्न आहे.

या प्रश्नाचा प्रथम आपण एकाच बाजूने विचार करूं. वेदान्त तुझाला विचारतो, कीं, तरवारीनें तुमच्या शत्रूंनां मारतां येईल काय ? जर या प्रश्नाचें उत्तर होकारार्थी देतां येईल, तर 'सांसारिकाला सत्याचा साक्षा-

* रविवार, ता. १ फेब्रुवारी १९०३ रोजी झालेले व्याख्यान.

त्कार घेतां येईल काय, ' या प्रश्नाचेंहि उत्तर होकारार्थीच दिलें पाहिजे. तरवारीचा किंवा कौटुंबिक स्थितीचा आक्षेप कसा उपयोग करूं, यावर सर्व कांहीं अवलंबून आहे. एकाच तरवारीनें आम्ही स्वतःला मारून घेऊं, किंवा शत्रूंच्या हत्त्यापासून स्वतःचें रक्षण करून घेऊं. त्याप्रमाणें कौटुंबिक स्थितीचा दुरुपयोग केला, तर आमची अवनति होईल, आणि तिचा सदुपयोग केला तर आमची उन्नति आम्हांला करून घेतां येईल.

तसेंच, आहार, विहार यांचा योग्य उपयोग केला असतां आम्हांला आरोग्य व सुख हीं प्राप्त होतील; पण त्यांचा दुरुपयोग केला असतां आम्हांला दुःख व त्रास होईल. कौटुंबिक स्थितीचेंहि तसेंच आहे.

एका घन्याची अशी एक गोष्ट सांगतात, कीं, तो घनी जितका सज्जन होता, तितकाच—किंवा त्याहूनहि अधिक, त्याचा नोकर दुर्जन होता. तो आपल्या घन्याचीं कामें इतक्या वाईट रीतीनें करी, कीं, तीं पाहून अत्यंत शांत मनुष्यालाहि चीड किंवा संताप येत असे. पण आश्चर्य हें, कीं, त्या घन्याला त्याचा कधीं राग येत नसे. उलट तो त्याला फार ममतेनें वागवी. एकदां त्या घन्याच्या घरीं एक पाहुणा आला होता. त्यानें त्या चाकराची काम करण्याची तन्हा पाहून, याला कायमची रजा लवकर द्यावी, असा यजमानाला सल्ला दिला. त्या सज्जन मनुष्यानें त्याला असें उत्तर दिलें, कीं, “तुम्ही जो सल्ला किंवा उपदेश मला देत आहां, तो माझ्या हितार्थच आहे, हें मी जाणतो. माझा चाकर दुष्ट, लबाड, अविश्वासु आहे, आणि त्यामुळें माझा फार तोटा होतो, हेंहि मला माहीत आहे; पण तो असा लुच्चा बदमास आहे, क्षणून मी त्याला मुद्दाम ठेवून घेतलें आहे, आणि तो मला प्रिय झाला आहे.”

तो घनी पुढें झणाला “या नोकराशिवाय माझ्या परिचयांतील सर्व मंडळी, माझे आस्रेष्ठ वगैरे सर्व माझ्याशीं फार प्रेमानें व ममतेनें वागतात. त्यांच्यापासून मला यत्किंचित्हि त्रास होत नाही. हा नोकर मात्र मला अद्वितीय किंवा लोकोत्तर असा वाटतो. याच्यापासून माझ्या

वैवाहिक स्थिति आणि साक्षात्कार.

आध्यात्मिक उन्नतीला मदत होते. आपल्या स्नायूंची शक्ति वाढवून शारीरिक आरोग्य मिळविण्यासाठी लोक डॅवेल्स, वजन ये यांचा उपयोग करितात, त्याप्रमाणेच शांतीचा किंवा सहनशीलतेचा घडा शिकण्यास आणि माझी आध्यात्मिक उन्नति करून घेण्यास डॅवेल्ससारखा या चाकराचा मळा फार उपयोग होतो.”

ग्रीस देशांत साक्रेटीस या नांवाचा एक मोठा तत्त्ववेत्ता होऊन गेला. त्याची बायको झॉटिपी मूर्तिमंत त्राटिकाच होती. एके दिवशी साक्रेटीस कांहीं प्रश्नांचा विचार करीत बसला असतां झॉटिपी तेथें आली आणि नेहमीप्रमाणें अद्वातद्वा बोलू लागली, आणि आपल्या नवऱ्यानें अमुक करावें, तमुक करावें, असें मोठमोठ्यानें सांगू लागली. एवढ्यानें तिची तृप्ति न होतां ती शिष्यांची लाखोली वाढून यथेच्छ तोंडमुख घेऊं लागली. तिच्या बरळण्याकडे विलकूल लक्ष्य न देतां साक्रेटीस आपल्या विचारांत मग्न होऊन राहिला. यामुळे तर तिला अतिशय चीड आली. ती लगेच घरांत घांवत गेली, आणि घाणीनें भरलेले पोतेऱ्याचें भांडें आणून तिनें तें त्याच्या डोक्यावर ओतलें. साक्रेटिसाला यामुळे क्रोध आला असेल काय ? छेः, विलकूल नाही ! तो हंसला आणि शांतगणें झगाला “इतकी गर्जना झाली त्या अर्थी अशी वृष्टि होणें जरूर होतें !”

या उदाहरणावरून हें सिद्ध होतें, कीं, क्रोध किंवा दुसरा कोणताहि मनोविकार आपल्या ताब्यांत ठेवितां येणें अशक्य आहे सणून कोणीहि निराश होऊं नये. साक्रेटीस हा एक मनुष्यच होता, आणि त्याला जर आपल्या मनोविकारांवर पूर्ण ताबा ठेवितां आला, तर इतर मानवांनांहि हें साध्य होईल. आपल्या मनोविकारांवर पूर्ण ताबा असलेले लोक हल्लींहि पाहण्यांत येतात, आणि कोणालाहि अभ्यासानें असा ताबा मिळवितां येईल.

या जगांतील सर्वांचा मुख्य उद्देश—उत्क्रांतितत्त्वाचा हेतु—असा आहे, कीं, प्रत्येकानें हळुहळू आपल्या अंतर्दुर्गामां असलेल्या ईश्वरी तत्त्वाचा—आत्मतत्त्वाचा अनुभव घ्यावा, आणि ईश्वराशी पूर्णैक्य होईपर्यंत अभ्यास.

कम चालू ठेवावा. देह जावो अथवा राहो, कांहींहि किंमत पडो, ईश्वराशीं असलेलें आपलें ऐक्य अनुभविळेंच पाहिजे.

ध्येय तर असें आहे. या ध्येयाप्रत जाण्यास कांहीं लोकांनां कौटुंबिक स्थिति आड येत असेल, पण याबद्दल 'रामा'चें क्षणें असें आहे, कीं, या ध्येयाप्रत जाण्यास कौटुंबिक संबंध आह्मांला मदत करितील, आणि आमचीं बायकामुलें आमच्या आड न येतां तीं आह्मांला उलट साहाय्य करितील.

पृथ्वी सूर्याभोंवतीं फिरते. तिला तसें फिरलेंच पाहिजे. चंद्र, हा पृथ्वीचा उपग्रह असल्यामुळें तिला तो चिकटूं पहातो. तेव्हां पृथ्वी काय करते ? ती चंद्रादि उपग्रहांनां बरोबर घेऊन सूर्याभोंवतीं भ्रमण करते. तद्वत् हे नरनारीनीं ! तुहीं जर सूर्याचा सूर्य, प्रकाशाचा प्रकाश—आत्मारवि याकडे जाण्याचें मनांत आणिलें असेल, तर तुम्ही एकटे जाऊं नका. आपल्या मुलांवाळांनां आणि सोबत्यांनां बरोबर घेऊन चला. तुम्हांबरोबर त्यांनांहि प्रकाशाचें सेवन करूंया. तुम्ही कोठें गेलां तर तुमच्या हस्तपादादि अवयवांनां बरोबर घेऊन जात नाहीं काय ? तुमच्या मुलावाळांचे, आत्तेष्टांचे देह हे तुमचेच नव्हत काय ? ते तुमच्या देहाचे अवयव नाहीत काय ? याकरितां वेदान्त आग्रहानें सांगतो, कीं, जर एखाद्याला आत्मारवीकडे जावयाचें असेल, तर त्यानें एकटेंदुकटें न जातां आपलीं सर्व अंगें बरोबर घेऊन जावें. ज्याप्रमाणें तुम्ही आपलें मस्तक, अंतःकरण, हस्तपादादि अवयवांनां बरोबर घेऊन जातां, त्याप्रमाणें तुम्ही तुमच्या अर्धांगाला—अर्धांगीला (पतीला अथवा पत्नीला) आणि इतर अंगांनां (मुलावाळांनां व आत्तेष्टांनां) बरोबर घेऊन चला. ईश्वराशीं असलेलें आपलें ऐक्य अनुभविण्याच्या पूर्वी आपल्या बायकामुलांशीं असलेल्या ऐक्याचा अनुभव घ्या. ज्यानें आपल्या बायकामुलांशीं असलेल्या ऐक्याचा अनुभव घेतला नाही, त्याला सर्व-स्वरूपी ईश्वराशीं असलेल्या ऐक्याचा अनुभव कसा येणार ?

वैवाहिक स्थिति आणि साक्षात्कार.

वेदान्ताप्रमाणे स्वाभाविक अभ्यासक्रम असा आहे, की, तुम्ही तुमच्या अगदी जवळच्या आतांशी ऐक्य अनुभविण्यास प्रथम सुरुवात करावी. त्यांचे व तुमचे हितसंबंध एकच व्हावेत. त्यांचे व तुमचे देह मिळून एकच देह किंवा एकच प्रवाह आहे, असें तुम्हांला वाटूं लागावें. अशा रीतीने तुम्ही अनुभव घ्या. शेजारच्या कुटुंबांतील मंडळींनाहि आपल्या वर्तुळांत घ्यावें, आणि क्रमाक्रमाने हा अभ्यास वाढवीत जावें. ह्मणजे सर्व कुटुंबे आपलाच देह आहेत, असें तुम्हांला वाटूं लागेल, आणि ईश्वराशी असलेले आपले ऐक्य अनुभवितां येईल, व सर्वांना आपल्या बरोबर घेऊन जातां येईल.

बायबलांत असें सांगितले आहे, की, सेंट जॉन नामक शिष्यावर ख्रिस्त फार प्रेम करीत असे. 'सेंट जॉनवर ख्रिस्त प्रेम करीत असे,' असें ह्मणण्याऐवजी 'ख्रिस्तावर सेंट जॉन भक्ति करीत असे,' असें थोडा फेरफार करून झटले असतां 'ख्रिस्ताच्या द्वारे मुक्ति मिळते,' या ख्रिस्ती तत्त्वाचा लवकर बोध होईल.

क्रिया प्रतिक्रिया, आघात प्रत्याघात हे सर्वदा समान असतात. * या न्यायाने, ख्रिस्ताचे जर आपल्या शिष्यावर प्रेम होतें, तर शिष्याची भक्ति ख्रिस्तावर असली पाहिजे. ख्रिस्ताने ईश्वरी साक्षात्कार मिळविला होता, आणि त्याने पित्याशी-परमेश्वराशी-असलेले आपले ऐक्य अनुभविले होतें. जॉन, पीटर, पॉल आणि इतर शिष्य यांनी ख्रिस्तावर प्रेम व भक्ति केल्यामुळे आणि ख्रिस्त व आपण एकच आहो असें त्यांना वाटूं लागल्यामुळे ते ख्रिस्तांतील ईश्वरी तत्त्वाचे-त्याच्या आत्म-ज्ञानाचे-वाटेकरी झाले. आणि जर ख्रिस्त स्वतः तरला असेल, तर त्याचे शिष्यहि त्या प्रेमांमुळे तरले असेल पाहिजेत. विजेनें भारलेल्या पात्राला लागून दुसरें एखादें पात्र ठेविलें असतां त्यांत पहिल्या पात्रांतील विद्युत् शिरते, हें आपण पहातो.

* "ये यथा मां प्रपद्यंते तांस्तथैव भजाम्यहम् ।" —गीता.

वेदान्ताप्रमाणें, विश्वव्यापि प्रेम अंगी बाणल्याशिवाय आणि सर्व विश्व आपला देह आहे असें वाटूं लागल्याशिवाय, कोणालाहि ईश्वराचा साक्षात्कार व्हावयाचा नाही. सर्व विश्व आपला देह आहे असें वाटणें, ही पहिली पायरी आहे; व त्यापलीकडे जाणें ह्मणजे परमात्मस्वरूपी लीन होणें, ही त्यापुढची दुसरी पायरी आहे. भ्रम दोन प्रकारचे आहेत:—१ अंतर्गत, व २ बाह्य. आपण परस्परांहून भिन्न आहोंत, आपण निरनिराळ्या व्यक्ति आहोंत, ही कल्पना पहिल्या प्रकारच्या भ्रमापासून होते, आणि त्यामुळें सर्वांमध्ये असलेलें ईश्वरी तत्त्व आह्मांला ओळखतां येत नाही. दुसऱ्या प्रकारचा भ्रम ह्मणजे नामरूपांच्या भेदाचा भ्रम होय.

सांसारिकानें हे दोन्ही भ्रम दूर सारले पाहिजेत. प्रथम सर्व देहांमध्ये असलेलें ऐक्य अनुभविलें पाहिजे. विश्वांतील सर्व वस्तूंचा आत्मा आपण आहों, मानवजात, वनस्पतिवर्ग, वृक्ष, नद्या, कृमिकीटक या सर्वांमध्ये आपणच आहों, असें त्यानें अनुभविलें पाहिजे. ही पहिली पायरी आहे. पहिल्या पायरीचा अभ्यास करित असतां, प्रथमार्भां आपल्या बायकामुलांशीं असलेले आपले ऐक्य अनुभविलें असतां त्यापासून आपणाला अधिक मदत होते. दुसरी पायरी, सर्व बाह्यभेद, नामरूपें, विश्व या सर्वांचा लय परमात्मस्वरूपी करणें, ही होय. प्रथम, हें विश्व आपला देह आहे असें अनुभविलें पाहिजे; आणि नंतर त्या देहाचा ह्मणजे विश्वाचा परमात्मस्वरूपांत—सत्यांत—लय केला पाहिजे.

खरा साक्षात्कारी पुरुष प्रथम विश्वरूप—विश्वमय बनतो, आणि नंतर परमात्मस्वरूपी लीन होऊन उद्धार करितो. आपण स्वतःच आपले तारक आहोंत:—

उद्धरेदात्मनाऽऽत्मानं नाऽऽत्मानमवसादयेत्

आत्मैव ह्यात्मनो बन्धुरात्मैव रिपुरात्मनः

—भगवद्गीता.

असें वेदान्त सांगतो.

आतां 'खिस्ताच्या द्वारे ईश्वराचा साक्षात्कार होतो—मृत्ति मिळते,' या वाक्याचा अर्थ आह्मांला नीट समजेल. 'यतो वाचो निवर्तन्ते अप्राप्य मनसा सह' अशा परमात्मस्वरूपाचा साक्षात्कार होण्यापूर्वी प्रथम आपला आत्मा विश्वांतील सर्व नामरूपांत व्यापून राहिला आहे असें ज्ञान—अशा स्थितीचें ज्ञान—झालें पाहिजे. या स्थितीलाच 'खिस्तावस्था' असें नांव आहे. या खिस्तावस्थेंतून पुढें आह्मांला परमात्म्याकडे गेलें पाहिजे. प्रत्येकाशीं, सर्वांशीं आपलें ऐक्य आहे, असें क्रमाक्रमानें अनुभवून ही अवस्था प्राप्त होते. या अवस्थेचा ओनामा क्षणजे आपले मातापितर, बायकामुलें, आत्तेष्ट यांच्याशीं आपलें ऐक्य अनुभविणें हा होय. नंतर क्रमाक्रमानें, आपल्या देशाशीं, आणि त्यापुढें सर्व जगताशीं आपल्या ऐक्याचा अनुभव घेतला पाहिजे. हा अभ्यास वाटतो तितका कठिण नाही. आरंभी थोडेंसें जड जातें, पण थोड्या कालानंतर प्रगति भराभर होऊं लागते.*

एकदां आपण एखाद्या व्यक्तीशीं पूर्णपणें ऐक्य अनुभविलें, क्षणजे नंतर इतर व्यक्तीशीं, सर्वांशीं, आपलें ऐक्य अनुभविणें सुकर होऊन जातें.

येथें अनुभवी लोकांनां माहीत असलेला एक निसर्गाचा नियम किंवा ईश्वराची चतुर योजना सांगितली पाहिजे. ती ही, कीं, प्रेमाचा अगर भक्तीचा आमचा अभ्यास जसजसा वाढत जाईल, तसतसें आमचें मन रंग, वर्ण, आकार, मुद्रा, प्रतिमा इत्यादि बाह्य गोष्टींमधून निवृत्त होऊन तें अंतर्गामीं असलेल्या आत्मतत्त्वाकडे—वरील बाह्य गोष्टींनां आधारभूत असलेल्या सत्य तत्त्वाकडे अधिकाधिक वळूं लागते. या विधानाची सत्यता कोणालाहि अनुभवानें पटणारी आहे. जसजसे आम्हीं वयोवृद्ध होत जातो, तसतसें आमच्या प्रेमाचें केंद्र अगर विषय सूक्ष्म, विरल व अधिक शुद्ध होत जातो, असें आह्मांला आढळून येतें.

या जगांतील प्रत्येक व्यक्तीनें वरील गोष्टीचा थोडाबहुत तरी अनुभव घेतला नाही काय ? आमच्या प्रेमामध्ये असा एक काल येतो, कीं,

* "असाध्य तें साध्य करितां आयास । कारण अभ्यास तुका ह्मणे ॥"

त्या वेळीं आम्ही चेहरेपट्टी, चेहऱ्यांतील गुणदोष, मुखावरील सुरकुऱ्या इत्यादि बाह्य चिन्हांकडे विलकूल लक्ष्य देत नाहीं; तर आंतील जीवात्मा, शुद्ध अंतःकरण, शुद्ध आणि पवित्र मन, शुद्ध प्रेम इत्यादि गोष्टींकडे आमचें मन विशेष वेवर्ते. आह्मांला बहिर्दोष न दिसतां सर्वच सुंदर दिसतें, आणि आम्ही मोहित होऊन जातो. वर्ण, चेहरा इत्यादि बाह्यांगांवर जें आमचें इतका वेळ प्रेम होतें तें आतां अंतःस्थितीकडे व गुणांकडे लागल्यामुळें अधिक शुद्ध झालें आहे; ह्मणजे आमचें प्रेम स्थूल देह आणि बाह्य चिन्हे यांवरून निघून शुद्ध भाव, शुद्ध गुण यांवर जडलें आहे. याहिपलीकडे आणखी एक स्थिति आहे, आणि त्या स्थितीत भाव किंवा गुण अथवा मनाची पवित्रता इत्यादि गोष्टी आमच्या प्रेमाचे विषय न होतां, आम्ही अंतर्यामी असलेल्या ईश्वरी तत्त्वावर अगर आत्म्यावरच प्रेम करतो. ही स्थिति प्राप्त झाली, ह्मणजे जगांतील सर्व वस्तु ईश्वराचीच चित्रें किंवा प्रतिमा वाटतात; आह्मांला वस्तु दिसत नाहीत; परंतु त्या वस्तूंच्या मार्गे असलेले निर्विकल्प तत्त्व दिसतें. एकाददुसऱ्या वस्तूकडे आमचें लक्ष्य जातें, पण आमचें अंतःकरण त्या वस्तूतील ईश्वरी तत्त्व किंवा आत्मतत्त्व पहातें. ही स्थिति प्राप्त झाली असतां, आह्मांला अखिल विश्वाशी ऐक्य अनुभविणें सुगम होतें. ऐक्यस्थितीलाच खिस्तस्थिति असें ह्मणतात. या स्थितीत कांहीं काल राहिल्यानंतर यापुढें प्राप्त होणारी याहूनहि उच्च स्थिति, ह्मणजे परमात्म-स्वरूपांत पूर्णपणें लीन होऊन जाणें, ही होय. या दैवी स्थितीत आमचें परमात्म्याशीं पूर्ण ऐक्य-तादाम्य होऊन जातें, व असें झालें म्हणजे या स्थितीला निर्वाण किंवा समाधि असें म्हणतात.

या निर्वाण स्थितीला क्रमाक्रमानें जात असतां आमच्या नातलगांची आणि आतेष्टांची कशी मदत होते, याचा आतां आपण विचार करूं.

एक वृद्ध बाई आपल्या नातवाला बरोबर घेऊन एका साधूपाशीं आली, आणि विचारूं लागली, कीं, “महाराज, घरदार सोडून वृंदा-

वनांत जाऊन राहावे व कुटुंबाचे मोहपाश तोडून राहिलेले आयुष्य तेथे घालवावे, असे मनांत आहे, हा माझा विचार योग्य आहे का ?”

साधु म्हणतो “अहो बाई, तुम्ही नीट विचार करा. तुमच्या नातवाच्या नेत्रांतून पाहणारा कोण आहे ? त्याच्या प्रत्येक रोमरोमांतून स्फुरण पावणारी दिव्य शक्ति कोणती आहे ?”

यावर ती बाई म्हणते “या मुलामध्ये पाप, मोह, दुष्टपणा इत्यादि कुविचारांचा सपर्क नाही. हा अगदी शुद्ध आणि निष्पाप आहे. तेव्हा याच्या आंत ईश्वरीतत्त्व वास करित असले पाहिजे.”

हे ऐकून साधु म्हणतो “तुम्ही वृंदावनांत गेलां, तर तेथे तुझाला कृष्णाच्या मूर्तीचा आश्रय करून परमेश्वराची सेवा केली पाहिजे. या मुलाचा देह श्रीकृष्णाची-परमेश्वराची मूर्ति नाही काय ? आणि ही मूर्ति (देह) वृंदावनांतील प्रतिमेइतकीच चांगली नाही काय ?”

साधूचें हें भाषण ऐकून त्या बाईला बरेंच आश्चर्य वाटले. साधूच्या म्हणण्याचा तिने पुनः नीट विचार केला आणि नंतर तिची अशी खात्री झाली, कीं, वृंदावनास जाण्यापेक्षा आपल्या न्युतवालाच कृष्णाचा अवतार मानून परमेश्वराची सेवा करावी, हेंच बरें. कारण त्या मुलाच्या नेत्रांतून पाहणारा ईश्वरच आहे, त्याच्या सर्व अवयवांमधून, रोमरोमांमधून प्रगट होणारी शक्तिहि ईश्वरच आहे. पुढें त्या साधूच्या उपदेशाप्रमाणें ती आपल्या मुलाला नातू असें न मानतां, ईश्वर असें मानूं लागली. याप्रमाणें तिने क्रमाक्रमानें आपले इतर कौटुंबिक व सांसारिक संबंध बदलून टाकून सर्वत्र एक ईश्वरी संबंध कायम ठेविला. त्यागाचा मार्ग हाच आहे.

त्याग म्हणजे तपश्चर्या करणें किंवा दुसरी कडक व्रतें आचरणें नव्हे. प्रत्येक वस्तुसंबंध पवित्र करून टाकणें म्हणजेच खरा त्याग होय. मुलाचा त्याग करणें म्हणजे मुलाशी असलेला आपला संबंध तोडून टाकणें हें नव्हे, तर त्या मुलाला ईश्वर मानणें हें होय. प्रत्येक व्यक्तीमधील ईश्वरी तत्त्वाची ओळख करून घेणें याचें नांव त्याग. नवरा-

बायको, शत्रुमित्र आणि इतर संबंध यांचा त्याग करा, असें वेदान्त सांगतो. याचा अर्थ त्या त्या व्यक्तीमधील ईश्वरी तत्त्व जाणा, असा आहे.

आपले स्वार्थी संबंध टाकून द्या आणि प्रत्येक व्यक्तीमधील ईश्वरी तत्त्व-आत्मतत्त्व ओळखा. याप्रमाणे प्रत्येक दांपत्याने रहावे, असे हिंदुधर्मशास्त्राचें सांगणें आहे. या शास्त्रांत सांगितल्याप्रमाणें 'रामा'च्या वरचा क्रम असा असे. 'रामा'ची पत्नी मोठ्या पहांटेला उठे आणि 'राम' ध्यानांत-ईश्वरचिंतनांत-समाधिसुखांत मग झाला असतां ती 'रामा'पाशीं येत असे, व तेथें 'रामा'समोर थोड्या अंतरावर बसून ती रामा-कडे पहात असे. मग 'रामा'प्रमाणेंच तीहि आपलें सर्व लक्ष्य देहावरून काढून ईश्वरी तत्त्वाकडे-आत्मतत्त्वाकडे लावी. तिची अध्यात्मविद्येंत विशेष प्रगति नसल्यामुळें ती आपलें सर्व लक्ष्य 'रामा'च्या कपाळाकडे लावीत असे, आणि प्रणवाचा उच्चार करून 'रामा'च्या देहाचें इतकें ध्यान करी, कीं, इतर सर्व गोष्टींचा व आपल्या देहाचाहि तिला विसर पडे. 'रामा'चा देह आपला देह आहे, 'रामा'चा आत्मा आपला आत्मा आहे, असें तिला भासे. ती इतकी 'राम'मय होऊन जाई, कीं, 'राम' ईश्वराचें ध्यान करीत नसून आपणच तें करीत आहो, असें तिला वाटे. 'रामा'चें ध्यान तें आपलें ध्यान, आणि आपला आत्मा तो सर्व विश्वाचा आत्मा, अशी तिची भावना होई. याप्रमाणें ती 'रामा'ला मदत करीत असे, आणि तिलाहि रामाकडून साहाय्य होत असे. याप्रमाणें जर एखाद्या स्त्रीचे विचार झाले, आणि ती जर आपल्या पतीला ईश्वर मानूं लागली, तर यापासून आपलें तत्त्व ओळखण्याला त्याला मदत होणार नाही काय ? खचित होईल. आपल्या मर्जीप्रमाणें आम्ही दुसऱ्या लोकांनां वाटावयाला लावतो, त्यांचे विचार बदलूं शकतो, असें ख्रिश्चन साएन्टिस्ट लोक अनुभवानें सांगतात.

१ ख्रिश्चन साएन्टिस्ट लोक-अमेरिकेंत मेरी बेकर एडी नांवाच्या एका विदुषीने १८६६च्या सुमारास औषधोपचार न करतां प्रार्थनेनें अगर भावनेनें रोग बरे करण्याची पद्धत सुरू केली. या पद्धतीचा अवलंब करणाऱ्या लोकांनां ख्रिश्चन साएन्टिस्ट असें म्हणतात.

विवाहिक स्थिति आणि साक्षात्कार.

‘आपला पति ईश्वर आहे’ अशा प्रकारचे दैवी विचार जर एखादी स्त्री करित राहील, तर त्यायोगे ईश्वरीतत्त्व ओळखण्याला तिच्या नवऱ्याला मदत होईल. उलट पक्षी, याचप्रमाणे नवराहि जर आपल्या पत्नीविषयी असेच विचार करित राहील, तर यापासून तिचीहि बरीच प्रगति होईल. अशाहा ! परस्परांना साहाय्य करणारे हे आध्यात्मिक तत्त्व किंवा ऐक्य किती उदात्त आहे ! आणि अशा आध्यात्मिक तत्त्वाने—ऐक्याने प्रेरित झालेला विवाह किंवा लग्न किती घन्य आणि सुखी आहे ! याशिवाय रंग, आकृति, शरीरसौंदर्य, पैसा इत्यादि बाह्य गोष्टींवर आसक्ति ठेवून केलेले इतर सर्व विवाह परिणामी अहितकारक, दुःखदायक आणि शोकास्पद होतात. कोणत्याहि बाह्य गोष्टींकडे लक्ष्य न देतां केलेला, आध्यात्मिक तत्त्वाने प्रेरित झालेला आणि अंतर्दयांनी असलेल्या ईश्वरी तत्त्वाकडे पहाणारा विवाहसंबंध सुरक्षित, कायमचा आणि परिणामी सुखकारक होतो.

एकदां एका साधूपाशी एक गृहस्थ आला, आणि त्याने आपले एकुलते एक मूल गमावले, त्याचा वियोग सहन होणे आपल्याला असह्य झाले आहे, यासाठी आपण आत्महत्या करणार, असे तो झगू लागला. दुसरा एक गृहस्थ, आपली बायको इहलोक सोडून गेली आणि यापुढे जगण्यांत आतां राम नाही, असे सांगू लागला. आणखी एक बाई त्या साधूकडे आली, आणि आपला नवरा कांही महिन्यांपूर्वी वारला, असे सांगून आतां याचे हित-कल्याण-माझ्या हातून कसे होईल, असा तिने त्या साधूला प्रश्न केला.

ही स्त्री फार खिन्न व आपल्या नवऱ्याचे कांहीतरी हित सावण्यास उत्सुक होती, असे दिसले. साधूने तिला धीर देऊन झटले “बाई, जेव्हां जेव्हां तुला नवऱ्याची आठवण होऊन उदासीनता वाटेल, तेव्हां एकदम स्वस्थ वस, डोळे झांक आणि नवऱ्याची मूर्ति मनांत आण; आणि ती तुझ्या मनांत आली झणजे दुःख किंवा शोक कलं नको, हुंदके देऊं नको किंवा रडूं नको. रडण्याने आणि शोक करण्याने तुझ्या नवऱ्याची

उन्नति न होतां त्याचा पुढील मार्ग कुठित होईल, आणि त्याला भूलो-
कालाच चिकटून रहावे लागेल. असें अवनतिकारक कर्म तू कदापि
करू नकोस ! तुझा नवरा नष्ट झालेला नाही—तर तो जीवंत असून
दुसऱ्या लोकांत आहे. त्याची मूर्ति तुझ्या मनांत आली ह्मणजे ती
सजीवच आहे असें मानून तो ईश्वर आहे अशी कल्पना कर. तूं ईश्वर
आहेस, तूं देव आहेस, तूं परमात्मा आहेस, आणि या मूर्तीच्या रूपाने
तूं मला दिसत आहेस, असें त्याला वारंवार वजावून सांग. टेलिफोनच्या
यंत्रामधून आह्वाला ध्वनि ऐकू येतो. हा ध्वनि त्या यंत्राचा नसून
यंत्राच्या दुसऱ्या टोकाकडे असणाऱ्या अदृश्य मित्राचा असतो. त्याप्रमाणे
तुझ्या नवऱ्याचे चित्र तुझ्या मनांत आले, ह्मणजे त्या चित्राच्या मार्गे—
त्या चित्राला आधारभूत असें आत्मतत्त्व आहे, असें तूं जाण, आणि
त्याला 'तूं देव आहेस, तूं ईश्वर आहेस' असें तूं सांग. अशा रीतीने
तूं आपल्या नवऱ्याचे कल्याण करू शकशील.

एवंच, आमच्या गतमित्रांचे कल्याण आक्षी जर अशा रीतीने करू
शकतो, तर त्याच रीतीने आमच्या जीवंत असलेल्या मित्रांचे कल्याण
आह्वाला करतां येणार नाही काय ?

वर दर्शविलेल्या पद्धतीप्रमाणे राहणाऱ्या दांपत्याचा वैवाहिक संबंध
परस्परानां हि सुखकारक होतो, आणि त्यांची आध्यात्मिक उन्नति करतो.
आपल्या पत्नीचे हित साधावे, तिचे कल्याण करावे, असें प्रत्येक नव-
ऱ्याच्या मनांत असते, असें सर्वत्र सांगण्यांत येते; पण खरे हित कसे साधावे
याविषयी पूर्ण अज्ञान असल्यामुळे, परस्परांच्या कामवासना तृप्त
करण्यांतच खरे हित आहे, असें त्यांना वाटू लागते. हा त्यांना हित साध-
ण्याचा योग्य उपाय वाटतो; पण, तो उपाय होण्याऐवजी अपायच होतो. कारण,
या मार्गाने त्यांची अवनति होते. सृष्टिनियम असा आहे, की, ज्या गोष्टीने
आपले हित होतें, तिच्या योगाने दुसऱ्याचेहि हित झाले पाहिजे. ज्याने
आमचे कल्याण साधते, त्याने इतरांचेहि साधले पाहिजे. सर्वांना आजारी
पाडल्यावांचून आक्षीहि आजारी पडत नाही; आणि आक्षी निरोगी असले,

तर सबे जगहि निरोगी राहते. क्रिया-प्रतिक्रिया, आघात-प्रत्याघात हे समान असतात.

जर तुझाला दुसऱ्याचें हित खरोखर साधावयाचें असेल, तर तुझी आपला संकुचितपणा टाकून देऊन तुमच्या मित्राचा आणि तुमचा आत्मा एकच आहे, असें जाणिले पाहिजे. नवऱ्याला जर आपल्या पत्नीचें खरें हित साधावयाचें असेल, तर त्यानें तिला सामर्थ्य दिलें पाहिजे, आणि तें तिच्या अंगी प्रगट झालें पाहिजे. खऱ्या हिताच्या आवश्यक अशा गोष्टी ह्मटल्या, क्षणजे ज्ञान, आध्यात्मिक स्वतंत्रता (मुक्ति) या होत, व याच तिला दिल्या पाहिजेत. आपल्या पत्नीला सुशिक्षित करणें हे प्रत्येक नवऱ्याचें कर्तव्यकर्म आहे. आपल्या पत्नीला शिक्षण न देणारा नवरा व आपल्या पत्नीच्या उन्नतीला मदत न करणारी पत्नी, या दोघांचेहि आयुष्य अगर जीवनक्रम सुखकारक होणार नाही.

ख्रिस्ताच्या अपौरुषेय जन्माविषयी 'रामा'चें क्षणें असें आहे:—
ख्रिस्ताची आई मेरी ही पवित्र, धार्मिक आणि साध्वी होती, व तिला थोडाबहुत ईश्वराचा साक्षात्कारहि झाला होता. ख्रिस्ताचा बाप जोसेफ हाहि पवित्र, उदार, धर्मनिष्ठ व ईश्वरी साक्षात्कार मिळविलेला असा होता. दोघेहि प्रौढ होती. एकदां असें घडलें, कीं, दोघें ईश्वरितनांत-ध्यानांत मग्न असतांना त्यांचा सगागम होऊन मेरी गर्भवती झाली; पण तिला या गोष्टीचें भान राहिलें नाही.

पुष्कळदां आम्ही असें पाहतो, कीं, रात्री मुलाला दूब किंवा खडी-साखर आम्ही देतो. दुसऱ्या दिवशीं विचारल्यावेळीं तो मुद्दगा सांगतो, कीं, ले, मला रात्री मुळीच कांहीं दिलें नाही. तसेंच निद्राभ्रमने पळाडलेले लोक अनेक चेष्टा करतात, आणि दुसऱ्या दिवशीं त्या गोष्टी-विषयी आपणांला कांहीं माहीत नाही असें सांगतात. मेरीची स्थिति कांहीं अंशीं अशीच झाली असावी. गर्भवतारणेच्या वेळीं जोसेफ आणि मेरी हीं नेहमींच्या जागृतावस्थेंत नसून ईश्वरध्यानांत मग्न झालेलीं होती. या स्थितींत त्या दोघांनां आपल्या देशाचें भान विशेषसें नसावें, यापुढे

गर्भधारणा कशी झाली, याबद्दल तिला कांहीं सांगतां येईना. ख्रिश्चन लोक असें म्हणतात, कीं, ही मेरीची गर्भधारणा पवित्र आत्म्याकडून झाली, आणि ख्रिस्त हा पवित्र आत्म्याचा पुत्र आहे. पवित्र आत्म्याकडून गर्भधारणा होणें म्हणजे ईशच्चितनांत-ध्यानांत मग्न होणें हेंच होय. निसर्गाचे नियम पूर्वीप्रमाणें आतांही चालू आहेत, आणि जर तुझाला आपली संतति मिळत, ख्रिस्त यांप्रमाणें मोठी व्हावी असें वाटत असेल, तर तुझी जोसेफ आणि मेरी या जोडप्याप्रमाणें तुपचीं अंतःकरणें पवित्र आणि धर्मनिष्ठ केलीं पाहिजेत; आणि शुद्ध, स्वार्थी संबंध दूर सारून सदैव ईश्वरी तत्त्वांत-आत्मतत्त्वांत राहिले पाहिजे. नवरावायकोंब्या मनांत जर नेहमीं पवित्र, उदात्त आणि जोमदार विचार घोळत राहतील तर त्यांची संतति ख्रिस्ताप्रमाणें होईल. आजही ख्रिस्तासारखी संतति पैदा करतां येईल !

तुमचें घर अगर बायकामुलें हीं तुमच्या प्रेमाला कोंडणारीं कुंपणें न होतां तुमचें प्रेम सर्व जगभर पसरण्याचें केंद्र झालीं पाहिजेत. बहुतेक लोक प्रेमाला कोंडून ठेवून त्याला आपल्या घराबाहेर जाऊं देत नाहीत. पतीच्या शुद्ध व स्वार्थी विचारांनीं, पत्नीचीच नव्हे तर त्याची स्वतःचीहि अवनति होते. प्रेमाचा पहिला घडा तुझाला पत्नी देते, आणि पुढें तें प्रेम शुद्ध आणि उन्नत करून तुझीं फलपुष्पें, नदीनाळे, झाडझुडपें, वृक्षान्य, दरीखोरीं इत्यादि विश्वांतील सर्व वस्तूंकडे समदृष्टीनें पाहिलें पाहिजे. अखिल विश्वाशीं तादात्म्य कसें पावावें, हें पत्नीनें शिकविलें पाहिजे. तिनें या तादात्म्यांत विघ्न आणतां कामा नये.

एखाद्या गाडी हांकणाराला रस्त्याची चांगली माहिती नवली, तर तो वाटेतील दगडांवर अगर अडथळ्यांवर जाऊन आडळतो, किंवा खांचखळग्यांत जाऊन पडतो; पण या अडथळ्यांची अगर खांच-खळग्यांची त्याला माहिती असेल, तर तो हुपार राहतो आणि गाडी

* Holy Ghost=पवित्र आत्मा. ही ख्रिश्चन लोकांच्या त्रिमूर्तीपैकी एक देवता आहे.

सावधगिरीने हांकतो. त्याप्रमाणेच आमच्या आयुष्यांत संकटे, दुःखे, अपयश, अपवाद इत्यादि कठिण प्रसंग आमच्यावर येतात, आणि या आपत्ति कां येतात याचें ज्ञान नसल्यामुळे आम्हांला वरेंच दुःख होतें; पण, वरील आरत्ति कोणत्या आध्यात्मिक नियमानुसार प्राप्त होतात हे जर समजेल, तर आम्हांला बहुतेक दुःख टाळतां येईल. 'राम' आतां तुम्हांला गणितशास्त्रांतील कोणत्याहि सिद्धान्ताप्रमाणें निश्चिंत आणि सत्य असा एक आध्यात्मिक नियम सांगणार आहे. तो नियम असा:—

जेव्हां एखाद्या स्त्रीचें अगर पुरुषाचें प्रेम एखादी आकृते, व्यक्ति, किंवा एखादी जड वस्तु इत्यादिकांवर जडतें, तेव्हां तिच्या अगर त्याला कांहीं कालपर्यंत ती प्रेमवस्तु उपभोगावयाला मिळते; आणि जेव्हां ती वस्तु तिच्या अगर त्याच्या अंतःकरणांत पूर्ण भरते, जेव्हां ती तन्मय होऊन जातात तेव्हां त्यांच्यापासून ती वस्तु हिरावून नेली जाते. अत्यंत प्राचीन कालापासून तो तहत आजमितीपर्यंत या नियमाचें प्राच्य एकसारखें चालत आलें आहे. याला अपवाद असा एकहि दिसून आला नाही. हा नियम टाळण्याचें अगर यांत फेरबदल करण्याचें सामर्थ्य कोणाच्याहि अंगीं नाही !

कोणत्याहि बाह्य वस्तूवर आसक्ति ठेवा, एखाद्या व्यक्तीला अगर नांवाला चिकटून रहा, किंवा एखाद्या महात्मावर विश्वास ठेवा, त्याच्यावर आपला सर्व भार घाला, सगळे वरील नियमानुसार तुमचा हा आधार काढून घेतला जाईल आणि तुम्हांला वरेंच दुःख होईल.

या तऱ्हेचा अनुभव आम्हांला नेहमीं येत नाही काय ? यापासून आम्हीं काय घडा व्हावा ? आम्हीं आमचें अंतःकरण स्थूल जड पदार्थावर लावूं नये, आमच्या अंतःकरणांत स्थूल जड पदार्थांचाचून प्रेम उत्पन्न होत नाही, हें खरें आहे. प्रथम या स्थूल जड पदार्थापासूनच आम्ही प्रेमाचा घडा शिकतो. पण, हा घडा शिकल्यानंतर निर्गुणाचा नियम आम्हांला असें सांगतो, कीं, तुमचें प्रेम जड वस्तूलाच खिळून राहूं नये. तें उन्नत झालें पाहिजे, व तें त्या जड वस्तूला आधारभूत असलेल्या आत्मतत्त्वा-

कडे लागले पाहिजे. तें जर तसें न लागेल, तर तुझी फसाल, आणि अधोगतीला जाल. पतिपत्नीची उन्नति एकसारखी होत असावी, आणि पत्नीने शिकविलेले प्रेम, पतीने तिच्या देहापुरतेंच न ठेवितां, तें सर्वत्र, जगभर पसरविलें पाहिजे.

ऐहिक वासनेच्या भूमिकेंत आत्मोन्नतीच्या बीजाची वाढ होणार नाही. पतीच्या अगर पत्नीच्या देहावर जडलेले प्रेम जमिनीत पेरलेल्या बीजाप्रमाणें आहे. हें प्रेम जर त्या बीजाप्रमाणें मुरुन हवेंत (बाहेर) फलपुष्पादि रूपानें आलें, तरच चांगलें. पतिपत्नीच्या देहभूमिकेंत प्रेमबीज पेरा, आणि त्या बीजाला फलद्रूप होण्यासाठीं त्या भूमिकेमधून बाहेर अनंतांत येऊंद्या. ऐहिक वस्तुंविषयींच प्रेम ठेवाल, तर नेहमीं अपयश हें खात्रीनें ठेविलेलेच आहे, क्षणून समजा. पण तेंच प्रेम त्या वस्तूंवरून निवृत्त होऊन पुढें सरसावेल, तर निसर्गाच्या नियमाप्रमाणें ईशसाक्षात्कार करून देईल. ज्या मानवानें प्रेम कधींहि केलेले नाही, त्याला ईश्वराचा साक्षात्कार केव्हांहि व्हावयाचा नाही.

धर्माचा ऐहिक प्रेमाशी कांहीं संबंध नाही, असें नेहमीं सांगण्यांत येतें. पण 'राम' तुझाला सांगतो, कीं, धर्माचा ऐहिक प्रेमाशी संबंध आहे. प्रेमाचा योग्य उपयोग केला असतां आझाला ईश्वराचा साक्षात्कार होतो, आणि त्याचा ऐहिक सुखाकडे दुरुपयोग केला, क्षणजे व्यर्थ शीण होतो. ईश्वरी साक्षात्कार शुद्ध प्रेमानेंच होतो आणि शुद्ध व पवित्र प्रेम हेंच ईश्वराचें नांव, ईश्वराचें स्वरूप होय !

वैवाहिक संबंध पवित्र व उन्नत करणें हें पतीचें कर्तव्य आहे. द्रव्य मिळवून संचय करणें किंवा कौटुंबिक संबंधाचा दुरुपयोग करणें, हें त्याचें कर्तव्य नव्हे. ज्या वस्तु प्रथम आमच्या सुखाचीं साधनें होऊन राहिलेल्या असतात, त्यांनां आयुष्यांतील इतिकर्तव्य किंवा साध्य मानल्यामुळें त्या दुःखदायक होतात. साधनाला साध्य मानूं नका ! शीतोष्णापासून रक्षण व्हावें, क्षुधातृषा इत्यादिकांचें निराकरण व्हावें,

वैवाहिक स्थिति आणि साक्षात्कार.

आसन्याकरितां घर असावें, एवढ्याचसाठीं केवळ आपणांला संरक्षि हवी असते, आणि या कामाला ती कितीतरी थोडी पुरते !

लोक म्हणतात, आम्हांला थंडी पछाडते; पण वस्तुतः आम्हांला थंडी पछाडत नसून आम्हीच थंडीला आमंत्रण देतो. रोग आमच्यामागे येत नाही, तर आम्हीच त्याच्यामागे लागून त्याला आपलासा करितो. शीतोष्णांपासून स्वतःचें निवारण करण्यास कपडेलेचे पाहिजेत; पण ते जाडेभरडे, साधे आणि स्वस्त असावेत; मौल्यवान् अर्ध नयेत. आसन्याकरितां किंवा रानटी श्वापदांपासून बचाव होण्यासाठीं आम्ही स्वच्छ व दुमदार, पण लहान अशा घरांत रहावें; अलीकडील पद्धतीच्या भव्य सदन्यांची किंवा प्रासादांची जरूरी अगदीं नाही. मोठमोठी मंदिरे बांधावीं, सुंदर कपडेलेचे वापरावे, गोडगोड पक्वान्ने खावीं हेंच लोकांचें इतिकर्तव्य होऊन बसलें आहे—हेंच त्यांच्या सुखाचें साधन आणि साध्य झालें आहे !

जगाच्या इतिहासाकडे पाहूं लागल्यात आपणांला असें दिसून येईल, कीं, मोठमोठ्या वीरपुरुषांची रहाणी अगदीं साधी होती. त्रेटोचें नांव सर्वांना माहीत आहे. 'त्रेटो' याचा अर्थ पिंप किंवा पेटी असा आहे. त्रेटोचें घर लहान पेटीसारखें होतें, आणि या घरांतच तो विचार करीत बसे. अव्धान नदीवरील स्टाफर्ड येथील शेक्सपियरचें घर फारसें मोठें नव्हतें. त्याचें पूर्ववय फारच गरिबीत गेलें. त्या वेळीं नाटकाला येणाऱ्या प्रेक्षकांची तो सेवा करीत असे. पुढें त्यानें किती संपत्ति व कीर्ति मिळविली, तें जगद्विख्यात आहे. न्यूटनहि गरीब होता. गरिबांना दानधर्म करण्यास किंवा पुस्तके विकत घेण्यास त्यांच्यापाशी पैसा नसला झणजे त्याला फार वाईट वाटे; पण, इतर कोणत्याहि वेळी आपल्या दारिद्र्याबद्दल त्याला दुःख झालें नाही. प्रेमाचें, ज्ञानाचें आणि मुक्तीचें शास्त्र—वेदान्त जगाला देणारे आर्यऋषि अरण्यांत कंदमुळे सेवन करीत असत. अगदीं साधेगणानें राहणाऱ्या या थोर विभूतींनीं जगाचें कितीतरी कल्याण केलें आहे !

स्वतः मोठे होण्याची हांव घरा. मोठमोठीं घरे किंवा मंदिरे बांधण्याच्या कामीं आपले विचार व शक्ति खर्च करूं नका. इमारती मोठ्या सुंदर आणि भव्य असतात, पण त्यांत राहणाऱ्या व्यक्ति क्षुद्र असतात. कांहीं थडगीं, लुव्या भव्य असतात. पण त्यांत प्रेतें, कृमिकोटक, सर्प यांशिवाय दुसरे कांहीं नसतें !

मोठमोठीं घरे बांधून आणि तीं घरे सर्व तऱ्हांच्या सामानांनीं व संपकरणांनीं सजवून स्वतःला व आपली पत्नी, मित्र, आतेष्ट इत्यादिकांनां मोठे करण्याचा प्रयत्न करूं नका. द्रव्यसंचय करणें हेंच आयुष्याचें इतिकर्तव्य नव्हे, व यासाठीं, यांतच तुम्हीं आपली सर्व शक्ति व्यर्थ खर्च करूं नये. आपलें अंतःसामर्थ्य वाढविणें, स्वतःला सुसंस्कृत करणें, आत्मतत्त्व ओळखून मुक्त होणें, हेंच आपलें ध्येय आहे, अशी जर तुमची खात्री होईल, आणि या ध्येयाकडेच जर तुमच्या प्रयत्नांचा रोल वळेल तर कौटुंबिक संबंध तुमच्या उन्नतीच्या आड येणार नाहीत.

येथें कांहींजण असा आक्षेप घेतील, कीं, “आपण क्षणतां तें सारें ठीक आहे. साध्या राहणीप्रमाणें आढांला राहतां येईल; पण, आमची साधी मीठभाकर, पर्णकुटिका आणि जाडेभरडे कपडे पाहून आमचे सोयरेघायरे आणि पाहुणे काय क्षणतील ?” “राम” अशा आक्षेपकांनां विचारतो, कीं, बाबांनो ! तुम्ही स्वतःकरितां जगतां किंवा दुसऱ्याकरितां ? तुम्ही तुमच्याकरितांच जगा ! तुमच्या आयुष्यक्रमांत इतरांनां हात बालण्याचें काय प्रयोजन ? तुमच्या भोजनाच्या वेळीं तुमच्यासाठीं अन्न तुम्ही खातां कीं ते खातात ? खाल्लें अन्न तुमचें तुम्ही पचवितां किंवा ते पचवितात ? तुम्ही पहात असतांना तुमच्या नेत्रांनां पाहण्याकडे कोण मदत करतात ? तुमच्या नेत्रांचे स्नायु, कीं, त्यांच्या नेत्रांचे स्नायु ? तुमचा गुरुत्वमध्यविंदु तुम्हीच व्हा, स्वतःवर विश्वास ठेवा, कांहींतरी अभिमान किंवा करारीपणा बाळगा, आणि सोयऱ्यावायऱ्यांच्या मतां-विषयीं फारशी पर्वा बाळगूं नका ! गोडगोड पकानें आणि मजमऊ माद्या यांतच आदरातिथ्याचें सर्वस्व आहे, असें समजू नका.

पाहुण्यांच्या जेवणाखाणाची व निजण्याची उत्तम सोय झाली नाही, तर आपल्याकडून पाहुणचार बरोबर झाला नाही, अशी कांहीं लोकांची कल्पना असते. ही कल्पना घरच्या यजमानाला त्याच्या मिळकतीचें पुच्छ बनविते. अशा रीतीने आपल्या मालमत्तेचें उपांग न होतां तिलाच आपलें उपांग बनवा. आपली योग्यता, आपलें सामर्थ्य जाणा.

तुमच्या घरी आलेला पाहुणा तुमचें घर सोडून जातांना अधिक शहाणा, सुसंस्कृत आणि उन्नत होऊन परत जावा. इतर मानवी बंधूंप्रियीं तुमचें हेंच कर्तव्यकर्म असावें. सुखी होण्याचा हाच मार्ग आहे. हें कर्तव्यकर्म चांगलें बजावीत गेल्यास तुमचें कुटुंब किंवा तुमचा संसार तुमच्या मार्गांत कोणताहि अडथळा आणणार नाही; उलट तुझाला साहाय्य करील. पाहुणा तुमचें घर सोडतांना शहाणा अधिक झाला, की, बस; मग तुझाला त्याच्या खाण्यापिण्याविषयी किंवा निजण्यावसण्याविषयीं फिकीर करावयाला नको. पाहुण्याला माहिती, ज्ञान या. त्याला तुमच्या प्रेमाचा वाटेकरी करा. तुमच्याजवळ पैसाअडका नसेल किंवा सेवा करण्याची शक्ति नसेल, तर तुमच्या पाहुण्याशीं खऱ्या प्रेमानें आणि कळकळीनें हंसा, या प्रेमस्मितानें त्याला धैर्य आणि उत्साह मिळालाच पाहिजे, आणि त्याची उन्नतिहि झालीच पाहिजे. ही एक उत्तम प्रकारची सेवाच होय. एखाद्या मनुष्याला नुसता पैसा देऊन निरोप देणें क्षणजे कांहींच नव्हे. हें कृत्य क्षणजे एखाद्या नवऱ्यानें आपल्या स्त्रीला पैसा देणें आणि नंतर तिच्याशीं घट-स्फोट करणें, यासारखें आहे. पत्नीला पैसा नको, तर प्रेम हवें असतें. एखाद्याला पैसा देऊन मुक्त होणें क्षणजे गुन्हेगाराप्रमाणें आपलें मुख्य कर्तव्य टाळण्यासारखें आहे. त्याला प्रेम द्या, ज्ञान द्या, त्याची उन्नति करा, त्याला सुसंस्कृत करा. मुख्य आदरातिथ्य काय तें हेंच आहे, आणि तुम्ही सर्वांचे आदरातिथ्य या रीतीनेच करित असावें, व अशाच घर्तीचें प्रेम तुम्ही तुमच्या बायकापुलांवर करावें.

CAN A MARRIED MAN ASPIRE TO REALIZATION ?

गृहस्थ आणि साक्षात्कार.*

[वेदान्तावरील आक्षेप-मद्यप्याचें तर्कशास्त्र लढवूं नका-अद्वैताची घंटा (आत्मतत्त्व) ओळखा-प्रापचिदांना साक्षात्काराची आवश्यकता-विवेकी प्रापचिदांना साक्षात्काराची सुलभता-साक्षात्काराच्या मार्गातील विघ्न-भीति, रूप-आकृति-वस्तु इत्यादिकांची आसक्ति-देहात्मभावाची वाढ-लग्नसंबंधाचा योग्य उपयोग-स्त्री म्हणजे नरकाचें द्वार हें मत रामाला मान्य नाहीं-अधोगतीचें कारण स्त्री नसून विवाहसंबंधाचें अज्ञान हेंच होय-वाह्य विषयांत, द्वैतांत खरें सुख नसून तें ऐक्यांत (आत्मतत्त्वांत) आहे-वाह्यस्वरूपाला न भुलतां 'लहरींत पाणी किंवा दागिन्यांत सोने' याप्रमाणें नामरूपातीत सद्वस्तूला जाणून मुक्त व्हा-डोळसांची (ज्ञानाची) संख्या कमी (विरवलाची गोष्ट)-सच्चिदानंदाचें ध्यान-आत्मरवीच्या तेजांत प्रवेश करा-संसाररूप साधनाचा उपयोग-रामाचा प्रपंच-पत्नीला वेदान्ताचा उपदेश व त्याप्रमाणें दोषांचें आचरण व अनुभव-इतरांना स्वतंत्र (मुक्त) करा आणि सर्वहि मुक्त होऊन ईश्वराचा हेतु सफल करा.]

वेदान्तावर घेतलेले कांहीं आक्षेप 'रामा'च्या नजरेला आले आहेत. परवां कोणी एकजण क्षणाला, कीं, हेंच जर हिंदूचें तत्त्वज्ञान असेल, तर हिंदुस्तानची अवनति कां झाली, हें सहज कळण्यासारखें आहे. दुसऱ्या एकानें 'रामा'ला विचारिलें, कीं, वेदान्तशास्त्र हें जगांतील सर्व धर्मापेक्षां श्रेष्ठ आहे, तर हिंदुस्तान इतकें खालावलेलें कां, आणि ख्रिस्ती देशांची इतकी भरभराट कां ?

अशा प्रश्नांची उत्तरे देण्यास 'रामा'ला तूर्त वेळ नाहीं. सवडीप्रमाणें या प्रश्नांचा विचार करण्यांत येईल, आणि या प्रश्नांची उत्तरे, वेदान्तामुळे

* २८ डिसेंबर १९०२ रोजी झालेलें व्याख्यान. या व्याख्यानाचा मथळा 'पापाचा प्रश्न' (The Problem of Sin) असा इंग्रजी पुस्तकांत दिलेला आहे. पण व्याख्यानांतलें विषय 'गृहस्थ आणि साक्षात्कार' याविषयीच असल्यामुळे आम्हीं मथळा विषयानुरूप बदलला आहे.

हिंदुस्तानची अवनति झालेली आहे असें वाटणाऱ्या लोकांना, आश्चर्य-
चकित करून सोडतील. भोऱ्यांनी उतावीळपणानें एकदम कोणतेंहि
अनुमान काढूं नये. थोडासा दम धरून त्यांनीं व्याख्यात्याचें समग्र भाषण
ऐकून घ्यावें, अशी 'रामा'ची त्यांनां विनंती आहे.

‘खाना, पीना, मजा मारना’]

और मट्टीमें मिल जाना !’

अशा अर्थाचा मजकूर कुराणांत आहे. एक मुसलमान गृहस्थ दारू
पीत असतांना व इतर व्यसनांत मग्न झालेला असा दृष्टीला पडला.
तेव्हां “तूं आपल्या पैंगवराच्या उपदेशाविरुद्ध वागत आहेस, तुजें
हें करणें बरोबर नाहीं,” अशी एका काजीनें त्याची कानउघाडणी केली.
त्यावर त्या दुर्व्यसनी गृहस्थानें कुराणांतील बरील अर्थाच्या कवितेचा
पहिला भाग तेवढा काजीला झणून दाखविला. तें ऐकून काजीनें उत्तर
दिलें “प्यारे भाई, हें तूं काय करतोस ? शेवटचा भाग ‘और मट्टीमें मिल
जाना’ वाच !”

त्या मद्यप्यानें उत्तर दिलें “सर्व कुराण कोणाला तरी आचरणांत
आणितां येईल काय ? कित्येकांनां थोडें, कांहींना अधिक, असें तें
आचरणांत आणितां येईल, व याप्रमाणें मला पाहिजे तेवढें—‘खाना
पीना मजा मारना’—मी आचरण्यांत आणितों.”

यासाठीं ‘राम’ असें सांगतो, कीं, या मुसलमान मद्यप्याचें तर्कशास्त्र
कोणीहि लढवूं नये. आधीं सर्व भाग वाचावा, नंतर अनुमान काढावें.

एकदा रामाजवळ सोन्याचें घड्याळ होतें. त्या घड्याळाच्या सांखळीला
एक लहानसें घड्याळ झणजे एक होकायंत्र अडकविलेलें होतें. हें लहानसें
घड्याळ चालत नव्हतें; पण त्यांत एक अशी कळ बसविली होती, कीं,
होकायंत्रांतील सुई एका विशिष्ट तऱ्हेनें लाविली झणजे लहान घड्याळांत
एकाचा ठोका बसे. नेहमीं एकाची—अद्वैताची घंटा; द्वैताला ठाव नाहीं !
दिक्काल आणि कार्यकारणभाव यांच्या पलीकडे असलेलें आत्मतत्त्व तुम्ही
आहां. दिक्कालादिकांवर तुमची सत्ता आहे, त्यांची तुमच्यावर नाहीं ! ते

तुमचे दास आहेत-ते असत्य व मायिक आहेत-आत्मतत्त्व दिकाला-दिकांपासून अलित आहे.

गृहस्थाला आत्मसाक्षात्कार प्राप्त करून घेतां येईल काय ? असं एकानें प्रश्न केला. त्यावर, हा प्रश्न बाजूला ठेवून नेमलेला विषय (पापाचा प्रश्न) घ्यावा, अशी दुसऱ्यानें सूचना केली.

‘राम’ उत्तर देतो, कीं, सर्व विषय ‘रामा’चे आहेत. वरील प्रश्नाचा पूर्णपणें विचार केला, तर तुमचें फार कल्याण होईल. कदाचित् या प्रश्नाच्या विवेचनानें तुम्ही दचकून जाल; किंबहुना येथील लोकांनां तें आवडणार नाही. ‘रामा’चें लक्ष्य लोकांच्या आवडीकडे नसून त्यांच्या हिताकडेच आहे.

गृहस्थाला आत्मसाक्षात्कार प्राप्त करून घेतां येईल काय ? या प्रश्नाला ‘होय, खचित येईल,’ असें वेदान्त उत्तर देतो. औषध रोग्यांनां च दिलें जातें, निरोग्यांनां त्याची गरज नाही. प्रपंचदुःखांत सांपडलेल्या व प्रपंचांत असणाऱ्या लोकांनां औषधाची अत्यंत जरूर आहे. अविवाहिताला अनुभव लवकर येत नाही; प्रपंच नेटका करणाराला मात्र तो येतो; पण प्रार्थिक मनुष्य निष्काळजीपणानें वागूं लागल्यास त्याला अनुभव न येतां तो खालावतो. पतिपत्नींच्या संबंधाविषयींच्या योग्य ज्ञानाची हेळसांड केल्यानें पुष्कळ दुःख होतें. इतका महत्त्वाचा आणि प्रिय विषय कां टाळावा ? या विषयाचें एक अंग—लग्नाची तयारी हे आहे. पण यासंबंधीं विचार करण्यास आतां सवड नाही. हा एक स्वतंत्र विषय आहे, यास्तव याविषयीं पुढें विवेचन करतां येईल.

‘रामा’चें लग्न झाल्यावर आढी दोघें दोन वर्षें पूर्ण ब्रह्मचर्यव्रतानें वागलों. लग्न किंवा संसार हें कांहीं बंधन नाही. मात्र यासंबंधीं दौर्बल्य, भीति, आणि रूप, आकृति, वस्तु इत्यादिकांवरील आसक्ति, तसेंच ‘मी देह आहे,’ ‘माझी पत्नी देह आहे,’ इत्यादि भावनांची वाढ, ‘माझें माझें’ अशी अनिवार हांव, वगैरे प्रकार फार विघातक आहेत, आणि या प्रकारांचा संसारांत जोर झाला, क्षणजे अनुभव येणें अशक्यच आहे.

पेनिलोपिसप्रमाणें (दिवसा गुंडाळलेला धागा रात्री सोडणें) आक्षी
 जर करीत राहिलों, तर आमचें काम संपावें कसें ? मिळविलेलें जर
 आक्षी गमावून सोडिलें, तर आमची प्रगति कशी होईल ? वेदान्त
 सांगतो, कीं, धागा गुंडाळा, सोडूं नका ! सामर्थ्य, उच्च प्रेम-प्रेमाचा
 नुसता आभास नव्हे-यांनीं पूर्ण प्रेरित व्हा. देहात्मभाव सोडून द्या क्षणजे
 तुमची उन्नति होईल. पतिपत्नीच्या देहावरच तुमची दृष्टि गेली, कीं,
 झाला सारा बोटाळा ! अशाच तुमची उन्नति कशी होईल ? मग, लोकांनीं
 लग्न करूं नये असें 'रामा'चें क्षणणें आहे काय ? छे, तसें नाही. पण
 लग्नाचा-लग्नसंबंधाचा उपयोग निराळा केला पाहिजे. वेदान्ताचा अर्थ
 नीट समजून घ्या. तुमचें लग्न तुझाला बंधन न होतां तुझाला तें तारक
 व्हावें, अशी खबरदारी बाळगा. कामवासनेचा जर तुमच्यावर पगडा
 असेल, तर मात्र तुमचें लग्न किंवा संसार तुझाला तारक न होतां मारक
 होईल, आणि तुम्ही तुमची कामवासना जसजशी तृप्त करूं लागाल, तसतसें
 तुमचें बंधन अधिक वाढून तुमची अवनति होत जाईल.

स्त्री हें एक नरकाचें द्वार आहे, असें पुष्कळ साधुसंत झणतात.
 एकदां एक मनुष्य खिशांत दारूची बाटली घालून रस्त्यानें चालला
 होता. व. टेंत भेटलेल्या एका साधूला त्यानें विचारलें "महाराज ! मी
 तुरंग पहावयाला जाणार आहे, तुरंगाचा रस्ता कोठला ?"

साधूनें आपल्या हातांतील दंडानें दारूच्या बाटलीला सार्श करून
 झटलें "बंधो ! हाच तुरंगाचा जवळचा मार्ग, तो तुला तेथें खचि
 नेईल."

याप्रमाणें स्त्रीविषयीं साधुसंत बोलत असतात. पण 'रामा'ला हें मत
 मान्य नाही. स्त्री जर नरकाचें द्वार आहे आणि नवराबायको परस्परानां
 खालीं ओढणारी आहेत, तर वेद निर्माण करणाऱ्या परमेश्वरानें पुरुषाच्या
 अंतःकरणांत स्त्रीविषयीं इतका ओढा, इतकें प्रेम कां उत्पन्न केलें
 याचा खुलासा करा. या प्रेमामध्यें-संबंधामध्यें गूढार्थ आहे. अज्ञानामुळें
 हा संबंध-हें प्रेम अवनतीचें साधन होतें. याचा दोष त्या प्रेमाला न देतां.

गृहस्थ आणि साक्षात्कार.

अज्ञानाला द्या, आणि अज्ञान दूर करण्यास झटा. वस्तुतः शून्याला कांही किंमत नाही; पण तेंच शून्य दशांशचिन्हाच्या उजवीकडे ठेविलें तर आंकड्याची किंमत कमी करिते, व डावीकडे ठेविलें तर आंकड्याची किंमत वाढविते. त्याप्रमाणें तुमची उन्नति किंवा अवनति होणें हें लग्न-संबंधाचा तुम्ही कसा उपयोग करितां, यावर अवलंबून आहे.

एखाद्याला आपल्या बायकोत सुख कां वाटतें, याचा नीट विचार केला पाहिजे. या सुखामुळेच पुरुष बंदे गुशम होतात. एका सुंदर तरुणीमुळे-नायिकेमुळे झालेल्या टोशन युद्धानें हें सिद्ध केले आहे. बायकोपासून सुख होतें असें ह्मणणें खोटें आहे. खरें पहातां बायकोत-तिच्या देहांत सुख नाही.

आपल्या प्रीतिपात्रावर सर्व सुख अवलंबून नसलें, ह्मणजे नवराबायकोनां परंपरांपासून नेहमीं सुख होईल काय ? होणार नाही. एकदां तुम्हीं सुखाचा उपभोग घेतला ह्मणजे तुम्ही कोणत्या स्थितींत असतां ? तुम्हांला नंतर अधिक सुख होत नाही. तुम्हीं अशक्त, दुर्बल असलां, तर तुमच्या पत्नीपासून तुम्हांला सुख होतें काय ? होत नाही. अगर तुमची पत्नी रोगी, जेडमानी असली ह्मणजेहि तिच्यापासून सुख भिलकुल होत नाही. येथें तुम्ही दोन निरनिराळ्या व्यक्ति आहांत, ह्मणजे येथें द्वैत आहे, आणि द्वैतांत खरें सुख नाही. जेव्हां हें द्वैत नाहीसें होईल, आणि देहाचेच नव्हे तर मनाचें व आत्म्याचेंहि ऐक्य होईल, तेव्हां मात्र अवर्णनीय अशी स्थिति प्राप्त होईल. मग येथें देह, जग यांचें भान नाही. ऐक्य, अद्वैत, स्वर्ग, निर्भयता, मुक्ति इत्यादिकांचा लाभ होईल. मी देह नाही किंवा तीहि देह नाही; देह, मन, जग, याहीपलीकडे आम्ही आहोंत. नंदनवन, स्वर्ग, किंवा ध्येय तें हेंच ! वेदान्त सांगतो, कीं, अशा वेळीं तुम्ही पूर्णसत्ता आणि आनंद (सच्चिदानंद) असतां. धनविद्युत् (पुरुष) आणि ऋण-विद्युत् (स्त्री) एकत्र मिळाल्यामुळे तुमच्या शरीररूपी विद्यद्यंत्रांत आत्म-विद्युत् पूर्णपणें वाहूं लागते व प्रकाशू लागते. दोन्ही टोके मिळतात आणि निजावस्था प्राप्त होते. आनंद, निर्भयता, सत्ता ही प्राप्त होतात, आणि

“ ईश्वरपुत्र ” ही संज्ञा प्राप्त होते. नवरावायको ही ऐक्यांत-आत्मतत्त्वांत लीन झाली, क्षणजे अखिल विश्वहि त्यांत विरघळून जातें, आणि आत्म-तत्त्वानें ग्रासल्यामुळें वर्ण, रंग, पंथ इत्यादि सर्व भेद क्षीरान्नाप्रमाणें गोड आहेत व मृत्यु हा मसाल्याप्रमाणें स्वादिष्ट आहे, असें वाटूं लागतें.

वेदान्ताप्रमाणें ही एक बाजू झाली. आतां दुसरी बाजू क्षणजे ही, कीं, अज्ञानी मनुष्य कांहीं विचार न करतां बाह्यस्वरूपालाच भुडतो. आत्मतत्त्वाकडे कांहीं लक्ष्य न देतां बाह्यचिन्ह हेंच सर्व कांहीं आहे, असें मानूं लागतो.

अरण्यांत एक मनुष्य जमिनीवर पडलेलें एक पुस्तक पहात होता. इतक्यांत बीज कडाडली. त्याला वाटलें, कीं, पुस्तकानेंच विजेला खाली आणिली. दुसरे कांहीं सांगितलें तर त्याची खात्री होईना. त्यानें त्या दोन वस्तु पाहिल्या, आणि एक दुसरीचें कारण आहे, असा त्यानें आपल्या मनांत संबंध जोडला, आणि हा संबंध मानवांनीं केलेला नसून ईश्वरानेंच घडवून आणिला आहे, असें वाटून त्याला समाधान वाटलें.

या गोष्टीपासून आम्हीं काय घडा घ्यावा ? जेव्हां तुम्हीं जड वस्तु आणि कामवासना यांवरून आपलें मन काढून खऱ्या शक्तीकडे-आत्म-तत्त्वाकडे लावितां, तेव्हां पुनः मनाच्या खालच्या भूमिकेकडे येण्याची जरूरी नाही, असें तुम्हांला वाटलें पाहिजे. हें दिव्य आत्मतत्त्व-सूर्य-अनंत-शक्ति असें असून दिक्कालातीत आहे. हें महासमुद्रासारखें असून इतर सर्व वस्तु, लहरी, आवर्त, एकाच मूल तत्त्वाचीं रूपे आहेत. एक मुलगा नदीकडे पाहून आपल्या बंधूला क्षणतो “ दादा, हें पहा, किती मोठी लाट येत आहे. ” लाटेंत पाणी आहे खरें, पण दृश्य आकृतीकडेच त्याची विशेष नजर आहे. मी तुला मोठी लाट दाखवितों, असें तो क्षणतो. नदी दाखवितों, असें तो क्षणत नाही. त्याप्रमाणेंच ईश्वरी तत्त्व किंवा आत्मतत्त्व एकच, अखंड आहे. सूर्य, चंद्र, तारे आणि इतर पदार्थ हे आमच्या मानससमुद्रांतील लहरी आहेत. क्षणून मनुष्याला ‘ माझे तुझे ’ असें वाटून द्वैत पुढें येतें. अनेक पदार्थ दिवतात आणि लहरीप्रमाणें ते एकमेकांवर आदळूं लागतात. वस्तूंच्या आघातांपासून संघट्टणापासूनच-मुख

होते अशी जर कल्पना असेल, तर ती चुकीची आहे. आत्मतत्त्वाच्या अस्तित्वापासूनच मुख होतें. कारण लहरि एकमेकांवर आदळून फुटल्या, क्षणजे मूलतत्त्व पाणीच शिळक राहते.

आपल्या मुलाच्या मनांत सोन्याची कल्पना नीट भरवून देण्यासाठी वेदान्ती त्याला आंगठी दाखवून क्षणतो 'मुला, हें पहा सोने.' मुलगा विचारतो 'बाबा, वर्तुळाकार सोने काय?' 'छे:?' 'रंग सोने काय?' 'नव्हे.' 'तर मग सफाई किंवा वजन हें सोने काय?' 'छे, छे.' तर मग सोन्याची कल्पना तरी कशी करवून द्यावी? त्याने आपल्या मुलाला इतर कांहीं सोन्याचे पदार्थ दाखविले आणि शेवटी मुलाला सोन्याची कल्पना स्पष्टपणे कळली. याप्रमाणे पदार्थाचे गुणधर्म ओळखून त्यांचा आचरणांत उपयोग करावा.

जगांत अंघांची संख्या जास्त आहे किंवा डोळस लोकांची संख्या विशेष आहे, असा विरबलाने बादशहाला एकदा प्रश्न केला. डोळसांची संख्या जास्त, असे बादशहाने उत्तर दिलें. यावर दोघांची पैज जुंली. आपलें क्षणें सिद्ध करण्याकरितां बादशहा एक कपडा घेऊन आला आणि तो आपल्या मस्तकाभोवती गुंडाळून "हें काय आहे?" असे त्याने लोकांना विचारलें "फेटा," असे त्याला उत्तर मिळालें. पुनः तेंच वस्त्र अंगाभोवती गुंडाळून त्याने "हें काय आहे?" असे दुसऱ्या लोकांना विचारलें. "शाल आहे," असे उत्तर मिळालें. मग त्याने तें कापड कंबरेभोवती गुंडाळलें, तेव्हां ती "कौपीन आहे" असे लोकांनी सांगितलें. तेव्हां बादशहा ओरडून क्षणाला "सारे लोक अंध आहेत ! हें वस्त्र फेटा, शाल किंवा कौपीन नसून हा नुसता कपडा आहे-नाम-रुपांनी हें वस्त्र आच्छादिलें आहे."

आत्मतत्त्वाचा साक्षात्कार घ्या. सोने काय आहे हें पाहण्यासाठी त्याची मोडतोड करण्याची जरूरी नाही. ज्या वेळी नरनारी, वल्लालंकार, आवर्त आणि लहरि इत्यादिकांविषयी तुम्ही विचार करता, तेव्हां या वस्तूंच्या मागे असलेलें सत्यतत्त्व-आत्मतत्त्व तुमच्या ध्यानांत येत नाही.

संसार धर्माच्या आड येतो, असें झणूं नका. खरें सुख कशापासून मिळतें, आपला खरा आत्मा कोणता आहे, याचा विचार करा. मुमुक्षूंनीं मूलभूत तत्वांचें-सयाचें-उच्चिदानंदाचें ध्यान करावें. मनुष्य, फेरा, जाल इत्यादि भावना नाहीशी झाली, झणजे नीट मनन करा, बंधनाचें कारण नाहीसें करा आणि आत्मतत्वांत बुडी मारा.

मी 'प्रणव' आहे, याचा अनुभव घ्या. माझें खरें स्वरूप प्रणवच काय, मी प्रणवच आहे काय ? तसें असेल, तर हें जग झणजे एक तरंग आहे. मी त्याच्या मागे कां लागावें ? देहात्मभावना, कामवासना, इच्छा इत्यादिकांविषयीहि तुम्ही असा विचार करून पहा, आणि हा अभ्यास आधारचक्रापासून सुरू करा; झणजे इच्छाशक्तीचा (कुंडलिनीचा) प्रवाह वरवर-मेंदूच्याहि वर जाऊं लागेल. सर्व मनोविकार सहजगत्या दबले जातील. पराभूत वस्तु निस्तेज होते. हें कसें झणाल, तर ऐन सूर्य-प्रकाशांत विजेच्या दिव्याचें तेज पडत नाही; अंधारांतच तो चकाकतो व प्रकाश देतो. आत्मरवीच्या तेजांत हळुहळू प्रवेश करा, झणजे दिव्या-प्रमाणें किंवा काजव्याप्रमाणें कामवासनांचें तेथें कांहीं तेज पडणार नाहीं. संसार किंवा पंच धर्मसाधनाच्या आड येतो किंवा नरकाप्रत नेतो, अशी ओरड करणें अस्वाभाविक आहे. त्याहून उच्च स्थितीला गेह्याशिवाय त्याचा नाश तुझाला कतरां येणार नाहीं. भाई हो, संसाररूपी साधनाचा उपयोग करा, आणि आपली उन्नति करून घ्या.

'जग' हा एक मोठा चमत्कार आहे. याहून अन्य चमत्काराची जरूरी नाहीं. भीते हें पापाचें मूल आहे. ती आत्मज्ञानानेंच समूळ नाहीशी होते. पवित्रतेचें महत्त्व ओळखून पवित्र व्हा. या व्यतिरिक्त अन्य उपदेश करणें अस्वाभाविक आहे.

ये बा तूं अथवा न येशि जरि तूं माझ्यामधें राहसी.
कोठें दूर अदूर वास वडुं दे, माझ्यामधें नांदसी;
नाहीं बा इतुकेंच, लेशहि नसे भिन्नत्व दोघांमधीं,
जा तूं शीघ्र मदंतरींच मिलुनी हो पूर्ण सौख्योदधि ।

न होई जर्गी दान घेता कदाही !
 परी दानदाताच होऊन राहीं !
 प्रयत्ने अशा घेई सर्वस्व माझे,
 निजानंद आनंद सेवीं स्वतेजे !

हिंदुस्तानांत चालू असलेली क्रमवार, शास्त्रीय आणि स्वाभाविक पद्धत अशी आहे, की, पत्नी नवऱ्याला मदत करते, त्याच्या उन्नतीच्या आड येत नाही.

साक्षात्कार झाल्यानंतर दोन वर्षे 'रामा'ने प्रपंच केला. 'रामा'ने आपल्या पत्नीला वेदांताचा उद्देश केला. तिची पद्धत झटली, क्षणजे ती पूजेचे साहित्य घेऊन येई आणि आत्मध्यानांत मग्न होई. आसन घालून ती रामाच्या देहाकडे आपले लक्ष्य लावी, व प्रणवाचा उच्चार करी. 'रामा'चा आत्मा आपलाच आत्मा आहे असे मानी आणि ती आपल्या-मध्ये हि ईश्वरीतत्त्व पाही. अशा प्रकारचे तिचे विचार असल्यामुळे आत्मा उभयतांना परस्परांमध्ये ईश्वर दिसे. परस्परांचे एकमेकांना साहाय्य होई आणि अनुभव मिळे. 'रामा'ने तिची उन्नति होण्यास बरीच मदत केली. हा अभ्यासक्रम काही काल चालला. त्यानंतर काही महिने आत्मा एकत्र घालविले; पण, त्या वेळी आमच्या मनांत क्षुद्र विचार आले नाहीत. मनोविकारांवर आमचा पूर्ण ताबा राहिला. याप्रमाणे आत्मा दोघांमध्ये पूर्णैक्य होऊन आत्मा स्वतंत्र-मुक्त झाले. पतिपत्नीची भावना मावळली. कोणतेही बंधन राहिले नाही. बद्धस्थितीतच केवळ देहावर लक्ष्य असते.

क्षुद्र व स्वार्थी विचारांनीच गृहकलह माजतात. नंतर परस्परांच्या हितसंबंधांत विरोध होऊन दांपत्यांत वितुष्ट उत्पन्न होते. वेदान्त नीट समजून घ्या आणि मुक्त व्हा. बंधने-संबंध फक्त नांवाचेच असतात. प्रत्येकाने स्वतंत्र-मुक्त होणे इष्ट आहे. मुलांवाळांना स्वतंत्रपणे वागू द्या. त्याने तीं विषडणार नाहीत. असे केल्याने अखिल जगत् नंदनवन बनून शेवटी सवानी स्वतंत्र-मुक्त होण्याचा ईश्वराचा हेतु सिद्धीला जाईल !

INDIAN WOMAN-HOOD.

हिंदी स्त्रिया.

[हिंदुस्तानांतील रहाणीबद्दल गैरसमज—प्राण वेंचण्यास तयार होणे हीच स्त्रिया प्रेमाची कसोटी—हिंदुस्तानास अशा प्रेमाची अपेक्षा—हिंदी लोकांशी मिळून, मिसळून वागा म्हणजे उभयतांचें कल्याण होईल—यति, संन्यासी, धुधितगरीब इत्यादिकांची शुधावृत्ति करणे हें ईश्वरनियोजित पवित्र कर्तव्य आहे, अशी हिंदी स्त्रियांची भावना—‘अतिथिदेवो भव’ या आज्ञेप्रमाणें सर्वांचा आदर-सत्कार.]

हिंदुस्तानांतील एका वर्तमानपत्रानें प्रसिद्ध केलेला, लंडनमध्ये एका इंग्लिश बाईने दिलेल्या व्याख्यानाचा कांहीं भाग, ‘राम’ आतां वाचून दाखविणार आहे. हिंदुस्तानांतील रहाणीबद्दल चुकीचे विचार आणि खोट्या कल्पना लोक या देशांत कसे पसरवितात, हे तुझाला नीट कळावें झणून, ‘राम’ हें तुझाला वाचून दाखवीत आहे. हिंदुस्तानांत जाणाऱ्या लोकांना कांहीं काम करतां येत नाही, तेथें जातिभेद इतका प्रखर आहे, कीं, कोणाहि अमेरिकनाला लोकांत मिसळतां येत नाही, असा कित्येकांचा गैरसमज झालेला आहे. हिंदुलोकांशीं मिळूनमिसळून न वागणाऱ्या कांहीं लोकांनीं असे बरेच गैरसमज उत्पन्न केले आहेत.

आह्मी ज्यावर प्रेम करितों, अशा व्यक्तीसाठीं प्राण देणें किती उदात्त आणि धन्य आहे !

आपल्या प्रेमपात्राकरितां जीव वेंचण्यास तयार असणारा मनुष्यच खरोखर प्रेम करितो. अशा तऱ्हेच्या प्रेमानेंच आह्मांला जगतां येतें, व मोठमोठी कामे करतां येतात. असल्या प्रेमाचीच तूर्त हिंदुस्तानाला अपेक्षा आहे. हिंदुस्तानांत येऊन कांहीं काम करूं इच्छिणारे प्रेमळ स्त्रीपुरुष हिंदुस्तानाला हवे आहेत.

हिंदुस्तानांत राहणारे, पण तेथील स्थितीचें नीट निरीक्षण न करणारे लोक वग्याच खोट्यानाख्या गप्पा उठवितात. मेणकापडांत गुंडाळलेले

हिंदी स्त्रिया.

पुस्तक पाण्यांत बुडविलें तरी त्याला पाण्याचा विलकूल संपर्क होत नाही, तें जसेंच्या तसेंच राहतें, त्याप्रमाणेंच हे लोक हिंदुस्तानांत राहतात, पण तेथील लोकांशीं मिसळून त्यांच्याशीं एक होऊन जात नाहीत. येथें एक स्त्री आहे. ती हिंदुस्तानांत जाऊन हिंदी लोकांच्या राहणीप्रमाणें राहून आलेली आहे. ती माझ्या विधानांच्या सत्यतेची साक्ष देईल. अमेरिकन लोकांनीं या बाईप्रमाणें हिंदुस्तानांत जाऊन लोकांशीं मिळूनमिसळून वागावें, अशी 'रामा'ची इच्छा आहे. हिंदुस्तानचें खरें कल्याण करावें अशा हेतूनें तुम्ही तेथें जात असाल, तर तुझाला स्वतःचा कांहीं पैसा खर्च करावा लागणार नाही. तेथील लोक लाखों लोकांनां आज पोशीत आहेत. तेथील लोक गरीब आहेत हें खरें, पण ते फार उदार आहेत.

हिंदुस्तानांतील संन्यासी, यति इत्यादि लोकांजवळ पैसा असलेला 'रामा'नें केव्हांहि पाहिला नाही. जेव्हां हे लोक रस्यानें फिरत असतात, तेव्हां क्षुधेच्या तृप्तीसाठीं यांनां भिक्षेची अपेक्षा असते, असें समजलें जातें. आपल्या दारावरून जाणाऱ्या क्षुधित गरीब लोकांनां भिक्षा, अन्न वगैरे देणें हें ईश्वरानें नेमिलेलें आपलें पवित्र कर्तव्यकर्म आहे, अशी प्रत्येक हिंदी स्त्रीची भावना असते. एखादा क्षुधित यति आपल्या घरावरून गेला आणि त्याची क्षुधा तृप्त करण्यास घरांत कांहीं नसलें, तर काय प्रकार घडेल हें 'रामा'ला माहीत आहे. त्या घरांतील स्त्रीच्या नेत्रांतून भरभर अश्रु येऊं लागतील, आणि तिला अतिशय वाईट वाटेल. गरीब, क्षुधित असा कोणीहि येवो, त्याला हिंदी स्त्रिया यति किंवा बैरागी असें समजतात. यति किंवा बैरागी झणजे स्वामी नव्हे. तुम्ही किंवा कोणीहि हिंदुस्तानांत अन्नवित्तरहित असे गेलां, तर तुमचा यतीप्रमाणें आदरसत्कार होईल !

WIFE-HOOD.

पत्नी.

[अमेरिकेंत व हिंदुस्तानांत पत्नीविषयीं प्रेमभाव व आदर व्यक्त करण्याच्या भिन्न तऱ्हा-हिंदुस्तानांत शिक्षणप्रसार फार कमी, पण याचा दोष वैवाहिक संबंधाकडे नाहीं-पत्नीला संबोधण्याची हिंदी तऱ्हा-मातेच्या अंदावर मस्तक टेवून प्राण सोडणे हें अत्यंत पवित्र मरण-परमात्म्याला 'माता' या नांवानें संबोधण्याची हिंदी तऱ्हा-संकटकाळीं व अन्तकाळीं जगन्मातेचें स्मरण.]

हिंदुस्तानांत पत्नीला मान मिळत नाहीं, तिच्यावर प्रेम केलें जात नाहीं, असें बहुशः अमेरिका व इंग्लंड येथें सांगण्यांत येतें.

हें अगदीं खोटें आहे ! कारण येथल्यापेक्षां (अमेरिकेपेक्षां) हिंदुस्तानांत पत्नीला अधिक मान मिळतो, आणि तिच्यावर अधिक प्रेम केलें जातें. येथें चारचौघांत उघडपणें पत्नीचे मुके घेतात, तिला कुरवाळितात, आणि तिच्यावर प्रेम केलेंसें दाखवितात, आणि एकान्तीं तिचा त्याग करितात. हिंदुस्तानांत याच्या उलट प्रकार आहे. तेथें नवरा पत्नीला उघडपणें अगदीं थोडा किंवा क्वचित् मान देतो. पण त्याच्या अंतःकरणांत ती त्याचें दैवतच होऊन बसलेली असते.

या देशांत पत्नीला एकांतीं कसें वागविलें जातें, हें कोणी पहात नाहीं. तिला चारचौघांत कसें वागविलें जातें, हेंच महत्त्वाचें मानितात. हिंदुस्तानांत तसें नाहीं. तेथें उघडपणें नवरा आपल्या पत्नीकडे लक्ष देत नाहीं, पण स्वतः त्रास सोसून तो शक्य तितकें आपल्या पत्नीचें हित साधीत असतो, व या कार्यां तो विलकूल कसूर करीत नाहीं. हिंदुस्तानांत पुरुषांइतक्या स्त्रिया सुशिक्षित नसतात, हा मात्र मोठा भेद आहे खरा; पण येथें तरी स्त्रिया पुरुषांप्रमाणेंच सुशिक्षित असतात काय ? हिंदुस्तानांतील पुरुष येथील लोकांइतके सुशिक्षित नाहींत, तसेंच तेथील बायकाहि येथील स्त्रियांसारख्या सुशिक्षित नाहींत.

याचा सर्व दोष आज हिंदुस्तानांतील वैवाहिकसंबंधाकडे लावण्यांत येतो. पण हें योग्य व खरें नाहीं. अशा दोष देण्यानें या प्रश्नाचा नीट उलगडा होत नाहीं.

हिंदुस्तानांत नवरा आपल्या पत्नीला 'माझी प्रिया, माझी पत्नी,' अशी केव्हांहि हांक मारीत नाही, किंवा तिच्याविषयी बोलतांना 'माझी पत्नी' असा उल्लेख करीत नाही. अशा प्रकारचें भाषण ग्राम्य, अधर्म्य आणि लजास्पद मानिलें जातें. पत्नीविषयी उल्लेख करण्याचा प्रसंग आलाच, तर तो माझ्या मुलाची आई—उदाहरणार्थ 'कृष्णाची आई' किंवा 'रामाची आई' असेंच तिला संबोधितो.

प्रेगानें आजारी असलेल्या रोग्याजवळ दुसऱ्या कोणाला—त्याच्या कुटुंबांतील मनुष्यांनाहि येऊं देऊं नये, असा कायदा पूर्वी एके काळीं होता. (आतां तो कायदा रद्द झाला आहे.) त्या वेळीं एका झोपडींत एक मुलगा प्रेगानें आजारी होता. त्याची मोठ्या खटपटीनें शुश्रूषा करावी या हेतूनें या * उदार बाईनें आपला त्या झोपडींत प्रवेश करून घेतला, आणि मरणांला न भितां ती त्याची सेवा करीत राहिली. सरतेशेवटीं त्या मुलाच्या आईचाहि आंत शिरकाव झाला. शेवटीं तो मुलगा बरा न होतां आपल्या आईच्या पायावर मस्तक ठेवून त्यानें आपला प्राण सोडला. ख्रिस्ताच्या पायावर मस्तक ठेवून मरण येणें हें जसें ख्रिस्ती लोक पवित्र समजतात, त्याप्रमाणें या मरणांला हिंदुलोक अत्यंत पवित्र मानितात.

या देशांत लोक परमेश्वराला पिता असें मानून भजतात; 'हे आकाशांतील बापा' अशी त्याची प्रार्थना करितात. हिंदुस्तानांत परमेश्वराला पिता असें न मानितां, माता हाणून भजतात. आई किंवा माता हा शब्द हिंदुस्तानांतील भाषेंत अत्यंत प्रिय, गोड आहे. 'माताजी' हें त्या परमप्रिय, पवित्र परमेश्वराचें नांव आहे.

एखादा हिंदु आजारी पडला किंवा त्याला असह्य वेदना होऊं लागल्या झणजे त्याच्या मुखांतून 'माझ्या देवा' असे शब्द न येतां 'मा मा' (आई आई) असेच शब्द बाहेर पडतात. हे शब्द त्याच्या हृदयांतून, अंतःकरणांतून येतात, आणि मोठा कळवळा उत्पन्न करितात.

* नांव दिलेलें नाही.

SIN—ITS RELATION TO THE ATMAN OR REAL SELF.

पाप आणि त्याचा आत्म्याशी संबंध.*

[घोडा हरवला, पण खार बचावला ही प्रास्ताविक गोष्ट आणि तीपासून बोव-
चायबल हिंदी लोकांना अधिक चांगले कळतें—यक्षप्रश्न, जगांत सर्वांत मोठें
आश्चर्य कोणतें?—मृत्यु नेहमी दृष्टीसमोर असून आपण मरणार असें कोणासहि
वाटत नाही—अमरत्वाच्या कल्पनेचें कारण पृथ्वीच्या गतीच्या सूर्यावरील आरोपा-
प्रमाणें अज्ञानानें आत्म्याच्या गुणधर्माचा देहावर आरोप—मोक्ष किंवा स्वातंत्र्य
याची कल्पना-पावित्र्याची व निर्मलत्वाची कल्पना—संपत्ति, ऐश्वर्य व स्वामित्व यांची
कल्पना—शहाजहानची गोष्ट—जुन्या संवयी सुटत नाहीत—ख्रिस्ताचा पर्वतावरील
उपदेश (Sermon on the Mount)—ऐश्वर्यसंपादनाची तृष्णा—अज्ञान-
नाश हा उपाय—शिकंदर व संन्यासी यांची गोष्ट—विपत्तींत मिळविलेले पार-
मार्थिक धन (आत्मोन्नति) टिकाऊ—अज्ञान झणजे देह व मन यांनांच आत्मा
समजणें (देहात्मभाव) हेंच सर्व पापांचें मूळ—आत्मशक्तीचा सदुपयोग—ख्रिस्ती
पाद्री आणि डार्विन, हक्सले इत्यादि शास्त्रज्ञ यांची पाताळांत भेट—नरकाचें
नंदनवन—आत्मज्ञान हाच तरणोपाय.]

बंधुभगिनीनो !

हिंदुस्तानांत अशी एक चाल आहे, की, लोक आनंदाच्या प्रसंगी
गोरगरिवांना मेवामिठाई, पेढे किंवा साखर वांटीत असतात. एकदां
एका देवालयांत एक जण पेढे वांटीत होता. याचें कारण काय, असें
विचारतां तो झणाला “माझा घोडा हरवला, झणून मी आनंदानें पेढे
देत आहे.” लोकांनां हें उत्तर ऐकून आश्चर्य वाटलें. “घोडा गमावला
हाच काय आनंद ?” असें ते विचारूं लागले, तेव्हां तो मनुष्य झणाला
“आपला गैरसमज करून घेऊं नका. चोरांनीं माझा घोडा चोरून नेला
त्या वेळीं मी जर घोड्यावर बसलों असतो, तर मलाहि त्यांनीं चोरून नेलें
असतें. फक्त घोडाच चोरीला गेला, याबद्दल मला देवाचे आमार

* रविवार, ता. १६ नोवेंबर १९०२ रोजी झालेले व्याख्यान.

मानिले पाहिजेत.” हें ऐकून लोक पोट धर धरून हंसले आणि द्वाणाले
 “काय भोळा मनुष्य हा !”

बंधुभगिनीनो ! ही गोष्ट चमत्कारिक दिसते; पण, ही प्रत्येकानें
 आपल्याशीं ताडून पहावी, आणि त्या मनुष्याहूनहि वाईट रीतीनें आपण
 वागत आहों किंवा नाही, याचा अनुभव घ्यावा. त्यानें घोडा गमाविला,
 पण स्वतःचा बचाव केला. पण—अरेरे ! आम्हांपैकीं हजारों—लाखों लोक
 काय करीत आहेत ? ते घोडा बाळगून ठेवीत आहेत, पण स्वार
 गमावीत आहेत ! स्वाराचा घोड्याशीं जो संबंध आहे, तोच आत्म्याचा
 शरीराशीं आहे, + हें प्रत्येकाला माहीत आहे; पण चमत्कार हा, कीं, आपण
 जर एखाद्याला तुझें स्वरूप काय, तूं कोण आहेस, असा प्रश्न केला,
 तर तो उत्तर देतो, कीं, मी अमुक अमुक आहे, आणि फलाण्या
 आफिसांत काम करीत असतो ! अशा प्रकारचीं उत्तरे बरोबर नसून
 ती स्थूल शरीरासंबंधीच असतात. आम्ही स्वाराविषयीं विचारतो,
 आणि आम्हांला घोड्याविषयीं माहिती मिळते. याचा मथितार्थ आम्ही
 घोड्याला स्वार मानतो, देहालाच आत्मा मानतो, असाच होत नाही
 काय ? ‘घात झाला ! घात झाला ! घात झाला !’ असें मोठ्या कंठरवानें
 सांगण्याचा प्रसंग आला आहे. प्रत्येकजण घोड्याविषयीं—शरीराविषयीं
 कांहीना कांहीं तरी सांगतोच; पण, स्वाराविषयीं कांहींच सांगत नाही.
 वास्तविक गमावलेली वस्तु स्वार किंवा आत्मा होय ! किती आश्चर्य हें !

हा आत्मा कसा शोधून काढावा, या प्रश्नाचीं उत्तरे मागें सांगण्यांत
 आली आहेत. आज आपण या प्रश्नाचा निराळ्या दृष्टीनें—पापाच्या
 दृष्टीनें विचार करूं. पापाचें मूळ कारण काय ? तें जगांत कसें आलें ?
 या प्रश्नाविषयींचें माझें द्वाणें थोडेंसें चमत्कारिक आणि असंबद्ध असें

+ आत्मानं रथिनं विद्धि शरीरं रथमेव च ।

बुद्धिं तु सारथिं विद्धि मनः प्रग्रहमेव च ॥

इंद्रियाणि हयानाहुर्विषयांस्तेषु गोचरान् ।

आत्मोद्दियमनोयुक्तं भोक्तेत्याहुर्मनीषिणः ॥

—कठोपनिषद्.

तुम्हाला वाटेल. पण माझ्या विधानाची बरबर दिसणारी असंबद्धता तुमच्या बायबलांतील तत्त्वांना तंतोतंत जुळते, असे सिद्ध करता येईल. बायबल हिंदी लोकांप्रमाणे युरोपियनांना समजणार नाही. कारण, ख्रिस्त हा आशियांतील व हिंदुस्तानांतील आहे. बायबलांतील उपमा, दृष्टांत वगैरे ही हिंदूंच्या धर्मग्रंथांमध्ये वेळोवेळां आलेली आहेत. या कारणास्तव पाश्चात्य लोकांपेक्षा आशियांतील हिंदु लोकांना बायबल अधिक चांगले कळते. माझे म्हणणे बायबलाच्या विरुद्ध नसल्याने जरी ते तुम्हाला सकृददर्शनीं तुमच्या कल्पनेच्या विरुद्ध वाटले, तरी तुम्ही ते नीट ऐकून घ्यावे. पापाच्या प्रश्नाविषयी विचार करण्यापूर्वी प्रास्ताविक मुद्द्याचा आणखी थोडा खल करूं.

एकदा यक्षाने घर्मराजाला प्रश्न केला, की, या जगांत सर्वांत मोठे आश्चर्य कोणते ? घर्मराजाने सांगितले "लोक प्रत्यही आपल्यासमोर मरत असलेले पाहूनहि आपण मरणार आहो असे मनुष्याला वाटत नाही, हे होय." 'जातस्य हि ध्रुवो मृत्युः' हा सिद्धांत सर्वांना माहीत आहे. तसेंच कौरव गेले, पांडव गेले, मृतांना उठविणारे महात्मेहि गेले, 'तो मोठा नृपति, त्याची रम्य नगरी, त्याचे मांडलिक राजे, राजसभेतील रत्ने (विद्वान् लोक), त्याच्या चंद्रबिंबानना,' इत्यादि सर्व कांहीं नामशेष होऊन गेले आहे, हेहि सर्वांना ठाऊक आहे. आमच्यासमोर कोणी मेलेले दिसले, की, आमच्या अंगांत कांपरे भरते, व आपणहि एखाद्या दिवशी जाणार, असे त्या वेळी वाटू लागते. हा देह शंभर किंवा दोनशे वर्षे राहील, किंवा फार झाले तर चांगदेवासारखा पांचशे वर्षे वांचेल. पण, त्यानंतर तो पतन पावणार हे खास, अशी आमच्या मनाची खात्री झालेली असते; पण, चमत्कार हा, की, असे असूनहि आपण मरणार आहो असे कोणालाच वाटत नाही ! जो तो मरणाविषयी विचार करण्याचे टाळतो, आणि आपण अमर आहो असे समजून घन आणि विद्या मिळविण्यास लागतो; आणि आपले काम, आपला व्यवहार आणि इतर प्रापंचिक संबंध एकसारखे वाढवीत असतो. एक पक्षी हा सिद्धान्त

पटतो; पण उलट पक्षी, जसा पक्षी आपल्या पंखांवर पडलेले पाणी झाडून टाकितो, तसा मरणाच्या विचाराला मनुष्य आपल्या मनांत बिल-कूल थारा देत नाही. मृत्यूची कितीही सुंदर कवनें आम्ही ऐकिली, तरी मृत्यूवर आमचा विश्वास आचरणांत कांहीं बसत नाही. याचें कारण काय असवें ?

वेदान्त सांगतो, कीं, याचें खरें कारण ह्मणजे तुमचा आत्मा अमर आहे, तो कधीहि मरण पावणार नाही. मरण ह्मणजे विकृति होय. नाशिवंत देह-घडोघडीं झिजून जाणारा देह हा कांहीं तुमचा आत्मा नव्हे; पण या नाशिवंत देहांत अविनाशि असें कांहीं तत्त्व आहे. तुम्ही ह्मणाल, कीं, रोजच्या व्यवहारामध्ये 'आत्मा अमर आहे,' असें आम्ही समजत नाही; पण 'आमचीं शरीरेंच अमर आहेत,' असें आम्ही समजतो. याविषयी वेदान्त असें सांगतो, कीं, आत्मा मरण पावत नाही, देह मरण पावतो, हें खरें आहे; पण, आत्म्याचे गुणधर्म चुकीनें आणि अज्ञानानें नाशिवंत देहाला लाविले जातात. हा प्रकार सर्वत्र सर्व प्राणि-कोटींमध्ये आढळतो. अमरत्वाविषयीची ही जी सार्वत्रिक कल्पना आहे, हिचें कारण काय आहे हें पाहिलें पाहिजे. कोणत्याहि गोष्टीचें कारण इतर बाह्य वस्तूंमधून शोधून काढण्याचे दिवस आतां गेले. शास्त्रीय पद्धती-प्रमाणें आम्ही प्रत्येक वस्तूचें कारण त्या प्रत्येक वस्तूंमध्येच शोधिलें पाहिजे. देहाकडे पहावें तर अमरत्वाची कल्पना उत्पन्न होण्यासारखें त्यांत कांहीं नाही. क्षणोक्षणी बदलणाऱ्या चंचल मनांतहि तसें कांहीं नाही. ह्मणून वेदान्त सांगतो, देहाच्या पलीकडे चला, मनाच्या पलीकडे चला, ह्मणजे तुझाला अविनाशि असें आत्मतत्त्व दिसेल. आत्मा अमर, साक्षी, प्रकाशरूप आणि सनातन असा आहे, आणि आत्म्यांतच आत्मांला वरच्या सार्वत्रिक कल्पनेचें कारण सांपडतें. रोजच्या व्यवहारांत, ग्यालिलिओच्या पूर्वी, लोकांनीं केलेल्या चुकीप्रमाणें आमची चूक होते. ग्यालिलिओच्या शोधापूर्वी पृथ्वीची गति सूर्यावर आरोपित करीत असत. (पृथ्वी

न फिरतां सूर्यच पृथ्वीभोवतीं फिरतो असें मानीत असत.) त्याप्रमाणें आत्म्याचें अमरत्व चुकीनें देहाकडे लावण्यांत येत आहे.

यांत आम्हीं तीन वस्तु पाहिल्या. अविनाशि आत्मतत्त्व, नाशिवंत शरीर आणि अज्ञान. या तिन्ही वस्तु मनुष्याच्या अंतर्गत आहेत. यांतील कोणतीहि वस्तु बहिर्गत नाही. या तीन अंतर्गत वस्तूंच्या साहाय्यानें, देहाला मरण नाही, या सार्वत्रिक कल्पनेचें स्पष्टीकरण होतें.

पुनः असें पहा, कीं, या जगांत कोणीहि मुक्त किंवा स्वतंत्र नाही. तथापि प्रत्येकजण आपण मुक्त आहों असें समजतो, आणि प्रत्येकाला स्वतंत्रता-मुक्ति अत्यंत इष्ट वाटते. मनुष्य स्वतंत्र आहे असें तुम्ही क्षणाल; पण तुमच्यामागें इतके मनोविकार, वासना, मोह असतांना तुम्ही स्वतंत्र कसें क्षणून घेतां ? गोड गोड फळें, मिष्ट पदार्थें, सुंदर वर्ण आणि अभ्युदयाची मधुर कल्पना तुझाला मोहित करून गुलाम बनवून टाकिते. आपल्या मनाला वाटेल तसें आचरण तुझाला करतां येतें काय ? मध्यंतरीं कांहीं तरी विघडल्यानें तुझाला राग येत नाही काय ? क्रोधादि मनोविकारांचे तुम्ही तर दास आहां. लोकांनां स्वतंत्रपणें वागतां येत नाही, तरी पण स्वतंत्रतेविषयीं-मुक्तीविषयीं नेहमीं त्यांच्या मनांत कल्पना येते, आणि ती त्यांनां फार इष्ट व मधुर वाटते.

हिंदुस्तानांत रविवारी मुलांनां स्वतंत्रता-मुढी असते. सुटीच्या लाळचीनें त्यांनां आठवड्याचे दिवस शिकविले जातात. आज कोणता वार, असें प्रत्येक दिवशीं मुलें आपल्या आईला विचारतात. ती सांगते, कीं, आज सोमवार किंवा मंगळवार. नंतर मुलें आपल्या बोटांनीं सोमवार, मंगळवार असें मोजू लागतात, आणि क्षणतात, रविवार केव्हां येईल ! सुटी केव्हां मिलेल !

पृथ्वीच्या पाठीवर इतका रक्तपात कोणत्या कारणानें होतो ? स्वतंत्रतेच्या कल्पनेनें. याच कल्पनेनें अमेरिकन लोकांनां आपल्या माय-देशाशीं असलेला आपला संबंध तोडून टाकावा लागला. प्रत्येक घर्माचा तरी हेतु काय आहे ? तर स्वतंत्रता किंवा मोक्ष. प्रत्येकजण या स्वतंत्रते-

साठीं—मोक्षासाठीं हपापलेला असतो; पण, खरोखर मुक्त असलेले असे लोक कितीसे आहेत ? अगदीं थोडे !

वेदान्ताप्रमाणें, तुम्ही या जगांत दुःख, दिक् आणि कार्यकारणभाव या तीन भितींच्या तुरंगांत सदैव कोंडलेले आहां. तुमची प्रत्येक क्रिया, प्रत्येक विचार कार्यकारणभावाच्या शृंखलेनें बद्ध असतां, तुझाला या जगो मुक्त कसें होतां येईल ? पण अशी स्थिति असूनहि स्वतंत्रता—मुक्ति हा प्रत्येकाचा छंद आहे. हा चमत्कारिक विरोधाभास नाही काय ? याचा खुलासा करा.

वेदान्त सांगतो, कीं, यालाहि कारण आहे, व तें बाह्य नसून तुमच्या-मध्येच आहे. सर्वांमध्ये आढळून येणारा स्वतंत्रतेचा विचार स्पष्टपणें असें सिद्ध करतो, कीं, तुमच्यामध्ये अमर्यादित, स्वतंत्र, मुक्त असें कांहीं तत्त्व आहे, व तें दृष्टलें दृष्टांजें तुमचा आत्मा होय. ज्याप्रमाणें अज्ञानी लोकांनीं पृथ्वीची गति सूर्यावर आरोपित केली—पृथ्वीच्या ऐवजीं सूर्य फिरतो असें ते मानूं लागले, त्याप्रमाणें आमच्याचे गुणधर्म अज्ञानामुळें आम्ही मनावर, स्थूल देहावर लादूं पहात आहों.

दुसरा एक चमत्कारिक प्रकार नेहमीं आमच्या पाहण्यांत येतो. या जगामध्ये प्रत्येक मनुष्यांत कांहींना कांहीं तरी दोष, पाप, न्यूनता असते. पण, आपण पापी आहों असें कोणालाहि वाटत नाही. उलट आपण पवित्र आहों असेंच प्रत्येकाला वाटतें.

‘पापोऽहं पापकर्मात्मा पापयोनिः पापसंभवः’

असें कित्येकजण तोंडानें दृष्टांत असतात; पण यांत देखील लोकांनीं आपणांला पवित्र व धार्मिक मानावें, असा त्यांचा उद्देश असतो. एखाद्या अत्यंत वाईट गुन्हेगाराला “तूं हा गुन्हा, हें पाप केले आहेस काय ?” असा प्रश्न कोर्टानें विचारला असतां, “मी गुन्हा केला नाही, मी निर्दोष आहे,” असेंच तो सांगतो. मी दोषी आहे, मी गुन्हा केला आहे, असे कबुलीजबाब गुन्हेगार केव्हांकेव्हां देतात; पण त्यांत कांहीं तरी घोटाला असतो. जरी त्यांनीं कबुलीजबाब दिला, तरी आपण निर्दोष आहों, असें त्यांनां आपल्या अंतःकरणांत वाटत असतें. देवालयंत

पात्रांतमोर कांहीं लोक आपलीं पापें कवूळ करितात. पण देवालयाबाहेर 'चोर किंवा गुन्हेगार' अशी त्यांना हांक मारल्यास लगेच ते तुमच्या अंगावर घांवून येतील, आणि आपली वेअदवी केली झणून कोर्टात तुमच्यावर फिर्यादहि करतील. देवालयांत मात्र ते देवाच्या डोळ्यांत धूळ टाकण्याचा प्रयत्न करितात, आणि बाहेर येतांच आपलें खरें स्वरूप प्रगट करूं लागतात.

हाहि प्रकार किती विसंगत दिसतो ! व याचा खुळासा तुझी कसा करणार ? वेदान्त सांगतो, कीं, आम्ही पापी नाही, आम्ही पापापासून दूर—अलित आहों, असा सार्वत्रिक आढळून येणारा समज आत्म्याच्या पावित्र्याची व निर्मलत्वाची उत्तम साक्ष देतो. तुमचा आत्मा खरोखर निष्पाप आणि पवित्र असाच आहे. माझें हें विवरण आपणांला कवूळ नसेल, तर आपण आपला दुसरा खुळासा सांगा.

जगांतील सर्व पैसा आपणांला मिळवितां यावयाचा नाही, आणि आपल्या मनाप्रमाणें आपणांला श्रीमंत होतां यावयाचें नाही, अशी प्रत्येकाची खात्री असते. एखाद्या लक्षाधीशाकडे किंवा कोट्यधीशाकडे जाऊन, आपली तृप्ति झाली आहे काय, असें त्यांना विचारा. आपण तृप्त झालों नाही, आपणांला अधिक संपत्ति हवी, असेंच त्यांच्याकडून उत्तर येईल. 'आशावधिं को गतः ?' कांहीं लोकांपाशीं संपत्ति असूनहि शांति असली तर तो कांहीं संपत्तीचा गुण नव्हे. वेदान्त नकळत त्यांनीं आचरणांत आणिल्यामुळे त्यांनां शांति मिळाली असली पाहिजे. कारण, संपत्ति स्वतः केव्हांहि श्रीमंतांनां सुख व शांति देत नाही.

संपत्ति, ऐश्वर्य इत्यादिकांपासून सुख व शांति मिळत नाही, हें सर्वांनां माहीत आहे. तरी प्रत्येकजण संपत्तीकरितां इतका कां ह्मापत आणि लाळ घोंटीत आहे ! या प्रश्नाचा नीट उलगडा वेदान्ताशिवाय दुसऱ्या कोणत्याहि धर्मानें अगर तत्त्वज्ञानानें केलेला नाही. वेदान्त सांगतो, कीं, संपत्ति किंवा वैभव सर्वांनां पाहिजे हें खरें; पण तुमच्या देहाला जगाचें वैभव किंवा स्वामित्व मिळवितां येणार नाही. आणि

जर कदाचित् तुझाला तें मिळालें, तर नंतर चंद्रलोकावरील स्वामित्व मिळावें असें तुझाला वाटूं लागेल. सीसर, नेरोसारख्या रोमच्या बादशहांनी त्या वेळचे सर्व जग मिळविण्याचा प्रयत्न केला. नेरोने तर सर्व प्रकारची पकानें आपल्या पोटांत कोंवण्याचा एकदा प्रयत्न केला. पण त्यांनां सुख किंवा समाधान कांहीं झालें काय ? सर्व जग जरी मिळालें, तरी त्यापासून प्राप्ति काय ? सर्व जग मिळविलें आणि आपला आत्मा गमाविला, हाच का नाही पुरुषार्थ ? हें जग किंवा ही पृथ्वी आहे तरी काय ? ज्योतिषशास्त्रांत स्थिर ताऱ्यांचें गणित करतांना तुमची पृथ्वी क्षणजे एक नुसता बिंदु आहे, असें मानिलें जातें. पृथ्वीची स्थिति—स्थान एका लहानशा बिंदूनें दर्शवितात, तिला महत्त्वमान कांहीं देत नाहीत. अशा या पृथ्वीच्या स्वामित्वापासून खरें सुख व समाधान केव्हांहि मिळणार नाही, असें कळत असून, प्रत्येकजण त्यासाठीं एकसारखी धांवपळ कां करीत आहे ? याचें उत्तर वेदान्त असें देतो, कीं, तुमचा आत्मा सर्व विश्वाचा धनी आहे, व या कारणास्तवच तुम्ही सर्व जगतावर स्वामित्व मिरवूं पहातां !

पूर्वी हिंदुस्तानांत शहाजहान नांवाचा बादशहा होऊन गेला; त्याला त्याच्या मुलानें कैद करून आपण त्याचें सारें राज्य वळकाविलें. त्यानंतर तुरंगांतून शहाजहानानें आपल्या मुलाला लिहून कळविलें, कीं, “आतां माझा वेळ जात नाही; यास्तव कांहीं विद्यार्थी येथें पाठवावे, क्षणजे मी त्यांनां शिकवून माझी करमणूक करून घेईन.” औरंगजेब क्षणाला “पहा माझा बाप कसा आहे ? त्यानें इतकीं वर्षें राज्य केलें, तरी अद्याप त्याची संवय जात नाही. आतां त्याला कांहीं विद्यार्थी हवे आहेत, आणि त्यांवर तो आपलें प्रभुत्व गाजविणार ! जुन्या संवयी त्याला टाकून देतां येत नाहीत.”

हें अगदीं खरें आहे. जुन्या संवयी आझाला चिकटून रहातात. त्या टाकून देणें अशक्य आहे. ‘शहाजहान’ याचा मूळ अर्थ जगाचा बादशहा असा आहे. तुमचा आत्मा तर विश्वाचा स्वामी आहे. तुम्हीं तुमच्या शहाजहानाला—आत्म्याला—देहरूपी तुरंगांत टाकिलें आहे.

तो तुमचा आत्मा-शहाजदान-आपल्या जुन्या संवयी कशा टाकून देईल ? त्याला आपला स्वभाव कसा सोडून देतां येईल ? 'स्वभावो दुरतिक्रमः' असा सर्वसाधारण नियम असल्याने देहरूपी तुरुंगांत देखील तुमचा शहाजदान जगावर-विश्वावर आपले स्वामित्व मिळवूं पहातो, कितीहि उपदेश केला, तरी तो आपल्या जुन्या संवयी सोडणार नाही.

आतां राम अप्रिय, कटु पण सत्य अशीं कांहीं विधानें करणार आहे त्याबद्दल तुम्ही रामाला क्षमा करा. सत्य हें सांगितलेंच पाहिजे. रामाला सत्याचा व्यक्तीपेक्षां अधिक आदर आहे. बायबलांत माथ्यूच्या पांचव्या अध्यायांत पर्वतावरील उपदेशांत (Sermon on the Mount) असें सांगितलें आहे, कीं, "तुमच्या एका गालावर कोणी थप्पड दिली, कीं, तुम्ही दुसरा गाल पुढें करा. पवित्र शास्त्राचा उपदेश करतांना पैसा जवळ बाळगूं नका. उघड्या पायांनीं व उघड्या माथ्यानें संचार करा. न्यायमंदिरांत बोलावणें आल्यास, तेथें काय बोलावें याचा आधीं विचार करून ठेवूं नका. ऐन वेळीं तुझीं तोंड उघडतांच प्रभूकडून तुझाला प्रेरणा होईल. उद्यानांतील कमळें आणि वनांतील चिमण्या यांच्याकडे पहा. तीं व त्या उद्यांची काळजी वहात नाहीत. पण त्यांचीं वस्त्रें (वाह्य आवरणें) सालोमननें स्पर्धा करावीं अशीं आहेत. सुईच्या नेझ्यातून उंट एक वेळ बाहेर जाऊं शकेल, पण श्रीमंत मनुष्याला स्वर्गसुखाचा अनुभव घेणें अशक्य आहे." बायबलमध्ये असेंहि सांगितलें आहे, कीं, एकदां एक श्रीमंत मनुष्य दीक्षा घेण्यासाठीं ख्रिस्तापाशीं आला, तेव्हां ख्रिस्तानें त्याला उपदेश केला, कीं, बाबा रे, एकच मार्ग आहे. तुशी सारी संपत्ति गोरगरिवांनां देऊन टाक ह्मणजे तुला अनुग्रह व शांति मिळेल. हा त्यागाचा उपदेश हिंदुस्तानांतील संन्यासी आचरणांत आणतात, पण ख्रिस्ताचे भक्त व मिशनरी लोक हिंदुस्तानांत व इतरत्रहि या उपदेशाला महत्त्व देत नाहीत व तो आचरणांतहि आणीत नाहीत. तुमच्या पवित्र

१ ख्रिस्ती शकापूर्वीचा इस्राएल लोकांचा देवदूतसंपन्न व ज्ञानसंपन्न राजा.

धर्माळा आणि पवित्र उपदेशाला स्मरून सांगा, कीं, हिंदुस्तानांत धर्म-प्रसारार्थ जाणारे पाद्री व मिशनरी लोक या पवित्र उपदेशाप्रमाणें स्वतः कितपत वागतात ? हे लोक त्यागाच्या किंवा वैराग्याच्या नांवाखालीं मऊमऊ कोचावर लोळतात, मोठमोठ्या हवेल्यांत राहतात, दरमहा सुमारे हजारवाराशें रुपये पगार खातात, राजकीय थाटानें राहतात आणि त्यागाचा-वैराग्याचा लोकांनां उपदेश करितात, हें आश्चर्य नव्हे काय ?

वेदान्त सांगतो, कीं, कितीहि उरदेश केला, व्यासपीठावरून कितीहि व्याख्यानें दिली, तरी संचयवृत्ति-ऐश्वर्य संपादण्याची आणि तें मिळवून ठेवण्याची हांव-तुझांला केव्हांहि नाहींशी करतां यावयाची नाही. याचें कारण, तुझांला आत्म्याचें प्रभुत्व किंवा सत्ता दावून टाकितां येणार नाही. मग, या रोगाला कांहींच औषध नाहीं काय, असा प्रश्न उद्भवतो. याला औषध आहे. अज्ञानामुळे आत्म्याचें वैभव तुम्ही शरीरावर लादतां, आणि तसेंच देहाचें दुःख आत्म्यावर घालतां. हें अज्ञान नाहीसें करा; आणि मग पहा काय चमत्कार होतो तो ! संपत्तीशिवाय तुम्ही श्रीमंत होतां आणि जमीन किंवा मिळकत यांशिवाय तुम्ही अखिल विश्वाचे स्वामी होतां. जोपर्यंत अज्ञान आहे, तोपर्यंत महत्त्वाकांक्षा, लोभ हे सर्व प्रकार असणारच. त्याला इलाज नाही. अज्ञान नाहीसें करून आपलें खरें स्वरूप ओळखा, आत्म्याला तुरंगांत अधिक काल ठेवूं नका, त्याला लवकर मुक्त करा, झणजे विश्वाचा स्वामी, नियंता, विभु, सनातन आत्मा-परमात्मा याचा साक्षात्कार करून घ्या, कीं लगेच तुम्ही अत्यंत पवित्र-पूर्ण असे व्हाल, आणि नंतर ऐहिक संपत्ति किंवा ऐश्वर्य यांविषयी विचार करणें झणजे पाप आहे, असें तुझांला वाटूं लागेल.

शिकंदर (अलेक्झांडर दि ग्रेट) हा जगांतील सर्व देश जिंकून हिंदुस्तानांत आला. तो तेथें जाण्यापूर्वी त्यानें आर्थलोकांविषयी पुष्कळ गोष्टी ऐकलेल्या होत्या. तो हिंदुस्तानांत फिरत असतां सिंधुनदाच्या तीरावरील वाळवंटांत त्याला एक साधु भेटला. त्या साधूच्या अंगावर वस्त्रप्रावरण

कांहीं नव्हतें, आणि उद्यांची भाकर कशी मिळेल याची त्याला काळजी नव्हती. शिकंदराच्या मस्तकावर झगझगीत रत्नखचित मुकुट होता. थोडक्यांत सांगावयाचें झटलें झणजे, त्या वेळचें जगांतील सर्व ऐश्वर्य शिकंदराच्या देहावर एकवटलें होते, आणि साधूच्या अंगावर मूर्तिमंत दारिद्र्य वास करीत होतें. पण त्या दोघांच्या मुखाकडे पाहिलें असतां आध्यात्मिक संपत्तींत कोण श्रेष्ठ आहे, हें सहज कळून येण्याजोगें होतें.

साधूचें आध्यात्मिक वैभव फार श्रेष्ठ दर्ज्याचें असून त्यानें आत्म्याचें वैभव पूर्णपणें जाणलेलें होतें. त्याच्या चर्येवर प्रसन्नता झळकत होती; पण त्याच्याजवळ उभा राहिलेला शिकंदर आपली आध्यात्मिक दरिद्रता बाह्यालंकारानें लपवूं पहात होता. साधूची प्रसन्नवृत्ति पाहून शिकंदराला फार आश्चर्य वाटलें, आणि तो त्याच्यावर खुष होऊन त्याला म्हणाला “चला, आपण ग्रीस देश पहावयाला जाऊं.”

साधु हंसून झणाला “हें जग माझ्यामध्ये आहे. मी विश्वांत मावत नाहीं. हें विश्व माझ्यामध्ये असून मी या विश्वानें कोंडिला जात नाहीं. ग्रीस आणि रोम माझ्यामध्येच आहेत. सूर्य आणि तारे यांचा उदयास्त माझ्यामध्येच होतो.”

हें भाषण ऐकून शिकंदराला फारच आश्चर्य वाटलें. कारण, असें भाषण त्यानें पूर्वी कधीहि ऐकिलेलें नव्हतें. शिकंदर त्याला झणाला “मी आपणाला संपत्ति देतो, ऐहिक सुखाची तुमच्यासाठीं रेलचेल करून सोडतो, लोकांनां हव्या असणाऱ्या आणि त्यांनां मोहित करून टाकणाऱ्या सर्व कांहीं वस्तु आपणाला मुबलक मिळतील. कृपा करून आपण मज-बरोबर ग्रीसला यावें.”

हें ऐकतांच साधु पोट धरघरून हंसला, आणि झणाला “हिरे, सूर्य, तारे इत्यादिकांनां प्रकाश माझ्यापासूनच मिळतो. सर्व वस्तूनां वैभव आणि रमणीयता माझ्यापासूनच मिळते. असें असल्यामुळे मी सुखाकरितां त्या वस्तूंच्या मागें घांवणें झणजे फारच अपमानकारक होय. त्यांनां वैभव

मी दिलेलें आहे, आणि आतां त्यांच्याकडेच मी भिक्षा मागणें केव्हांहि बरोबर होणार नाही !”

हैं ऐकून शिकंदराला फार त्वेष आला व ‘तुला आतां ठार करतो,’ असें त्या साधूला झणून त्यानें आपली तरवार उपसली. हैं पाहून साधु पुनः पोट धरधरून हंसला आणि झणाला “शिकंदर ! तुझ्या जन्मांत तूं असें कधीं खोटें भाषण केलें नाहींस ! मला मारणार ? पण, असें पहा—

नैनं छिंदन्ति शस्त्राणि नैनं दहति पावकः ।

न चैनं ह्रेदयन्त्यापो न शोषयति मारुतः ॥

अच्छेद्योऽयमदाह्योऽयमक्वेद्योऽशोष्य एव च ।

नित्यः सर्वगतः स्थाणुरचलोऽयं सनातनः ॥ *

—भगवद्गीता.

तुझ्या हाताला चलन देणारी शक्ति मीच आहे; तुझ्या स्नायूंची हालचाल मीच करतो.”

हैं ऐकून शिकंदराची तरवार गळून खाली पडली.

त्यागाचें मर्म नीट जाणण्याला फक्त एकच मार्ग आहे, हैं बरोल उदाहरणावरून दिसतें. पारमार्थिक दृष्ट्या जेव्हां आझी श्रीमंत होतो, तेव्हांच आम्ही प्रत्येक वस्तूचा त्याग करण्यास तयार होतो. व्यावहारिक दृष्टीनें पाहिलें असतां हैं योग्यच दिसतें. आम्ही विपत्तींत जें कांहीं मिळवितों तें चिरंतन असतें, असा शास्त्राचा ठाम सिद्धांत आपण ऐकला नाही काय ? अंतःसामर्थ्य वाढून पूर्ण आत्मज्ञान झालें झणजे बाह्यत्याग किंवा न्यास शक्य आहे. त्याशिवाय दुसरा मार्ग नाही.

* याला न तोडिति शस्त्रं, याला अग्नि न जाळितो ।

न पाणी भिजवी याला, न करी शुष्क वायु ही ॥

छेदा दाहा न हा योग्य, शोषाया भिजवावया ।

नित्य सर्वांत जो स्तब्ध, जो शाश्वत अचंचल ॥

—समश्लोकी, वामनपंडित.

कधीहि रागावूं नये, असा उपदेश आम्ही नेहमी ऐकतो; पण प्रसंग आला झणजे राग आमच्यानें आवरत नाही; असें कां होतें? राग, द्वेष, आप्पलपोटेपणा, कामवासना इत्यादि पापें कां उद्भवलीं? काम-क्रोधादि षड्विध आत्मांला त्रास कां देतात? वर विवेचन केल्याप्रमाणें एकाच पद्धतीनें या सर्व पापांचा वेदान्तांत विचार केला आहे. या सर्व पापांचें सविस्तर वर्णन करण्यास वेळ नाही. यामुळे 'राम' आतां त्याचा गोषवारा थोडक्यांत सांगत आहे. तुम्ही हें पकें लक्ष्यांत ठेवा, कीं, हीं सर्व पापें अज्ञानामुळे होतात. या अज्ञानाच्या योगानें तुमचा आत्मा आणि स्थूल व सूक्ष्म शरीर (देह व मन) यांचा घोटाळा होतो. हें अज्ञान नाहीसें करा झणजे पापें नाहीशीं होतील. दुसऱ्या कोणत्याहि मार्गानें हीं पापें नाहीशीं करण्यास तुम्हीं प्रयत्न केला, तर त्यांत तुम्हांला यश येणार नाही. वस्तूचा नाश करतां येणार नाही, पण अज्ञानाचा नाश करतां येईल. लहानपणीं मुलें अज्ञानी असतात, आणि जसजशीं तीं प्रौढ दशेंत येऊं लागतात, तसतसें त्यांचें अज्ञान कमीकमी होतें, हें आम्ही पाहतो.

क्रोध, लोभ, कामवासना, संचयवृत्ति इत्यादि पापांकडे प्रवृत्त करणारी अशी शक्ति आमच्यामध्ये आहे. व्याख्यानानीं किंवा उपदेशानीं ही शक्ति नाहीशी करतां येत नाही, किंवा दाबून टाकतां येत नाही. यास्तव वेदान्त सांगतो, कीं, या शक्तीचा दुरुपयोग करूं नये. तिचा योग्य उपयोग करून घ्यावा. ही शक्ति तुम्हांमध्ये असलेल्या अद्वितीय अशा आत्म्याचीच आहे.

प्रत्येकाला आपण स्वतंत्र-मुक्त व्हावें असें वाटतें. या इच्छेचें स्वरूप किंवा मुख्य लक्षण काय आहे? आपणाला प्रतिस्पर्धी नाही अशा, झणजे अद्वितीय स्थितीपर्यंत पोहोचणें, हें त्याच स्थितीचें लक्षण होय. आपण पूर्ण, मुक्त व्हावें झणजे अद्वितीय अशा स्थितीप्रत जावें, अशी तुमच्या आत्मिक शक्तीची प्रेरणा असते. स्वार्थ किंवा आप्पलपोटेपणा

इत्यादिकांपासून दूर रहावे अशी तुमची इच्छा असेल, तर तुझाला ती शक्ति दाबून टाकितां येणार नाही, किंवा ती नाहीशी करतां येणार नाही. आपण शक्तीचा दुरुपयोग केला असतां स्वर्ग नरक होईल ! आणि तिचा योग्य उपयोग केल्यास नरकहि नंदनवन होऊन जाईल !

इंग्लंडांत एक खिस्ती पाद्री होता. त्यानें डार्विन, हक्स्ले इत्यादि शास्त्रज्ञांचे मृत्युलेख वाचले, आणि हे लोक स्वर्गास गेले असतील, कीं, नरकास गेले असतील, याविषयी तो आपल्या मनांत विचार करूं लागला. तो आपल्याशींच ह्मणाला “ हे लोक फार चांगले होते, त्यांनीं कांहीं गुन्हे-पापें केलीं नाहीत; पण त्यांचा खिस्त व बायबल यांवर विश्वास नव्हता, यामुळे ते नरकास गेले असावेत; पण, छे, तसें नसेल. या लोकांनीं जगाचें बरेंच कल्याण केलेलें आहे, आणि खचित ते नरकास जाण्यास योग्य नव्हते. बरें, ते आतां असतील तरी कोठें ? ” असे त्याचे विचारतरंग चालले असतां त्याला झोंप लागली आणि एक चमत्कारिक स्वप्न पडलें. आपण मरून स्वर्गास गेलों आहों, आणि तसेंच आपल्या देवालयांत येणारी सर्व भक्तमंडळीहि स्वर्गास आलेली आहे, याप्रमाणें त्याला दिसलें. डार्विन, हक्स्ले इत्यादि शास्त्रज्ञांविषयी त्यानें चौकशी केली; तेव्हां, हे लोक पाताळांत आहेत, असें खिस्ती चित्रगुप्तानें त्याला सांगितलें.

बायबलावर विश्वास न ठेविल्यामुळे त्यांना अशी गति प्राप्त झाली. आतां तरी आपलें वर्तन सुधारा, असें सांगण्याकरितां आणि त्यांना बायबलाचा उपदेश करण्याकरितां पाताळास जावें, असें मनांत येऊन तेथें आपणाला जातां येईल कीं नाही, याची त्यानें चौकशी केली. बरीच खटपट केल्यानंतर त्याला पाताळांत जाण्यास परवानगी मिळाली. पाताळाकडे जाणाऱ्या आगगाडीच्या पहिल्या क्लासांत बसून ही स्वारी निघाली. वाटेंत बरीच स्टेशनें लागलीं. अतल, वितल, सुतल इत्यादि घांट उतरून जेव्हां पाताळाकडे गाडी जाऊं लागली, तेव्हां दुर्गंधि अतिशय वाढूं लागली. महातलाकडे गाडी येतांच

पाय्याला हातरमाल, टावेल घेऊन आपले नाक बंद करावे लागले. दुर्गंधि इतकी कडक होती, की, त्याला एकदम मूच्छा आली. घाणी-शिवाय दुःखाचे रडणे, ओरडणे इत्यादि प्रकारहि चालले होतेच. कांहीं थोड्या मिनिटांनी तो शुद्धीवर येतो, तोंच 'पाताळ, पाताळ' असे ओरडणे चाललेले त्याच्या कानी आले. नंतर खिडकीच्या बाहेर तो डोकावून पाहू लागला, तेव्हां त्याला एक सुंदर स्टेशन दृष्टीला पडले, आणि हे पाताळ नसावे असे त्याला वाटू लागले. इतक्यांत पोर्टर आले आणि हे पाताळच आहे अशी त्यांच्या सांगण्यावरून त्याची खात्री झाली, व ते पाताळच असल्यामुळे त्याला तेथे उतरणे भाग पडले. स्टेशनांतून बाहेर पडतांच त्याला सुंदर उपवने, सुवासिक फुले, सुगंधि वारे इत्यादि प्रकार जिकडेतिकडे आढळून आले, व हे स्थान स्वर्गाहूनहि रम्य आहे, असे त्याला भासले. तेथे त्याला एक उंच गृहस्थ भेटला. हा हक्के होता. पाय्याने 'हे स्थान पाताळ काय ?' असे त्याला विचारिले. 'होय,' असे हक्केने उत्तर दिले. नंतर पाद्री त्याला झणाला 'येथे मी झाला वायवळचा उपदेश करण्यास आलो आहे. पण प्रथम हे स्थळ इतके रम्य कसे, याचा खुलासा करा.' ते ऐकून हक्के झणाला "आह्मी प्रथम येथे आल्यावेळी ही जागा अत्यंत चाईट होती. येथे ठिकठिकाणी घाणेरडी डबकी असून कांहीं जागी तत वाळू, तत लोखंड आणि दुर्गंधयुक्त पदार्थ इत्यादि प्रकार येथे आढळून येत होते. प्रथम आह्मी डबक्यांतील घाणेरडे पाणी घेऊन तत लोखंडावर आमच्या हातांनी शिंपण्यास सुरुवात केली. यानंतर एके ठिकाणी प्रवाही तेल जळत होतं, तेथे आह्मांला नेण्यांत आले. मग थंड झालेले लोखंड ज्योतीवर घरून आह्मी त्याची कांहीं हत्यारे बनविली. इतके झाल्यावर आह्मांला मलाच्या ठिकाणी नेण्यांत आले. त्या ठिकाणी गेल्यावर आम्ही तेथे तयार केलेल्या हत्यारांनी खणण्यास सुरुवात केली, आणि मलाचा खताच्या कामी उपयोग करून आम्ही पेरणीचे काम

सुरू केलें; व याप्रमाणें क्रमाक्रमानें शेवटीं आम्हीं नरकाचें नंदनवन बनवून सोडिलें.”

या गोष्टीचें तात्पर्य ह्मणलें, ह्मणजे पाताळांत कांहीं वस्तु होत्या, त्यांचा योग्य उपयोग करून त्या योग्य ठिकाणीं ठेविल्यानें पाताळाचा स्वर्गहि बनवितां आला; यास्तव वेदान्त सांगतो, कीं, तुझांमध्येहि वस्तु आहेत, दिव्य आत्मा आहे, नाशवंत शरीर आहे. यांचा तुम्हीं योग्य उपयोग करा. ‘घोड्याच्या पुढें गाडी’ असा उलटा प्रकार करूं नका. तसें कराल तर संसार कष्टमय होईल. कोणत्याहि वस्तूचा, शक्तीचा नाश करतां येणार नाही. त्याचा योग्य उपयोग करून नरकाचें नंदनवन बनवा.

या जगांतील सर्व दुःखें नाहीशीं करण्याला—सर्व पापांपासून आणि मोहांपासून अलिप्त राहण्याला एकच गुरुकिल्ली, एकच मार्ग आहे. आणि तो हा, कीं, तुम्हीं तुमच्या आत्म्याला जाणिलें पाहिजे. चित्तवेषक सौंदर्यापासून आणि मोहकारक वैभवापासून अलिप्त राहिल्याशिवाय तुझांला कामवासनांनां—क्षुद्र मनोविकारांनां जिंकतां येणार नाही. एकदां तुझांला आत्मज्ञान झालें, ह्मणजे मनोविकार, कामवासना इत्यादिकांपासून तुझांला कांहीं त्रास न होतां तुम्ही त्यांपासून अलिप्त रहाल, आणि पूर्ण मुक्त, पूर्ण आनंदी व्हाल. स्वर्ग किंवा नंदनवन ते हेंच !

ॐ

PROGNOSIS & DIAGNOSIS OF SIN.

पापाची चिकित्सा आणि निदान. *

आत्म्याचें पावित्र्य-पापाचा विचार 'खुशामत सार्वत्रिक आवड-स्तुति करावी. परमेश्वराची, कडं नये व्यर्थ कधीं नराची'-गर्व आणि अभिमान-स्वार्थ आणि लोभ-अज्ञानानें आत्म्याचे गुणधर्म देहावर व देहाचे आत्म्यावर आरोपित केल्यामुळें लोभादि पापांनां बळी पडतां-भासक्ति व शोक-सुस्ती किंवा आळस-मत्सर आत्म्याच्या गुणाचा देहावर आरोप व देहाच्या पातकांचा आत्म्यावर आरोप हा घोंटाळा किंवा अज्ञान नाहीसं करणें हाच सर्व पापां-पासून मुक्त होण्याचा मार्ग-डोळ्यांचें औषध पोटांत व पोटाचें डोळ्यांत घातल्यानें दोन्ही अवयवांची खराची-आत्म्याचा व देहाचा असाच विपर्यास किंवा घोंटाळा आणि त्यामुळें सर्व पापांची उत्पत्ति-वस्तूंचा सदुपयोग करा आणि सम्यक दृष्टि मिळवा-नास्तिक वकील व त्याचा मुलगा यांची गोष्ट अक्षरें बरोबर वाचा-बायरनचा एक ओळीचा सर्वोत्कृष्ट निबंध-'आत्मानं विजानीयात्'

हृदय जरी घाणेरड्या डबक्यांत राहतात, तरी पाणी अगर घाण त्यांच्या पंखांनां लागत नाही. त्याप्रमाणें तुमच्यामध्ये एक तत्त्व आहे, तेंहि तुमचे दोष, चुका यांनीं दूषित होत नाही. निर्मलत्व-पावित्र्य हा आत्म्याचा गुण आहे; पण व्यवहारांत तो देहाचा आहे असें मानिलें जातें. देह किंवा मन पवित्र आहे हें मानण्याची कल्पना कोठून उत्पन्न झाली ? ही कल्पना लोकांच्या अंतःकरणांत कोणी उत्पन्न केली ? दुसऱ्या कोणीहि नाही. उत्पन्नकर्ता कोणी बाहेरचा नाही. तो तुमच्यामधीलच-तुमच्या अंतरांत वास करणाराच कोणी आहे, आणि तो झटला झणजे निष्पाप, पवित्र असा तुमचा आत्मा होय. कोणत्याहि वस्तूचें कारण त्या वस्तूच्या आंतच शोधिलें पाहिजे, तें वस्तूच्या बाहेर शोधणें शाला आणि

* २० डिसेंबर १९०२ रोजीं ॲकॅडेमी ऑफ सायन्सीसमध्ये झालेलें व्याख्यान. हें मागील व्याख्यानाचा उत्तरभाग आहे.

तत्त्वज्ञान यांनां अनुसरून नाही. देह कितीहि पवित्र किंवा पापी असो, त्यांतील आत्मा सदा निष्पाप व पवित्रच असतो; आणि तो आपलें अस्तित्व भासवितो.

आतां आह्मी निरनिराळ्या पापांचा किंवा पापांच्या गोष्टींचा विचार करूं. खुशामतीविषयीं प्रथम पाहूं:-खुशामत ही कांहीं मोठ्याशा पापांत गणली जात नाही. पण ती सर्वत्र आढळून येते. यःकश्चित् किड्यापासून तों तहत ईश्वरापर्यंत सर्वांनां स्तुति आवडते, हें कसें ? आपणाला मान द्यावा, आपली स्तुति करावी, आपणाला सर्वांनीं मोठें क्षणावें, अशी प्रत्येकाची इच्छा असते, हें कसें ?

कुत्रे, घोडे आणि पालीव शिकारी वाघ यांनांहि स्तुति प्रिय असते; आणि त्यांनां थोडेंसें थोपटलें किंवा गोंजारिलें क्षणजे तेहि थोडे उत्सृष्ट आणि आनंदित होतात. कुचकामी मनुष्याचीहि स्तुति केली क्षणजे त्याचा चेहराहि लगेच प्रफुल्लित दिसूं लागतो.

अनेक देवतांनां भजणाऱ्या देशांतील देवहि स्तुतीनें समाधान पावतात. एकेश्वरी पंथांतील लोकांच्या प्रार्थना किंवा उपासना या तरी काय आहेत ? त्यांचा तुम्हीं शांतपणें विचार केल्यास त्यांत स्तुतीशिवाय दुसरें कांहीं नाही, असें तुझाला आढळून येईल. स्तुति किंवा खुशामत ही इतकी सार्वत्रिक कां झाली आहे ? प्रत्येकाला स्तुति आवडते हें खरें, पण तो त्या स्तुतीला योग्य असतो असें नव्हे ! खुशामत करणारानें स्तुति सुरू केली क्षणजे आह्मांला आनंद वाटतो, आणि आह्मी फुगून जातो, याचें कारण, ती स्तुति खरी असते हें नसून, तें आमच्या आत्म्यांत आहे. आमच्या पाठीमागें उचांत उच्च, थोरांत थोर अशी एक प्रबल आणि अविनाशी शक्ति-आत्मतत्त्व आहे, आणि सर्व स्तुति किंवा खुशामत ही त्याला शोभते, व आह्मी कितीहि स्तुति केली, तरी ती कमीच पडते.

प्रावरून 'राम' खुशामतीचें समर्थन करीत आहे, असें कोणी अनुमान काढूं नये. 'रामा'ला 'स्तुति' बिलकूल पसंत नाही. 'राम' सांगतो,

पापाची चिकित्सा आणि निदान.

की, स्तुति परमेश्वराची—आत्म्याचीच करावी. नराची—देहाची कधीहि करूं नये. 'सीक्षरच्या वस्तु सीक्षरला द्याव्या आणि परमेश्वराच्या वस्तु परमेश्वराला द्याव्या.' परमेश्वराची वस्तु (स्तुति) सीक्षरला (मानवाला—देहाला) दिली, ह्मणजे 'घोड्याच्या पुढें गाडी' यासारखा उलटा प्रकार होऊन आत्मांला पाप लागतें. आत्मज्ञान मिळवा आणि मुक्त व्हा. ह्मणजे तुम्ही सर्वांत थोर व श्रेष्ठ होतां. जर असें न करतां आत्म्याची थोरवी व मोठेपणा देहाकरितां मिळवूं पहाल, तर मात्र तुमची मोठी चूक होईल.

एकदां एक गृहस्थ 'रामा'पार्शी आला आणि ह्मणूं लागला "आमच्या धर्माचे भक्त व अनुयायी अधिक असल्यामुळें आमचा धर्म सर्वांत उच्च व श्रेष्ठ आहे." 'रामा'ने उत्तर दिलें "हे बन्वो, तूं योग्य विचार करून नंतर तुझें म्हणणें सांग. तुझा सैतानावर विश्वास आहे काय?" 'होय' असें तो म्हणाला. "तर मग, तुझ्या धर्माचे भक्त अधिक आहेत किंवा सैतानाच्या धर्माचे भक्त अधिक आहेत हें सांग पाहूं? बहुमतानेंच सत्याचा निर्णय करावयाचा असेल, तर बहुतेक सर्वांवर सैतानाची सत्ता आहे."

गर्व किंवा अभिमान याला सैतानाचें एक मुख किंवा अंग ह्मणतां येईल; आणि गर्वानें तर या जगांत बहुतेकांनां पळाडलेलें आहे. देहाला अभिमान बाळगण्याचें, श्रेष्ठपणा मिरविण्याचें कांहीं कारण नाही; असें असूनहि प्रत्येकजण अभिमान कां बाळगतो? आणि हा अभिमान सर्वत्र कां आढळून येतो? याचें कारण आह्मी आमच्यांतच शोधिलें पाहिजे. थोरांत थोर, श्रेष्ठांत श्रेष्ठ अशी एक वस्तु आमच्यामध्ये आहे. आणि ती ह्मणजे आमचा आत्मा होय. या आत्म्याला तुम्ही एकदां जाणलेंत, एकदां का तुम्हांला आत्मज्ञान झालें, कीं, या देहाविषयी स्तुति ऐकणें म्हणजे कमीपणा आहे, आपला अपमान करून घेण्यासारखें आहे, असें तुम्हांला वाटूं लागेल.

तुमचा आत्मा हा देवांचा देव, सर्वांत श्रेष्ठ असा असल्यामुळें त्याला आपला उच्चपणा केव्हांहि सोडतां येणार नाही. आपण कुमिकीटकांसारखे

क्षुद्र आहो असें त्याला केव्हांहि वाटणार नाही. त्यानें इतकें खालीं कसें जावें ? त्याला आपला स्वभाव सोडतां येत नाही, हेंच, अभिमान सर्वत्र आढळतो याचें, कारण आहे. पण यावरून देहाविषयीं अभिमान बाळगण्याचें समर्थन होत नाही.

सूर्य स्थिर आहे आणि पृथ्वी सूर्याभोवतीं फिरते, हें आम्हांला माहीत आहे. तरी पण सूर्य फिरतो आणि पृथ्वी स्थिर आहे, असें आह्मी समजतो. आत्मा सूर्याप्रमाणें सर्व वैभवांचा उगम, स्थिर, अचल असा आहे, आणि देह हा पृथ्वीप्रमाणें नाशवंत, क्षणोक्षणीं बदलणारा असा आहे. आम्ही आत्मरवीचें वैभव देहावर लादतो आणि पृथ्वीचे गुणधर्म आत्मरवीवर आरोपित करितो; या चुकीमुळे—अज्ञानामुळे आम्हीं क्षुद्र देहाला मोठेपणा व मान देण्याचा प्रयत्न करितो. या अज्ञानाला सैतान असें नांव दिलें, तर सैतान सर्व धोटाळा करून टाकितो, असें झणण्यास कांहीं हरकत नाही. हें अज्ञान नाहीसें करा, या सैतानाला ठार करा, झणजे गर्व किंवा अभिमान आपोआप नाहीसा होईल.

स्वार्थ किंवा लोभहि सर्वत्र आढळतो. जनावरांनां लोभ असतो, पुरुषांनां असतो, बायकांनां असतो. सर्व वस्तु आपल्या देहाभोवतीं जमवाव्या असें प्रत्येकाला वाटतें. जसजशा अधिक वस्तु, अधिक संपत्ति मिळावी, तसतसा लोभ अशीत तेल ओतल्याप्रमाणें अधिक वाढतो. सहस्राधीश लक्षाधीश होऊं पाहतो, आणि लक्षाधीश कोट्याधीश होण्याचा प्रयत्न करितो. चर्चमध्ये, देवालयामध्ये आणि मशिदीमध्ये उपदेशक, 'लोभमूलानि पापानि' लोभ सोडा, असें लोकांच्या कार्नीकपाळीं ओरडून सांगत असतात. आजपर्यंत साधुसंत हेंच सांगत आले. वेद, बायबल, कुराण इत्यादिकांतहि हेंच सांगितलें आहे. तरीपण लोभ कांहीं केल्या सुटत नाही. लोभ तुझाला नाहीसा करून टाकावयाचा असेल, तर लोभाचें कारण शोधून काढा. रोगाचें कारण समजल्याशिवाय तुझाला रोग बरा करतां येणार नाही. लोभ ही एक शक्ति आहे. आधु-

निक शास्त्राप्रमाणे जड वस्तूंचा किंवा शक्तीचा नाश करितां येणार नाही. अनादिकालापासून सर्व घर्मांनीं लोभावर उभें शस्त्र धरिलें आहे, तरी पण लोक कांहीं सुधारलेले नाहीत. लोभशक्तीला मारून टाकण्याच्या ऐवजी तिचा योग्य उपयोग करून घ्या.

सर्वांत उत्तम शब्द God (देव) ध्या. या शब्दाचीं अक्षरें जर तुम्ही उलट वाचू लागलां, तर हा शब्द 'Dog' (कुत्रा) असा होतो. त्याप्रमाणें तुम्हीं तुमच्यामधील देव-आत्मा याला योग्य रीतीनें जाणत नाही, त्यामुळे जे तुम्ही देव होतां ते कुत्रा बनून जात आहां. या चुकीमुळे-अज्ञानामुळे क्षणजे आत्म्याचे गुणधर्म देहावर व देहाचे आत्म्यावर आरोपित केल्यामुळे तुम्ही लोभाला बळी पडतां; हें अज्ञान नाहीसें करा, आत्मज्ञान मिळवा, आपण सर्वांत पवित्र असून विश्वाचे स्वामी आहोंत असा अनुभव घ्या, क्षणजे बाह्य वस्तूंच्या मार्गे लागणें आणि त्या आपल्या देहाभोवतीं जमविणें (लोभ) हें अशक्य होईल.

आतां आक्षी आसक्ति किंवा शोक यांकडे वळूं. आपल्याभोवताळची परिस्थिति बदलूं नये, असें आसक्त मनुष्य क्षणतो. आपला प्रिय आत मरण पावला, क्षणजे त्याला फार दुःख होतें. पण त्यानें नीट विचार करून पहावें. आहे तशी परिस्थिति नेहमीं राहिल काय ? आमचे आतेष्ट सदैव आमच्यापाशीं राहतील काय ? या जगांतील प्रत्येक वस्तु क्षणभंगुर नाही काय ? हा सर्व प्रकार तुझाला माहीत असून आपल्याभोवतीं कांहीं फेर-फार होऊं नये असें तुम्ही इच्छितां, हें कसें ! वेदान्त सांगतो, कीं, तुझां-मध्ये कधीहि न बदलणारें, सनातन, अविनाशि असें आत्मतत्त्व आहे. अज्ञानाने आत्म्याचे गुणधर्म देहावर लादूं नका. अज्ञान नाहीसें करा क्षणजे आसक्तीपासून तुम्ही दूर राहाल.

सुखी किंवा आळस याचें कारण काय ? आमच्यामधील आत्मतत्त्व एकच आहे, अनंत आहे, शांत आहे. आत्मा अनंत 'एकमेवाद्वितीय' असल्यामुळे त्याला गति, चलनचलन असणें संभवनीय नाही. पण

अज्ञानामुळे आत्म्याचा हा गुण (पूर्ण शांति) शरीरावर लादण्यांत येतो, आणि त्यामुळे शरीर सुस्त व आळशी होतें. अज्ञान नाहीसे करा, ह्मणजे सर्वत्र आढळून येणाऱ्या आळसाचा आपोआप नाश होईल.

आपण विश्वाचा स्वामी व्हावें व आपणांला कोणीहि प्रतिस्पर्धी असू नये, असें सर्वानां वाटतें; याचें कारण काय ? तुमच्यामधील आत्मा 'एकमेवाद्वितीय' असा आहे. त्याचा हा गुण शरीरावर लादण्यांत येतो, आणि त्यामुळे आपणांला कोणी प्रतिस्पर्धी असू नये असें आत्मांला वाटतें.

वरील विवेचन इतर सर्व पापांनांहि लागू आहे. मोठमोठ्या पापांचें विवरण वर केले आहे. इतर पापांचें विवरण करण्याची जरूर नाही. या सर्व पापांपासून मुक्त होण्याचा मार्ग ह्मणजे आत्मा व देह यांचा घोटाला करून सोडणारें अज्ञान नाहीसें करणें हाच होय.

एकाला नेत्राचा व पोटशूलाचा असे दोन विकार जडले होते. त्यानें वैद्यापाशीं जाऊन औषध मागितलें. वैद्यानें दोन पुड्या दिल्या. त्यांपैकीं डोळ्यांत घालण्याच्या पुडींत सुरमा+ असून पोटांत घेण्याच्या पुडींत मिरी, मसालादि जालीम पदार्थ होते. त्या मनुष्यानें चुकीनें डोळ्यांत घालण्याची पुडी पोटांत घेतली, आणि पोटांत घेण्याचें औषध डोळ्यांत घातलें ! या घोटाल्याचा परिणाम असा झाला, कीं, त्याचे डोळे विघडावयाचे विघडून त्याचें पोटहि नादुरुस्त झालें.

हाच प्रकार सर्व जगमर चाललेला आहे, आणि जगांतील सर्व पापाचें कारण हेंच आहे. प्रकाशाचा प्रकाश, आत्मा तुझांमध्ये आहे, तसेंच तुझांला पोट किंवा देह आहे. देहाला जें कांहीं करावयाचें तें आत्म्याला करण्यांत येत आहे, आणि आत्म्याचा मान किंवा गौरव देहाला दिला जात आहे. असा हा गोंधळ झाल्यामुळे जगांतील सर्व पापें अस्तित्वांत आलीं आहेत. वस्तु योग्य ठिकाणीं ठेवा, त्यांचा योग्य उपयोग करा, ह्मणजे तुमची भौतिक व आध्यात्मिक उन्नति होईल. वस्तूंचा दुरुपयोग केला, तर देवाला-आत्म्याला खाली ओढल्यासारखें होतें आणि देहालाच सारा मान मिळतो, व स्वर्गाचा नरक होऊन जातो.

+ यांत Lead, sulphide & antimony नामक विपारी द्रव्ये असतात ह्मणून हें पोट्यांत घेतां कामा नये.

त्यांचा सदुपयोग केला ह्मणजे तुमचीं मोठमोठीं पापेंहि तुमचें ईश्वरतत्त्व तुमचें पावित्र्य प्रगट करितात. सम्यक् दृष्टि मिळवा, ह्मणजे तुम्ही देवा-प्रमाणें श्रेष्ठ व समर्थ होतां.

कोणी एका नास्तिक वकिलानें आपल्या घराच्या भिंतीवर God is nowhere (ईश्वर कोठेहि नाही) असें लिहून ठेविलें होतें. त्याच्या घरीं एकदां एक पक्षकार येऊन आपल्या कज्यासाठीं त्याला दीड हजार रुपये देऊं लागला. पण वकिलानें तीन हजार रुपये मागितले. पक्षकार ह्मणाला “बरे, कांहीं हरकत नाही, तुम्ही केस (खटला) जिंकाल, तर मी तीन हजार रुपये देतो. पण ही रक्कम मागाहून देईन. आधीं फी वेत असाल, तर दीड हजार रुपये मी आतांच मोजतो.” या कज्यांत आपणाला यश येणार अशी त्या वकिलाला खात्री वाटल्या. मुळें त्यानें तीन हजार रुपये मागाहून घेण्याचें कबूल केलें. पुढें ठरलेल्या दिवशीं कज्याचे कागदपत्र नीट वाचून तो कोर्टांत गेला. तेथें विरुद्ध बाजूच्या वकिलानें असे कांहीं बळकट मुद्दे काढिले, कीं, त्याला त्यावर कांहीं तोड काढितां येईना. शेवटीं तो हरला व त्याचे तीन हजार रुपये बुडाले. उदास आणि निराश होऊन तो घरीं परत आला आणि आपल्या मेजावर डोकें ठेवून विचार करीत बसला. इतक्यांत त्याचा एक आवडता मुलगा तेथें आला. तो वाचण्यास नुकताच शिकत होता. त्यानें त्या वेलीं भिंतीवर लिहिलेलें वाक्य वाचण्याचा यत्न केला आणि पहिले दोन शब्द ‘God is’ (ईश्वर आहे) हे त्यानें बरोबर वाचले. पुढचा शब्द (nowhere) बराच लांब असल्यामुळें त्याला तो वाचतां येईना. त्यानें त्याचे दोन भाग now here (आतां येथें) असे पाडले. झाले ! त्या मुलाला आनंद झाला, आनंदानें त्यानें उज्या मारल्या. आपणांला उत्तम वाचतां येतें हें पाहून त्याचें त्याला आश्चर्य वाटलें. God is nowhere (ईश्वर कोठेहि नाही) हें वाक्य त्यानें ‘God is now here (ईश्वर आतां येथें आहे) असें वाचून टाकिलें !

या मुलाप्रमाणें बरोबर वाचण्यास शिका, असें वेदान्त तुझाला सांगतो. ‘God is nowhere’ (ईश्वर कोठेहि नाही) हें वाक्य ‘God is now here’ (ईश्वर आतां येथे आहे) असें वाचा. ह्मणजे पापाच्या देखाव्यांत

यापांत ईश्वरीतत्त्व-आत्मतत्त्व पहा. या आत्मतत्त्वाचा साक्षात्कार घ्या, ह्मणजे हे जग नंदनवन बनून जाईल.

सुप्रसिद्ध इंग्रजी कवि लॉर्ड बायरन हा विश्वविद्यालयांत विद्यार्थी असतांना 'एका मेजवानीच्या वेळीं येशू ख्रिस्तानें पाण्याचें मद्य करून दाखविण्याचा चमत्कार केला' या विषयावर निबंध लिहावयास त्याच्या वर्गाला सांगितलें होतें, सर्व विद्यार्थ्यांनीं बरीच खटपट करून लांबलचक निबंध लिहिले. पाहुणे मंडळीचा पोषाख कसा होता, पात्रें कशीं मांडलीं होती, येशूनें आपली दृष्टि कशी फेंकिली इत्यादि बऱ्याच गोष्टींचें त्यांनीं वर्णन केलें. बायरन एवढा सारा वेळ छताकडे पहा, इतर विद्यार्थ्यांचें चेहरे न्याहाळून पहा, तोंडानें शीळ घाल, असें करीत आपल्या जागीं बसला होता. वेळ झाल्यावर निबंधांच्या वह्या गोळा करण्यास प्रोफेसर आले आणि बायरनकडे पाहून त्याला चेष्टेनें ह्मणाले 'इतका वेळ एकसारखें लिहून लिहून आपण दमलां असाल!' बायरन कोरीच वही देईल असा त्यांचा समज होता. पण बायरन ह्मणाला 'जरा थांबा आणि त्यानें लगेच एक ओळ खरडून टाकली आणि व ती प्रोफेसरापाशीं दिली. तीन आठवडे झाल्यावर परीक्षेचा निकाल झाला आणि बायरनचा नंबर पहिला लागला. त्याच्या निबंधाच्या योग्यतेची विद्यार्थ्यांनां साक्ष पटवून देण्याकरितां त्याचा निबंध वर्गांत वाचला गेला. त्याचा निबंध ह्मणजे खालील एकच ओळ होती.

"The water saw its lord and blushed."

"पाहुनि निज प्रभूसी लज्जेनें सलिल जाहलें लाल."

तुमच्यामधील आत्मतत्त्वाचा अनुभव घ्या. ख्रिस्ताप्रमाणें पिता व पुत्र एकच आहे असा साक्षात्कार घ्या. प्रथमारंभी शब्द (प्रणव) होता, आणि तो ईश्वरापाशीं होता. + त्या प्रणवाचा साक्षात्कार घ्या. स्वर्ग, नंदनवन सर्व कांहीं तुमच्यामध्ये आहे, याचा अनुभव घ्या, ह्मणजे घाणेरडें पाणी चकाकणारें अमृत होईल, आणि तुरंग स्वर्गासारखा वाटूं लागेल ! तुझाला कोणताहि त्रास किंवा दुःख होणार नाही. तुझीं सर्वांचे स्वामी व्हाल.

+ In the beginning was the Word and the Word was with God and the Word was God.

Chapter I
Gospel of St. John.

HAPPINESS WITHIN.

सुखाचें निवासस्थान.*

[सुख हेंच अंतिम साध्य—सुखाचा प्रवास-पहिलें स्टेशन मातेचें वक्षःस्थल दुसरा मुक्काम खेळणी, व तिसरा, पुस्तकें आणि विश्वविद्यालयांतील मान-चवथा संपत्ति—पांचवा स्त्री,—सहावा संतति—सुखाचें उगमस्थान—एका कुटुंब-वत्सल गृहस्थाचें उदाहरण—सुखाचें केंद्र क्षणजे आपला आत्मा—‘परम आवड आपलि आपणा’ याची उदाहरणें—पाय हात इ० अवयव, मन, बुद्धि, प्राण, जीव, हीं सुखाचीं स्थानें नव्हेत—सुखाचें केंद्र. आनंदाचें माहेरघर आत्मा—मोह-कतेचें बीज—सर्व मोहक वस्तु आत्मदृष्टीनें भारल्यामुळें मोहक वाटतात. प्रेमानें वेडा झालेल्या तरुणाची गोष्ट—सावलीच्या मागें लागूं नका—अंत-मुख व्हा—घरीं सुई हरवून दारीं शोधणाऱ्या बाईप्रमाणें किंवा मेजवानीची खोटी कंडी पिकवून आपण स्वतःहि मेजवानीला हजर राहणाऱ्या वेडगळ-प्रमाणें वागूं नका—अंतरीचें आनंदमय साम्राज्य अनुभवा.]

युरोपियन किंवा ख्रिस्ती राष्ट्रे, परराष्ट्रे जिंकण्याकरितां सैन्यांचीं सैन्यां घेऊन स्वारी करितात. यावद्दल ‘राम’ त्यांनां मुळींच दोष देत नाही. कारण राष्ट्रांच्या प्रगतींत कांहीं काळ याचीहि आवश्यकता असते. प्रगतीची ही एक पायरी होय. हिंदुस्तानाला देखील ही पायरी ओलांडावी लागली आहे. भारतवर्ष अति प्राचीन राष्ट्र आहे. त्यानें संपत्तीतील तथ्य पाहिलें आहे, आणि संपत्तीचा फोलपणा त्याच्या नजरेला आला आहे. आज जीं राष्ट्रे वैभव आणि ऐश्वर्य यांच्या अनिवार लालसेनें घडपडत आहेत; त्यांनांहि हाच अनुभव येईल. कारण असें पहा, सर्व राष्ट्रे युद्धाच्या जडयत तयारींत कां आहेत ? परराष्ट्रांवर स्वाऱ्या करून त्यांनां काय मिळवाव-याचें असतें ? अर्थात्, सुख, आनंद आणि समाधान. कांहीं लोक क्षण-तात, कीं, आझांला सुख नको, ज्ञान हवें आहे. दुसरे कांहीं क्षणतात, कीं, आझांला सुख नको, फक्त कर्म पाहिजे. गोष्ट खरी असेल. परंतु साधारण मनुष्यांचीं मनं ताडून पहा, क्षणजे प्रत्यक्ष, जाणून बुजून किंवा नकळत सुखाच्या मागें ते लागले आहेत, असें अनुभवाला येईल.

* ता. १७।१२।१९०२ रोजी सॅक्रान्तिस्को येथें ‘अॅकडेमी ऑफ सायन्सीस’मध्ये दिलेलें व्याख्यान.

आतां सुख असतें कोठें, हें पाहूं. तें काय राजवाड्यांत असतें, का झोपडीत असतें, का युवतीच्या लावण्यांत तें असतें, किंवा पैशानें तें मिळतें ? सुखाचें निवासस्थान कोणतें ? सुखाविषयींचा देखील इतिहास आहे. आजकाल वाफ आणि विद्युत् यांनीं दिक्कालांची मर्यादा मोडून टाकिली आहे, आणि प्रवासाचीं साधनें सुलभ केलीं आहेत. अनेक लोक आतां बराच प्रवास करूं लागले आहेत. आणि प्रवासवर्णनांचीं पुस्तकेंहि आतां विपुल झालीं आहेत. इतरांबरोबर सुख देखील प्रवास करूं लागले आहे ! तेव्हां आपण सुखाचा थोडा प्रवासवृत्तांत पाहूंया.

लहानपणीं प्रथम मातेचें दूध पीत असतां आपल्याला जें सुख होतें, तेथून आपण सुरुवात करूं. लहान मुलाला सुखाचें निधान ह्मणजे आपल्याला दूध देणारें मातेचें वक्षःस्थल होय. सुखाच्या प्रवासांतील हें पहिलें स्टेशन ह्मणतां येईल. आईच्या पदराखालीं लपलें म्हणजे मुलाला किती तरी आनंद होतो ! या सुखाखेरीज इतर पदार्थ, म्हणजे पुस्तकें, संपत्ति, पक्वान्नें देखील त्याला अगदीं तुच्छ वाटतात.

दुसरें वर्ष लोटतें न लोटतें, तोंच सुख तेथून कूच करून दुसरा मुक्काम गांठतें. आतां त्याला गाडी, बाहुली वगैरे खेळणीं यांतच सुख वाटूं लागतें. या स्थितींत मुलाला आईपेक्षां खेळणींच अधिक आवडतात. कधीकधी आपल्या बाहुलीसाठीं मूल आपल्या प्रेमळ आईशीं मुद्दां भांडतें.

कांहीं काळ गेल्यानंतर हीच खेळणीं त्याला नकोशीं होतात. सुखानें आणखी एक मजल मारिलेली असते. आणि आतां त्या मुलाला पुस्तकें आवडूं लागतात. चटकदार गोष्टींच्या पुस्तकांखेरीज त्याला दुसरें कांहीं दिसत नाहीं. पण सुख येथेंहि थांबत नाहीं. तें आपलें पुढें जातें. आतां आमचा मुलगा कॉलेजांत जातो आणि तेथें त्याला शास्त्र आणि तत्त्वज्ञान या विषयांवरील ग्रंथच सुखावह वाटतात. ही पुस्तकें कांहीं दिवस वाचतो न वाचतो तोंच विश्वविद्यालयांतील मान आणि पदव्या यांची त्याला हांव सुटते, व या मानांतच सुख आहे असें तो समजतो. मोठ्या मानानें सर्व परीक्षा उत्तीर्ण झाल्यावर एखादी मोठीशी नोकरी तो पटकावतो, आणि आतां

त्याचें सुख झणजे पैसा, संपत्ति हेंच होतें. आतां खूप पैसा सांठवून त्याला श्रीमंत व्हावयाचें असतें. बराचसा पैसा गांठी पडल्यानंतर त्याचें मन कोठें जातें हें सांगावयाला नकोच. आतां या तरुणाला एकटेंच राहूं नये असें वाटतें. संसारांत त्याला एक सोबतीण हवी असते. तिच्या-करितां इतक्या कष्टानें मिळविलेला पैसा पाण्यासारखा खर्च करण्यास आतां तो तयार असतो. आईच्या दुधाचें सुख गेलें, खेळण्याचा वीट आला, गोष्टींची पुस्तकें धूळ खात पडलीं. कौटुंबिक सुखाचें स्वारस्य समजून घेण्याकरितां कादंबऱ्यांचें वाचन मात्र मधुनमधून चालू असतें. आतां सुखाचें स्थान बनलेल्या रमणीच्या झुलक हौशीकरितां देखील तो निढळाच्या घामानें मिळविलेल्या पैशाचा चक्काचूर उडवितो. या-प्रमाणें कांहीं दिवस जातात न जातात, तो सुख अजून थोडें दूर आहे असें त्याला भासतें. आणि आतां त्या पतिपत्नीचा जीव पुत्रप्राप्तीसाठीं कासावीस होतो. आतां आपल्या घराला शोभविणारें पुत्ररत्न लाभवें, झणून तें जोडपें मंत्रतंत्र, नवस-व्रतें इत्यादिकांच्या मार्गे लागतें. इतकी खटपट करून त्याला एकदांचा मुलगा झाला, झणजे सुखाचें नवीन स्टेशन गांठलें जातें. त्याला आतां स्वर्ग दोनच बोटे राहिला आहे असें वाटतें. पुत्रमुख पाहतांच त्याच्या सुखाची परमावधि होते. पुढें मुलगा जसा वाढत जातो, तसतसें बापाचें हें सुख कमी कमी होत जातें.

मातेचें दूध, खेळणीं, पुस्तकें, पैसा, बायको, मूल, इत्यादि वस्तूं-मध्ये सुख खरोखर असतें काय ? याचा आपण विचार करूं. सुख हें सूर्यप्रकाशाप्रमाणें आहे. सूर्यप्रकाश देखील सुखाप्रमाणेंच एका ठिकाणा-हून दुसऱ्या ठिकाणीं प्रवास करितो. हिंदुस्तानांतून युरोप, तेथून अमेरिका, आणि तेथून जपान असा तो फिरत असतो. सूर्य मावळत असतांना-त्याचे किरण एका ठिकाणाहून दुसऱ्या ठिकाणाकडे धांव घेतांना आपण प्रत्यक्ष पाहतो. सूर्यप्रकाश एका जागेहून दुसऱ्या जागीं जातो, तरी यापैकी कोणचीहि जागा त्याचें खरें निवासस्थान नसतें. अर्थात् सूर्यप्रकाशाचें निवासस्थान झणजे सूर्य होय. सूर्यप्रकाशाप्रमाणें

एका जागेहून दुसऱ्या जागीं प्रवास करणाऱ्या सुखाचें निवासस्थान कोठें असतें ? या सुखाचा उगम कोठें असतो ? हें आपण पाहूं. सुखाच्या सूर्याला आपण शोधूं.

आतां उदाहरणार्थ एक कुटुंबवत्सल गृहस्थ घेऊं. समजा, आपल्या कचेरींत काम करीत असतां त्याला एकदम बातमी लागली, कीं, आपल्या घराला आग लागली आहे. त्या क्षणीं हातांतलें काम तेथच्या तेथेंच टाकून तो एकदम येथे घराकडे जावयाला निघतो. वाटेंत कोण कोण भेटले याची त्याला शुद्धिहि असत नाही. त्याचें सर्व लक्ष्य घराकडे लागलेलें असतें. घराकडे जाऊन पाहतो, तो घर भडकलें असून ज्वालांचे लोळचे लोळ येत आहेत, आणि घरची सर्व मंडळी रस्त्यावर उभी असून आकांत करीत आहेत, असें त्याला दिसून येतें. पुढें क्षणार्धांत तो सर्वांचे चेहरे पाहूं लागतो. पण आपलें प्रिय बालक त्याला कोठें दिसेनासें होतें. चौकशी करतां त्याला कळतें, कीं, घरांतून बाहेर निघण्याच्या गडबडींत बालक विसरलें जाऊन आंतच राहिलें आहे. मग त्या वेळचा आकांत काय विचारावा ! घरची सर्व मंडळी आणि यजमान दिसेल त्याला “आमच्या बाळाला कसेंहि करून वांचवा, त्याला आगीतून बाहेर काढा. आम्ही तुझाला मागाल तेवढे पैसे देऊं. आमची सर्व संपत्तिहि देऊं !” असें मोठमोठ्यानें ओरडून विनवूं लागतात. आपल्या मुलाकरितां ते सर्वस्वाचाहि त्याग करण्यास तयार होतात. अर्थात् मूल हें सुखाचें निधान ठरत नाही काय ? थांबा. मुलाकरितां सर्वस्वाचा त्याग करण्यास ते तयार होतात, पण आगीत उड्या घालून आपला जीव धोक्यांत घालण्यास त्यांच्यापैकीं कोण तयार होतो ? अर्थात् कोणी नाही. तेव्हां मुलाहून अधिक प्यार असा दुसरा कांहीं पदार्थ असला पाहिजे, आणि तो पदार्थ आपल्या सर्व सुखाचें केंद्र असला पाहिजे. हा पदार्थ झटला क्षणजे आपला आत्मा होय.

शेवटीं आपणांला असें दिसून येतें, कीं, सुखाची परमावधि जें मूल त्यामध्ये कांहीं सुख नाही. तें मूल सुखाचें स्थान झालें, याचें कारण

सुखाचें निवासस्थान.

आपल्या आत्म्याचा प्रकाश या मुलावर पडून तें प्रिय झालें. हा प्रकाश त्या मुलामध्यें नसून तो स्वतःच्या आत्म्यामधून निघतो. जर तो मुलांत असता, तर मूल सर्वकाळ प्रिय वाटलें असतें. सर्व सुखें आत्म्यामधूनच उद्भवतात.

आतां आपण सुखाच्या उगमाकडे येत चाललों.

“ न वा अरे पुत्राणां कामाय पुत्राः प्रिया भवन्ति । आत्मनस्तु कामाय पुत्राः प्रिया भवन्ति । न वा अरे जायायै कामाय जाया प्रिया भवति । आत्मनस्तु कामाय जाया प्रिया भवति । न वा अरे पत्युः कामाय पतिः प्रियो भवति । आत्मनस्तु कामाय पतिः प्रियो भवति । — [बृहदारण्यकोपनिषत् ।]

हेंच काय तें सत्य. एखाद्या पदार्थावर आपलें प्रेम आहे तें स्वतःकरितां नसून त्या पदार्थाकरितांच आहे, असें कित्येक लोक समजतात; पण हें शक्य नाही.

“ न वा अरे वित्तस्य कामाय वित्तं प्रियं भवति ।

आत्मनस्तु कामाय वित्तं प्रियं भवति । — [बृहदारण्यकोपनिषत् ।]

नवराबायको हीं परस्परांचें हित पाहीनाशीं झालीं, झणजे तीं एकमेकांनां सोडून निराळीं राहतात. वित्त उपयोगी पडेनासें झालें, झणजे तें मुद्दां टाकून दिलें जातें. रोमचा बादशहा नेरो याची गोष्ट अशीच आहे. प्रचंड वणवा पाहण्याची आपली हौस भागविण्याकरितां त्यानें आपल्या राजधानीला झणजे जगत्प्रख्यात रोम शहराला आग लावून दिली, आणि स्वतः मोठ्या आनंदानें एका टेंकडीवर सारंगी वाजवीत मौज पहात बसला. पूर आला असतांना स्वतःचा जीव वांचविण्याकरितां स्वतःच्या पोराला पायांखालीं घालणाऱ्या माकडीची गोष्ट सर्वांनां माहीत आहेच. आपलें हित बुडतें असें पाहतांच आपण सर्व कांहीं गोष्टींचा त्याग करितों.

तेव्हां एवढें सिद्ध झालें, कीं, सुखाचें स्थान किंवा उगम आपल्या-मध्येच कोठें तरी आहे. पण आपल्यामध्येच झणजे कोठें ? पायांत, का हातांत, का नाकांत, कीं डोळ्यांत ? यांत तर कोठेंच नाही; कारण,

स्वामी रामतीर्थ.

यांच्याहून अधिक प्रिय दुसरें कांहीं आहे. तर मग मनांत किंवा बुद्धीत आहे असें झणावें, तर त्यांतहि नाही; कारण आपण पाहतों, कीं, मरणापेक्षां बुद्धिविहीन दुर्दैवी जीवित देखील मनुष्याला प्रिय वाटतें. वेड्याला सुद्धां जगावेंसेंच वाटतें. तर मग सुखाचें स्थान झणजे प्राण. पण येथें देखील वेदान्त सांगतो, कीं, नाही—हें देखील सुखाचें स्थान नव्हे. खरें सुख—स्वानंदसाम्राज्य आपल्या प्राणाहूनहि उच्च वस्तूत आहे, तर मग तें कोठें आहे ?

आपण असें पाहतों, कीं, अंतकालच्या प्राणांतिक वेदना होत असतांना 'देवा, हे देवा, मला जीव नकोसा झाला आहे. माझे प्राण केव्हां निघून जातील ?' असें लोक झणत असतात. एखादा मनुष्य मेली असतां पाश्चात्य लोक, त्यानें आपला आत्मा टाकून दिला (He gave up his ghost) असें झणतात. आह्मी, त्यानें आपला देह ठेविला असें झणतो. एवढ्यांतच फरक दिसून येतो. त्यांनां वाटतें, कीं, देह झणजेच आपण, आणि आत्मा हा त्यामध्ये येऊन राहिलेला निराळा पदार्थ. आह्मांला देह झणजे आपल्याहून कांहीं भिन्न पदार्थ आहे, आणि आत्माच काय तो सत्य आहे, असें वाटतें. आह्मांला देह पतन पावला असतां आत्मा मृत झाला असें वाटत नाही. देह बदलतो; पण आत्मा मरत नाही.

तेव्हां प्राणाहून श्रेष्ठ असें कांहीं आपणांला सांपडलें; माझा जीव, माझा प्राण, असें आपण बोलतांना झणतो. अर्थात्, प्राण किंवा जीव यांवर स्वामित्व चालविणारा आणि प्राणाहून प्रिय असा "मी" झणून कोणी आहे. या 'मी' करितां आपण प्राण देखील टाकावयाला तयार होतो. अर्थात्, हेंच आनंदाचें माहेरघर असलें पाहिजे. बुद्धीपेक्षां प्राण अधिक प्रिय असतो, याचें कारण प्राण बुद्धीपेक्षां आत्म्याच्या अधिक जवळ आहे. डोळ्यांसारख्या इंद्रियांहून बुद्धि अधिक प्रिय असते याचें कारण बुद्धि इंद्रियांच्या मानानें आत्म्याच्या अधिक जवळ आहे. एखाद्या मनुष्याला आपलें मूल किंवा आपण लिहिलेलें पुस्तक सर्वांत श्रेष्ठ आणि

सुखाचें निवासस्थान.

सुन्दर वाटें; कारण त्यानें ते ते पदार्थ आपल्या आत्म्याचा मुळामा चढवून सुन्दर केलेले असतात; ह्मणून वेदान्त ह्मणतो, कीं, सुखाची राजधानी आपल्यांतच असते. स्वर्ग देखील स्वतःमध्येच असतो. अशी वस्तुस्थिति असतां, सुख बाहेर शोधणें हें किती वेडेपणाचें आहे ?

हिंदुस्तानांतील एका देशांत प्रेमानें वेडा झालेला एक तरुण गृहस्थ राहत होता. आपल्या प्रियतमेच्या वियोगानें तो एकसारखा झुरणीस लागून केवळ अस्थिपंजरमय बनला होता. त्या देशाच्या राजानें त्याला आपल्या दरबारांत बोलावून आणिलें व त्याच्या प्रियतमेलाहि आणविलें. ती अत्यंत कुरूप आहे असें पाहून राजानें आपल्या दरबारांतील सर्व लावण्यासंपन्न स्त्रियांनां बोलावून आणून त्यांपैकीं पसंत पडेल ती वेण्यास त्या तरुणास सांगितलें. तेव्हां तो तरुण ह्मणाला, हे राजा, तुला खुळ तर लागलें नाहीं ना ? असा मूर्खासारखा वागूनको. प्रेम हें मनुष्याला आंघळें बनवितें. हे राजा, तुला डोळेच नाहींत. माझ्या प्रियतमेकडे माझ्या डोळ्यांनीं पहा ह्मणजे ती तुला सुंदर दिसेल. जगांतील सर्व मोहकतेचें बीज हेंच आहे. मनुष्य जगांतील वस्तूंकडे आत्मदृष्टीनें पाहतो आणि त्यांनां दिव्य व मोहक बनवितो. ग्रीक लोकांच्या दंतकथेंत एको^x नांवाच्या नायिकेचें प्रेम तिच्या प्रतिमेवरच जडलें होतें असें सांगतात. जगांतील सर्व मोहक वस्तूंची हीच स्थिति आहे. त्या वस्तु म्हणजे आपल्या आत्म्याच्या प्रतिमा किंवा प्रतिविंब होत अशी खरी वस्तुस्थिति असल्यामुळें आपल्या प्रतिमेच्या सावलीच्या मागे लागणें हें किती मूर्खपणाचें आहे !

एकदां एक लहान मूल रांगत असतां त्यानें आपली सावली पाहिली. त्याला आश्चर्य वाटून त्या सावलीचें डोकें घरावयाला तें पुढें पुढें रांग लागलें, तों सावलीहि पुढें पुढें जाऊं लागली. शेवटीं, त्याच्या आईनें त्याला स्वतःचें डोकें घर असें सांगितलें. त्यानें तसें करितांच त्या सावलीचें मस्तक आपोआपच पकडलें गेलें. तरा हेंच आहे. स्वतःचें

^x एको (Echo) ह्मणजे प्रतिध्वनि. एको या नायिकेला ज्युपिटरची पत्नी जुनो हिचा शाप झाला, त्यामुळें तिची वाचा बंद होऊन तिला प्रतिध्वनीचें स्वरूप आलें अशी कथा आहे.

स्वामी रामतीर्थ.

डोकें पकडा, ह्मणजे सावली तुमच्या हातीं येईल. स्वर्ग आणि नरक हे दोन्ही तुमच्यामध्येच आहेत. तसेंच तुमच्या कुलदेवता, स्थान-देवता आणि राष्ट्रदेवता या तुमच्यामध्येच आहेत. सर्व संसारी लोकांनीं हीच गोष्ट समजून घेतली पाहिजे. सर्व जगभर याच तत्त्वाचा प्रसार झाला पाहिजे. तथ्य हवें असेल तर छायेचा नाद सोडून द्या. स्वतः मध्येच शिरा, अंतर्मुख व्हा. तेवढें साधलें, तर तुझाला सहज कळून येईल, कीं, बाह्य जगांतील सर्व प्रिय वस्तु वस्तुतः तुमच्याच छाया आहेत. मग 'घर मोडून मंडप कां बांधतां, विळा मोडून खिळा कां करतां ?'

एका बाईची सुई घरांत हरवली. घरांत तर दिवा नव्हता. तेव्हां रस्त्यावर कंदील आहे ह्मणून ती रस्त्यावरच आपली सुई शोधूं लागली ! सुई कोठें तरी शोधिली पाहिजे खरी, आणि घरांत तर नाहीं दिवा; मग चला रस्त्यावर ! काय मूर्खपणा हा ! पण सर्व लोक असेच वागतात: खरें सुख स्वतःमध्येच आहे. पण तेथें तें मिळवितां येत नाहीं, ह्मणून सर्व लोक बाह्य वस्तूंमध्ये तें शोधूं लागतात. विलक्षण खरेंच !

एका वेडगळानें मुलांनां फसविण्याकरितां 'गांवच्या नगरशेटानें सर्व लोकांनां मेजवानी द्यावयाचें ठरविलें आहे,' अशी कंडी पिकविली; आणि नंतर, खरोखरच मेजवानी असेल, तिला आपण मुकूं, ह्मणून स्वारी स्वतःहि मुलांबरोबर तेथें हजर ! लोक देखील असेच वागतात. आपणच आपल्या भावनेनें एखाद्या वस्तूंमध्ये सौंदर्य आणि सुख निर्माण करतात, आणि मग तें सुख आपणाला मिळावें, ह्मणून वेड्यासारखे त्या पदार्थाच्या मार्गे धांवतात.

सिद्धान्त—अंतरीचें स्वानंदसाम्राज्य अनुभवा, ह्मणजे सर्व वासनः वृत्त होतील, आणि सर्व दुःखशोक कायमचे नाहींसे होतील.

संसारचक्र मी, हें वन, उपवन, वृक्ष, वलि, पाषाण,
मन्मांस मृत्तिका, नगचारि शिवा मत्त्वचा असे जाण.

गोमाशीप्रति तीक्ष्ण, भ्रमरीशीं स्नेहसौख्यदायक मी;
सुंदर सुरभि कुसुमही मत्प्रेमाचा विकास तो नामी !

मन्मानसीं वृत्ति जशा उदेती,
सर्वत्र वाहे जल त्याच रीतीं;
भानुस्वरूपें नाभिं लोंबताहे—
जें तें जणूं मत्प्रिय पुष्प आहे !
विद्युल्लतांतर्गत मी प्रकाशी
स्पर्शें न मृत्यू मज आत्मयासी;
जन्मासि मी यें न कधीं खरा हो,
विवेक हा नित्य मनीं धरा हो.
अखंड चित्सौख्य समुद्रवीचि
निश्वास माझे जणुं तेहि मीचि;
श्वासेंचि माझ्या कुसुमें सुगंधि
होती, धरा नित्य अशीच बुद्धि.

अहाहा ! स्वानंदसाम्राज्य तुमच्यामध्येच आहे. विषयांमध्ये सुख शोधूं
नका. तुमचें सुख तुमच्यामध्येच आहे; याचा अनुभव घ्या, आणि
समाधान पावा !

THE INFINITE IN THE FINITE.

सान्तामध्ये अनंत.×

नेहमीं आपले डोळे कान इ. इंद्रियें वापरा आणि स्वतंत्रवृत्तीने विचार करा—मोहोर टाकून पेढा घेण्याची लहान मुलाची वृत्ति सोडा आणि कॉलेजांतील विद्यार्थ्यांप्रमाणें वक्तृत्वहीन व्याख्यानें शांतपणें ऐका—ज्ञान झणजे सद्गुण किंवा सदाचार—सान्तांत अनंताचें उदाहरण—वियाची वाढ—बीज याचे दोन अर्थ (१) वाच्यार्थ अथवा व्यावहारिक. (२) लक्ष्यार्थ अथवा पारमार्थिक—अणुजीवाचें उदाहरण—एक अणुजीव देहांती असंख्य होतो; पण त्याची (द्विधा होऊन वाढण्याची) शक्ति कायम राहते—आरशाचें उदाहरण—बिंब एक प्रतिबिंबे अनेक—कुत्रा व आयनेमहाल यांचा दृष्टान्त—प्रतिबिंबे पाहूं नका, बिंबाकडे लक्ष्य द्या—मनुष्याचें उदाहरण—मानवी वंशाची वाढ—शुद्ध मनुष्यत्व (चैतन्य)—निश्चित वसून सर्व मनुष्यें माझ्या प्रतिमा, मी विश्वात्मा अशी भावना करा.

विषयाला प्रारंभ करण्यापूर्वी श्रोतृजन कशा प्रकारचे असतात, हें पाहूं. बहुधा लोक स्वतःच्या डोळ्यांनीं पहात नाहीत, स्वतःच्या कानांनीं ऐकत नाहीत. दुसरे सांगतील त्यावर ते अंधपणानें विश्वास ठेवितात. एके दिवशीं 'राम' रस्त्यानें जात असतां 'रामा'चा भगवा पोषाख विचित्र वाढून एकजण त्याला झणाला, कीं, "तुमच्या पोषाखाचें मला हंसूं येतें. असला विचित्र पोषाख तुम्हीं कां वापरितां?" 'रामा'नें उत्तर दिलें "तुमच्या हंसण्याचें मला हंसूं येतें. पोषाखाचा रंग निराळा असला, तर तेवढ्यानें तुमचें काय विषडतें? लोक झणतात, झणून तुम्ही माझ्या पोषाखाला नांवें ठेवूं नका. स्वतःच्या डोळ्यांनीं पहा. पोषाखाला कोणता तरी रंग असलाच पाहिजे. मग याच रंगानें काय पाप केलें आहे? अर्थात् तो निरुत्तर झाला तेव्हां 'रामा'नें त्याला उपदेश केला "बाबारे, स्वतःवर थोडी दया कर. दुसऱ्याच्या मतांनीं भुलून जाऊं नको. स्वतःच्या डोळ्यांनीं पहा, स्वतःच

× गोल्डन गेट हॉल, सान फ्रान्सिस्को येथें ता. १० जानेवारी १९०३ रोजी दिलेलें व्याख्यान.

विचार कर. वर्तमानपत्रें जें जें सांगतील, तें तें लोक प्रमाण मानितात; आणि वर्तमानपत्रकार बहुधा अर्धवट शिकलेल्या अपरिपक्व बातमी-दारांच्या नेत्रांनी पाहणार. एखाद्या शिष्टानें एखाद्याची स्तुति केली, की, लगेच तो प्रतिष्ठित बनून त्याचें स्तोम माजतें. खरोखर दास्य तें हेंच ! खरें स्वातंत्र्य ह्मणजे सर्वदा आपलेच डोळे, कान, वापरणें हें होय. अशा स्वतंत्र वृत्तीनें जर पुढील विचार पहाल, तर तुमचें कोटकल्याण होईल.

पुष्कळ लोकांनां वक्तृत्वपूर्ण व एकदम गार करून सोडणारीं भाषणें हवीं असतात. पण अशी इच्छा करणें ह्मणजे लहान मुलाप्रमाणें मोहोर टाकून पेढा घेण्यासारखें आहे. कॉलेजांतील प्रोफेसर क्वचित् वक्तृत्वाचा अविर्भाव आणितात. ते शांतपणानें आपल्या मुद्याकडे लक्ष्य देऊन विषयांचें विवेचन करीत असतात. तरी पण, विद्यार्थी मोठ्या उत्सुकतेने त्यांचा प्रत्येक शब्द काळजीपूर्वक ऐकतात. माझे विचार तुझीं अशा विद्यार्थ्यांप्रमाणें ऐकावेत.

एवढी प्रस्तावना पुरे. “ सान्तामध्यें अनंत ” हा आजचा विषय आहे. विषय गहन आहे खरा, पण त्याचें आकलन केलें पाहिजे. कारण, ज्ञानानेंच मनुष्याला श्रेष्ठत्व येतें. ज्ञानाच्या अंगी सर्व सत्ता आहे. सॉक्रेटिस ह्मणतो, की, ‘ ज्ञान ह्मणजे सद्गुण ’ किंवा सदाचार व ज्ञानानेंच कर्माकडे प्रवृत्ति होते. परिणामी ज्ञानाचाच विजय होत असतो.

आपण अगदीं सूक्ष्म वस्तूपासून सुरुवात करूं. उदाहरणार्थ, खसखस किंवा मोहरी यासारखें एखादें बारीक बीज घ्या. आणि तें काय आहे, त्यापैकी कशाला आपण बीज हें नांव देतो, याचा विचार करा. तशाच आकाराचें, रंगाचें आणि वजनाचें, फार तर काय, तशाच स्वादाचेंहि कृत्रिम बीज आपणांला तयार करतां येईल; पण त्याला खरें बीज ह्मणतां येईल काय ? अर्थात् नाही. तर मग बीजाचें बीजत्व कशांत असतें, हें आपण पाहूं. तें बीज जमिनींत पेरा. कांहीं काळानें तें नष्ट होऊन त्याचें झाडामध्यें रूपांतर होईल, आणि त्या झाडाळा पहिल्यासारखीच कितीतरी बीजे येतील. तीं पेरा ह्मणजे त्यांच्यापासून पुनः लक्षावधि

बीजें उत्पन्न होतील. अशा रीतीनें एका बीजापासून अनंत बीजें पैदा होतात, आणि तीं सर्व पहिल्या बीजाप्रमाणेंच असतात. त्यांच्यांतील बीजत्व तीळमात्र कमी अधिक झालेलें नसतें. तेव्हां आपणाला असें दिसून येतें, कीं, “बीज” या शब्दाचे दोन अर्थ आहेत. १ वाच्यार्थ किंवा व्यावहारिक अर्थ ह्मणजे बीजाचा आकार रुचि रंग वगैरे [नामरूप]; आणि २ लक्ष्यार्थ किंवा पारमार्थिक अर्थ ह्मणजे प्रत्येक बीजामध्ये गुप्त असलेली अनंत आणि अव्यक्त अशी शक्ति-बीजत्व. अर्थात् आपणाला सान्तांत अनंत सांपडले. नामरूपात्मक बीज मरून जातें, नाहीसें होतें; पण खरें बीज अनंत असल्यामुळे त्याचा नाश मुळींच व्हावयाचा नाही. बीजामधील शक्ति-आत्मा अविनाशी आहे.

आतां दुसरें उदाहरण घेऊं. प्राणिशास्त्राचें अध्ययन करणारांनां अणुजीवाची (Monads) माहिती आहे. हे जीव द्विधा होऊन वाढतात. एक जीव मोठा झाला ह्मणजे तो मध्येच तुटतो व त्याचे पूर्वीसारखे दोन जीव होतात. त्यांची वाढ झाली ह्मणजे पुनः ते तुटून त्यांचे चार जीव होतात. याप्रमाणें एका अणुजीवाचे असंख्य अणुजीव निर्माण होतात. तरी पण त्यांची द्विधा होण्याची शक्ति जशीच्या तशीच असते. तिला अंत नाही. अर्थात् या अणुजीवांचें स्वरूप नष्ट झालें, तरी त्यांच्यांतील चिच्छक्ति आहे तशीच असते. ती नष्ट होत नाही. देहाचा नाश केल्यानें त्यांतील चैतन्य नाहीसें होत नाही. खरोखर तुम्ही ईश्वरस्वरूप आहांत. ह्मणून तुम्ही अमर आहांत. मूळच्या एका अणुजीवामध्ये असंख्य अणुजीव पैदा करण्याची शक्ति गुप्त होती. सान्तामध्ये अनंत होतें. देह किती जरी वाढले, तरी त्यांतील अनंत चिच्छक्ति कमी अधिक होत नाही. जें अनंत आहे, तें अन्य आणि अक्षर असलेंच पाहिजे. याच तत्त्वाची उपपत्ति एका उदाहरणानें सांगतां येईल. एका आरशांत एकच तोंड दिसतें; पण त्याच आरशाचे फोडून दहा तुकडे केले, तर एका तोंडाचीं दहा तोंडे बनतात. ही प्रतिबिंबे वाढलीं, तरी ज्याप्रमाणें आपलें मूळचें तोंड (विव) वाढत नाही, तें आहे तसेंच असतें, त्याप्रमाणें सान्त वस्तु

कितीहि वाढल्या किंवा कमी झाल्या, तरी त्यांतील अनंत शक्ति आहे तशीच राहते. केवढें आश्चर्य ! आणि केवढें अनंत सुख ! देहाचा नाश झाला, तरी मी मरत नाही. माझा देह जाळा, पोळा, कापा, काय वाटेल तें करा, पण मी अन्धेष्ट, अदाह्य असाच आहे. संसारिक जनहो ! स्वतःमधील या अनंततत्त्वाचा अनुभव घ्या. आपण अनंत आहो ही जाणीव प्राप्त करून घ्या. झणजे तुमचा मोह, शोक, भीति, दुःखस्थिति हीं सर्व पार नाहीशी होतील !

अहाहा ! केवढें आश्चर्य हें, कीं, एकच अनंतशक्ति या भिन्न भाषणाच्या सर्व देहांमध्ये वास करीत आहे. अहाहा ! श्रेष्ठ कनिष्ठ, उच्च नीच, पावन पतित या सर्वांमध्ये मीच आहे ! आनंद ! आनंद ! मी देह नसून अनंत शक्ति आहे ! याचा अनुभव घ्या झणजे तुम्ही मुक्त झालां.

आयनेमहालामध्ये गेल्याबरोबर ज्याप्रमाणें आपण गांगरून जातो, आणि त्यामधील चित्रविचित्र आरशांमध्ये आपली अनेक तऱ्हेचीं सुरुप विद्रूप प्रतिबिंबें पाहून हे निरनिराळे चेहरे आहेत असें आपणांला वाटतें, त्याप्रमाणें या सृष्टीमध्ये प्रत्येक जीव या जगांत मूढ होऊन भेदाची कल्पना करीत असतो. अशा एका आयनेमहालांत एक कुत्रा गेला, व तेथें आपल्यासारखे असंख्य कुत्रे पाहून तो त्यांच्यावर भुंकूं लागला. अर्थात् सर्व बाजूंनीं असंख्य कुत्रे त्याच्यावर भुंकूं लागले. आणि तो कुत्रा गांगरून जाऊन भुंकूनभुंकून मरून गेला. या जगांतील आपली भीति आणि मत्सर हीं अगदीं अशींच आहेत ! प्रतिबिंबांकडे न पाहतां आपल्या विंबांकडे पहा, त्याची एकदां ओळख करून घेतलीत झणजे मग प्रतिस्पर्धी, शत्रुमित्र वगैरे सर्व प्रकारचीं प्रतिबिंबें पाहून तुझांला सुख होईल. कोणाचेहि वैभव पाहून तुझांला घन्यता वाटेल; आणि पृथ्वीचा स्वर्ग बनेल !

आतां आपण मनुष्याकडे वळूं. एक बीज मरून त्याच्या जागी शेंपन्नास बीजे उत्पन्न होतात, तरी पण बीजाचा खरा बीजपणा वाढतहि नाही, आणि कमीहि होत नाही. किंवा तसेंच, एक अणुजीव नष्ट होऊन त्याचे दोन आणि दोन्हीचे अनेक अणुजीव होतात, तरी

पण त्यांमधील जीवित्व आहे तसेंच कायम राहतें; किंवा आरसा फुटून त्याचे जितके तुकडे होतील तितकीं प्रतिबिंबें होऊनहि बिंब कायमच राहतें; तद्वत् मनुष्य मेला तरी त्याच्यांतील मनुष्यत्व-त्याचा आत्मा नाहीसा न होतां पुत्ररूपानें तरी राहतो. (आत्मा वै पुत्रनामासीत् -उपनिषद्.)

बायबलामध्ये सांगितल्याप्रमाणें मानवाचीं आदिपितरें एकच आहेत असें समजलें, तर आज त्यांचा वंशविस्तार केवढा झाला आहे पहा. वेदान्त सांगतो, कीं, ज्याप्रमाणें वरील सर्व उदाहरणांत एकच अनंत तत्त्व या अनेक सान्त पदार्थांत असतें, त्याचप्रमाणें एकच अनंत ईश्वरी तत्त्व किंवा शक्ति निरनिराळ्या नामरूपांत प्रतिबिंबित झालेली असते. आत्मा वाढत नाही किंवा कमी होत नाही, तो सर्व शरीरांत सर्वकाळीं सारखाच असतो.

कोणा एका मनुष्याला, तूं कोण आहेस, असें विचारलें असतां, तो, मी अमुक आहे, असें आपलें नांव सांगतो. त्याला विचारा, कीं, तूं मनुष्य आहेस किंवा नाहीस ? तो उत्तर देईल, कीं, मनुष्य तर मी अर्थात् आहेच ! प्रत्येक मनुष्यांत हें सामान्य मनुष्यत्व असूनहि, प्रत्येकाची आपण एक निराळी व्यक्ति आहों, अशी भावना झालेली असते. व्यक्तित्व-रहित शुद्ध मनुष्यत्व (चैतन्य) आपणांला स्वतंत्र असें कोठेंच आढळत नाही. तरी पण, तें प्रत्येक मनुष्यांत असतेंच. तेवढें काढून टाका, झणजे व्यक्तींत कांहींच उरत नाही. तें इंद्रियातीत आहे. त्याच्याच साहाय्यानें इंद्रियें आपापलीं कामें करितात. एवंच सान्तांतील अनंत, इंद्रियांनां किंवा मनाला देखील अगोचर आहे. तरी पण त्याच्याच साहाय्यानें इंद्रियें आपापला व्यापार करितात.

शेवटीं 'राम' आपणाला एकच मेहेरवानी करावयाला सांगत आहे. ती तुझी स्वतःवरच केली पाहिजे. सर्व शरीरें झणजे जणू काय असंख्य दंवाचे थेंब आहेत आणि आपला आत्मा झणजे या सर्व थेंबांमधून चकाकणारा स्वयंप्रकाश सूर्य आहे. सर्व देह झणजे माळेंतील

मणि आदित, आणि आत्मा हा त्यांना वेधून राहणारा दोरा आहे, हे तुझी लक्षांत ठेविले पाहिजे. क्षणभर निश्चित वसून, हा विश्वात्मा मी आहे, अशी भावना करा, ह्मणजे सर्व कांहीं मी आहे, सर्व मनुष्ये माझ्याच प्रतिमा आहेत, नाम, रूप, जाति, यांच्या पलीकडे मी आहे, असा तुझाला साक्षात्कार होईल, आणि अखिल विश्वाशीं तुमचें ऐक्य होईल.

अव्यक्त परमानंदरूपी मी एकला असें,
व्यापून भूतमात्रासी, कांहीं मजविना नसे.
चंद्रसूर्यांत नक्षत्रांमार्जिही मी प्रकाशतों,
ज्वाला मी अग्निची, सिंधु, लहरी तेंवि वायु तो.
ललना नरही मीच, युवा युवति कन्यका,
वाल वा वृद्ध तो चाले यष्टिच्या आश्रये निका.
व्याघ्र, सिंह, पशु, पक्षी, तेंवि भ्रमर मत्स्य मी,
लता, वृक्ष, तृणादि मी, मेघ, विद्युत् पराक्रमी.
दिन, रात्री, ऋतु, मास, वर्ष मी युगही खरा,
सर्व मी, आदि सर्वांचा, अंतही मीच तो बरा !

तुझी अनंत आहांत; हे सर्व जग, सर्व देह तुझ्या कल्पना आहेत, तुमचे आयनेमहाल आहेत. या सर्वांना व्यापून राहणारे तुझीच आहांत !

THE SUN OF LIFE ON THE WALL OF MIND.

मनःपटलावरील आत्मरवि.*

[धर्माचीं तीन अंगें, तत्त्वज्ञान, पुराण आणि आचार-पीतवस्त्र व काषायवस्त्र परिधान करण्याची मीमांसा-ज्ञानाग्नीनें भ्रामक कल्पना जाळून टाका-सूर्य हा सर्व संन्याशांचा आद्यगुरु-नदीचा दृष्टान्त-नदीचीं तीन स्थित्यंतरे अथवा कारण सूक्ष्म व स्थूल शरीरें-सुषुप्ति अथवा गाढ निद्रेची स्थिति-आत्मा या स्थितींचा साक्षी-असतापासून सताची उत्पत्ति-स्वप्नस्थिति-जागृदवस्था-तिन्ही अवस्थांमधील भेद प्रतिबिंबामुळे होतो-स्वप्नसृष्टि व स्थूलसृष्टि यांची तुलना—आत्मा सर्व स्थितींचा प्रकाशक व साक्षी-तो तुम्हीं आहात. (तत्त्वमसि)]

बौद्धभिक्षु पीतवस्त्र कां परिधान करितात, आणि संन्यासी भगवें वस्त्र कां धारण करितात, असा प्रश्न मला वारंवार करण्यांत येतो. मी ह्मणतो, हा एक आचार आहे. प्रत्येक धर्माचीं तीन अंगें असतात. (१) तत्त्वज्ञान-(अध्यात्मज्ञान), (२) पुराण, व (३) आचार. ज्ञात्यांकरितां तत्त्वज्ञान, मनोवृत्त्यानुरूप वागणाऱ्या भाविकांकरितां पुराण, आणि मूढजनांकरितां आचार आहे.

पूर्ण स्वार्थत्यागाचें द्योतक, देहात्मभाव नष्ट झाल्याची खूण, ह्मणून ज्याप्रमाणें ख्रिस्ती लोक क्रूस धारण करितात, त्याप्रमाणें बौद्ध लोक प्रेत-वर्ण पीतवस्त्र धारण करितात. आणि संन्यासीहि वैराग्यानें देह जाळून टाकिला आहे, आणि अग्नीप्रमाणें पावनशक्ति प्राप्त झाली आहे, याचें द्योतक ह्मणून अग्निज्वालेप्रमाणें भासणाऱ्या भगव्या रंगाचें वस्त्र धारण करितात. कोणत्याहि पंथामध्ये, मग तो रोमन क्याथोलिक असो अगर प्रॉटेस्टंट असो, आचार हा थोडाबहुत असावयाचाच. बायबलामध्ये तर असें सांगितलें आहे, की, तुझाला स्वतःचा क्रूस धारण केला पाहिजे. अर्थात् आपली ममता, लोभ, अहं-

* सानफ्रान्सिको गोल्डनगेट हॉल येथें ता. १२ जानेवारी १९२३ रोजी दिलेलें व्याख्यान.

मनःपटलावरील आत्मरवि.

कार या सर्वांचा त्याग केला पाहिजे. रोमन कथायोलिक पंथांत एखाद्या मनुष्याला यतीची (Monk) दीक्षा द्यावयाची असली, ह्मणजे त्याचा सर्व प्रेतविधि करण्यांत येतो. अर्थात्, त्यानें सर्व, ऐहिक सुखांला व वासनांला आपण मेलों, अशी भावना करावयाची असते. पीतवस्त्र धारण करण्यांत बौद्ध लोकांचाहि तोच उद्देश आहे. पिंवळ्या रंगापेक्षां भगव्या रंगांत कांहीं विशेष अर्थ आहे. भगवा रंग, देह जाळून टाकिला आहे, आत्मयज्ञ केला आहे, सर्व वासना दग्ध झाल्या आहेत, हे तर व्यक्त करितोच; पण याशिवाय आपणाला ठाऊक आहे, कीं, अग्नीमध्ये चैतन्य आहे, अग्नीनें प्राणधारणा होते, अग्नि ही एक प्रचंड शक्ति आहे; अर्थात् भगव्या वस्त्रानें हे सर्व गुण सूचित होतात. संन्याशाचें जीवित हे एका दृष्टीनें मरण आणि दुसऱ्या दृष्टीनें दिव्य जीवन आहे. ख्रिस्ती लोक पाण्यानें बाप्तिस्मा घेतात. आक्षी अग्नीनें बाप्तिस्मा (दीक्षा) घेतों.

संसारी लोक आपल्या भ्रामक कल्पनांनीं आपलें आयुष्य तुरंग वनवितात. काल्पनिक भीतीचा प्रचंड प्रवृत्त उरावर घेऊन ते दडपले जातात. घड्याळांतील लंबकाप्रमाणें हंसणें व रडणें (आनंद व दुःख) यांत हेलकावे खातात. वेदान्ताचें ह्मणणें असें आहे, कीं, ही सर्व भ्रामक कल्पना टाकून द्या, ज्ञानाग्नीनें ती सर्व जाळून टाका, आणि शुद्ध ज्ञानानें देदीप्यमान असे व्हा.

आतां आपण आपल्या विषयाकडे वळूं. नाशवंत देहांतील अविनाशि तत्त्व, हा आजचा विषय आहे. याला आपण सूर्याची उपमा देऊं. सूर्य हा आह्मां सर्व संन्याशांचा आद्यगुरु आहे. रोज पहाटेला भगवें वस्त्र परिधान करून तो आम्हाला दर्शन देतो. या सूर्याला आपण अविनाशी, अव्यय, सनातन असा आत्मा समजूं, आणि पंचमहाभूतें हीं स्थूल सूक्ष्मादि नाशवंत शरीरें समजूं.

या तीन शरीरांची आणि आत्म्याची स्पष्ट कल्पना येण्याकरितां आपण एक दृष्टांत घेऊं. कारण येथें वादविवाद करून आपला विषय

स्वामी रामतीर्थ.

सिद्ध करावयाचा नसून, विषय काय आहे हेच आपल्यापुढे मांडावयाचे आहे. खरोखर पाहतां, वेदान्तांतील तत्त्वे, किंवा कोणतेहि सत्य स्पष्टपणे मांडल्याबरोबरच ते पटतें. युक्ति लढवून तें सिद्ध करण्याची आवश्यकता नसते. नीट पहा, कीं, पटलेंच. कोणचीहि वस्तु पहावयाला प्रकाश पाहिजे असतो. पण प्रकाश पहावयाला दुसऱ्या कशाची जरूरी लागत नाही. आतां आपण क्षणभर हिमालयाच्या शिखरावर जाऊं. येथें सर्व कांहीं बर्फमय असतें. झाडझुडूप, जनावरें इत्यादि कांहीं नसतें. जणू काय बर्फाचा चकाकित रमणीय समुद्र एकासारखा पसरलेला आहे ! आणि या मोहक प्रदेशावर सर्व चैतन्याचा उगम--सूर्यनारायण एकटाच प्रकाशत असतो. अहाहा ! काय तें अप्रतिम सौंदर्य ! मधुनमधून ते सूर्यकिरण ढगांमधून येऊन सर्व प्रदेशांवर तेजःपुंज भगवी छाटा पसरवितात. हिमालयाच्या या बर्फमय प्रदेशांत, गंगा, ब्रह्मपुत्रा इत्यादि हिंदुस्तानांतील महानद्यांचे उगम आहेत. या बर्फांमध्ये या नद्यांचा कारणदेह आहे.

आतां बर्फाला वर सोडून थोडें खाली उतरूं. सूर्याच्या उष्णतेनें बर्फ वितळून नद्यांचा बनलेला सूक्ष्म देह येथें आपणांला पहावयाला मिळतो. येथें मैलांचे मैल गुलाबासारखीं फुले पसरलेलीं असतात, आणि त्यांच्या सुगंधानें सर्व प्रदेश दरवळून गेलेला असतो. सुंदर सुंदर पक्षी सर्व ऋतूंमध्ये श्रवणमनोहर कूजित करीत असतात, आणि या अशा सुंदर प्रदेशांतून वृक्षमूलांमधून वाऱ्यासारखें चंचल असें गंगेचें अगर दुसऱ्या एखाद्या प्रवाहाचें पाणी वळणांवळणांनीं झुळझुळ वहात असतें. पर्वतांच्या कड्यांवरून उड्या मारण्याची आणि खांचखळगे भरून तेथें प्रशांत सरोवरे करण्याची कोण त्यांची त्वरा आणि उतावीळपणा ! हें नदीचें सूक्ष्मरूप झालें; व तें सूर्याच्या प्रकाशानें आणि उष्णतेनें कारणदेहावर परिणाम घडून निर्माण झालें आहे.

आतां आपण पर्वत सोडून सपाट प्रदेशावर येऊं. येथें सर्व कांहीं निराळेंच भासतें. बर्फांतून निघालेला व पर्वतांतून काव्यमय क्रीडा करीत

खाली येणारा तोच प्रवाह आतां बदलून येथें विस्तीर्ण पण गडुळ झाला आहे. मूळची त्याची स्फटिकासारखी प्रसन्नता आतां उरली नाही. आतां त्याची गतिही मंद झाली आहे. पण तो अधिक उपयुक्त झाला आहे. कारण, त्याच्या पृष्ठभागावरून होड्या, मचवे, पडाव, जहाजे हीं सगळीं येत जात आहेत, व मालाची ने आण करीत आहेत. या प्रवाहांत लोक स्नान करितात, आणि त्याचे पाट, कालवे काढून सभोवतालचा प्रदेश सुपीक करून सोडतात.

नदीचें हें स्थूल शरीर होय. आतां चैतन्यरूपानें या नदीला मूळगति कोणी दिली ? या नदीचा आत्मा कोण ? तर अर्थात् तो तेजोराशी सविता.

आतां दृष्टांताप्रमाणें आपले तीन देह आणि त्यांचा आत्म्याशी संबंध कसा आहे, हें पाहूं.

मनुष्य गाढ झोपी गेला असतांना त्याला कांहींहि समजत नाही. हें सर्व जग त्याला नसल्यासारखेंच असतें. वेदान्तांत सांगितलें आहे, की, हा कारणदेह होय. गाढ झोपेच्या वेळीं हा कारणदेह पर्वतावरील बर्फा-प्रमाणें आत्म्याच्या प्रकाशांत स्वस्थ पडलेला असतो. झोपेमध्ये हें जग आपणांला दिसत नाही. जागे झाल्यानंतर निद्रावस्थेंत कांहींहि नव्हतें, असें आपण झणतो. परंतु हें कांहीं नाही असें जें आपण झणतो, त्यांत देखील कांहीं आहेच; आणि असें जें कांहीं आहे, तोच कारणदेह होय. असतामध्ये देखील सत् आहे, हें आमच्या पूर्वजांनीं जर्मन तत्वज्ञ हेगेल याच्यापूर्वीं हजारों वर्षे सिद्ध केलें आहे. “ असतः सदजायत ” अशी कल्पना बायबलांतहि व्यक्त झाली आहे, व तेथें असत् याचा अर्थ कारण देह असाच घेतला पाहिजे.

निजून उठल्यावर आपण झणतो “ मला इतकी गाढ झोप लागली होती, की, स्वप्नांत मला कांहींहि दिसलें नाही. ” एकदां एका साक्षीदारानें न्यायाधीशासमोर असें सांगितलें, की, “ अमुक एका ठिकाणीं मध्य-रात्री कोणीहि नव्हतें. ” न्यायाधीशानें विचारलें, की, “ तूं ही गोष्ट

ऐकीव सांगतोस किंवा प्रत्यक्ष अनुभवानें सांगतोस ? ही गोष्ट तूं पाहिली आहेस काय ?" साक्षीदार क्षणाला " पाहिली आहे. " न्यायाधीशानें लगेच झटलें " एकूण पाहणारा तूं तरी निदान तिकडे होतासच. अर्थात्च ती जागा निर्जन नव्हती ! " माझ्या झोंपेंत कांहींहि नव्हतें, हें क्षणें क्षणजे वरच्यासारखेंच आहे. कांहींहि नव्हतें असें ओळखणारा तुमचा आत्मा-सूर्य तरी तेथें होता कीं नाहीं ? अशा रीतीनें सुषुप्तीमध्ये (१) कांहीं नसणें व (२) तें पाहणारा तुमचा आत्मा, या दोन वस्तूंचें अस्तित्व-सिद्ध झालें. पुढें स्वप्न पडूं लागलीं क्षणजे मूळचें ' कांहीं नसणें ' नष्ट झालें, आणि क्षणभंगुर सृष्टि दिसूं लागली. यावरून असें सिद्ध होतें, कीं, आपला कारण देह तत्त्वतः खरा नाहीं. असतापासून सत् उत्पन्न होतें, याचें आश्चर्य मानूं नका. खरोखरच तें सत्य आहे. ही पृथ्वी तरी कोठून आली ? सुषुप्ति अवस्थेप्रमाणें असणाऱ्या तेजोमेघांतून (Nebula) कीं नाहीं ? त्या अव्यक्त स्थितींतून वनस्पतिकोटी, प्राणिकोटी आणि मनुष्य-कोटि निर्माण झाल्या आहेत. जो क्रम सृष्टीचा, तोच अध्यात्माचा. जाग्रत स्थितीतील सृष्टींतून स्वप्नसृष्टि निर्माण झाली, असें कित्येक लोक क्षणतत. मोठमोठ्या पाश्चात्य तत्त्वज्ञांनां देखील स्वप्नाची उपपत्ति नीट कळली नाहीं.

सुषुप्ति अवस्थेंतून आम्हीं आतां स्वप्नसृष्टींत येऊं. आतां आपण पर्वतशिखरावरील बर्फाचा प्रदेश सोडून पर्वतापर्यंत वाहणाऱ्या प्रवाहापर्यंत येऊन पोहोचलों. आतां तुम्हीं स्वप्नसृष्टीत गर्क होऊन गेलां आहांत आणि क्षणांत राव, आणि क्षणांत रंक, क्षणांत येथें तर क्षणांत जगाच्या दुसऱ्या टोकाला, असा प्रकार पाहतां. पर्वतांतील प्रवाहाप्रमाणें येथें तुझाला सैरावैरा घांवावें लागतें. स्वप्नांत मेलेले लोक जिवंत होतात, आणि जिवंत असलेले मृत होतात. सगळीच विचित्र काव्यसृष्टि ! यानंतर आपण सपाट प्रदेशावर क्षणजे जाग्रदवस्थेंत येऊन पोहोचतो, व येथें गढूळ नदीप्रमाणें स्थूल देह तयार होतो. एवंच, सुषुप्ति क्षणजे कारणदेह, स्वप्न क्षणजे सूक्ष्म देह आणि जाग्रति क्षणजे स्थूलदेह. अर्थात्, पुढल्या

मनःपटलावरील आत्मरवि.

देहामध्ये मागील देह गुप्तरूपानें असतात, आणि आपण झोपी गेलों असतां पुनः ते आपलें काम करूं लागतात. ज्याप्रमाणें झोपी जातांना लोक आपले कपडे काढून ठेवितात, त्याप्रमाणें निजतांना आपण हे स्थूलदि देह बाजूला ठेवितो. सूक्ष्म देह देखील जडच समजला पाहिजे. ज्याप्रमाणें शिखरावरील बर्फावर, पर्वतांतील प्रवाहावर आणि सपाट भूमीवरील नदीवर एकच सूर्य सारखा प्रकाशित असतो, त्याचप्रमाणें तुमचा आत्मा देखील तीनहि देहांवर सर्वदा प्रकाशित असतो. मग भेद कोठून आला ?

फरक प्रतिबिंबामध्ये येतो. सूर्य जेव्हां बर्फावर हलजे कारणदेहावर प्रकाशित होता, तेव्हां तेथें प्रतिबिंब मुळींच दिसत नव्हतें. कारण—देहाचा सूक्ष्मदेह बनल्यानंतर चंचल असें प्रतिबिंब दिसू लागलें. पुढें संय स्थूलदेहामध्ये तेंच प्रतिबिंब स्थिर दिसतें. हाच दृष्टांत मनुष्याला लावितां सुषुप्ति अवस्थेमध्ये हलजे कारणदेहांत, मी झोपी गेलों आहे, मी पचन करीत आहे, वगैरे कोणताच अहंकार जागृत नसतो. स्वप्नाच्या सूक्ष्मदेहांत चंचल अहंकाराच्या रूपांत तें प्रतिबिंब दिसू लागतें, पुढें जागृतवस्थेच्या स्थूलदेहांत आत्म्याचें तें अहंकाररूपि भासमान प्रतिबिंब स्थिर व दृढ होतें.

येथें अधिक विवरणाची आवश्यकता आहे. स्वप्नसृष्टीपासून स्थूलसृष्टि निर्माण झाली, असें हलण्यास काय आधार आहे ? अशा एक आक्षेप येईल. याचें उत्तर देण्यापूर्वी जागृतवस्थेतील आमच्या ज्ञानाचे घटक काय आहेत, हें पाहूं.

आमचें सर्व ज्ञान, दिक्, काल, कार्यकारणभाव यांनीं व्याप्त (व्यवच्छिन्न,) आहे. या तीनहीवांचून ज्ञानाची कल्पनाच करितां येत नाही. सर्व ज्ञान याच सांच्यांतून आलें पाहिजे. जर्मन तत्त्ववेत्ता कॅन्ट यानेहि आख्या क्लिटिक ऑफ प्युअर रीझन (बुद्धीची मीमांसा) या ग्रंथांत हें सिद्ध केले आहे. या विषयावर लिहितांना मॅक्समुल्लर हलतो “वेदान्तांत सांगितलेली गोष्ट कॅन्टने सिद्ध केली आहे. मात्र दिक्, काल आणि कार्यकारणभाव ही इंद्रियगोचर नसून मनोगत (a priori) आहेत असें वेदान्तानें सिद्ध केले नव्हतें, तें कॅन्टने प्रथम केले. मॅक्समुल्लरसाहेबानें जर आमचे शास्त्रग्रंथ

स्वामी रामतीर्थ.

पुरेसे वाचले असते तर त्याने वरील विधान केलें नसतें. वरील सर्व गोष्टी हिंदूनी सिद्ध करून दिल्या आहेत, आणि ह्मणूनच स्थूलसृष्टि, सूक्ष्मसृष्टीचे परिणत स्वरूप आहे, हें त्यांनां ठरवितां आलें. कारणदेहांत, दिक्कालादिकांचा अभाव असतो, किंवा तीं बीजरूपानें असतात. सूक्ष्मदेहांत त्यांनां अंकुर फुटतो. आमच्या वाढीप्रमाणें दिक्कालादि कल्पनेचीहि वाढ होते. स्वप्नांतील दिक्काल ही क्षणिक आणि चंचल असतात. नारदाचा स्वप्नसृष्टींतील जन्म, महंमदाचें आठव्या स्वर्गाप्रत गमन आणि ख्रिस्ताचीं प्रभूशीं अनेक भाषणें या सर्व गोष्टी वरील तत्वाची साक्ष देतात.

जागृदवस्थेंत सर्व कांहीं स्पष्ट व नियमित होतें. एवंच, या तीन्ही अवस्था ह्मणजे एक प्रकारची उत्क्रांति किंवा विसृष्टि आहे. स्वप्नांतील ज्ञान परिणत होऊन जागृदवस्थेंत आकाराला येतें. स्वप्नांतील आपली अनुमानें जागे झाल्यावर पोरकट किंवा विचित्र वाटतात. स्वप्नांतील आपल्या कविता जागेपणीं विसंगत व विचित्र ठरतात. सूक्ष्म आणि स्थूलदेहाचा संबंध असाच आहे. कोणी ह्मणेल, स्वप्नांतील अनुभव ह्मणजे जागृदवस्थेंतील स्मृति होय (मनीं वसे तें स्वप्नीं दिसे); पण तसें झालें तरी कोठें विचडतें ? बीजापासून अंकुर, अंकुरापासून वृक्ष आणि वृक्षापासून बीज, असा हा क्रम चालूच आहे. झाडांतील सर्व शक्ति बीजामध्यें पुनः एकवटली जाते. तद्वत् ज्ञानाचा क्रम आहे.

सुषुप्तीमध्ये शुद्ध अज्ञान किंवा अविद्या असते. आणि त्यांतूनच ज्ञाता आणि ज्ञेय हीं गाईच्या शिंगाप्रमाणें एकदम उद्भवतात. स्वप्नांत ज्ञाता आणि ज्ञेय हीं दोन्ही तुमच्या मनाचीं रूपें असतात. आणि तीं एकदम उद्भवतात. त्याचप्रमाणें स्वप्नांतील तीनहि काल, दिक्, व कार्यकारणभाव हीं एकदम उद्भवतात.

वेदान्त ह्मणतो, जागृतींतहि तीच गोष्ट घडते. ज्ञाता आणि ज्ञेय—तुम्ही स्वतः आणि तुम्हांला दिसणारे दृश्य, हीं तुमचींच स्वरूपें आहेत. तुमचे शत्रु मित्र तुम्हीच आहांत, आणि त्यांनां पाहणारे तुम्ही एकच आहांत. मात्र या तीनहि अवस्थेंतील रूपें क्षणिक, विनाशी, चंचल अशीं आहेत. आणि ज्याला आपण नदीवर प्रकाशनाच्या सूर्याची उपमा दिली, तो आत्मा अविनाशी, अव्यय आणि स्थिर असा आहे. तोच

मनःपटलावरील आत्मरवि.

तुमच्या तीनहि अवस्था प्रकाशित करितो, आणि ज्याप्रमाणें सूर्य एकच नव्हे तर जगांतील सर्व नद्यांवर प्रकाशतो—जगांतील सर्व नद्यांवर एकच सूर्य प्रकाशतो, त्याचप्रमाणें एकच आत्मा सर्वांच्या अंतर्गामी प्रकाशत असतो. नद्याप्रमाणें देह भिन्न असले, तरी आत्मा एकच, विभु आणि सनातन आहे आणि तो तुम्ही आहांत !

एवढी गोष्ट तुम्ही स्वतःला पटवून द्या, क्षणजे सर्व मोह, शोक, चिंता, या सर्वांच्या पलीकडे तुम्ही जाल. तुम्हांला कोणीहि इजा करूं शकणार नाही!

जलनिधिराया खडपासन्निध आपटिं अपुल्या लाटा
मत्पदिं ही तूं जगता ! येई त्यजुनी सर्वहि ताठा

अभंग,

सूर्य नक्षत्रांनों आणि वादळांनों

यावें भूकंपांनों युद्धांनोंहो !

स्वागतहि तुम्हां करितों मी वरें
चळ वेंचा सारें आपुलाळें.

मजवरि शक्ति आपुली चालवा
पाहूं दे प्रभावा तुमचीया.

तोफा शतघ्नी त्या माझीच खेळणीं
चल्कापात झणीं बाण माझे.

अग्निनारायणा जाळिशील काय ?
वदे गतभयपणें मज.

मजपासुनीयां ज्वाळा जी निघाली
भीति एवढाली काय तीची ?

लखलखित तीक्ष्ण खड्ग आणि ज्वाळा
तोफेचा तो गोळा अस्वतंत्र

खड्ग गोलकांनों माझीच ती शक्ति
प्रेरित निश्चितीं तुम्हांसी जी.

प्राशितां हा ऐसा रामतीर्थविंदु
ज्ञानधैर्यसिंधु उचंवळे.

THE REAL SELF.

खरें आत्मतत्त्व.*

[प्रतिबिंब (छाया) सांडा, पण बिंब (आत्मा) गमावूं नका-देव कसा असतो व त्याची ओळख कशी करून घ्यावी हा प्राचीन व महत्वाचा प्रश्न-आपण कोण याचा आधी विचार करा-आपण देह नव्हे-मन बुद्धिहि नव्हे-आपलें स्वरूप अवाङ्मनसगोचर आहे-ऐच्छिक आणि अनैच्छिक अशा दोन प्रकारच्या सर्व क्रिया आपणच करीत असतो-निसर्ग किंवा प्रकृति आपणच-आपण सुषुप्तीचे, सर्व अवस्थांचे साक्षी-विश्वांत भरून राहीलेली एकच चिच्छक्ति सर्व कामें करितें आणि तीच आपण-आपण कोण हें समजलें ह्याजे कोडें सुटलें-आत्मसाक्षात्काराच्या मार्गातील विघ्न-संक्रुचितपणा किंवा स्वार्थ-बंधनाचें कारण शोधा-माकड कसे पकडलें जातें पहा-माझा देह, माझें मन, माझी बुद्धि हेंच काय तें मी ही क्षुद्र भावना (देहात्मभाव) सोडून द्या आणि मुक्त व्हा.]

जर्मनभाषेंतील एका कहाणींत एका गृहस्थाची छाया (सांवली) सांडल्याचा उल्लेख आहे; व त्यामुळें त्या मनुष्याला ह्याणे, लोकांकडून फार छळ सोसावा लागला ! त्याच्या सर्व मित्रांनी त्याला सोडून दिलें, आणि त्याची विलक्षण दैना झाली. आतां कल्पना करा, कीं, एकाद्या मनुष्याची छाया (प्रतिबिंब) न सांडतां त्याचें शरीर (बिंब) सांडलें आहे, तर त्याची स्थिति काय होईल ? प्रतिबिंब सांडल्यास एकवेळ चालेल, पण बिंब नाहीसें झाल्यास सर्वच आटोपल्यासारखें होईल.

जगांतील बहुतेक लोकांची स्थिति खरोखर पाहतां अशीच आहे. त्यांचें बिंब ह्याजे अंतरात्मा सांडलेला असतो. केवढें आश्चर्य ! प्रत्येकाला आपल्या देहासंबंधानें माहिती असते परंतु आत्मज्ञान असणारे असे फार विरळा. जगांतील सर्व संपत्ति मिळविली आणि आत्मा सांडला, तर त्याचा काय उपयोग ?

*सानफ्रान्सको गोल्डनगेट हॉल येथें ता० ७ जानेवारी १९०३ रोजी दिलेलें व्याख्यान.

या विषयाचें, एका प्रत्यक्ष घडलेल्या संवादाच्या रूपानें विवरण केल्यास ठीक पडेल. हिमालयांतील एका संस्थानिकाच्या मुलाबरोबर हा संवाद चालला असतांना त्या मुलानें विचारलें, कीं, “स्वामीजी, ईश्वर क्षणजे काय ?” प्रश्न जितका प्राचीन, तितकाच महत्त्वाचा आहे. सर्व देशांमध्ये व सर्व धर्मांमध्ये सर्व काळीं मोठमोठे लोक याचा उद्गापोद करीत आले आहेत.

राजपुत्र क्षणाला “देव कसा असतो हें कसेंहि करून मला सांगाच.”

स्वामीजी क्षणाले “असें पहा, तुझाला देव ओळखावयाचा आहे, त्याची ओळख करून घ्यावयाची आहे. आतां तुझाला हा शिष्टाचार माहीत आहे, कीं, एकाद्या मोठ्या मनुष्याची भेट घ्यावयाची असली, क्षणजे प्रथम त्याला आपल्या नांवाचें कार्ड पाठवावें लागतें; आपण कोण आहों हें प्रथम त्याला सांगावें लागतें. तर मग देवाकडे पाठविण्या-करितां तुम्ही आपलें एक कार्ड तयार करून मजजवळ द्या, क्षणजे मी तुमची ईश्वराशीं ओळख करून देईन.”

राजपुत्र क्षणाला “रास्त आहे,” असें क्षणून त्यानें एका कागदावर अमुक संस्थानच्या अमुक राजाचा मुलगा असें लिहिलें.

स्वामीजी क्षणाले “अहो, पण तुम्ही आपलें नांव बरोबर लिहिलें नाहीं ! तुझाला जर आपलें नांव बरोबर लिहितां येत नाहीं, तर देव तुझाला कसा भेटेल ?”

राजपुत्रानें बराच वेळ विचार केला. नंतर कांहीं सुचल्यासारखें होऊन तो क्षणाला “खरें, स्वामीजी, माझी चूक झाली खरी; मीं माझ्या देशाचा तुसता पत्ता लिहिला. मी कोण हें लिहिलेंच नाहीं. कारण देह हा माझा आहे, अर्थात् मी कांहीं देह नव्हे. मला वाटतें, मी क्षणजे मन.”

स्वामीजी क्षणाले “बरें, पण असें पहा, तुमच्या शरीरांत एकदर हाडें किती आहेत, आज सकाळीं सेवन केलेलें अन्न शरीराच्या कोठल्या भागांत व कोणत्या स्वरूपांत आहे, हें तुम्ही सांगूं शकाल काय ?”

राजपुत्र क्षणाला “नाहीं. माझी बुद्धि तेथपर्यंत पोहोचत नाही. मी प्राणिशास्त्र किंवा शारीरशास्त्र वाचिले नाही, यामुळे माझ्या बुद्धीला त्याचे आकलन करितां येत नाही.”

स्वामीजी क्षणाले “कांहीं हरकत नाही. पण एवढें तरी सिद्ध झाले, कीं, तुमचें मन व तुमची बुद्धि हीं कांहीं तुम्ही नव्हत. तीं तुमचीं आहेत. या दोहोंचे स्वामी तुम्ही आहांत. तेव्हां आतां पुनः विचार करून तुम्ही कोण तें सांगा, म्हणजे लागलीच तुमची देवाशी भेट करून देतो.”

बराच वेळ विचार करून पुनः राजपुत्रानें उत्तर दिलें “यापुढें माझी बुद्धि चालत नाही.”

खरोखर हें अक्षरशः खरें आहे. आत्मतत्त्व, वाणी व मन यांनां गोचर नाही. (अवाङ्मनसगोचरम्.)

स्वामीजी म्हणाले “आतां थोडा वेळ येथें बसा, व मी देह नाही, मन नाही इत्यादि ज्या गोष्टी तुम्हाला कळल्या आहेत, त्यांची भावना दृढ करा, त्यांचा अनुभव घ्या. हीं तत्त्वे समजलीं आहेत असें शब्दांनीं न सांगतां क्रियेनें दाखवा. मी देह नाही, मन नाही, बुद्धि नाही, याचा एकदां साक्षात्कार झाला, देह आणि मन यांच्यापलीकडे तुम्ही गेलां, म्हणजे मोह, शोक, भीति, चिंता हीं सर्व नष्ट होतील.”

राजपुत्रानें बराच वेळ चिंतन केल्यानंतर संवाद पुढें सुरू झाला.

स्वामीजी क्षणाले “काय हो, आज सबंध दिवसांत आपण काय काय केले हें सांगाल काय ?”

राजपुत्र क्षणाला “सकाळीं उठून स्नानादि प्रातर्विधि उरकून थोडासा उपहार केला. नंतर बराच वेळ कांहीं वाचून कांहीं पत्रें लिहिलीं, कांहीं मित्रांच्या भेटी घेतल्या व आपल्या दर्शनाला येथें आलों. एवढेंच, याखेरीज कांहीं केले नाही.”

स्वामीजी क्षणाले “पहा, जरा विचार करा; याहून शेंकडों, हजारों दुसऱ्या गोष्टी तुम्ही केल्या आहेत, पण तुम्ही त्या सांगत मात्र नाही. हें कांहीं बरें नाही. सर्व कांहीं सांगा.”

राजपुत्र आश्चर्यचकित झाला. त्याला कांहीं सांगतां येईना.

स्वामीजी झणाले “ आतां असें पहा, तुम्ही हे समोरचे पदार्थ पाहतां, तेव्हां डोळ्यांतील लहान स्नायु चलन पावतात, त्यांना तें चलन कोणी दिलें ? खात्रीनें दुसऱ्या कोणी दिलें नाही; तुम्हींच तें दिलें.”

राजपुत्रानें ही गोष्ट कबूल केली.

स्वामीजी झणाले “ आतां हें संभाषण तुम्ही ऐकत आहांत; तेव्हां कर्णेंद्रियांचे व्यापार कोणी करविले ? अर्थात् तुम्हींच. सकाळपासून आतां-पर्यंत तुमचे जे जे देहव्यापार घडले, ते सर्व कोणी केले ? अर्थात् तुम्हीं स्वतः. दुसऱ्या कोणी केले नाहीत. ते एखाद्या भूतानें केले असतील असें म्हणण्याचा काळ आतां राहिला नाही. केंस, अवयव इत्यादि वाढणें, अन्नपचन होणें वगैरे सर्व क्रिया तुम्ही स्वतःच करितां.”

राजपुत्राला दिसून आलें, कीं, प्रत्यक्ष आपल्या देहांत आपल्या बुद्धीला अगम्य अशा कोट्यवधि क्रिया आपण करीत असतो.

आपल्या शारीरिक क्रिया दोन प्रकारच्या असतात. ऐच्छिक आणि अनेच्छिक; बुद्ध्या केलेल्या, आणि स्वाभाविक होणाऱ्या. चालणें, बोलणें, लिहिणें, वाचणें या सर्व जाणूनबुजून केलेल्या क्रिया होत; आणि श्वासोच्छ्वास, रुधिराभिसरण, केशवर्धन, या सर्व स्वाभाविक, आपणांला नकळत होणाऱ्या क्रिया होत. पण लोकांची अशी चूक होते, कीं, ते बुद्धिपूर्वक केलेल्या क्रियांनां आपल्या असें समजत असतात, आणि इतर क्रिया आपल्या आदेत असें त्यांनां मुळींच वाटत नाही. अद्यांरीतीनें आपल्या अनंत आत्मतत्त्वाला आपल्या बुद्धीइतकें स्वतःच आकुंचित करून घेऊन ते विनाकारण कष्टी होतात.

कांहीं लोक झणतात “ अहो, आम्हीं अन्न खातो आणि पचनक्रिया प्रकृति (Nature) करिते.” त्यांच्या एवढें लक्षांत येत नाही, कीं, ती प्रकृति आपणच आहोत. आपण नुसता देह नव्हे. पूर्वग्रह, अज्ञान, उराग्रह ही सर्व बाजूला सारून जर तुम्ही शांतपणें या गोष्टीचा मनांत

विचार कराल, तर तुमच्या सहज अनुभवाला येईल, की, निसर्ग किंवा प्रकृति आपणच आहो.

राजपुत्राला हे नीटसे कळले नाहीसे दिसले. तेव्हा विवेचनाची दिशा बदलण्यांत आली. स्वामीजींनी विचारले “जेव्हा तुम्ही झोपी जातां, तेव्हा तुम्ही जीवंत असतां, की, मरतां ?”

राजपुत्र म्हणाला “अर्थात् मी जीवंत असतो.”

स्वामीजी म्हणाले “त्या वेळीं बुद्धि कोठें असते ?”

राजपुत्र म्हणाला “मला स्वप्ने पडत असतात तेथे”

स्वामीजींनी विचारिले “आणि गाढ झोपेंत ?”

राजपुत्र थोडासा विचार करून म्हणाला “शून्यांत लय पावते—नाहीशी होते.”

स्वामीजी म्हणाले “मग तुम्ही तेथे असतां, की, नाही ?”

राजपुत्र म्हणाला “म्हणजे ? मी तर तेथे असलोच पाहिजे, मी कांहीं मेलेला नसतो.”

स्वामीजी म्हणाले “यावरून हे तुमच्या लक्षांत आले असेल, की, निजतांना ज्याप्रमाणे आपण कपडे खुंदीवर काढून ठेवितो, त्याप्रमाणे गाढ निद्रेमध्ये आपली बुद्धि बाजूला ठेवितो.”

राजपुत्र म्हणाला “बुद्धि नसून मी जीवंत राहतो, हे कोडे मला समजत नाही !”

स्वामीजी म्हणाले “कां नाही ? निजून उठल्यानंतर रात्री मला मुळींच स्वप्ने पडलीं नाहीत, मला सुंदर गाढ झोप लागलेली होती, असे आपण म्हणतो की नाही ? परंतु झोपेमध्ये कांहींहि नव्हते असे म्हणणारा कोणी तरी साक्षी होता, हे तरी सिद्ध झालेना ? झोप लागली होती हे तुझाला समजले, यावरूनच हे सिद्ध होते, की, तुम्ही—तुमचा आत्मा—जागे होतां. नाहीतर तुझाला हे कळलेच नसते. ज्यावेळीं मेंदु, मन ही सर्व विश्रांति घेतात, त्यावेळीं सतत जागा असणारा तुमचा आत्मा तेथे

असलाच पाहिजे. नाहीतर रुचिराभिसरण, पचन, वर्धन इत्यादि क्रिया गाढ झोपेंत कोण करवितो ? झणून कधीहि न निजणारा असा आत्मा तुम्ही आहांत. बुद्धि निजते, पण आत्मा निजत नाही. तो बुद्धीच्याहि पलीकडे आहे.”

राजपुत्र झणाला “येथपर्यंत मला स्पष्ट समजलें. आणि आतां मला कळून चुकलें, कीं, मी झणजे कधीहि न निजणारी, केव्हांहि न बदलणारी अशी एक प्रचंड दैवी शक्ति आहे.”

स्वामीजी झणाले “बालपणींचा देह आतां तरुणपणीं नाही, बालपणींचें मन आतां बदललें, बुद्धीहि पण पालटली, तरी ‘मी’ आहे तसाच आहे. बालपण, यौवन, आणि वार्धक्य वगैरे सर्व अवस्थांमध्ये मीपणाची भावना मात्र अखंड राहते. मूर्च्छा, झोप इत्यादि मूढ अवस्थे मध्ये देखील ती भावना असते. आतां याविषयी आणखी थोडा विचार करा, झणजे लगेच देवाची व तुमची भेट करून देतो. कारण आम्ही प्रथमच कबूल केले आहे, कीं, तुम्ही आपले नांव बरोबर लिहा, म्हणजे देवाची भेट करून देऊं.”

स्वामीजी पुढें म्हणाले “या समोरच्या वृक्षाला वाढविणारी शक्तीहि त्या दुसऱ्या वृक्षाला वाढविणाऱ्या शक्तीहून भिन्न आहे काय ?”

राजपुत्र झणाला “अर्थात् नाही. ती एकच शक्ति असली पाहिजे. आतां त्याचप्रमाणें या झाडांना वाढविणारी शक्ति आणि प्राण्यांच्या देहांनां वाढविणारी शक्ती या एकच असल्या पाहिजेत. थोडक्यांत सांगावयाचें, म्हणजे एकाच अनंत चिच्छक्तीच्या योगानें वारा वाहतो, आणि वृक्षलतांपासून पुष्पफले मिळतात. आणि तीच शक्ति तुमच्या देहाची वाढ करित असते. सर्व विश्वांत तीच शक्ति भरून राहिली आहे.”

स्वामीजी म्हणाले “आतां तुम्ही कोण आहांत याचा विचार करा, म्हणजे झालें. मन, बुद्धि यांच्या पलीकडे असणारी, रुचिराभिसरण पचन, वर्धन इत्यादि क्रिया करविणारी शक्ति तुम्हीच आहांत ! आणि तीच

शक्ति या सर्व विश्वाचें नियमन करिते ना ? झालें तर मग. या सर्व विश्वाला व्यापणारें तें अनंत ईश्वरी तत्त्वच तुम्हीं आहांत. तत्त्वमसि.”

राजपुत्राला आनंदाच्या उकळ्या फुटल्या आणि तो म्हणाला “खरेंच, खरेंच, मला देव समजून व्यावयाचा होता आणि मीच देव ठरलों ! माझा खरा आत्मा म्हणजेच ईश्वर. मला देव समजून व्यावयाचा आहे असा कसा मूर्खपणाचा प्रश्न मी केला ? मी कोण आहे एवढेंच काय तें मला समजून व्यावयाचें होतें. एवढें समजलें, म्हणजे देव आपोआप प्राप्त होतो.”

आत्मसाक्षात्काराच्या मार्गांत अडचण काय ती एकच आहे; आणि ती हीः—लोक मुलाप्रमाणें वागतात. पहा, कीं, घरांतील सर्व भांडीं आपलींच असतां हि लहान मूल एकच ताट आपलें असें समजून त्या ताटांतच जेवण्याचा दृष्ट घेऊन बसतें, व दुसरीं ताटें आपलीं नव्हत, असें त्याला वाटूं लागतें. मोठीं माणसेंहि याचप्रमाणें आपल्या देहांत, मेंदूत, बुद्धीत केलेले काम तेवढेंच काय तें आपलें, असें समजतात, व अशा रीतीने स्वतःला संकुचित करून घेतात. सर्व यशापयश, सुखदुःख या संकुचित देहाला चिकटलेले असावें, असें त्यांना वाटतें. हाच स्वार्थ आणि यामुलेंच दुःख आणि चिंता प्राप्त होतात. ही भ्रामक कल्पना टाकून द्या, आपलें विश्वात्मत्व ध्यानांत घ्या ह्मणजे सर्व सुख तुझाला मिळेल. सर्व संस्थान आपलें असूनहि आपली राजधानी किंवा आपला वाडा हेंच आपलें निवासस्थान, असें एकाद्या राजाला वाटतें. लोकांचीहि हीच चूक होते.

मेंदु किंवा बुद्धि ही आत्म्याची राजधानी होय. पण तेवढीच माझी आहे आणि इतर स्थाने माझी नव्हत, असें ह्मणण्याचा तुझाला अधिकार नाही. हें सर्व विश्व, हे सर्व सूर्य, तारे इत्यादि सर्व कांहीं तुमचेंच आहे. आपला हा वारसा मिळवा आणि सुखी व्हा.

स्वातंत्र्य, मुक्ति यासंबंधी आपण पुष्कळ गोष्टी ऐकतो. पण आपण बद्ध कशानें झालों आहोंत, हेंच प्रथम पाहिलें पाहिजे. मुक्त व्हावयाचें अस-

ल्यास बंधनाचें कारण आर्ची शोधिलें पाहिजे. आपलें बंधन माकडाच्या बंधनासारखें आहे. माकडाला पकडावयाचें असलें, ह्मणजे एक बारीक तोंडाच्या भांड्यांत कांहीं फळें, फुटाणे वगैरे घालून मूठ भरून जमिनीत पुरून ठेवितात. माकड येऊन त्यांत हात घालून तें भाडें घेतें, पण भांड्याचें तोंड लहान असल्यामुळें भरलेली मूठ बाहेर येत नाही. अशा रितीनें माकड अडकून पडतें. तेंच माकड जर या फळांचीं आशा सोडून मूठ उघडून हात बाहेर काढील, तर त्याला बंधन मुळींच होणार नाही, त्याला सर्व अरण्यांत कोठेंहि विहार करितां येईल, व तेथील सर्व स्वादिष्ट फळेंहि त्याला मिळतील.

आपणच स्वतःला बद्ध करून घेतों. हें विश्वरूपि महदरूप्य आपलेंच असतां देहरूपि लहानशा भांड्यालाच आपण आरलेंसें ह्मणतो. माझा देह, माझें मन, माझी बुद्धि, हेंच कायतें 'मी,' असें प्रत्येकाला वाटत असतें. यामुळेंच आपणाला दास व्हावें लागतें. भीति, मोह आणि सर्व प्रकारच्या आपत्ति यांचा दास व्हावें लागतें. जगांतील सर्व दुःखांचें मूळ हेंच होय. ही क्षुद्र भावना टाकिली, हें अज्ञान नाहीसें झालें, ह्मणजे तुम्ही मुक्तच आहां !

THE NATURE OF INSPIRATION

स्फूर्तीचें स्वरूप. *

पंजरबद्धशुकाची गोष्ट-अहंकाराचा त्याग हाच मोक्षाचा मार्ग-भोग आणि योग-स्फूर्तीचें मर्म-देहाच्या, अहंकाराच्या त्यागाशिवाय स्फूर्ति नाही-सजीव सृष्टीपासून स्फूर्ति कशी मिळते याचें उदाहरण-पर्जन्यवृष्टि-स्फूर्तीला व विवाहादि मंगलकार्याला अनुकूल-पूर्ण व्याप्ति अगर पूर्ण मिश्रण-वातावरण आणि मन ही अनुक्रमें पाण्याने व कल्पनेने पूर्ण व्याप्त झाली म्हणजे पर्जन्य व स्फूर्ति यांचा उदय-एकाच प्रश्नाशी पूर्ण तादात्म्य पावल्याशिवाय अगर तन्मय झाल्याशिवाय स्फूर्ति उत्पन्न होत नाही व तो प्रश्नहि सुटत नाही-अहंकाराला बळी देणें, देह मन व सर्वस्व परमात्म्यार्पण करणें हाच निश्चयसाचा मार्ग-देहमनोरूपि वाय गंधर्वराज परमात्मा याचें हातीं दिलें झणजे त्यांतून दिव्य स्वर, संगीतामृत खवूं लागतें-खिस्ताचा उपदेश-तीन असुरांची गोष्ट व त्यांच्या अजिंक्यतेचें मर्म-या गोष्टीचें तात्पर्य-घड्याळाचा व जहाजाचा दृष्टान्त-कामादि षड्पासून अलित राहा-एकान्तांत नियमानें परमात्म्याचें ध्यान करा.

हिंदुस्तानांत एका सभेंत पुष्कळ विद्वान् पंडित जमून शास्त्राचा उद्घापोह करीत होते. एके दिवशीं संध्याकाळीं सभा बरखास्त होण्याच्या वेळीं गांवांत नदीतटाकीं कोणी उत्तम साधु आला आहे, असें श्रोत्यांपैकीं एकानें खांगितलें, आणि त्यानें त्या साधूचीं फार स्तुति केली. तेव्हां या साधु विषयीं अधिक माहिती मिळेल तर बरें, असें तेथील लोकांनां वाटूं लागलें. तेथें जवळच पिंजऱ्यांत एक राघू होता, तो त्या गृहस्थाचें भाषण ऐकून त्या गृहस्थाला झणाला “ तूं माझ्याबद्दल त्या साधुपुरुषाकडे जा, आणि माझी या बद्धस्थितींतून सुटका कशी होईल, याचा कांहीं तरी उपाय समजून घेऊन ये.” पुढें

* २१ फेब्रुवारी १९०३ इसवी रोजी झालेलें व्याख्यान.

तो मनुष्य त्या साधूकडे गेला आणि साधु नदीत स्नान करित असतां त्याला त्यानें विचारिलें, कीं, “महाराज, त्या पिंजऱ्यांत बद्ध झालेल्या राघूची सुटका कशी होईल एवढें मला सांगा.” हा प्रश्न ऐकतांच साधु मूर्छित होऊन पडला. साधूची ही दशा पाहून लोकांनां आश्चर्य वाटलें, आणि राघूच्या वतीनें असा वेडावांकडा प्रश्न केल्याबद्दल लोक त्याला बोलूं लागले. त्या दिवशीं तो साधु शुद्धीवर कांहीं आला नाही.

दुसऱ्या दिवशीं सभेंत “आपला निरोप त्या साधूला कळविला काय?” असें राघूनें त्या गृहस्थाला विचारिलें. “होय” असें त्यानें उत्तर दिलें, आणि तो झणाळा “तुझ्याविषयीं साधूला विचारून मी मोठी चूक केली. कारण, मीं तुझा प्रश्न विचारतांच साधुमहाराज मूर्छित होऊन पडले !” हें काय कोडें आहे तें सभासदांनां कांहीं कळेंना. पण राघूनें त्यांतील मर्म जाणिलें. त्या गृहस्थाचें असें बोलणें ऐकून तो राघूहि कांहीं वेळानें निचेष्ट होऊन पडला, व तो मेला असें पाहून लोकांनां फार आश्चर्य वाटून खेद झाला, आणि आतां या मृत राघूचा पिंजऱ्यांत ठेवून काय उपयोग, असें वाटून लोकांनीं पिंजऱ्याचा दरवाजा उघडिला. तत्काळ तो राघु भुरकन् उडाला आणि लोकांनां म्हणाला “बाबांनो, तुम्हीं रोज येथें धर्मशाल्याचा ऊहापोह करितां; पण साक्षात्कार, मुक्ति आणि स्फूर्ति कशी मिळवावी, हें कांहीं तुम्हांला ठाऊक नाही. मात्र साधूनें दिलेल्या प्रश्नाच्या उत्तरावरून मी हें सर्व शिकलों. साधूला खरें पाहूं गेल्यास मूर्च्छा आली नाही. त्यानें मूर्च्छेनें माझ्या प्रश्नाचें उत्तर दिलें, आणि आपली सुटका अशी करून घ्यावी—मोक्ष कसा मिळवावा, हें मला शिकविलें. वरपांगी मरण, देहाची विस्मृति, अहंकाराचा त्याग हाच खऱ्या जीविताचा—स्फूर्तीचा किंवा मोक्षाचा मार्ग होय !”

संस्कृतांत ‘भोग’ आणि ‘योग’ असे दोन अन्वर्थक शब्द आहेत. यांचा अर्थ सकृद्दर्शनी भिन्न दिसतो. भोग म्हणजे सुखाचा अनुभव घेणें, आणि

योग क्षणजे (अहंकाराचा) त्याग आणि परमेश्वराशी ऐक्य होय. या जगांत लोक भोगाविषयी, सुखाविषयी धडपड करीत असतात; पण सुख क्षणजे काय ? सुखाचा आपण नीट विचार केला, तर योगावांचून-त्यागा-वांचून सुख नाही, त्यागावांचून स्फूर्ति नाही, असें तुझाला दिसून येईल. क्षुद्र अहंकार उराशी बाळगून तुझाला खऱ्या सुखाचा अनुभव केव्हांहि घेतां येणार नाही. 'मी हें करितों, मला हें माहीत आहे' ही भावना नष्ट झाल्याशिवाय स्फूर्तीचा उदय कदापि होणार नाही, असें मोठमोठ्या महात्म्यांनीं सांगितलें आहे. अहंकार किंवा मीपणा बाळगणारा मनुष्य कवितादेवीचें द्वार व्यर्थ ठोठावीत असतो. उत्तम काव्य लिहिणें आणि त्याचा स्वाद घेणें हीं दोन्ही कामें एकदम होणार नाहीत. आपण लिहीत आहों अशी भावना राखून कोणालाहि चांगलें लिहितां येणार नाही. कोणतेंहि काम उत्तम वठविण्याला अहंकाराचा त्याग केला पाहिजे; आणि असें झालें म्हणजेच लोकांच्या दृष्टीनें तुम्ही उत्तम कारागीर बनतां. पण, स्वतःच्या दृष्टीनें पहाल तर 'मी काम करीत आहे,' ही ही भावना तुझाला नसते. तुझीं हातीं घेतलेल्या कार्याशीं तन्मय होऊन जातां. स्फूर्तीचें मर्म-गुह्य हेंच आहे. आरण्याला स्फूर्ति झाली आहे असें ज्याला वाटूं लागतें, त्याला खरी स्फूर्तिच झाली नाही, असें समजावें. दुरून पाहणाऱ्या लोकांना इंद्रधनुष्यांत तऱ्हेतऱ्हेचे मोहक आणि सुंदर रंग दिसतात; पण तुम्ही इंद्रधनुष्याच्या ठिकाणीं गेलां, तर तुझाला इंद्रधनुष्य आहे असें दिसून येणार नाही. तसेंच दुसऱ्याच्या दृष्टीनें एकादा मनुष्य उत्तम लेखक, उत्तम कवि, उत्तम तत्त्वज्ञ आहे असें वाटेले; पण त्याच्या स्वतःच्या दृष्टीनें मी हें लिहीत आहे किंवा मला स्फूर्ति झालेली आहे, असा त्याला कदापि भ्रम उत्पन्न होणार नाही. कारागिरानें आपल्या कामासाठीं आपणाला बाहून घेतलें पाहिजे. मधमाशाप्रमाणें त्यानें आपलें जीवित आपल्या चाव्यांत-कार्यांत खर्च केलें पाहिजे. स्फूर्तिचें सारें मर्म यांतच आहे.

स्फूर्तिचा आणि सुखाचा अनुभव एकाच वेळी तुझाला घेतां येणार नाही. कोणत्याहि गोष्टीचा तुम्ही उपभोग घेऊं लागलां, कीं स्फूर्ति बंद झालीच. तुझाला स्फूर्ति झाली क्षणजे दुसऱ्या लोकांनां तुमच्या पासून सुख होईल. तुम्हाला कांहीं सुख होणार नाही—पण तुम्ही प्रत्यक्ष सुख किंवा आनंद होऊन जाल !

पतंग दिव्याच्या ज्योतीवर धांव घेतो आणि आपले प्रेम व्यक्त करितो. पतंग हा साधारण माशीहून भिन्न आहे हे आरणांला केव्हां समजतें ? तो दिव्यावर झडप घालून भस्म होऊन जातो तेव्हां. त्याप्रमाणें आपल्या देहाचा, क्षुद्र अहंकाराचा त्याग केल्याशिवाय—योगी बनल्याशिवाय कोणत्याहि खरी स्फूर्ति होणार नाही. असा त्यागी झालेला मानव जगाची पर्वा न करतां निर्भय होत्साता फिरत असतो.

कोणाहि बुद्धिवान् पुरुषाला या सजीव सृष्टीपासूनच स्फूर्ति मिळते, हे सृष्टीतील एक उदाहरण घेऊन स्पष्ट करून दाखवितां येईल. पाणी आमच्या पृथ्वीला जीवन देतें. पृथ्वीवरील सर्व पदार्थांची वाढ प्रकाश आणि पाणी यांपासून होते. आमचीं सर्व पिकें पाण्यानें पिकतात. पाणी ही एक ईश्वराची अत्युत्कृष्ट देणगी आहे. या देशांत [अमेरिकेंत] लोकांनां पर्जन्य किंवा पाणी फारसें आवडत नाही; पण हिंदु-स्तानांत आणि पूर्वेकडील इतर सर्व देशांत पर्जन्य क्षणजे परमेश्वराची एक अत्युत्तम देणगी आहे असें मानिलें जातें. मोठमोठे तत्त्वज्ञ, उत्तम कवि आणि स्फूर्तीची इच्छा करणारे मोठे लोक, आकाशांत मेघगर्जना होत आहे, आणि पाऊस जोरानें पडत आहे, अशा संधीचा उपयोग करून घेतात. 'रामा'चाहि अनुभव असा आहे, कीं, बाहेर पर्जन्यवृष्टि होत असली, क्षणजे 'रामा'ला काव्य लिहिणें सोपें जातें; इतर प्रसंगीं तसें सोपें जात नाही. पाऊस पडण्याचा समय आला किंवा पावसाची बुरबुर सुरू झाली, क्षणजे मन एकदम उन्नत होतें आणि मेंदूला कवित्व करण्याची स्फूर्ति होते. या स्फूर्तीचें कारण पर्जन्याच्या द्वारे होणारें स्वर्गाचें आणि पृथ्वीचें ऐक्य हे होय. या ऐक्याशिवाय या आल्हादकारक आणि स्फूर्ति-

दायक प्रसंगाचें दुसरें कोणतेंहि कारण दिसत नाहीं. स्वर्ग आणि पृथ्वी यांनां पर्जन्य एकत्र करितो. अशा शुभ मुहूर्तावरच हिंदुस्तानांत लग्न-मारभ होत असतात. पावसाच्या योगानें स्वर्गाचें आणि पृथ्वीचें ऐक्य-लग्न होतें. त्याप्रमाणेंच नरनारीचें-नवरानवरीचेंहि ऐक्य होऊंद्या, अशी लोक इच्छा करितात, आणि पर्जन्यदेवता (समुद्र नद्या वगैरे) वधूवरांचें कल्याण करो-कुर्यात् सदा मंगलम्'-अशी मागणी करितात.

आम्हांला शीत सुगंध वायु, दंव, पर्जन्य यांच्याबरोबर स्फूर्ति किंवा उत्साह हें सर्व कसें मिळतें, याचा आतां आपण विचार करूं. आधुनिक शास्त्राप्रमाणें पर्जन्याचें कारण, पूर्णव्याप्ति-पूर्णमिश्रण हें आहे. पूर्णव्याप्ति किंवा पूर्णमिश्रण झणजे काय, हें अधिक स्पष्ट करून सांगितलें पाहिजे. एक प्यालाभर दूध घ्या आणि त्यांत साखर टाकीत चला. साखर दूधांत विरघळत जाईल, पण कांहीं वेळानंतर तुम्हांला असें आढळून येईल, कीं, साखर दूधांत न विरघळतां तळाशीं जाऊन जशींच्या तशी बसत आहे. तसेंच तुम्हीं पाण्यांत मीठ किंवा माती टाकीत राहिलां, तर तुम्हांला हाच प्रकार आढळून येईल. कांहीं कालानंतर पाण्याची अशी स्थिति होईल, कीं, त्यांत अधिक मीठ किंवा माती विरघळूं शकणार नाहीं, आणि माती अगर मीठ जसेंच्या तसें पाण्याच्या तळाशीं जाऊन बसेल. दुधाच्या किंवा पाण्याच्या या स्थितीला पूर्णव्याप्ति-पूर्णमिश्रण असें म्हणतात. आकाशांत किंवा वातावरणांत ऑक्सिजन, नायट्रोजन, कर्बोनाम्ल, इतर सेंद्रिय पदार्थ, सजलवाष्प (पाण्याची वाफ) इत्यादि पदार्थ असतात. पाण्याचे थेंब हवेंत लटकत असतात. हवेंत किंवा वातावरणांत सजलवाष्प केव्हां केव्हां कमी असतें, केव्हां केव्हां अधिक असतें. सजलवाष्पाचें प्रमाण अधिक वाढूं लागलें म्हणजे ते हवेंत राहीनासें होतें; आणि योग्य मर्यादेहून अधिक असलेलें वाष्प वाफ, दंव, बुरबुर, पर्जन्य इत्यादि रूपानें खालीं पडूं लागतें. पर्जन्यवृष्टीपूर्वीं वातावरण सजलवाष्पानें अतिशय गच्च भरून गेलें पाहिजे. आमचें मन हें वातावरणाप्रमाणें किंवा हवेप्रमाणें आहे. एखादी कल्पना आमच्या मनांत भरून गेली, तिनें आम्हांला वेधून

टाकिलें, म्हणजे आमचें मन त्रस्त होऊन तें एका विलक्षण स्थितींत असतें. मनाची ही अवस्था पर्जन्यवृष्टीपूर्वीं असणाऱ्या वातवरणावस्थेप्रमाणेंच आहे. पाऊस पडण्यापूर्वीं आकाश मेघांनीं व्याप्त असतें, वारा निवांत असतो, व उकाडा होऊं लागतो; व असें झालें झणजेच वृष्टि होते. तसेंच आमच्या रोमरोमांत एखादी कल्पना व्यापून राहिली झणजे आमच्या मनाचाहि उकाडा-संताप होऊं लागतो. मनाच्या या अवर्णनीय स्थितीच्या पलीकडे आम्हीं गेलों, झणजे आपण कवि होतो, आणि आमच्यांमधून उत्तम काव्यांचा बाहेर वर्षाव होऊं लागतो. प्रथम आम्हीं एखाद्या गोष्टीनें-कल्पनेनें पूर्ण प्रेरित-पूर्ण व्याप्त झालें पाहिजे, आणि नंतर आम्हाला त्याहिपलीकडे गेलें पाहिजे. झणजे उत्तम विचार, सुंदर काव्यें आपोआप प्रगट होऊं लागतील.

गणिताचा किंवा तत्त्वज्ञानाचा एखादा मोठा विकट प्रश्न कसा सुटतो, याचा आपण विचार करूं. असा एखादा प्रश्न सोडविण्याचें काम जेव्हां आम्हीं हातीं घेतों, तेव्हां अमुक वस्तु मला मिळावी, अमक्या एका वस्तूविषयीची लालसा पूर्ण व्हावी, असे नानातऱ्हेचे तरंग मनांत येऊं लागतात, व त्यामुळें प्रश्न लवकर सुटत नाहीं हें पाहून मन थोडेंसें चलविचल होऊं लागतें. असें झालें झणजे आपण इतर विचारांकडे दुर्लक्ष करून प्रश्नाकडेच बहुतेक लक्ष्य वळवूं पहातो. तरी पण प्रश्न सुटत नाहीं. कारण, इतर विचार जरी कमी झाले, तरी 'मी हें करीत आहे, कूटप्रश्न मी सोडवीत आहे,' असा सूक्ष्म अहंकार मनांत असतो. कांहीं कालानंतर, झणजे आपलें सर्व लक्ष्य त्या कूटप्रश्नांतच एकसारखें घातल्यावर, देशकाल माझे-तुझे, अहंकार इत्यादि सर्व कल्पना लुप्त होऊन जातात, आणि आपण एकच विचाराशीं-कूटप्रश्नाशीं पूर्ण तादात्म्य पावतो, -तन्मय होऊन जातो. 'पतंगाचें भस्म होऊन जाणें-मधमाशीनें आपला जीव देणें-अहंकाराला सुळावर चढविणें' इत्यादि संज्ञा या स्थितीला देतात. या स्थितींत गेल्याबरोबर, लगेच स्फुर्ति उत्पन्न होते, आणि कूटप्रश्नाचा उलगडा

सहज होऊन जातो. ' मला हें सुचलें किंवा आठवलें—मला याचें स्फुरण झालें, ' असें लोक ह्मणत नाहीत काय ? देह आणि मन यांच्या मरणाशिवाय—विस्मृतीशिवाय खरें सुख आणि स्फूर्ति आपणांला मिळणार नाही.

उत्तम चित्रकार, शिक्षक, कवि, तत्वज्ञ इत्यादिकांना याच मार्गांनी—अहंकाराला सुळावर चढविल्यानं, आपापल्या विषयांत स्फूर्ति उत्पन्न होते. आपण कर्ता असावें, भोक्ता असावें, असें लोकांना वाटतें; पण वेदान्त सांगतो, कीं, हें (तुझी भोगी—भोक्ता होणें) सृष्टिनियमाविरुद्ध आहे. क्षुद्र स्वार्थी अहंकारच—तुमचा आत्मा नव्हे—भोक्ता होऊं पहातो. सर्व तत्वज्ञान्यांना, लोकांच्या किंवा जगाच्या कल्याणाकरितां आपले देह व मन यांचे बळी द्यावे लागतात. याशिवाय दुसरा मार्ग नाही. तुझां स्वतःलाच भोक्ता व्हावयाचें असेल, तर तुमच्या कल्याणाचा, मुक्तीचा मार्ग खुंटलाच ह्मणून समजा. तुमचा देह, तुमचें मन आणि तुमचें सर्वस्व लोकांकरितां, परमात्म्याकरितां अर्पण करणें, हाच काय तो एक निःश्रेयसाचा मार्ग आहे. प्रभुभोजनसमयी ' माझे मांस खा, माझे रक्त प्राशन करा, ' असें खिस्त ह्मणतो. याप्रमाणें जो नेहमी स्वतःला बळी दतो, जो लोकांकरितां आपलें जीवित खर्च करितो, तो खरोखर धन्य होय !

जेव्हां एकादी कल्पना आमच्या मनांत पूर्ण भरून जाते, जेव्हां एकादा विचार आमच्या अंगांत नखशिखान्त संचरूं लागतो, तेव्हां गंधर्वराज (परमात्मा) आमचें देहमनोरूपि वाद्य आपल्या हातीं घेतो, आणि त्यांतून अपूर्व संगीत, अद्भुत प्रभाव, उत्तम स्वरैक्य आणि मधुरालाप बाहेर काढतो, पण जोपर्यंत मूल (अहंकार) हें वाद्य आपल्याच हातीं ठेवितें, पित्याच्या—परमात्म्याच्या हातीं देत नाही, तोपर्यंत त्यांतून वेसूरच निघणार. यासाठीं आपला देह व आपलें मन परमात्म्याच्या हवाली करा. क्षुद्र स्वार्थी अहंकार नाहीसा करा. त्याच्यापलीकडे जा, आणि परमात्मस्वरूपी लीन व्हा. असें झालें, ह्मणजे गंधर्वराज तुमचें यंत्र आपल्या हातीं घेतील, आणि त्यांतून दिव्य स्वरालाप—संगीतामृत

आपोआप खवू लागेल. अशी स्थिति प्राप्त झाली, क्षणजे स्फूर्ति झाली, असें समजावे. स्फूर्ति क्षणजे ईश्वराची करणी. क्षुद्र अहंकाराने आम्हांला सोडिले, म्हणजे पुढें परमात्मा सर्व कांहीं करितो.

ख्रिस्तानें आपलें मिशन (धर्मकार्य) सुरू करण्यापूर्वी सैतानानें त्याला मोहांत पाडण्याचा प्रयत्न केला. त्यानें ख्रिस्ताला सप्त लोक, त्या लोकांमधील ऐश्वर्य, अपार संपत्ति, गोड गोड पक्वान्नें, साम्राज्यपद इत्यादि आमिषें दाखविलीं; पण ख्रिस्तानें काय उत्तर दिलें ? “ हे सैताना, तूं मागें हो, तुझ्या हातचें ऐश्वर्य मला कांहीं नको ! ” किती चोख आणि सरळ उत्तर ! अमेरिका आणि यूरोप येथील लोकांनो ! ख्रिस्ताचा हा उपदेश ध्यानांत ठेवा. जडवाद कितीहि प्रबल झाला आणि त्यानें कितीहि धूमाकूळ माजविला, तरी “ सैताना मागें सर, तुझ्या ऐश्वर्याची मला जरूरी नाही, ” हा ख्रिस्ताचा उपदेश विसरूं नका. ख्रिस्तानें सर्व ऐश्वर्य टाकून दिलें आणि त्याग व कूस (सूळ) यांचाच आश्रय केला. स्फूर्तीची निशाणी किंवा चिन्ह तें हेंच. ‘ मी कर्ता आहे, मी मोक्ता आहे, ’ ही कल्पना तुमच्या मनांत असेतोपर्यंत स्फूर्ति तुम्हांपासून लांब राहते; पण ही कल्पना सोडतांच ती तुमच्या सन्निध येते, ती तुम्हांला प्राप्त होते, असें समजा.

हिंदूंच्या पुराणांमध्ये तीन असुरांची गोष्ट आहे. हे तीन असुर फार विलक्षण योद्धे, अद्भुत शक्तीचे वीर असत. पुष्कळ राजे मोठमोठी सैन्ये घेऊन त्या तिघांशीं लढण्यास येत; पण पराभव पावून ते परत जात. पुष्कळदां पराजित झाल्यामुळें हे लोक निराश होऊन एका मोठ्या साधूपाशीं गेले, आणि त्या तिघां असुरांचा पराभव कसा करतां येईल असें विचारूं लागले. ते इतके अजिंक्य कसे झाले, याचा प्रथम शोध लाविला पाहिजे, असें साधूनें सांगितलें. शेवटीं महत्प्रयासानें त्यांच्या अजिंक्यतेचें गुह्य त्या साधूनें शोधून काढिलें. तें हें होतें, कीं, आपण कर्ते किंवा मोक्ते आहो, अशी कल्पना त्या तिघांच्या मनाला शिवली नव्हती. जय मिळाला

तरी त्यांचें त्यांनां कांहीं महत्त्व वाटत नव्हतें. आपणांला जय प्राप्त झाला अशी प्रौढि मिरविण्याचें त्यांनां कधीं माहीत नव्हतें. युद्ध चाललें असतांना 'आपण लढत आहों, अशी कल्पना त्यांनां नव्हती. जगांतील शूर पुरुष असेच असतात. खरा श्रोता जसा सर्वस्वी श्रवणांत तल्लीन होऊन जातो, तद्वत् खरा योद्धा युद्धांत गुंग होऊन जातो. 'मी लढत आहे,' हें त्याला भान नसतें. त्याचें शरीर एकाद्या यंत्राप्रमाणें किंवा बाहुल्याप्रमाणें काम करीत असतें, आणि सूत्रधारानें (परमात्म्यानें) हालविल्याप्रमाणें नाचतें.

त्या असुरांच्या अजिंक्यतेचें मर्म समजल्यानंतर त्यांनां जिंकण्याचे उपाय त्या साधूनें लोकांनां सांगितले. "तुम्हीं त्यांनां युद्धाला बोलवा, आणि कांहीं वेळ युद्ध झाल्यावर पलायन करून जात चला; असें कांहीं खेपा झाल्यावर आपण जेते आहोंत ही कल्पना त्यांच्या मनांत येऊं लागेल. आणि तशी कल्पना त्यांच्या मनांत आली; कीं, तुमचें काम फत्ते झालें ह्मणून समजा." असा त्या साधूचा उपदेश होता. लोकांनीं त्या साधूच्या उपदेशाप्रमाणें केलें. कांहीं खेपा त्या असुरांनीं लोकांचा पराभव करून त्यांचा पाठलाग केला, आणि नंतर त्यांनां आपण जेते आहोंत असें वाटूं लागलें. झालें. आपल्या अजिंक्य स्थानावरून 'आम्हीं हें करीत आहों, आम्ही मोठे आहों,' अशा भावनेत—देहरूपी तुरुंगांत ते आले. त्यांच्यामधील परमात्म्याला दूर सारून तेथें अहंकारानें आपलें ठाणें बसविलें. मग त्यांनां जिंकण्यास फारसा त्रास पडला नाहीं.

आतां आपण या गोष्टीचें तात्पर्य पाहूं. परमात्मा सूत्रधार किंवा यंत्री आहे, आणि आम्हीं यंत्रें किंवा बाहुली आहोंत; व त्याच्या—परमात्म्याच्या मर्जीप्रमाणें आम्ही सर्व काम करीत आहों, अशी जेव्हां तुमची भावना असते, तेव्हां 'मी कर्ता, मी भोक्ता' अशा अहंकारापासून तुम्ही अलिप्त असतां, आणि त्या तिघां असुरांप्रमाणें तुम्ही अजिंक्य होतां. पण लोक जेव्हां आमची खुशामत करूं लागतात, जेव्हां चारी बाजूंनीं स्तुतीचा वर्षाव कानांवर येऊं लागतो, तेव्हां आम्ही फुगून जातो. शिवाय 'आम्ही

मोठे आहों, आम्ही जेते आहों, आम्ही शत्रूंचा पराभव केला आणि जय मिळविला,' असें आम्हांला वाटूं लागतें. ही कल्पना आम्हांला आमच्या अजिंक्य स्थानावरून देहभावनेत—देहरूपी तुरंगांत आणून सोडिते, आणि आमचा नाश करिते. वायबळांत सुद्धां असें सांगितलें आहे, कीं, स्त्रिस्त जेव्हां प्रथम पर्वतावरून खालीं आला, तेव्हां तो फार शुद्ध, पवित्र आणि सामर्थ्यवान् होता; पण पुढें तो मित्रमंडळींत मिसळल्यावर आणि त्यांच्याशीं वरेंच संभाषण झाल्यावर, आपली शक्ति कमी झाली आहे असें त्याला वाटूं लागलें आणि तो ह्मणाला “मला कोणीं स्पर्श केला; कारण, माझे सामर्थ्य बाहेर जात आहे—कमी होत आहे, असें मला वाटतें.” स्त्रिस्ताच्या गोष्टीवरूनहि हेंच सिद्ध होतें, कीं, जेव्हां ‘मी कर्ता आहे’ असा अहंकार नसतो, तेव्हां परमात्मा तुमच्यामधून काम करतो, तुम्हांला स्फूर्ति देतो; पण जेव्हां लोकांनीं केलेली अनुकूल टीका, स्तुति किंवा खुशामत तुम्हीं ऐकून घेऊन मान डोलवितां, तेव्हां तत्काल शक्ति कमी होऊं लागते—ती बाहेर निघून जाते. अहंकारपिंजऱ्याच्या बाहेर या, ह्मणजे स्फूर्ति तुम्हांला वरिते—माळ घालिते. पिंजऱ्यांत संपडाल तर नाश हा ठेविलेलाच !

तुमच्यापाशीं एक सुंदर घड्याळ आहे, आणि तें अहोरात्र चांगलें चालतें. तुम्ही त्या घड्याळाजवळ एक भलें मोठें लोहचुंबक आणून ठेविलें, तर काय होईल ? घड्याळामधील पोलादी कमानी चुंबन धर्मयुक्त (Magnetised) होतील, आणि घड्याळ एकदम बंद पडेल. हें घड्याळ पुनः चालावें असें तुम्हांला वाटत असेल, तर तें जमिनीत पुरा—लोहचुंबकापासून दूर ठेवा. असें केलें ह्मणजे कांहीं कालानंतर पुनः तें पूर्ववत् चालूं लागेल. आमच्या प्रपंचांतहि आसक्ति, मोह, कामादि षड्विध इत्यादि बरीच मोठमोठीं लोहचुंबकें आहेत. तीं आम्हांला भंडावून सोडितात, आणि आमचें घड्याळ नीट चालूं देत नाहीत. आम्ही त्या लोहचुंबकांना योग्य अंतरावर ठेवीत नाही, त्यांना जवळ येऊं देऊन आमच्याशीं लगट करूं देतो, ही आमची चूक आहे. तुम्हांला तुमची मूळ शक्ति किंवा स्फूर्ति पाहिजे.

तर तुम्हीं या लोहचुंबकापासून फार दूर—अलिप्त राहिले पाहिजे, आणि आत्मस्वरूपांत—परमात्म्यांत लीन झाले पाहिजे. कांहीं वेळ एकान्तांत घालवा, परमात्म्याचे चिंतन करण्यांत रोज कांहीं ठरीव काळ घालवीत चला, झणजे लोहचुंबकाचे तुमच्यावर झालेले दुष्परिणाम दूर होऊ लागतील, आणि तुमचे मनोरूपि घड्याळ पूर्ववत् बरोबर चालू लागेल. प्रत्येक मनुष्य ईश्वराचा पुत्र (प्रेषित) आहे—कवि आहे, आणि जर तो ईश्वरी नियमांप्रमाणे राहू लागला, परमात्म्याच्या चिंतनांत काळ घालवू लागला, तर स्फूर्ति त्याची दासी होऊन जाईल !

जहाजांनीं फार दिवस समुद्रांत प्रवास केला, झणजे तीं थोडीशीं विघडतात, आणि त्यांची दुरुस्ती करण्याकरितां त्यांनां कांहीं कालपर्यंत गोदींत आणून ठेवावे लागतें. तसेंच संसारांत, मोहांत आणि प्रतिकूल परिस्थितींत राहिल्यानें तुमची घडी विघडून जाते, तुमची अवनति होते. तुमच्या जहाजांप्रमाणे तुमच्या देहांचीहि व्यवस्था तुम्हीं ठेवावी. निदान कांहीं थोडा काल तरी तुमचीं शरीरे गोदींत—परमात्मस्वरूपांत ठेवा. स्फूर्तिदायक ग्रंथ वाचा, स्फूर्तिदात्या सज्जनांच्या समागमांत काळ घालवा, आणि एकान्तवासांतहि रहा. रोज नियमानें ध्यान करीत चला झणजे स्फूर्तिची शक्ति तुझाला प्राप्त होईल. तुम्ही रोज तुमचे शरीर धुऊन निर्मळ ठेवीत नाहीं काय ? तुमचे घर झाडून लोटून तुम्ही स्वच्छ राखीत नाहीं काय ? देह आणि घर यांप्रमाणें मनहि पवित्र आणि निर्मळ ठेवणें अवश्य नाहीं काय ? ऐहिक कामना, आसक्ति, भोगाच्या कल्पना, मी कर्ता आहे वगैरे अहंकारादि प्रकार तुमच्यामध्ये असतील तोपर्यंत तुमच्या उद्धाराची आशा नाही. अहंकाराला सुळावर चढविल्याशिवाय—तो समूळ नाहीसा केल्याशिवाय गत्यंतर नाही !

THE WAY TO THE FULFILMENT OF ALL DESIRES.

सकलकामनापूर्तीचा उपाय.*

[हिंदुस्तानची आधिभौतिक अवनति-ऐहिक ऐश्वर्याची पारख व त्याचा फोलपणा-सुखाचें मर्म-हिंदुस्तानच्या अवनतीचें व अमेरिकेच्या उन्नतीचें कारण-मागा म्हणजे मिळेल पण किंमतहि याची लागेल-स्वतःकरितां जगणें ह्म. मरणें आणि खरें जगणें किंवा जीविताचें साफल्य करून घेणें ह्म. आपल्या जीवितावर पाणी सोडणें-‘मनुष्यानें अन्नावरच राहूं नये’ आणि ‘परमेश्वरा रोजची सीठभाकर आह्वाला दे’ या दोन वाक्यांचा मेळ-प्रभुक्रपासंपादन हेंच प्रार्थनेचें गुह्य-कष्टानें मूल होईल अथवा मनोरथ पूर्ण होतील पण त्रास किंवा कष्ट ही किंमत पडेल-प्रार्थना ह्म. याचना किंवा भिक्षादेहि नव्हे तर ईश्वरेच्छे-प्रमाणें सर्वे कांहीं घडून येत आहे अशी भावना-सर्वस्वार्पण किंवा पूर्ण शरणा-गति हीच खरी प्रार्थना-निरिच्छ व निष्काम बनलें म्हणजे कामना सफल होतात-समसमाला आकर्षून घेते (गुरुवाकर्षणाचा नियम)—मित्राला किंवा वस्तुला आंत येऊं देण्याचा मार्ग (निरिच्छ होऊन) मोकळा करून द्या—स्वतःविषयीं कामना किंवा इच्छा नसणें तसेंच त्या क्षुद्र व स्वार्थी नसणें हें अचाट शक्तीचें आणि प्रभावाचें गुह्य-सूर्याप्रमाणें साक्षी व अनासक्त रहा झणजे सर्वे गोष्टी आपोआप घडून येतात-प्रयत्नवाद व दैववाद यांचा मेळ-इच्छा किंवा कामना या भाविगोष्टींचीं पूर्वचिन्हें-एका वाईचा चेहरा सुरेख पण तिच्या फोटोंत भावि देवीच्या त्रणाची छटा या विषयीं गोष्ट-पत्र लेखनाचें उदाहरण-कामना पत्रलेखनाप्रमाणें-पत्रलेखन आटपल्यावर ह्म. निरिच्छ झाल्यावर मित्र किंवा वस्तु समोर उभ्या राहतात-लक्ष्मीच्या साक्षात्काराविषयीं एका प्रधानाची गोष्ट-निरिच्छ व्हा आणि समर्थ बना—]

उपाय जन्मा विषयाला सुरुवात करण्यापूर्वी हिंदुस्तानच्या आधिभौतिक अवनतीविषयीं दोन शब्द सांगितले पाहिजेत. पूर्वी एकेकाळी हिंदुस्तानांत, सध्यां यूरोपांत आहे त्यापेक्षां अधिक संपत्ति होती, आणि

* ता. १३ दिसेंबर १९०३ रोजी ‘हरमेडिक ब्रदरहुड’ समोर झालें व्याख्यान.

सध्यां अमेरिकेंत आहेत त्याहून अधिक हिरे, जडजवाहीर, रत्ने आणि माणिके होती. हिंदुस्तानने ऐहिक ऐश्वर्याचे दिवस पाहिले आहेत, आणि एकामागून एक अनेक राष्ट्रांनी वेळोवेळां हिंदुस्तानावर स्वाऱ्या केल्या आहेत. ग्रीस, इराण, अफगाणिस्तान इत्यादि राष्ट्रे हिंदुस्तानच्या संपत्तीने श्रीमंत झाली होती. खरोखर पूर्वी हिंदुस्तान क्षणजे सुवर्णभूमि होती.

पण आझांला याबद्दल कांहीं पश्चात्ताप होत नाही. हिंदुस्तान संपत्तिक-दृष्ट्या खालावलेले आहे, याबद्दल आझांला यत्किंचितहि वाईट वाटत नाही. कारण, जगांतील सर्व घडामोडीचें नियमन करणारी एक मोठी शक्ति आहे, आणि तिच्या इच्छेप्रमाणें सर्व कांहीं घडून येतें, हें आझांला माहीत असल्यामुळे, हिंदुस्तानच्या आधिभौतिक अवनतीबद्दल आझांला कांहीं दुःख होत नाही. आमचें ऐहिक ऐश्वर्य नाहीसें झालें आहे, म्हणून आम्ही त्रास करून घेत नाही. ऐहिक ऐश्वर्य, ऐहिक वस्तु यांची हिंदुलोकांनीं पारख केलेली आहे, आणि त्या वस्तु फोल आहेत असें त्यांनीं ठरविलें आहे. अमेरिका व युरोप हीं राष्ट्रे तरुण पोरें आहेत. आणि तीं सध्यां ऐहिक वस्तूंचा अनुभव घेऊन पहात आहेत—याविषयी त्यांचे प्रयोग चाललेले आहेत. हिंदु लोकांनीं हे प्रयोग करून पाहिलेले आहेत; आणि ऐहिक वस्तु फेंसाप्रमाणें कुचकामाच्या आहेत, असें त्यांनीं प्रयोगान्तीं ठरविलें आहे. ऐहिक वस्तूंपासून तुम्हांला केव्हांहि सुख मिळत नाही. सोन्यारुप्याच्या योगानें तुम्हांला सोनेरुपें खरेदी करितां येईल, त्यांच्यापासून तुम्हांला खरें सुख केव्हांहि मिळणार नाही. सुख या ऐहिक वस्तूंहून भिन्न आहे आणि या वस्तूंच्यायोगें तें खरेदी करितां येणार नाही.

सुखाचें मर्म कांहीं निराळेंच आहे. तें अर्थें, कीं, वस्तूंचा तुम्ही जितका पाठलाग करतां, तितक्या त्या तुमच्यापासून दूर पळतात. तुम्ही इच्छेच्या, गरजेच्या पलीकडे गेलां, कीं, वस्तु तुमच्यामागे लागतात, हें मर्म माहीत नसल्यामुळे, आणि परिस्थितीचें निरीक्षण नीट न केल्यामुळे कांहीं शहाणे लोक 'हिंदुस्तानची अवनति कां झाली आहे, हिंदुस्तान संपत्तिकदृष्ट्या इतकें कां खालावलेले आहे,' याविषयी चुकीचीं कारणें

सांगतात. याचें खरें कारण म्हणजे हल्लींचे हिंदुलोक, हिंदुस्तानची अवनति सुरू झाल्यानंतरच्या हिंदुलोकांचे वंशज आहेत, आणि त्यांच्या अंगी व्यावहारिक वेदान्त नाही. वेदान्ताचें माहेरघर, ऐक्याच्या-‘सर्व खल्विदं ब्रह्म’ या कल्पनेचें मूलस्थान, ज्ञानगंगा-आध्यात्मिक ज्ञान, आत्मश्रद्धा, आत्मज्ञान, आत्मविश्वास यांचा उगम असलेल्या हिंदुस्तानांत व्यावहारिक वेदान्ताचा अभाव आहे, आणि हेच त्या देशाच्या अवनतीचें कारण आहे, हें ऐकून तुम्हांला फार आश्चर्य वाटे. राष्ट्रे वर खाली कशी जातात, एका राष्ट्राचा अस्त आणि दुसऱ्या राष्ट्राचा उदय कोणत्या अज्ञात कारणांमुळे होतो, राष्ट्रांची भरतीओहटी कोणत्या चंद्रामुळे होते, इत्यादि विषय फार मोठा आहे. त्याचें विवेचन पुढें केव्हां तरी करता येईल. ‘राम’ आतां येथें आपणांला एवढेंच सांगतो, कीं, ‘रामा’ने हिंदुस्तानचें आणि इतर राष्ट्रांचें सूक्ष्म निरीक्षण केलेलें आहे, आणि त्यावरून त्याचें असें मत झालेलें आहे, कीं, आध्यात्मिक अवनति झाल्या- शिवाय कोणतेंहि राष्ट्र निकृष्ट अवस्थेला पोहोचणार नाही. कदाचित् हे मत हिंदी गृहस्थाला मान्य होणार नाही. कोणी विचारतील, कीं, अमेरिकेची इतकी भरभराट कशी होत आहे, आणि अमेरिकेचें ऐश्वर्य कसे वाढत आहे ? याचें कारण, अमेरिकन लोक लौकिक गोष्टींत वेदान्त नकळत आचरणांत आणीत आहेत. ते, हें कसें करीत आहेत, हें आतां सांगण्याची जरूरी नाही, ‘सत्यमेव जयते’ सत्याचा, सद्गर्तनाचा, शीलाचा उत्कर्ष आणि जय होतो, इतरांचा होत नाही !

इतकी प्रस्तावना पुरे. आतां आपण आजच्या विषयाकडे वळूं.

वायवळांत असें सांगितलें आहे, कीं, ‘मागा, झणजे तुम्हांला मिळेल ठोठावा, झणजे द्वार उघडेल.’ हिंदूंच्या कर्मतत्त्वांतहि असेंच सांगितलें आहे. एकदां फुलझाडाला कळी आली म्हणजे क्रमाक्रमानें तिचा विकास होऊन शेवटीं त्या कळीचें मोठ्या सुंदर फुलांत रूपांतर होतें. त्याप्रमाणें तुमच्या मनांत एकादी इच्छा उत्पन्न झाली, कीं, ती केव्हांना केव्हां तरी सफल होणार. या जगांत जड वस्तूचा अगर शक्तीचा नाश

केव्हांहि होत नाही, असें आधुनिकशास्त्रानें सिद्ध केलें आहे. तेव्हां आमच्या मानसिक शक्तीचा, मनांतील इच्छेचा नाश कसा होणार ? आमच्या सर्व कामना, आशा सफल झाल्याच पाहिजेत, असें कर्मतत्त्व सांगतें. हें तात्त्विक विवेचन बरोबर असेल; पण व्यवहारांत या तत्त्वाची सत्यता नेहमीं पटून येते काय ? नाही. तर मग असें कां होतें ? 'मागा, म्हणजे मिळेल,' या विधानांत सर्व सत्य सांगितलेलें नाही; सत्याचा कांहीं भाग आलेला आहे. पूर्ण सत्याचा बोध साधारण लोकांना बहुतेक होत नाही. मागा म्हणजे मिळेल, पण तुझाला योग्य किंमतहि द्यावी लागेल, फुकट कांहीं मिळणार नाही ! किंमतीविषयीं बायबलांत असें सांगितलें, आहे, कीं, स्वतःकरितां जगणें म्हणजे मरण होय ! खरें जगणें किंवा जीविताचें साफल्य करून घेणें म्हणजे आपल्या जीवितावर पाणी सोडणें होय.* या वचनाचा अर्थ नीट लक्षांत आला काय ? जो कोणी जीविताची इच्छा धरितो, जीविताला चिकटून राहतो, त्याला खरें जीवन मिळत नाही, त्याच्या जीविताचें साफल्य होत नाही. इच्छा करणें, आशा बाळगणें, म्हणजे खरें जीवन गमावणें होय.

* 'मनुष्यानें अन्नावरच राहूं नये,' आणि 'परमेश्वरा रोजची मीठभाकर आम्हांला दे,' अशी परस्परविरोधि वाक्यें बायबलांत आढळतात. या वाक्यांचा मेळ आपण कसा घालणार ? तसेंच, ज्यांनां अन्नपाण्याची केव्हांच ददात नसते असे श्रीमंत लोक आणि राजेरजवाडेहि 'परमेश्वरा, आम्हांला मीठभाकर दे,' अशी प्रार्थना करीत असतात, हें किती चमत्कारिक आणि असंबद्ध दिसतें बरें ! या प्रार्थनेचा शब्दशः अर्थ घेतला तर असंबद्धता दूर होत नाही; आणि अर्थबोध स्पष्ट होत नाही; पण जर सूक्ष्म विचार केला. तर या प्रार्थनेत याचकवृत्ति किंवा भिश्वादेहि नसून,

* He, that would keep his life, will lose it, and he who would save his life, must lose it.

* Man should not live by bread alone, and give us our daily bread.

पूर्ण सन्यस्तवृत्ति किंवा त्यागवृत्ति भरलेली आहे, असें दिसून येईल. “हे परमेश्वरा, या विश्वांतील सर्व ऐश्वर्य तुझें आहे, अखिल संपत्तीचा मालक तू आहेस, माझें असें कांहीं नाही, सर्व कांहीं तुझेंच आहे,” अशी भावना राजानें मनांत आणिली, आणि मला मीठभाकर दे अशी जर त्यानें प्रार्थना केली, तर सर्वसंगपरित्यागाचें श्रेय किंवा फल त्याला मिळेल, आणि ही प्रार्थना किती तरी योग्य आणि अन्वर्थक होईल ! शिवाय ‘मनुष्यानें अन्नावरच सर्वस्वीं राहूं नये,’ या वाक्याचा वरील प्रार्थनेशीं मेळ घालतां येईल.

बायबलांत असेंहि सांगितलें आहे, कीं, स्वर्गाचें राज्य—प्रभुकृपा संपादन करा, म्हणजे सर्व वस्तु तुम्हांला आपोआप प्राप्त होतील. ‘प्रभुकृपा संपादन करा’ हें प्रार्थनेचें गुह्य आहे, आणि याला ख्रिस्तानें बरेच महत्त्व दिलें आहे. दुसऱ्या एका ठिकाणीं असें सांगितलें आहे, कीं ‘तिला कष्टानें मूल होईल, मूल होईल पण किंमत पडेल. कष्ट किंवा त्रास ही किंमत होय. हें वाक्य स्त्रीकडेच न लावतां सर्वत्र लागू केलें पाहिजे. आशा सफल होतील, पण किंमत द्यावी लागेल, किंमत कोणती ? त्रास किंवा कष्ट. सर्व कामनांचा, आशांचा त्याग केल्यामुळे सकृदर्शनी होणारे त्रास किंवा कष्ट हीच किंमत. कामना कोणाच्या सफल होतात, असें तुम्हांला वाटतें ? जो आशेचा दास होतो, कामनांनां चिकटून राहतो, त्याच्या काय ? छे, मुळींच नाही. तर जो आशेचा स्वामी होतो, कामनांची पर्वा करीत नाही, त्याच्याच इच्छा परिपूर्ण होतात.

आमच्या प्रार्थना सफल होतात, असें लोक म्हणतात. प्रार्थना म्हणजे याचना, मिश्कांदेहि, आर्जव असें जर कोणाला वाटत असेल, तर तें चूक आहे. प्रार्थना म्हणजे याचना किंवा मिश्कांदेहि असेल, तर प्रार्थना केव्हांहि सफल होणार नाहीत. तुम्ही याचना करून पहा, तुम्हांला केव्हांहि कांहीं मिळणार नाही. ‘मिश्कांदेहि करा’ म्हणजे तुम्हांला नकारच मिळेल. प्रार्थना—खरी प्रार्थना—याहून उच्च आहे. इच्छेच्या किंवा कामनेच्या पलीकडे जाणें, ईश्वरेच्छेप्रमाणें सर्व कांहीं घडत आहे अशी मनांत भावना

असणें, या स्थितीला प्रार्थना म्हणतात. लोकांना वाटतें, कीं, आपल्या इच्छेप्रमाणें सर्व कांहीं घडत असावें, व यास्तवच ते याचना-प्रार्थना नव्हे-करीत सुटतात. 'माझ्या नव्हे, तर ईश्वरा, तुझ्या इच्छेप्रमाणें सर्व कांहीं घडत आहे,' असें वाटणें, यांतच प्रार्थनेचें सार आहे. कितीहि संकटें येवोत, देहाला कितीहि त्रास व वेदना होवोत, परिस्थिति कितीहि प्रतिकूल असो, खरा भक्त 'राजी है हम उसीमें, जिसमें तेरी रजा है' असेंच म्हणतो. शरणागति, अहंकाराचा त्याग, हीच खरी प्रार्थना 'ईश्वरा, तुझी इच्छा मान्य' यांतच प्रार्थनेचें सार किंवा गुह्य आहे. स्वार्थी इच्छेंत पर्यवसान होणाऱ्या प्रार्थना केव्हांहि सफल होत नाहीत. खऱ्या प्रार्थनेत देह, मन; अहंकार, जग, आत्मा, गणगोत इत्यादि सर्वांची विस्मृति असते. अशा तऱ्हेच्या प्रार्थनेत तुमचा थोडा काल जरी गेला, आणि त्यानंतर तुमच्या मनांत एकादी इच्छा उद्भवली, तर ती सफल झालीच पाहिजे. देह व अहंकार यांची विस्मृति, जगाचीहि विस्मृति सर्व-स्वार्पण, पूर्ण शरणागति हीच खरी प्रार्थना, आणि हीच सफल होते.

आम्ही असे कांहीं लोक पहातो, कीं, ते कांहीं स्तोत्रें म्हणत नाहीत, किंवा इतर लोकांप्रमाणें प्रार्थना करीत नाहीत. तरी पण त्यांच्या कामना सफल होतात. हें कसें होतें, आणि या लोकांत काय विशेष असतें. याचा आपण विचार करूं. अमुक एक वस्तु हवी असें आपणांला वाटूं लागलें, कीं, आम्ही त्या वस्तूसाठीं याचना करूं लागतो. ती कशी मिळेल या विचिंतनेत असतो. आम्ही या दीन याचकवृत्तींत असेपर्यंत ती वस्तु आम्हांला मिळत नाही. एकाद्या श्रीमंतापाशी जावयाचें असेल तर आम्ही नीटनेटका पोषाख करून जातो. ईश्वर तर सर्वांत श्रेष्ठ, सर्वांत उच्च आहे. तो सर्व इच्छा, वासना आणि गरजा यांच्या पलीकडे आहे. त्याच्याकडे जावयाचें असेल, तर त्याला साजेल अशा वेषांत आम्ही त्याच्याकडे गेलें पाहिजे. ह्मणजे तुम्ही ही दीन याचकवृत्ति सोडून देऊन परिपूर्ण झालें पाहिजे, भिकाऱ्यावर कोणी प्रेम करीत नाहीत, जे ते त्यांना टाळतात, आणि धुडकावून देतात. या देशांत भिकाऱ्यांना जागा नाही.

ईश्वराकडे जावयाचें तर त्याला साजेशा दिव्य पोशाखांत—दीन याचक-
वृत्तीचा कामनांचा संपर्क नसलेल्या दिव्य वेषांत—गेळें पाहिजे; आणि
तसे तुम्ही त्याच्याकडे जाल, तरच तुमचें स्वागत होईल.

इच्छा, कामना किंवा गरजा असलेला मनुष्य नेहमी विवंचनेत व
काळजीत असतो, आणि त्यामुळे त्याला सुख होत नाही. इच्छा
सकल झाली किंवा हवी असलेली वस्तु प्राप्त झाली, ह्मणजे सुख होतें.
वस्तुकामना आणि वस्तुप्राप्ति या दोन गोष्टींमध्ये विरोध आहे. पहिलीत
सुख नाही, दुसरीच सुख आहे. तुझाला एकादी वस्तु हवी असली,
ह्मणजे तुम्ही त्या वस्तूच्या मागे धांवत असतां. याचा अर्थ असा, कीं,
ती वस्तु श्रेष्ठ होते, आणि तुम्ही दीन—या वस्तूहून हीन असे होतां.
तुम्ही त्या वस्तूकडे खेंचले जातां, ती वस्तु तुमच्याकडे येत नाही.
अशा स्थितींत कांहीं काळ गेला ह्मणजे तुम्ही कंटाळतां, निराश होतां
आणि त्या वस्तूचा नाद सोडून देतां. त्या वस्तूकडे तुम्ही पाठ
फिरविलीत ह्मणजे पारडें बदलतें. तुम्ही त्या वस्तूपेक्षां श्रेष्ठ होतां आणि
ती वस्तु मग तुमच्याकडे येऊं लागते. अशा तऱ्हेचा अनुभव तुमच्या-
पैकी पुष्कळांनां आला असेल. एकाद्या व्यक्तीवर किंवा वस्तूवर तुमचें
मन जडलें, तिच्याकरितां तुम्ही हपापूं लागला, ह्मणजे तुमचा हेतु
सिद्धीला जात नाही; पण जेव्हां तुम्ही उच्च ध्येय मनांत आणून 'मी-तूं'
हा भाव टाकून त्या व्यक्तीचा अगर वस्तूचा नाद सोडून देतां, तेव्हां
तुमचा हेतु सिद्धीला जातो, आणि तुम्ही इच्छिलेली व्यक्ति अगर वस्तु
तुझाला प्राप्त होते. वस्तुस्थिति किंवा सत्य असें आहे.

हें होतें कसें ? सम समाला आकर्षून घेतें, या तत्त्वाप्रमाणें सूर्य, पृथ्वी
आणि ग्रह हे एकाच जडवस्तूचे केलेले आहेत. त्यांपैकी सूर्य, पृथ्वी व ग्रह
यांनां आकर्षण करितो. पृथ्वी सूर्याला आकर्षू शकत नाही. त्याचप्रमाणें
घनविद्युत् ऋणविद्युतला आकर्षून घेते. पदार्थ भिन्न वस्तूचे नसतात;
पण त्यांमध्ये उच्चनीचभावाचा—दर्जाचा फरक असतो. मोठा पदार्थ लहान
पदार्थाला आकर्षून सोडतो, हा आधुनिक शास्त्राचा नियम सर्वांनां माहीत

आहे. त्याप्रमाणे तुम्हीं जेव्हां एखाद्या वस्तूचा नाद सोडितां आणि निरिच्छ व पूर्ण होतां, तेव्हां तुम्हीं सूर्याप्रमाणे श्रेष्ठ होतां; आणि ती वस्तु पृथ्वीप्रमाणे किंवा ग्रहाप्रमाणे तुमच्याकडे खेचली जाते.

याप्रमाणे इच्छिलेली वस्तु तुम्हांला प्राप्त झाल्यानंतर तुम्हीं कुगून जातां, आणि नंतर त्या वस्तूची महती तुम्हांला वाटू लागते. असें झाले म्हणजे पुनः घोंटाळा होतो. तुम्ही राज्यपदारूढ झालां म्हणजे ज्याप्रमाणे जहागीरदार सरदार तुमच्या भेटीला मुद्दाम येतात, त्याप्रमाणे निरिच्छ-तेच्या आणि पूर्णतेच्या श्रेष्ठ पदावर तुम्ही गेलां, झणजे इच्छा, कामना आणि इतर पदार्थ तुम्हांला शोधीत येतात. पण लोक नेहमी त्या अव-र्णनीय श्रेष्ठ पदावर राहत नाहीत. पदार्थांना सुखून जाऊन ते खाली येतात, आणि चिंत्ता, काळजी, गरजा यांनीं व्रस्त होतात. त्यामुळे ते पदार्थ त्यांना सोडून जातात. याप्रमाणे हे चाललेले असते.

तुमच्या एका उदाहरणाने हे अधिक स्पष्ट करून सांगतां येईल. आगगाडीच्या डब्याच्या दरवाज्यापाशी एक मनुष्य उभा आहे. 'इकडे ये, इकडे ये,' असें झणून तो आपल्या एका मित्राला बोलावितो. मित्र तेथे आल्यावर आपण दरवाज्यांतून निघून मित्राला आंत येण्यास वाट द्यावी, याचें भान, अत्युत्सुकतेमुळे त्याला राहत नाही. तो दरवाज्यांतच बोलत उभा रहातो. यामुळे मित्राचा आंत प्रवेश होत नाही. गाडी तर इतक्यांत निघून जाते, आणि हा आपळा एकटाच राहतो. त्याप्रमाणे हे होतें.

तुम्ही एकाही वस्तु मिळावी अशी इच्छा करतां. ही तुमची इच्छा तीव्र झाली, झणजे इच्छिलेली वस्तु तुमच्याकडे येऊं लागते. पण तुमच्या अत्युत्सुकतेमुळे तुम्ही त्या वस्तूला आंत येऊं देण्याचा मार्ग मोकळा करून देत नाही. प्रथम तुम्ही इच्छा करून—मागणी किंवा याचना करून वस्तूला तुमच्यापाशी आणितां. पण पुढें तिचा प्रवेश होऊं देण्याकरितां तुम्ही दरवाजा सोडून—निरिच्छ होऊन आंत गेलें पाहिजे. वस्तुप्राप्ति, द्वार खुलें करण्यावर (निरिच्छतेवर) अवलंबून आहे.

या जागेची हवा सूर्याच्या उष्णतेमुळे गरम होते व हलकी होऊन वर जाऊ लागते; आणि बाहेरील हवा आंत येऊन मोकळी झालेली जागा भरून काढिते. पहिल्या हवेने आपले ठाणे सोडिले नाही, तर बाहेरच्या हवेला आंत येण्यास मार्ग नाही. त्याप्रमाणे जोपर्यंत तुम्ही इच्छा, वासना, अहंकार इत्यादि प्रकार वाळगिले आहेत, तोपर्यंत तुमच्या वासनेचे विषय तुमच्याकडे येणार नाहीत. सर्व वासना सोडून देऊन निरिच्छ व्हा, ह्मणजे त्या वासना सफल होतात.

असे कांहीं लोक आहेत, कीं, त्यांचे हुकूम सूर्य, चंद्र आणि पंचमहाभूतें पाळितात. त्यांच्या या अचाट शक्तीचें आणि प्रभावाचें गुह्य काय आहे ? तें गुह्य इतकेंच, कीं, त्यांच्या इच्छा किंवा कामना स्वतःविषयी नसतात. त्या क्षुद्र व स्वार्थीहि नसतात. त्यांच्या इच्छा एकाद्या निरिच्छ व निष्काळजी राजाच्या वचनाप्रमाणे असतात. राजा मौजेकरितां हुकूम सोडितो. त्याचे हुकूम पाळले किंवा न पाळले तर त्याबद्दल त्याला कांहीं वाटत नाही. राजाला स्वतःविषयी कांहीं इच्छा नसते, आणि तो स्वतःविषयी कांहीं करित नसून लोकांच्या कल्याणासाठीं झटत असतो. अशा राजाप्रमाणे निरिच्छ असलेल्या लोकांचे हुकूम सूर्य, चंद्र आणि महाभूतें पाळितात. तुम्ही निरिच्छ झालां ह्मणजे तुमच्या इच्छा सफल होतात. हेंच कामनापूर्तीचें गुह्य आहे.

या जगांत सूर्य सर्व कांहीं करित आहे. सूर्य नसता तर हवा थंड आणि स्थिर झाली असती. आणि कोणताहि आवाज आमच्या कानावर आला नसता. सूर्याच्या उष्णतेमुळे आह्मांला प्राणेंद्रियाचा आणि रसनेन्द्रियाचा उपयोग करितां येतो. सर्व पिकें सूर्याच्या उष्णतेमुळे पिकतात. सर्व कांहीं आह्मांला सूर्यापासून विनतकार मिळतें. हें सर्व सूर्याला कसें करतां येतें ? याचें कारण, तो कोणत्याहि गोष्टीमध्ये मिसळत नाही, कशावरहि आसक्ति ठेवीत नाही. तो साक्षी या नात्याने आपल्या वैभवांत असतो, आणि सर्व गोष्टी आपोआप होऊं लागतात. एकादा राजा किंवा बादशहा आला ह्मणजे लोक त्याला आसन देतात, त्याच्या खाण्यापिण्याची,

निजण्याबसण्याची सर्व कांहीं व्यवस्था करितात. राजाला स्वतः होऊन कांहीं करावें लागत नाही. त्याप्रमाणें सूर्याभोंवतीं पृथ्वी आणि इतर ग्रह भ्रमण करितात, आणि आपल्या सर्व बाजू त्याला दाखवितात. सूर्य उगवला ह्मणजे पर्वतावरील बर्फाच्या नद्या वाहूं लागतात, वारा घावूं लागतो, आणि पिकें वाहूं लागतात; जिकडे तिकडे आनंदी आनंद होऊन जातो. हें सर्व सूर्य साक्षी या नात्याने आपल्या वैभवांत असल्यामुळे घडून येतें. म्हणून वेदान्त सांगतो, कीं, संसारांत राहत असतां तुम्हीं जर संसारांतील कोणत्याहि वस्तूवर आसक्ति ठेवणार नाही, कोणत्याहि वस्तूंशीं मिसळणार नाही, सूर्याप्रमाणें साक्षी या नात्याने राहून ईश्वरचितनांत—आत्म-ध्यानांत आपला काळ घालवाल, तर तुम्हीं समर्थ व्हाल, आणि तुमचे हुकूम सर्वजण पाळतील. ज्याप्रमाणें एकादा सुष्टीचा सुंदर देखावा तुमच्या नेत्रांनां यत्किंचित् त्रास न देतां तुमच्या मनांत संथपणें भरतो, त्याप्रमाणें संसारांतील सर्व गोष्टी, सर्व सुखदुःखें, संपत्तिविपत्ति, मानापमान इत्यादिकांचें ओझें किंवा त्रास तुम्हांला विलकूल वाहूं नये. कोणत्याहि गोष्टीनें त्रस्त न होतां, अलिप्त—साक्षी या नात्यानें तुम्हीं संसारांत रहावें. याप्रमाणें तुम्ही राहूं लागलां, कीं, तुम्ही मुनींप्रमाणें श्रेष्ठ व्हाल, आणि निसर्गांतील सर्व देवदेवता तुमच्या आज्ञा शिरसामान्य करतील.

कामनांच्या पलीकडे चला, निरिच्छ व्हा, म्हणजे त्या कामना पूर्ण होतील. येथें कोणी असा आक्षेप घेतील, कीं, तुम्ही म्हणतां हें सर्व ठीक आहे. हा तुमचा कर्मवाद किंवा प्रयत्नवाद झाला. याचा दैववादाशीं तुम्हीं कसा मेळ घालणार ? याचे उत्तर असें आहे, कीं, आमच्या ईच्छा किंवा कामना यद्दळेनें कशा तरी उत्पन्न होणाऱ्या नमुन त्या स्वाभाविक आहेत. निसर्गाच्या नियमांप्रमाणें पुढें घडून येणाऱ्या गोष्टींची त्या पूर्वचिन्हें आहेत. भावी गोष्टी आपल्या छाया तुमच्या मनांत पूर्वीच पाडतात. आणि त्या इच्छारूपानें प्रगट होतात.

अशी एक गोष्ट सांगतात, कीं, एक बाई आपला फोटो काढून घेण्यासाठीं एका उत्तम फोटोग्राफरकडे गेली. फोटोग्राफरनें आपला

क्यामेरा व्यवस्थित लाविला, आणि एक फार नाजूक प्लेट-कांच घालून त्याने तिचा फोटो घेतला. नंतर कांच तपासून पहातां त्या स्त्रीच्या मुखावर देवीच्या त्रणांची छटा दिसून आली. त्याला मोठे आश्चर्य वाटले. बाईचा चेहरा तर दिसतो सुरेख आणि साफ, आणि हे डाग आले कोठून, याचा कांहीं उलगडा होईना. त्याने तिचे बरेच फोटो घेतले, पण प्रत्येक कांचेवर देवीच्या त्रणाची छटा आहेच. शेवटी निराश होऊन त्याने तिला, आणखी कांहीं दिवसांनीं यावे, चांगला फोटो घेऊं, असें सांगून निरोप दिला. ती स्त्री घरी गेली आणि कांहीं तासांनीं तिला देवीचा आजार झाला. हे कसे ? त्या बाईच्या एका बहिणीला देवीचा आजार झालेला होता. तिने आपल्या हाताने लिहिलेले आणि ओठाने चिकटविलेले एक पत्र या बाईला पाठविलेले होते. हिने ते पत्र उघडून वाचले, त्या वेळीं देवीची कांहीं लस हिच्या अंगांत शिरली असावी. साध्या नेत्रांना ही लस दिसण्याजोगी नव्हती. तरी नाजूक द्रव्यांच्या साहाय्याने कंमेच्याने ती दृष्टोत्पत्तीला आणिली. या गोष्टीत प्रत्ययाला आल्याप्रमाणे आमच्या इच्छा किंवा कामना क्षणजे अद्यापि मुखावर (प्रगट) न दिसणाऱ्या भावी गोष्टीचे डाग-मनोरूपी कंमेऱ्यांतील डाग (चिन्हे) होत. या दृष्टीने पाहतां, आमच्या मनांत इच्छा उत्पन्न झाल्या, कीं, त्या पुढे पूर्णत्वाला येणार हे सिद्ध होते. किंवा या इच्छा आमच्या भावी गोष्टींच्या सूचक आहेत, असेंहि क्षणतां येईल.

एका दृष्टीने पाहतां, आमच्या नशिवांतील सर्व गोष्टी, बाह्य परिस्थितीनें मर्यादित असतात. दुसऱ्या दृष्टीनें पाहतां, आमच्या इच्छा अनियंत्रित किंवा स्वतंत्र असतात, आणि त्या पूर्ण होतात असें वाटते. आम्ही क्षणतो, आम्ही स्वतंत्र-मुक्त आहो आणि आमच्या इच्छा सफल होणारच. या रीतीनें प्रयत्नवाद आणि दैववाद यांचा मेळ घालितां येतो. आमच्या इच्छा जर पूर्ण होतात, तर मग इतके दुःख कां होते ? आणि इच्छा-पूर्तीसाठीं आम्हांला किंमत कां द्यावी लागते ? असा कोणी प्रश्न करील. पण तेंहि अवश्य आहे, हे एका उदाहरणाने स्पष्ट करून दाखवितां येईल.

आपल्या मित्राच्या भेटीविषयी फार उत्सुक झालेला एक गृहस्थ त्याला पत्र लिहीत होता. पुष्कळ दिवस तो मित्र त्याला भेटला नव्हता, आणि त्याचे कांहीं वर्तमान त्याला समजले नव्हते. लिहितां लिहितां पत्र बरेच लांबले, आणि तो त्या कामांत इतका मग्न झाला, कीं, त्याला दुसऱ्या कशाचीहि स्मृति राहिली नाही, किंवा आजूबाजूला त्यानें दुकूनहि पाहिलें नाहीं. याप्रमाणें पाऊण तास त्याचे पत्रलेखनाचे काम एकसारखें चालले. शेवटीं पत्र लिहून झाल्यावर आणि त्यावर आपली सही केल्यावर त्यानें आपले डोके वर केले, तो काय चमत्कार सांगावा ! त्याचा प्रिय मित्र त्याच्यासमोर उभा ! एकदम त्यानें उडी मारून आपल्या मित्राला आलिंगन दिलें आणि तो म्हणाला “ आपली स्वारी येथें केव्हां आली ? ” “ मला येथें येऊन अर्धा तास झाला. ” मित्रानें उत्तर दिलें. यावर तो म्हणाला “ तर मग तूं मला तेव्हांच कां कळविलें नाहींस ? ” मित्र म्हणाला “ तूं कामांत पूर्ण गढून गेला होतास, त्यांत व्यत्यय आणणें मला आवडले नाहीं. ” आमचे सर्व असेंच होतें.

तुमच्या इच्छा-कामना या त्या पत्रलेखनाप्रमाणें आहेत. तुम्ही ज्याला पत्र लिहीत आहां, म्हणजे ज्या वस्तूविषयी इच्छा करीत आहां तो मित्र किंवा ती वस्तु तर कर्मतत्त्वाच्या गूढ नियमांप्रमाणें तुमच्यासमोर आहे. मग ती तुम्हांला गोचर कां होत नाहीं ? कां कळत नाहीं ? कारण, तुमचे पत्र लिहिण्याचे-इच्छिण्याचे काम एकसारखें चालले आहे, तुम्हीं पत्र लिहिण्याचे बंद केल्याबरोबर-निरिच्छ झाल्याबरोबर, इच्छित वस्तु तुमच्यासमोर येऊन उभ्या राहतात. किंमत ती याकरितांच द्यावी लागते.

हा विषय प्रतिपादन करणाऱ्या शेंकडों गोष्टी हिंदुधर्मग्रंथांमध्ये आहेत. त्यांपैकी एक येथें सांगतो. एका राजाच्या प्रधानानें लक्ष्मीचा साक्षात्कार व्हावा म्हणून अनेक साधनें व अनुष्ठाने केलीं. साक्षात्कार करून देणाऱ्या मंत्रांचा त्यानें कोटि जप केला, पण सर्व व्यर्थ. लक्ष्मीचें त्याला कांहीं दर्शन झालें नाहीं. अखेरीस तो निराश झाला, आणि मंत्रतंत्रांवरील

त्याचा विश्वास अगदी उडाला. शेवटी संन्यास घेऊन साधु होण्याचें त्यानें ठरविलें. संन्यासदीक्षा घेऊन ज्या वेळीं तो अरण्यांत जावयाला निघाला, तेव्हां लक्ष्मी देवी मूर्तिमंत त्याच्यासमोर उभी राहिली. तेव्हां तो तिला म्हणाला “देवि, आतां तूं येथें कां आली आहेस ? चालती हो. मला तुझी गरज नाही. मी साधु झालों आहे. मला आतां संपत्ति, ऐश्वर्य, भोग इत्यादिकांशीं काय कर्तव्य आहे ? मला जेव्हां तुझी गरज होती, तेव्हां तूं आली नाहीस; आतां मला तुझी इच्छा नाही, अशा स्थितींत तूं माझ्यासमोर आली आहेस !” देवीनें उत्तर दिलें “ माझ्या मार्गांत तूंच आडवा होतास. जोपर्यंत तूं इच्छा करीत होतास, तोपर्यंत तूं द्वैतांत होतास, दीन झाला होतास; आणि दीन याचकाला कांहीं मिळत नाही हें तर स्पष्ट आहे.’ तुम्ही इच्छेच्या, कामनेच्या पलीकडे गेलां, तिला झिडकारून देऊन निरिच्छ झालां, क्षणजे तुझी देव-समर्थ होतां, आणि जयश्री समर्थालाच माळ घालिते.

— — — — —

THE SPIRITUAL POWER THAT WINS.

विजयी आध्यात्मिक शक्ति.

[आपलें खरें स्वरूप पहा-राजयोगाचा अर्थ-वेदान्त स्वतः आचरणांत आणणें हाच वेदान्तप्रसाराचा उत्तम उपाय-नदीच्या प्रवाहांतून वाहून जाणाऱ्या दोघा इसमांची गोष्ट-बाह्य जड वस्तूपेक्षा सूक्ष्म पण तारक तत्वावर अधिक निष्ठा ठेवा-स्वतःला हलवा झणजे जग हालेल-संस्था व सभा यांवर भार न ठेवतां स्वतःवरच अवलंबून रहा आणि आपलें अंतःसामर्थ्य वाढवा-चेतना किंवा सामर्थ्य बाह्य उपायांनीं मिळत नाही-जीवित किंवा वाढ आंतूनच होते-वीज पेरा, तें नीट रुजवा आणि काळजी सोडा-एका साधूच्या पट्टशिष्याची गोष्ट-जगाची सुधारणा-पृथ्वीला हालवून सोडण्याकरितां पृथ्वीबाहेरील स्थिर स्थान आर्किमिडीजला मिळालें नाही-वेदान्ताच्या तत्वाप्रमाणें वागणारा सूर्य व त्याच्या लोकोत्तर सामर्थ्याचें व ऐश्वर्याचें वीज-चिमुकले जुलमी राजे (लहान अर्थकें) यांचें सामर्थ्य-सामर्थ्याचें सर्वे सार आपल्या अंतर्गामीं आहे-ज्ञान, चैतन्य, पावित्र्य व प्रेम यांचे स्वच्छ झरे आपल्या अंतःकरणांत उत्पन्न करा झणजे सर्वे लोक तुझांला शोधीत येतील-आत्मतत्वाचा साक्षात्कार करून घ्या-याचा अभ्यास करा पण कृत्रिम नियम, शिस्त, सक्ति यांपासून दूर रहा-आकर्षणाचें रहस्य-लोहचुंबकाचें (सत्समागमाचें) उदाहरण-ख्रिस्तचरित्र व त्यापासून बोध-‘ख्रिस्ताच्या द्वारे’ मुक्ति या सिद्धान्ताचा वेदांतदृष्ट्या विचार-बागुलबोवाची गोष्ट-या गोष्टीत सांगितल्याप्रमाणें वायबलांतील जुना करार खुळ्या आईप्रमाणें मुलांच्या झणजे अज्ञानी लोकांच्या मनांत पापाचा व नरकाचा बागुलबोवा उत्पन्न करितो आणि नवा करार समंजस बापाप्रमाणें त्या बागुलबोवाचें निरसन करितो-खरीखुरी श्रद्धा तारक आहे-जगाची शैशवावस्था संपून युवावस्था चालू-द्राविडी प्राणायाम सोडून समंजस लोकांप्रमाणें सरळ मार्गानें चला-पवित्र्य भाल्याची गोष्ट-पंथ आणि श्रद्धा यांतील भेद-आपल्या आत्म्यावर श्रद्धा ठेवा, इतर देवतांवर व महात्म्यांवर ठेवूं नका-हिंदी लोक वेदान्त आचरणांत आणीत नाहीत हेंच त्यांच्या अधोगतीचें कारण-एका हुशार मुलाचें घळ्याळ व त्या मुलाची आजी यांची गोष्ट-त्या आजीबाईचें तर्कशास्त्र लढवूं नका-वेदान्ताचें नकळत आचरण हें युरोप, अमेरिका या देशांच्या भरभराटीचें कारण-जगाच्या उन्नतींत मातांचा कार्यभाग-त्रियांचीं उदात्त उदाहरणें-विदुषी व ब्रह्मनिष्ठ मदालसा राणी व तिची शिक्षणपद्धति-पाळण्यातच वेदांताचे बाळकडू-अलकाला उपदेश.]

प्रश्न—दुसरे आझांला जसें पाहतात, तसें आम्ही स्वतःला पाहण्यास कसें शिकावे ?

उत्तर—दुसरे जसें आझांला पाहतात, तसें तुम्ही स्वतःला पाहण्यास शिकण्यापासून कांहीं फायदा नाही ! दुसरे लोक आमचे खरे स्वरूप पहात नाहीत. मातापिता, बंधुभगिनी, शत्रुमित्र, आसइष्ट वगैरे सर्व आम्ही जे कांहीं नाही—आमचे जे खरे स्वरूप नव्हे, तेच आमच्या कार्नीकपाळीं ओरडत असतात. कोणी आझांला पुत्र ह्मणतो, कोणी बंधु ह्मणतो; कोणी मित्र, कोणी शत्रु ह्मणतो. कोणी स्तुति, कोणी निंदा करितो अशा रीतीनें सर्वजण आझांला संकुचित आणि मर्यादित करून सोडतात. या सर्वांनां न जुमानतां जो कोणी आपलें ईश्वरत्व, आपलें आत्म-तत्त्व सदा प्रतिपादन करितो, तो मनुष्य धन्य होय. जो जगाची किंवा अखिल विश्वाची पर्वा न करतां, आपल्या आत्मतत्त्वाचें समर्थन करितो, तो जगाला तुच्छ लेखण्याइतका समर्थ होतो. तुम्ही आत्मतत्त्वाचें समर्थन करूं लागलां, कीं, अखिल विश्वानें तुझांला देव असें मानलेंच पाहिजे.

प्रश्न—राजयोगाचा अर्थ कृपा करून सांगा.

उत्तर—राजयोग ह्मणजे ध्यानाचा, एकाग्रतेचा राजमार्ग. हा शब्दशः अर्थ आहे.

प्रश्न—वेदान्ताचा फैलाव करण्यास कोणता उपाय, कोणती पद्धति उत्तम आहे, हें सांगा.

उत्तर—वेदान्ताचा फैलाव करण्याचा उत्तम उपाय झटला ह्मणजे, वेदान्त स्वतः आचरणांत आणणें, त्याप्रमाणें आपण वागणें हा होय. याहून अन्य मार्ग नाही.

लोकांनां नेहमीं जडवस्तु पाहिजेत, हातांत बरण्याजोग्या कांहीं स्थूल वस्तु पाहिजेत, पण त्या त्यांनां मिळत नाहीत; आणि नेहमीं त्यांची

*तारीख ५ फेब्रुवारी १९०३ इसवी रोजी गोल्डनगेट हॉलमध्ये झालेले व्याख्यान.

निराशा होत आहे, तरी त्यांची इच्छा नाहीशी होत नाही. त्यांना रोकड नाणें, रोख पैसा हवा. नामरूपांचा त्याग करावा, असें त्यांना वाटत नाही.

बाबांनी ! हें तुमचें रोकड नाणें, स्थूल वस्तु इत्यादि सर्व इंद्रियांचा भ्रम आहे, हें लक्ष्यांत ठेवा. अशा पदार्थावर—‘वस्तुस्थिति आणि आक-
डेशास्त्र’—यांवर सर्व भार ठेवणाऱ्या मनुष्याला कधीहि यश येत नाही. सूक्ष्मतत्त्वावर—सत्यावर विश्वास ठेवल्यानेच मनुष्य विजयी होतो. या सूक्ष्म-
तत्त्वाचा आश्रय करा, त्याचा अनुभव घ्या, क्षणजे तुमचे स्थूल पदार्थ, नामरूपे ही तुम्हांला शोधीत येतील.

हें एका उदाहरणानें अधिक स्पष्ट होईल. एकदा दोन मनुष्ये नदीच्या जोरदार प्रवाहांतून वाहून जात होती. त्यांपैकी एकाला एक मोठा ओंडका सांपडला. दुसऱ्याला तीरावरील लोकांनीं टाकलेली एक लहानशी दोरी मिळाली. ओंडका धरलेला मनुष्य प्रवाहाच्या जोरानें वाहून गेला आणि बुडाला. पण दोरी धरलेल्या मनुष्याचे प्राण वांचले. त्याप्र-
माणें नांवलौकिक, वित्त, जमीनजुमला, ऐश्वर्य हें सर्व त्या लांकडाच्या ओंडक्याप्रमाणें मोठें वाटतें, परंतु तें तारक नाही. तारक तत्त्व त्या सूक्ष्म धाग्याप्रमाणें आहे. बाह्य वस्तूपेक्षां या सूक्ष्म तत्त्वावर—सत्यावरच अधिक निष्ठा ठेवा. तुम्हीं या सूक्ष्मतत्त्वाचा—आत्मतत्त्वाचा साक्षात्कार घेतलात, म्हणजे तुम्ही अरण्यांत रहा किंवा दाट वस्तीच्या शहरांत रहा, सर्व जग तुम्हाला अनुकूल होईल.

हें समोरचें मेज हलवावयाचें असल्यास दुरून किंवा मधून हात घालून जोर केल्याने तें हलवावयाचें नाही. परंतु आपल्या जवळच्या मेजाच्या बाजूला किंवा कोपऱ्याला नेट लावला, तर तें सहज ओढतां किंवा हालवितां येतें. हें सर्व जग मेजाप्रमाणें आहे. तुमचा देह हा त्या मेजाचा एक कोन किंवा बिंदु आहे. या बिंदूला—देहाला धरून तुम्हीं त्याला जोरानें हालविलें—उन्नत केलें—तो आत्मा, ईश्वर आहे असें मानिलें, क्षणजे सर्व दुनिया हालून जाईल ! ज्या मानानें आपण

आपल्याला हलवितो, त्या मानाने आपणांला जग हलवितां येतें. मोठमोठ्या संस्था, देवालये आणि मिशन यांवर विश्वास ठेवणें ही मोठी चूक आहे. आणि याने अपयशाशिवाय दुसरे कांहीं आपल्या पदरांत पडत नाही, असें पुढें मागे जगाच्या निदर्शनाला येईल. तसेंच मोठमोठ्या संस्था आणि सभा यांवर भार न ठेवितां, जे कोणी एका-वरच—आपल्या स्वतःवरच अवलंबून राहतात, तेच जगांत मोठी क्रांति करून सोडितात. संस्थेंतील लोक—सभासद वर्गणी गोळा करितात, इमारती बांधितात, कपडेलेखे खरेदी करितात, पण अशा तऱ्हेचा जय—जमवाजमव ह्मणजे कांहीं आध्यात्मिक उन्नति नव्हे !

अरण्यांत कोल्हे मोठमोठ्या संस्था करितात आणि सभा भरवितात. ते एकत्र राहतात, मिळून फिरतात, आणि मिळून ओरडत असतात. तसेंच मेंढ्याहि कळप करून राहतात. पण मेंढ्या आणि कोल्हे आपल्या शत्रूसमोर उभे राहूं शकतात काय ? नाही. सिंह कळप करून राहिले आहेत, एकत्र फिरत आहेत, असें तुम्हीं कधी ऐकिले आहे काय ? गरुड-पक्षी कळप (संस्था) करून राहतात काय ? नाही. लहानसहान पक्षीच मिळून उडतात. सिंह आणि गरुडपक्षी एकटेच राहतात, पण पशूंच्या आणि पक्ष्यांच्या संस्थांनां—कळपांनां पळवून लावण्याचें सामर्थ्य त्यांच्या अंगीं असतें. हत्ती फार बळकट असून ते कळप करून राहतात; पण एकच सिंहाचा छावा त्यांचा धुव्वा उडवितो. याकरितां मोठमोठ्या संस्था आणि सभा यांवर अवलंबून राहूं नका. आपलें अंतःसामर्थ्य वाढविणें हें प्रत्येकाचें कर्तव्यकर्म आहे. तसेंच वेदान्ताचा फैलाव करण्याचा उत्तम मार्ग ह्मणजे तो जनान्ती किंवा एकान्ती आपल्या आचरणांत आणणें हा होय. वेदान्त आचरणांत आणून तर पहा. हवा, सूर्य, चंद्र, तारे, आकाश इत्यादि सर्व तुमच्यापासून घडा घेतील, आणि वेदान्ताचा प्रसार करतील !

खिस्त किंवा शंकराचार्य यांनीं कांहीं सभा अथवा समाज स्थापन केले काय ? छे, ते विचारे एकटेच राहिले. प्रत्येकानें एकटेच आपल्या पायांवर उभें राहिलें पाहिजे, आणि आपल्या अंतर्यात्रीं असलेल्या आत्मतत्वाचा-ईश्वरी तत्वाचा साक्षात्कार घेतला पाहिजे. तुझांला एकदां आत्मसाक्षात्कार झाला-आत्मज्ञान झालें, म्हणणे सूर्याच्या प्रकाशाप्रमाणें तें सर्वत्र पसरूं लागेल.

संपत्ति, बाह्य मदत, याचना इत्यादि गोष्टींच्या साहाय्यानें लोकांनां सुधारण्याचे प्रयत्न शेवटीं फिसकटणार, हें ध्यानांत ठेवा. अंतर्यात्रींच्या सत्य तत्वावरच अवलंबून रहा, आणि बाह्य मदत आपण होऊन तुमच्याकडे येईल, तर मेहेरबानगी म्हणून तिचा स्वीकार करा. बाह्य वस्तूंवर तुम्हीं आपली सर्व भिस्त ठेविलीत, म्हणजे त्या वस्तु तुम्हांला सोडून जातात, असा नियम आहे. याकरितां बाह्य मदतीचें स्तोम माजवूं नका. आपल्या स्वतःवर विश्वास ठेवा; बाह्य आकार, मोठ-मोठ्या पदव्या, किताब यांच्यापासून कोणाचें कांहीं चांगलें झालें नाहीं, कोणाचें खरें हित झालेलें नाहीं. त्याचें पर्यवसान दुःख व त्रास यांतच होतें.

विजेच्या योगानें शवांत देखील थोडीशी चेतना आणितां येईल; शवाचे ओंठ, हातपाय किंवा इतर अवयव हालवितां येतील. पण, हें कांहीं चैतन्य-जीवित नव्हे. त्याप्रमाणें बाह्यमदत, संपत्ति व कपडेलत्ते यांपासून मिळणारी शक्ति, वर्तमानपत्रांतील स्तुति, अनुकूल टीका, शिष्य-भक्तमंडळींनीं दिलेला मान, इत्यादि प्रकार शवाला हालविणारे विजेचे झटके होत. यांच्यापासून दुःखाचें निवारण होत नाहीं आणि खरें चैतन्य मिळत नाहीं, कोणीहि खतंत्र-मुक्त होत नाहीं. कितीहि तुताऱ्या वाजविल्या, तरी देखील जीविताचा लाभ होत नाहीं. जीविताची प्राप्ति किंवा वाढ ही बीजापासून आंतूनच होत असते. बीज दिसतांनां अगदीं क्षुल्लक व लहान दिसतें खरें, पण त्यांतच खरें जीवित

असतें; आणि कांहीं कालानंतर तें प्रगट होतें. आझांला जीवित किंवा चैतन्य पाहिजे, भपका किंवा सोंग नको. 'राम' सांगतो, कीं, बीज पेरा, सत्याचा उपदेश हृदयांत धिंवा. बीज एकदां रुजले, कीं, पुनः काळजी करण्याचें कारण नाही. वेदान्ताचा उपदेश, त्याचा प्रसार करावयाचा असेल तर तुम्ही सत्याचा अनुभव घ्या; क्षणजे बीज पेरल्यासारखें होईल. पुढील वाढीची काळजी करण्याचें कारण नाही. ती मग आपोआप होऊं लागेल.

एका साधूचा एक पट्टशिष्य होता. तो रोज आपल्या गुरूच्या भेटीला येऊन उपदेश श्रवण करीत असे. मध्यंतरी गुरू कांहीं कामानिमित्त बाहेरगांवीं गेला, आणि कांहीं दिवसांनीं परत आपल्या गांवीं आला. त्यानंतर तो शिष्य आपल्या गुरूच्या दर्शनाला कधीहि आला नाही. दुसऱ्या लोकांनीं शिष्याच्या या गैरहजिरीबद्दल गुरूपाशीं तक्रार केली. साधु हंसून क्षणाला “अहो, तुम्ही त्याच्याविरुद्ध तक्रार कां करतां ? त्यानें रोज माझ्याकडे कां यावें ? माझ्या देहावर त्यानें इतकी ममता (आसक्ति) कां ठेवावी ? मी क्षणजे माझा देह नव्हे. माझा देह क्षणजे मी, अशी जर त्याची समजूत असेल, तर याबद्दल त्याला प्रायश्चित्त मिळेल. मी आत्मा आहे, सत्य आहे, सच्चिदानंद आहे, असेंच त्यानें मला मानावें. माझ्या उपदेशावर श्रद्धा ठेवून त्याप्रमाणें त्यानें आचरण ठेविलें, तर तो खरोखर मुक्त व आनंदी होईल.”

साधु पुढें क्षणाला “ उपदेशाचें बीज रोविलें जात आहे, आणि त्याचा परिणाम योग्य होणारच. त्याविषयीं मी कांहीं काळजी करीत नाही. तसेंच, 'राम' तुझांला सांगतो, कीं, तुम्हीं सभा भरविण्याचें काम चालू ठेवा, न ठेवा. 'रामा'चें नांव लक्षांत ठेवा, विसरा किंवा पायाखालीं चिरडा; स्तुति करा, निंदा करा किंवा या देहाची छीः धू करा, 'रामा'ला त्याचें कांहीं नाही ! बीज रोविलें जात आहे. त्याची वाढ-परिणाम होऊं घ्या. जगाविषयीं किंवा जगांत जें जें कांहीं आहे, त्याविषयीं आक्षेप

व्यर्थ त्रास कां करून घ्यावा ? जगाचे सुधारक झणून आम्ही उभे राहिलो, की, तत्काल आम्ही जगाचे दुर्धारक होतो. 'वैद्या, तूं स्वतःला आघात बरा कर.'

वेदान्ताप्रमाणें जग हें ईश्वराशिवाय कांहीं नाही (ईश्वरच आहे). तें पूर्ण आहे, माझा आत्मा आहे, सर्व जग एकच आहे. असें जर आहे, तर एक सुधारणेची दिशा घेऊन तुम्ही मागासलेले लोक आहां, क्षुद्र कामनांमुळे तुम्ही दुःखी आणि त्रस्त आहां, झणून मी यत्न करूं लागलो, तर तुझाला मी विकल केल्यासारखें—माझ्याहून तुम्ही भिन्न आहांत असें मानण्यासारखें होईल. सुधारकांनो, तुम्ही लोकांना पापी, विकल असें समजतां आणि त्यांना शिष्या देतां काय ? तुमच्या मदतीची अपेक्षा करण्याइतकें जगानें अकिंचन कां व्हावें ? कृष्ण, बुद्ध, ख्रिस्त इत्यादि महात्मे आले, आणि त्यांनीं लोकांना सुधारण्याचा, त्यांची उन्नति करण्याचा प्रयत्न केला. पण जगाची सुधारणा न होतां, तें होतें तसेंच आहे. पूर्वीप्रमाणें सध्याहि जगांत दुःख, त्रास आणि संकटें भरलेली आहेत. आज लोक अधिक सुखी आहेत काय ? आगगाड्या, तारायंत्रें, टेलिफोन, मोठमोठी जहाजे इत्यादि तुमच्या आधुनिक शास्त्रांच्या शोधांनीं लोकांना अधिक सुखी केले आहे काय ? एखाद्या अपूर्णाकाचे भाज्य आणि भाजक हे दोन्ही वाढविले असतां तो अपूर्णाक मोठा दिसतो खरा, पण त्याची किंमत कांहींहि न वाढतां, आहे तशीच राहते. जर तुमचें उत्पन्न किंवा मिळकत वाढली, तर तुमच्या आशाहि वाढतात आणि खर्चहि वाढतो. हा प्रकार कुठ्याच्या शेंपटासारखा आहे. तें सरळ घरलें तर सरळ राहतें. पण तें सोडून देतांच पूर्वीप्रमाणें वांकडें होतें. तेव्हां जगाची सुधारणा करण्याचा आव घालणारे किंवा लोकांचे सुधारक झणून मिरविणारे लोक स्वतःच्या डोळ्यांत धूळ घालून घेतात, आणि आत्म-वंचक होतात. झणून तरुणांनीं, लक्ष्यांत ठेवा, की, जगाशीं असा कांहीं व्यवहार सुरू करणें ही मोठी चूक आहे. स्वतःचा गुस्तेमध्य

आपल्या बाहेर टाकू नका. आपल्या ईश्वरत्वाचा अनुभव घ्या, आणि तुम्ही हा साक्षात्कार मिळविल्याबरोबर तुमच्यामधून चैतन्य, सत्ता, शक्ति ही बाहेर पडू लागतील. सत्याचा प्रसार करण्याचा मार्ग हाच.

आर्किमिडीज नांवाचा एक ग्रीक गणितशास्त्रज्ञ असें क्षणत असें, कीं, मला पृथ्वीबाहेर उभें राहण्यास स्थिर जागा आणि एक मला मोठा लांब दांडा मिळेल, तर मी सर्व पृथ्वीला हालवून सोडीन ! पण त्या विचार्याला असें स्थिरस्थान मिळालें नाहीं. बाबांनो, ज्यावर उभें राहून सर्व पृथ्वी हालवितां येईल, असें स्थान क्षणजे आपला आत्माच होय. आणि तो तर सर्व सौंदर्य, सर्व शक्ति, सर्व सत्ता यांचें उगमस्थान आहे, त्याचा तुम्ही साक्षात्कार घ्या. क्षणजे तुम्ही विश्वाचे स्वामी व्हाल, जगाला हालवून सोडाल !

सूर्य वेदान्ताच्या तत्त्वांप्रमाणें वागत असतो. तो सर्व जगाला प्रकाश, उष्णता, चैतन्य देतो. अहंकार किंवा स्वार्थ विलकूल न वाळगतां तो आपलें काम अकर्तृकपणें करीत असतो. आपण आतां येणार आणि अमुक करणार, अशी तो टिमकी वाजवीत नाहीं. किंवा नोटिशी अथवा जाहिराती वांटीत नाहीं. पण तो उदयाचलावर आला, कीं, काय चमत्कार होतो पहा ! सर्व पृथ्वी हळुहळू सचेतन होऊं लागते, निसर्ग जागा होतो, रात्रां गोठलेल्या नद्या सजीव होऊन नाचूंगागडूं लागतात, उपवनांतील गुलाब आणि सरोवरांतील कमलें प्रफुल्लित होतात. मनुष्यांचीं नेत्रकमलेंहि विकसित होतात, आणि त्यांच्या अंगी शक्तीचा व चैतन्याचा संचार होऊं लागतो; रम्य वारे वाहू लागतात, पक्ष्याचें मधुर गायन सुरू होतें, आणि जिकडे तिकडे आनंदीआनंद होऊन जातो. या सर्व उत्साहाचें आणि आनंदाचें कारण काय ? तर सूर्य साक्षी या नात्यानें आपल्या वैभवांत असतो. तो कोणत्याहि वस्तूचीं मिसळत नाहीं आणि कशाचेंहि श्रेय वेऊं पहात नाहीं. तत्त्व हें असें आहे, तुम्ही आपला गुरुत्वमध्य स्वतःमध्येच ठेवा, स्वतःवरच अवलंबून रहा,

आपल्याचकरितां जगा. अंतर्त्यामीं असलेल्या आत्म्याचा अनुभव घ्या, आपण परमेश्वर आहों, विश्वाचा स्वामी-न्याय, सत्ता, सौंदर्य यांचें उगमस्थान आहों, असा साक्षात्कार घ्या. हे आध्यात्मिक प्रयोग करून तरी पहा !

लहान मुलाला-अर्भकाला खुष करण्यासाठीं लोक किती प्रयत्न करतात. आईबाप व इतर नातलग त्या मुलाचे शिष्य किंवा खिजमतगार बनतात. ते मुलाप्रमाणें बोलूं लागतात, नाचतात, वेडींवांकडीं तोंडें करितात, आणि आमचे हे चिमुकले जुलमी राजे त्यांच्या खांद्यावर आरुढ होतात. मूल निर्दोष, निष्पाप आणि पवित्र असतें. त्याला कशाचीहि भीति नसते. तुमचे डिमास्थेनीस किंवा बर्क यांच्या वक्तृत्वापेक्षां त्यांचे फुग-विळेले ओठ अधिक जोरदार आणि अधिकारयुक्त असतात. हा जुलमी राजा अशक्त दिसतो. त्याचे हातपाय लहान असतात. पण त्याला आत्मविश्वास असल्यामुळे सर्व कांहीं त्याच्या इच्छेप्रमाणें घडून येतें. शरीरानें जरी तो दुर्बल असला, तरी आत्मविश्वासानें तो सशक्त असतो. त्या मुलाच्या हितासाठीं आईबाप आपली सर्व मिळकत खर्च करण्यास, पाहिजे तें करण्यास तयार असतात. मूल जगाची, शहाणपणाची पर्वा करीत नाही. तें आपल्या सुखांत मग्न असतें. तें पवित्र-निष्पाप असतें, हेंच त्याच्या सत्तेचें गुह्य आहे. त्याप्रमाणें तुम्ही वेदान्त आचरणांत आणा. आपण ईश्वर आहों, जगाचा स्वामी-विश्वाचा नियंता आहों, असा साक्षात्कार घ्या. मी सत्य आहे, मी ईश्वर आहे, असें तुमच्या रोमरोमांत वाटूंया. असें झालें, झणजे तुझालाहि अनेक शिष्य मिळतील. मुलांनां हि वर्तमानपत्रांत जाहिरात किंवा नोटीस दिल्या-शिवाय अनेक शिष्य मिळतात. जो कोणी अर्भकाकडे सहज पाहतो, तो त्याचा शिष्य बनत नाही काय ?

वेदान्त आचरणांत आणा, झणजे तुमचें भाषण ऐकण्यास हवे तेवढे लोक जमतील. चंद्र उगवल्यावर त्याचें दर्शन घेणारे लोक थोडे-

गोडके नसतात. हिंदुस्तानांत कांहीं ठिकाणीं अमावास्येनंतर द्वितीयेच्या चंद्राचें दर्शन घेण्यास लोक फार उत्सुक असतात. त्या दिवशीं ते घरीं सणावारासारखीं कांहीं गोडगोड पकानें करितात, आतड्यांनां भेटण्यास जातात, सायंकाळीं घराबाहेर येऊन चंद्राचें दर्शन घेतात, आणि अंतर्-यामीं असलेल्या ईश्वराची पूजा करितात.

तुमच्या अंतःकरणांत चंद्रोदय-आत्मोदय होऊंद्या, क्षणजे पुढील कामाची-परिणामाची काळजी करण्याचें कांहीं कारण नाही. मार्ग आणि साधनें तुझाला शोधीत येतील. गुलाबाची कळी उमळली, कीं, भ्रमरांनां काय तोटा ! मध जिकडे आहे, तिकडे मुंग्या धांवणारच ! याकरितां तुमच्या हृदयांत मध उत्पन्न करा, तुमच्या अंतःकरणांतील ज्ञानाची कळी उमळूं द्या, क्षणजे तुझाला कशाचीहि जरूरी राहणार नाही. सर्व कांहीं तुमच्यापार्शी येईल. मुख्य गोष्ट क्षणजे अंतर्यामींच्या ईश्वराचा-आत्म्याचा साक्षात्कार घेणें ही होय. या गोष्टीपासून तुम्हीं ढळलां, क्षणजे प्रत्येक वस्तु तुझाला सोडून जाईल. पण, तुम्ही आत्मसाक्षात्कारांत चांगले गढून गेलां, वेदान्त आचरणांत आणिला, तर हें जग कुठ्या-प्रमाणें तुमच्यामागे धांवत येईल. जगाच्या मागे तुम्ही धावूं नका. शक्तीचें-सामर्थ्याचें सर्व सार बाहेर कोठें नसून तुमच्यांतच आहे.

कॅलिफोर्निया प्रांतांतील 'शास्ता' सन्याचें पाणी फार उत्तम आहे. प्रत्येक जण तेथें जाऊं इच्छितो. तेथें प्रेक्षक कसे येतील, जाहिरनामे किंवा नोटिशी काढून लोकांनां माहिती द्यावी काय, इत्यादि काळजी 'शास्ता' सन्यानें वाळगण्याचें कांहीं कारण नाही. लोकांनीं आपण होऊन तो शरा शोधून काढला पाहिजे, आणि ते तसें करितात.

त्याप्रमाणें तुमच्या हृदयांतून ज्ञान, चैतन्य, पावित्र्य आणि प्रेम यांचे स्वच्छ शरे वाहूं लागले, क्षणजे तुमच्या अंतःकरणांत 'शास्ता' शरा असल्याप्रमाणें झालें. मग प्रेक्षक आणि लोक तुझाला शोधीत येतील. नियम असा आहे. स्वच्छ शरे आपल्या अंतःकरणांत उत्पन्न करणें हीच

महत्वाची गोष्ट आहे. तुम्ही एका गांवीं राहतां किंवा गांवोगांव फिरत असतां, यांत कांहीं विशेष नाही. तुम्हीं कोठेंहि असा; जर तुमच्यामध्ये सत्य आहे, परमार्थ भरलेला आहे, तर लोक तुहांला हुडकून काढतील. बाह्य वर्तनावर कांहीं अवलंबून नाही. अंतःकरणांत स्वच्छ झरे उत्पन्न करणें ह्मणजे ईश्वराला-आत्म्याला आपल्या आंत यथेच्छ वावरुं देणें होय.

आपला जन्म केव्हां झाला, हें कॅटला माहीत नव्हतें, असें सांगतात. पण सर्व जग कॅटला ओळखितें. एकाच स्थळीं राहिल्यानें यश मिळतें, असें कांहीं नाही. तुम्ही आध्यात्मिक शक्ति मिळवा, आणि कोठेंहि कोचावर पडा. तेथें येऊन, लोकांनीं तुमच्यापासून सत्याचा धडा घेतला नाही, तर विचारा.

न्यायाधीश कोर्टांत येऊन आपल्या स्थानावर आरूढ होतांच, पक्षकार, कारकून, वकील, साक्षीदार इत्यादि सर्व लोक आपोआप तेथें येतात. न्यायाधीशाला त्यांना बोलावणें पाठविण्याची जरूरी नाही. त्याला खोल्या झाडणें, साफ करणें, बैठक घालणें इत्यादि गोष्टी कधीं कराव्या लागत नाहीत. हीं सर्व कामें दुसरे लोक करितात.

‘राम’ सांगतो, कीं, प्रभूचें राज्य (परमार्थ) आपल्या हस्तगत करा-अंतर्त्यामीं असलेल्या ईश्वराला आपलासा करा. हे मानवानो-नव्हे, हे ईश्वरानो ! तुम्ही राजे आहां, देव आहां, तेव्हां तशा तोऱ्यांत-ऐटींत तुम्ही चाला. तुमचे व्यवहार, पोषाख, आगगाडीचें भाडें, मालमत्ता, घरदार इत्यादि गोष्टीविषयीं काळजी करूं नका. हें सर्व बाह्य जगाचें, क्षुद्र देवतांचें काम आहे. तुम्ही पुढें व्हा, आपल्या ईश्वरी तत्त्वाचा-आत्मतत्त्वाचा साक्षात्कार घ्या. सूर्याचा सूर्य-सूर्य, चंद्र, तारे इत्यादिकांचा स्वामी आपण आहों असें जाणा, ह्मणजे देवदूत तुमची चाकरी करितील; जग तुमच्यामागें येईल. कायदा असा आहे, सत्य असें आहे, आणि यशाचें मर्म हेंच आहे. कृत्रिम नियम, ‘सर्वशक्तिमान्’

डॉलर (पैसा), नातलग, मित्र, नोकरचाकर इत्यादि गोष्टींवर यश अवलंबून आहे, असें लोक चुकीनें समजतात, आणि आपला नाश करून घेतात. अशा चुकीच्या समजूतीनें केलेले प्रयत्न बुलबुल पक्ष्याला बळजबरीनें गावयाला लावण्याच्या प्रयत्नासारखे आहेत. बुलबुल पक्ष्याला हिमालयाच्या एखाद्या उच्च सुरुच्या वृक्षावर दसूद्या, क्षणजे सुखर आपोआप ऐकूं येतील. त्याप्रमाणे जेव्हां तुम्हीं अनुभवाच्या-साक्षात्काराच्या उच्च शिखरावर आपलें ठाणें मांडतां, ईश्वरी तत्वांत गढून जातां, तेव्हां तुमच्यामधून सत्कृत्यें, उदात्त जीवन, पवित्र आचरण हीं आपोआप प्रगट होऊं लागतील.

कृत्रिम नियम घालून आणि शिस्त लावून देऊन मोठीं मनुष्यें पैदा करावीं, आणि त्यांच्यावर आपला हुकूम चालवून लोकांचे आपण परीक्षक व्हावें, असें सुधारकांनां वाटतें. हे अस्वाभाविक आणि अशक्य आहे. कांहीं लोक क्षणतात, याला अभ्यास पाहिजे. पण 'राम' विचारतो, अभ्यास कोठून सुरू करणार ? बुलबुल पक्ष्याचा गळा घरून आणि 'हे पक्षा, खालीं ये आणि गा,' असें सांगून त्याचें मधुर गाणें ऐकावयास मिळणार नाहीं. बुलबुल पक्षाला जेव्हां मुक्त करावें-मोकळा सोडावें, तेव्हांच तो सुंदर गाणें गाऊं लागेल, एरवीं नाहीं. त्याप्रमाणे तुम्ही जेव्हां मुक्त असतां ईशचित्तनांत किंवा आत्मध्यानांत मग्न असतां, तेव्हां तुमच्या हातून उदार आचरण, मर्दुमकीचीं कृत्यें होतील.

येथें एक लोखंडाचा तुकडा आहे असें समजा. त्या तुकड्यापाशीं दुसरे लोखंडाचे लहानसहान तुकडे ठेविले, तर त्यांनां आकर्षून घेण्याची शक्ति पहिल्या तुकड्यांत आहे काय ? नाहीं. पण जर तुम्हीं एक चांगला लोहचुंबक पहिल्या तुकड्याला लागून ठेविलात, तर तो तुकडा चुंबन-धर्मविशिष्ट होतो, लोहचुंबक होतो आणि इतर लहानसहान तुकड्यांनां आकर्षितो. पण जर तुम्ही पहिल्या तुकड्याला लोहचुंबकापासून दूर केले, तर त्यांतील चुंबनधर्म नाहींसा होतो, व तो दुसऱ्या तुकड्यांनां आकर्षू

शकत नाही. जोपर्यंत पहिल्या तुकड्याचा लोहचुंबकाशी संबंध असतो, तोपर्यंत तोहि लोहचुंबक होतो. त्याचा तो संबंध तुटला, क्षणजे त्याची आकर्षणशक्ति नाहीशी होते. ख्रिस्ताची स्थिति पहिली तीस वर्षे त्या लोखंडाच्या पहिल्या तुकड्याप्रमाणे होती. तो एका अप्रसिद्ध सुताराचा मुलगा होता. त्याच्या आईबापांची किंवा त्याची कोणाला विशेष माहिती नव्हती. पण पुढे त्याने लोहचुंबकाशी—आत्म्याशी, परमात्म्याशी—आपला संबंध जोडला. यामुळे त्याच्या अंगी विलक्षण शक्ति आली. कांहीं लोक त्याचे शिष्य झाले, आणि बरेचजण त्याला मान देऊ लागले. शेवटी कांहीं कालापर्यंत ख्रिस्ताचा लोहचुंबकाशी असलेला संबंध तुटला असावा असे दिसते. कारण, त्या वेळी कांहीं शिष्यांनी त्याला दगा दिला, इतर शिष्य त्याला सोडून गेले. पूर्वी ज्या लोकांनी त्याला मान दिला होता, ते त्याच्याकडे पाहीनातसे झाले, आणि त्याला सुळावर चढविण्यांत आले. त्याच वेळी 'हे पित्या, मला तू कां सोडिलेस, माझा त्याग कां केलास?' असे उद्गार ख्रिस्ताने काढिलेले आहेत. या उद्गारांवरून संबंध तुटला होता असे दिसते. पण पुढे लागलीच त्याने तो संबंध जोडून घेतला. त्याला जेव्हां कुसावर चढविले, तेव्हां तो मृत्यु पावला नाही. तीन दिवस योग्याप्रमाणे तो समाधीत होता, आणि नंतर तेथून तो काश्मीरास राहण्यास गेला असावा, 'राम' काश्मीरास गेला होता, तेव्हां त्याला ख्रिस्ताच्या काश्मीरनिवासाविषयीचा कांहीं पुरावा—बऱ्याच खुणा सांपडल्या. काश्मीरांतील कांहीं शहरांना जेरुसेलम प्रांतांतील शहरांची नावे आहेत; काश्मीरांत त्या वेळेपासून सुरू झालेले कांहीं ख्रिश्चन पंथ आहेत. हजार दोन हजार वर्षांपूर्वीचें एक थडगें आहे. त्याला इसाचें (हिंदी भाषेत येशू ख्रिस्ताला 'इसा' असें म्हणतात) थडगें म्हणतात. तेथे कांहीं लोक जखमेवर लावण्यास एक अंजन तयार करितात, त्याला 'इसांजन—ख्रिस्तांजन' असें म्हणतात. याच अंजनाने ख्रिस्ताने कुसावर झालेल्या आपल्या जखमा बऱ्या करून घेतल्या होत्या. असे अंजन

तयार करणारे लोक सांगतात, आणि या अंजनाने जखमा तावडतोव भरून येतात.

या खिस्तचरित्रापासून आम्ही काय बोध घ्यावा ? जोंपर्यंत आमचा लोहचुंबकाशी—आत्म्याशी—परमात्म्याशी संबंध असतो, तोपर्यंत आमच्या अंगी खिस्ताप्रमाणे शक्ति व सामर्थ्य असते, आणि आमचा तो संबंध तुटला क्षणजे ते सामर्थ्य नाहीसे होते. खिस्ताचा हा संबंध कसा तुटला हे विचार करण्यासारखे आणि बोधप्रद आहे. त्याला अनेक बाह्य गोष्टी कारण झाल्या. तो लोकांशी—सर्व तऱ्हांच्या लोकांशी बराच मिसळला, त्यामुळे परमार्थाचे साधन किंवा अभ्यास चालू ठेवण्यास त्याला अवसर मिळाला नाही. आपले सामर्थ्य कमी होत चालले आहे, असे खिस्तालाहि वाटले, आणि तो आपल्या शिष्याला क्षणाला, की, “मला कोणी स्पर्श केला ! माझी शक्ति जात चालली आहे.” परमार्थसाधन सोडल्याने किंवा लोकांत फार मिसळल्याने शक्तीचा नाश होतो. खिस्ताच्या या चुकीपासून आम्ही चांगला बोध घ्यावा. कारण खिस्ताचे किंवा दुसऱ्याचे चरित्र योग्य रीतीने समजावून घेतले असता त्यापासून आमचा फायदा होतो.

वरील विवेचनावरून हे सिद्ध होते, की, खरी शक्ति लोहचुंबकाशी—परमात्म्याशी संबंध ठेविल्याने मिळते. पण पुष्कळ लोक शक्तीचे कारण दुसरे कांही तरी आहे, असे चुकीने समजतात. अर्भकामध्ये जे कांही सामर्थ्य दिसते, ते त्याच्या आत्म्याचे—परमात्म्याचेच असते. पण लोक या गोष्टीकडे लक्ष्य न देतां देहालाच सर्व महत्त्व देतात, आणि त्यामुळे आपले व मुलांचे नुकसान करून घेतात.

वेदान्त हिंदुस्तानापुरताच आहे असे समजू नका. तो जसा हिंदु लोकांकरिता आहे, तसाच ख्रिश्चन लोकांसाठीहि आहे. ‘खिस्ताच्या द्वारे शक्ति मिळते,’ या सिद्धांताचा वेदान्ताच्या दृष्टीने विचार करू.

एकदां एका खुळ्या आईने, खोलीत बागुलबोवा आहे असे आपल्या मुलाला सांगितले. मुलाला ते खरे वाटले. संध्याकाळी बापाने खोलीत

जाऊन कांहीं जिन्नस आण, असें त्या मुलाला सांगितलें. “बाबा, खोलींत बागुलबोवा आहे, मी तेथें जात नाही,” असें मुलगा घाबरून झणाला. “तेथें बागुलबोवा नाही, कांहीं नाही. तूं खोलींत जाऊन जिन्नस आण,” असें बापानें कितीहि सांगितलें, तरी तो मुलगा खोलींत जाण्यास धजेना. बाप शहाणा होता. त्यानें मुलाच्या डोक्यांतून बागुलबोवाला हांकलण्याची एक युक्ति काढिली. एका चाकराला त्यानें सामील करून घेतलें आणि एका उशीला नाक, तोंड, कान इत्यादि अवयव लावून त्या उशीसहित त्याला खोलींत पाठविलें. कांहीं वेळानें खिडकीच्या एका भोकांत उशीचा एक काळा भाग बाहेर दिसूं लागला. तेव्हां बाप मुलाला झणाला “हें काय असेल बरें ? हा त्या बागुलबोवाचा कान तर नाही ना ?” मुलगा झणाला “होय, तो त्याचा कानच; मी सांगितलें नाही, त्या खोलींत बागुलबोवा आहे झणून ?” बाप झणाला “होय, तुझें झणणें बरोबर आहे; पण, हें पहा, तूं शूर व धीट मुलगा आहेस; माझी काठी आण, आम्ही त्या राक्षसाचा समाचार घेऊं.” मुलानें काठी आणि बागुलबोवाच्या कानावर एक तडाका दिला. आंतून रडणें सुरू झालें. कांहीं वेळानें खोलीच्या दरवाज्याच्या फटींत बागुलबोवाचे दोन कान दिसूं लागले. “मुला, सोडूं नको, पाहतोस काय, काठी चालूंदे,” असें बापानें प्रोत्साहन देतांच मुलानें एकसारखें मारण्याचें काम सुरू केलें, तों आंतून किंकाळ्या ऐकूं येऊं लागल्या. “पहा, राक्षस कसा जेरीला आला !” असें बापानें झणतांच मुलाच्या अंगी अधिक हुरूप येऊन त्यानें एकसारखा मारण्याचा सपाटा चालविला. शेवटीं किंकाळ्या बंद झाल्या आणि राक्षस धपकन् खाली पडला. तेव्हां दरवाजा उघडून उशी दाखवून बापानें मुलाला म्हटलें “पहा, तूं बागुलबोवाला इतकें वेदम मारिलें आहेस, की, तो उशीचें रूप धारण करून मृत होऊन पडला आहे !” मुलाला हें सर्व खरें वाटलें, आणि त्याची सर्व भीति नाहीशी झाली. बापानें मागितलेला जिन्नस नंतर त्यानें खोलींतून स्वतः आणून दिला.

लहान मुलांची भीति घालविण्याकरिता किंवा त्यांना ताळ्यावर आण-
व्याकरिता हा योग्य उपाय असेल. पण कोणीहि समंजस बाप प्रौढ
मुलांकरिता असा उपाय योजणार नाही. उशीला प्रहार केल्याने
बागुलबोवा नाहीसा झाला नाही. बागुलबोवा मुळीच खोलीत नव्हता.
तो तेथे आहे, असे त्या मुलाच्या डोक्यांत भरलेले होते, असे त्याच्या
मनाने घेतले होते आणि ही त्याची कल्पना बापाला काढून टाकावी
लागली. प्रौढ मुलांची कल्पना निराळ्या रीतीने काढून टाकिली पाहिजे.

बायबलमध्ये जुना करार (Old Testament) आणि नवा करार
(New Testament) असे दोन भाग आहेत. जुन्या करारांत
पहिला मानव 'आदम' हा मोहाला कसा बळी पडला, निषिद्ध वृक्षाचे
फळ त्याने कसे खाल्ले, त्या योगाने पाप व मरण या जगांत कसे
आणिले, आणि त्याचे वंशज (सर्व मानवजात) पापी, दुःखी आणि
मर्त्य कसे झाले, इत्यादि कथा आहेत. थोडक्यांत सांगावयाचे ह्मणजे,
जुना करार, वरील गोष्टींतील खुळ्या आईप्रमाणे पापाचा आणि
नरकाचा बागुलबोवा, लहान मुलांच्या-अज्ञानी लोकांच्या मनांत
उत्पन्न करितो, आणि नवा करार त्या समंजस बापाप्रमाणे उशीवर
प्रहार करून—बातिस्म्याच्यायोगे त्या बागुलबोवाचे निरसन करून
पहातो. तुझाला पापापासून मुक्त व्हावयाचे असेल, नरकयातना
चुकवावयाच्या असतील, तर तुम्ही येशूच्या कळपांत शिरा, बातिस्मा घ्या,
चर्चमध्ये दाखल व्हा, रोज प्रार्थना ह्मणा, पाद्र्यांना दक्षिणा द्या,
खिस्तावर विश्वास ठेवा; तुम्ही असे केले ह्मणजे तुझाला मुक्ति मिळेल,
तुमचे नांव प्रभूच्या जीवनबुकांत नोंदले जाईल, असे नव्या करारांत
सांगितले आहे. 'राम' सांगतो, की, बातिस्मा घेऊन नव्या करारांत
सांगितल्याप्रमाणे सर्व विधि आचरून जर कोणाला, आपण तरलो आहो
अशी खरीखुरी श्रद्धा उत्पन्न होत असेल, तर तो खरोखरीच तरतो—मुक्त होतो.
उशीवर प्रहार करण्यामुळे त्या मुलाच्या मनांतील बागुलबोवाविषयीची
भीति समूळ नाहीशी झाली नाही काय ? त्यासारखा हा प्रकार होतो.

नास्तिकवाद्याप्रमाणें आणि अज्ञेयवाद्याप्रमाणें ख्रिश्चन लोकांच्या या श्रद्धेची तर उडविणें 'रामा'ला पसंत नाही. जर तुमच्या श्रद्धेनें तुमच्या अंगी मानसिक धैर्य येतें, आम्ही तरलों आहों अशी तुमची भावना दृढ होतें, तर तुम्ही खरोखरच तरतां-मुक्त होतां; पण येथें हेहि नमूद करतो, कीं, जग आज त्या मुलाप्रमाणें शैशवावस्थेंत नाही. तें सध्यां युवावस्थेंत आहे. तुमच्या अनुशासनानें (जुन्या धर्मविधीनें) मागें लाखों लोक तरले असतील; पण आम्ही क्षुद्र कृमिकीटक नाही, पापी नाही, तर शुद्ध, अपापविद्ध, पवित्र असे आहों,—ईश्वर आहों—परमात्मा आहों ! अशा तऱ्हेच्या वेदान्तांत सांगितलेल्या भावनेच्या अभ्यासानें पापाच्या आणि नरकाच्या बागुलबोवाचें समूळ उच्चाटण करण्याची वेळ आतां आलेली आहे. या भावनेचें श्रवण करा, मनन करा, ध्यान करा. 'आत्मा वाऽरे श्रोतव्यो मन्तव्यो निदिध्यासितव्यः' अनेक तऱ्हेचा द्राविडी प्राणायाम व्यर्थ कां करतां ?

वेदान्त सांगतो, कीं, वरील गोष्टींतील खुळ्या मुलाप्रमाणें-अज्ञानी लोकांप्रमाणें वागूं नका; प्रौढ मुलांप्रमाणें किंवा समंजस लोकांप्रमाणें वागा. आपण देह नाही, बद्ध नाही, तर आपण मुक्त आहों, असें तुझाला वाटेल, तर खरोखरच तुम्ही मुक्त होतां, जगाचे तारक होतां. सर्व विधि, सर्व संस्कार आचरल्यानंतर 'मी मुक्त झालों, मी तरलों,' अशी तुमची भावना असावी लागते, नाही काय ? पहा, ख्रिस्तिधर्मांत सुद्धां वेदान्त व्यापून राहिला आहे, आणि वेदान्तांत सांगितलेली अभ्यासाची रीत-साधनपद्धति किती तरी उत्कृष्ट आहे ! उशीला प्रहार करीत बसण्यांत आपला वेळ दवडूं नका, आणि बाह्यविधि, नामरूपें यांनां फाजील महत्त्व देऊं नका.

जेरुसलेम शहर मुसलमानांकडून घेण्याकरितां ख्रिस्ती लोकांनीं ज्या ज्या स्वाऱ्या केल्या, त्या सर्वांनां क्रुसेड्स (Crusades) असें नांव आहे. या धर्मयुद्धांतील एका स्वारीत, एकदां ख्रिस्ती लोकांचा

चांगला पराभव झाला, त्यामुळे ते सर्व नाउमेद झाले. ख्रिस्ती सैन्यांत एक धर्मवेडा शिपाई होता. नांव मिळविण्याची संधि हीच आहे, असे जाणून त्याने त्या वेळी एक युक्ति योजिली. येशूख्रिस्ताच्या देहस्पर्शाने पवित्र झालेला एक भाला अमुक ठिकाणी पुरलेला आहे, तो जर मिळाला, तर ख्रिस्ती लोकांना खचित यश येईल, असे एका देवदूताने माझ्या स्वप्नांत येऊन सांगितले, अशी त्याने कंडी उठविली. हां हां क्षणतां ती सर्व सैन्यभर पसरली. लोकांचा या दृष्टांतावर विश्वास बसला, आणि त्या पवित्र भाल्याच्या शोधार्थ ते अनेक जागा पाहूं लागले. पुष्कळ ठिकाणी खणून पाहिले तरी त्यांना तो भाला कांहीं मिळाला नाही. शेवटी ते निराश होत चालले. इतक्यांत त्या धर्मवेड्या शिपायाने एक जागा दाखविली. तेथे खणून पहातात, तो, त्या ठिकाणी मातीने गंजलेला असा एक जुना भाला सांपडला. सर्व लोकांना मोठा आनंद झाला, आणि त्यांच्या अंगी उत्साहाचे नवीन वारें शिरले. पुनः त्यांनी शत्रूंवर हल्ला केला, आणि त्यांना त्यांत यश आले. नंतर हे लोक यूरोपांत परत आले. त्या पवित्र भाल्यामुळे यश आले, अशी सर्वांची समजूत होती. कांहीं दिवसांनी तो धर्मवेडा शिपाई आजारी पडला आणि मरणोन्मुख झाला. त्या वेळी त्याने भाल्याविषयीची खरी हकीगत पायाजवळ कवूल केली. भाल्याविषयीचा दृष्टांत खोटा आहे, तो भाला आपल्या पणज्याचा, चुट्टाला जातेवेळी आपण तो बरोबर नेला होता, आणि एका खळग्यांत फेंकून दिला होता; नांव मिळविण्याकरितां ही दृष्टांताची दूळ आपण उठविली होती, असे त्याने सांगितले. इतिहासकारांनी हा कबुलीजबाब ऐकिला, आणि भाल्यांत कांहीं गुण नसून लोकांत असलेल्या उत्साहामुळे व श्रद्धेमुळे त्यांना जय मिळाला, असे त्यांनी जगजाहीर केले. त्याप्रमाणे वेदान्त जाहीर करतो, कीं, ख्रिस्ती, मुसलमान, वैष्णव, आणि जगांतील इतर धर्मांतील लोकहो ! ख्रिस्त, मईमद, बुद्ध, कृष्ण किंवा दुसरा कोणी महात्मा यांच्या नांवाने आक्षीं तरलो जात आहो असे जर तुझाला वाटत असेल, तर ख्रिस्त, बुद्ध, कृष्ण किंवा दुसऱ्या कोणाहि महात्म्यांत तसा

खरा गुण-तारकशक्ति नाही, हें पक्कें समजा. खरी तारकशक्ति तुमच्या-मध्येच-तुमच्या आत्म्यामध्येच आहे ! पंथ आणि श्रद्धा यांतील भेद लक्षांत ठेवा. भाल्याची गोष्ट हा एक विशिष्ट पंथ किंवा मत. पण त्या लोकांतील उत्साह, कार्यशक्ति ही त्यांची श्रद्धा. विशिष्ट पंथ-मत नव्हे तर खरीखुरी जिवंत श्रद्धा तारक आहे.

जर या खऱ्याखऱ्या श्र मुळें, खिस्ती लोकांनां युद्धांत यश आलें, तर ही जीवंत श्रद्धा तुम्ही 'माझ्या प्रिय'-तुमच्या आत्म्याकडे कां लावीत नाहीं ? असें 'राम' तुझाला विचारतो. खिस्त, बुद्ध, कृष्ण इत्यादि महात्म्यांवर तुम्हीं तुमची जोरदार किंवा मिळमिळीत श्रद्धा कां ठेवितां ? तुमच्या अंतर्गामीं असलेल्या ईश्वरावर-आत्म्यावर ती कां ठेवीत नाहीं ? आपल्या आत्म्यावर श्रद्धा ठेवणें हें किती सोपें आणि स्वाभाविक आहे !

"तुमचा वेदान्त जर असा आहे, इतका चांगला आहे, त्याचा उगम हिंदुस्तानांत झाला आहे, तर हिंदुस्तान इतकें खालावलेलें कां आहे ?" असा प्रश्न 'रामाला विचारण्यांत येतो. लोक वेदान्त आचरणांत आणीत नाहीत, हेंच त्यांच्या अवनतीचें कारण आहे. अमेरिकन लोक हिंदु लोकांपेक्षां वेदान्त अधिक आचरणांत आणितात, आणि त्यामुळें त्यांची एकसारखी भरभराट होत आहे. हिंदुस्तानची अवनति वेदान्ता-मुळें झाली असें क्षणव्याचा जगाला हक्क नाही, हें पुढील गोष्टीवरून चांगलें सिद्ध होईल.

हिंदुस्तानांत एका खेडेगांवांतील एक मुलगा फार हुषार निघाला. तो एकसारख्या परीक्षा पास होत गेला, आणि एका मोठ्या शहरां जाऊन कॉलेजांत अभ्यास करूं लागला. उन्हाळ्याच्या सुटीत घरीं येतांना त्यानें एक घड्याळ आपल्याबरोबर आणिलें. त्याची घरची मंडळी फार जुन्या पद्धतीची आणि भोळसर होती. त्यांनां घड्याळ क्षणजे काय, किंवा त्याचा उपयोग काय, हें कांहीं माहीत नव्हतें. घरांतील मंडळीला-विशेषतः त्याच्या आजीला यानें हें काय लचांड आणिलें आहे,

असें वाटू लागलें. नवीन वस्तु घरी कोणालाहि न आवडल्यामुळे त्यानें ती आपल्या खोलींत एकीकडे ठेवून दिली. यांत टिक् टिक् आवाज काय होतो, हें कांहीं तरी भयंकर, अशुभ आहे, असें त्या म्हाताऱ्या आजीला वाटू लागलें. कांहीं दिवसांनीं त्यांच्या घरी एकदां चोर आले, आणि त्यांनीं बराच माल लांबविला. ह्यातारी नातवावर रागावली आणि ह्याणाली “मीं सांगितलें नाहीं का, ही घड्याळाची व्याद आमच्या घरीं नको ह्मणून ? चोर तरी किती शहाणे ! त्यांनीं घड्याळाला हात लाविला नाहीं, दुसरा बराच माल नेला. घड्याळ बरोबर नेलें तर आपल्यावर कांहीं तरी अरिष्ट येईल हें त्यांनां माहीत होतें.” ह्यातारीच्या भाषणाचा मुलावर कांहीं परिणाम झाला नाहीं. त्यानें तें तसेंच राहूं दिलें. पुढें कांहीं दिवसांनीं त्या घरांत कोणी मरण पावलें. तेव्हां ह्यातारी अतिशय संतापली, व ही व्याद घरांत ठेवूनको, असें आपल्या नातवाला बजावूं लागली. त्यानें तिचें कांहीं ऐकिलें नाहीं. पुढें कांहीं दिवसांनीं त्या घरांत दुसरा एक मृत्यु झाला, त्या वेळीं तर ह्यातारीचा संताप विकोपाला गेला ! घड्याळानेंच ही अरिष्टें आपल्या कुटुंबावर आणिलीं, असें त्या ह्यातारीला वाटलें. ती एके दिवशीं नकळत आपल्या नातवाच्या खोलींत गेली, आणि घड्याळावर मोठा धोंडा घालून तिनें तें फोडून टाकिलें ! आतां विचार करा. हिंदुस्तानांतील आजीवाईचीं अशी कृत्यें ऐकून तुझी हंसाळ; पण तुझी स्वतः देखील इतर कांहीं बाबतींत आजीवाईप्रमाणें वागत आहां. लोक दोन गोष्टी पुढें मांडतात, आणि एक दुसरीचें कारण आहे असें आपलें मत ठोकून देतात. विशेषतः यूरोपियन लोकांचा वेदान्ताविषयी बराच गैरसमज झालेला आहे, आणि वेदान्त हिंदुस्तानच्या निकृष्ट स्थितीचें कारण आहे, असें ते चुकीनें ह्मणतात. यूरोप आणि अमेरिका या देशांची भरभराट ख्रिस्ताच्या व्यक्तीमुळे झालेली नाहीं. त्या भरभराटीचें खरें कारण वेदान्ताचें नकळत झालेले आचरण, हेंच आहे. हिंदुस्तानच्या अवनतीचें कारण, तेथें वेदान्त आचरणांत आणला जात नाहीं, हें आहे.

मानवजातीची-जगाची उन्नति करण्यास माता कशा हातभार लावितात, याविषयी 'राम' आतां तुझाला दोन शब्द सांगणार आहे. जगांतील सर्व मोठमोठे वीर पुरुष हे तेजस्वी मातांचे पुत्र आहेत. जगाची उन्नति माता करू शकतात. देशाची उन्नति करणें न करणें त्यांच्या हातीं आहे. मोठमोठे वीर सुमातेपासून उत्पन्न होतात. लहानपणींच मातांनीं उच्च विचारांचें, सद्विद्येचें बाळकडु मुलांनां पाजिलें, तर ते मुलगे पुढें कृष्ण, खिस्त यांसारखे महात्मे होतील !

मातांनां आपल्या मुलांचा स्वभाव बिघडून टाकितां येईल किंवा त्यांनां सुधारतां येईल. मातेचा कार्यभाग असा आहे. लढाईवर जाणाऱ्या पुत्राला एक स्पार्टन माता म्हणाली होती, कीं, " तरवार घेऊन अगर तरवारीवर तूं ये, तरवारीवांचून येऊं नको-मृत किंवा जीवंत ये; पण पराभूत होऊन येऊं नको ! "

हिंदुस्तानांतील एका राणीनें, आपल्या नवऱ्यानें आंत येऊं नये म्हणून शहरचे दरवाजे बंद करविले, आणि तिनें नवऱ्याला असा निरोप पाठविला, कीं, " आपण चालते व्हा, आपण माझे पति नव्हे. तुम्ही पराभूत होऊन परत आलेले आहां. मी आतां आपणाला ओळखीत नाही ! "

हिंदुस्तानांत फार प्राचीनकाळीं ऋतुध्वज किंवा कुबलयाश्च नांवाचा राजा होऊन गेला. त्याची मदालसा नांवाची राणी विदुषी आणि ब्रम्हनिष्ठ होती. आपल्या सर्व मुलांनीं ज्ञानी व्हावें, अशी त्या राणीची इच्छा होती, आणि तिनें त्या कामीं बरेच प्रयत्न करून यश मिळविलें. ती आपल्या मुलांनां दूष पाजवितांना वेदान्ताचें बाळकडु पाजवीत असे. तिचीं अंगाई गीतेंहि वेदान्ताच्या उपदेशांनीं भरलेलीं असत.*

*मदालसेनें आपल्या पुत्रांनां केलेला बोध ज्ञानेश्वर महाराजांनीं सद्दा प्रकरणांमध्ये सविस्तर दिला आहे. जिज्ञासूंनीं हीं प्रकरणें (ज्ञानेश्वरांचा गाथा, मदालसा प्रकरण) पहावीं. तसेंच वासुदेवानंद सरस्वतीकृत श्रीदत्तमाहात्म्य ग्रंथांतील अध्याय २८ मधील मदालसेनें आपल्या पुत्रांनां केलेला बोध (ओंव्या ७० ते १०७) पहावा, अशीहि शिफारस आहे.

तीं गीतें खालील नमुन्याचीं असतः—

निज रे निज बाळा । स्वच्छंदें । अंतरिंच्या आनंदें ॥
 गद्गदकंठें तूं । रडूं नको । अश्रुबिंदु ढाळूं नको ॥
 टाकुनि भय, घेई । विश्रांति; । सुरमुनि तुजला स्तविती ॥
 धन बल तनु कांति । वर दाता ॥ अखिल जगा चालविता ॥
 आत्मा विमल तुझा । विमलमना ॥ चैतन्योद्गमस्थाना ॥
 विरोधकलहांचें । कारण तूं । होशी मंगलहेतु ॥
 निद्राविश्रांति । उभयांचें । जागृत गृह तूं साचें ॥
 अगाध ज्ञानाचें । तूं मूळ । कियावंत तूं प्रबळ ॥
 साक्षी वृत्तींचा । सुनिर्मळ । कांहीं न करीं तळमळ ॥
 परि तूं त्यागी बा । सुमुळेसी । सत्वरि तमोगुणासी ॥
 बंधन तोचि करी । जीवासी । फिरवि लक्ष चौऱ्यांशीं ॥
 विश्वात्म्यैक्याचा । कोणाहि । प्रयत्न न मिळे पाहीं ॥
 स्वामी राम ह्मणे । केव्हांहि । सत्त्वशुद्धिविण कांहीं ॥

आपल्या मातेच्या बोधानें, विक्रांत, सुबाहु, शत्रुजित् इत्यादि म्हालासेचे पुत्र फार ज्ञानी आणि ब्रह्मनिष्ठ झाले. प्रवृत्तिमार्गांत गढून गेलेल्या राजाला आपल्या राणीनें मुलांनां दिलेलें निवृत्तीचें शिक्षण आवडलें नाहीं. ह्मणून अलर्क नांवाच्या शेवटच्या मुलाला त्यानें राणी-कडून व्यवहाराचें, प्रवृत्तिमार्गाचें शिक्षण देवविलें. राणीनें आपल्या मरणसमयीं एक पेटी (ताईत) अलर्काच्या हातांत बांधिली, आणि “ताईत जपून ठेव, कठिण प्रसंग आला असतां तो ताईत उघडून त्यांतील उपदेश वाच, त्या उपदेशाचें ध्यान कर,” असें बजावून तिनें प्राण सोडिला. राजाहि कांहीं दिवसांनीं मरण पावला, आणि त्यानंतर अलर्कानें बरीच वर्षे राज्य केलें. त्यानें अनेक स्त्रिया वरिल्या आणि नानातऱ्हेचे उपभोग घेण्यांत तो गढून गेला. दिवसेंदिवस तो अधिकधिक विषहू लागला. त्याला ताळ्यावर आणण्यासाठीं सुबाहूनें एक युक्ति योजिली. तो अलर्कापाशीं येऊन राज्याचा हिस्सा मागूं लागला.

अलर्क तो देईना. सुबाहून काशीराजाचें साहाय्य घेऊन अलर्काचा पराभव केला. अलर्क मोठ्या संकटांत पडला. त्याला आपल्या आईचे शब्द आठवले. स्नान करून शुचिभूत होऊन त्यानें तो ताईत उवडिला, आणि त्यांत असलेला उपदेशाचा कागद वाचिला. कागदावर बाकी मुलांनां केलेला उपदेश होता. त्याशिवाय त्यावर हे श्लोक होते:—

* त्याज्यः सर्वात्मना संगः । स चैत्यक्तुं न शक्यते ।
सङ्गिः सह सः कर्तव्यः । संतो दुःसंगभेषजम् ॥
कामः सर्वात्मना हेयः । हातुं चेच्छक्यते न सः ।
मुमुक्षांप्रति कर्तव्यः । सैव कामार्तिभेषजम् ॥

या उपदेशाचें मनन अलर्कानें केल्याबरोबर त्याला उपरति झाली, त्याची चिंता नाहीशी झाली, भीति गेली आणि त्याला मोठें समाधान वाटलें. तो आपण होऊन सुबाहूपाशीं गेला, आणि, राज्य आपलेंच आहे, स्वीकार करा, असें विनवूं लागला. अलर्कांत झालेला हा फरक पाहून सुबाहूला फार आनंद झाला, आणि त्यानें हिस्सा मागण्याचा आपला मूळ उद्देश अलर्काला सांगितला. अलर्कावरच सर्व राज्य सोंप-
वून तो वनांत निघून गेला. पुढें अलर्कानें फार सुखानें राज्य केलें, तो ईश्वराचा मोठा भक्त झाला व त्याला तदनंतर कसलेंहि दुःख झालें नाहीं.

पूर्ण, सनातन आनंद, अखंड शांति ही तुमची आहे—नव्हे ती तुम्ही आहांत. तुमचें केंद्र—आत्मतत्त्व जाणा आणि त्यांतच सदैव रहा.

* संग सोडावा सर्वथा । हें न घडे तत्त्वतां ।
तरी साधूचा संग धरितां । भवव्यथा नासेल ॥
टाकावा सर्वथा काम । हें न करवे जरी काम ।
मुमुक्षेचा करावा काम । मिलेल धाम अनायासें ॥

श्रीदत्तमहात्म्य.

THE ROD OF MOSES.*

+ मोक्षेसचा दंड.

[वेदान्तावरील आक्षेप व त्याचें उत्तर-सुख किंवा आनंद झणजे काय ?-
पूर्ण झणजे काय ?-अनंत हें देश काल कार्यकारणभाव यांच्या पलीकडे आहे-
आसक्ति अगर मूढ विषयलालसा टाका-खरें प्रेम बाळगा-मूलासारखें मूर्ति-
मंतप्रेम व पावित्र्य बना-सर्पाप्रमाणें कांत (देहआत्मभावना) टाकून अनासक्त
रहा-आसक्ति याचा अर्थ-साधुसंताप्रमाणें आपलीं मनें पवित्र आणि अनासक्त
ठेवा-पूर्ण सत्य-त्याग हाच कोणतीहि वस्तु मिळविण्याचा मार्ग-वस्तुपधील
दोन तत्त्वे (१) धनविद्युत् (२) ऋणविद्युत्-लोहचुंबकांतील आकर्षण
शक्तीचें मर्म-मोक्षेसच्या दंडाची कथा-त्यागरूपी वेदान्त मोक्षेसच्या दंडा-
प्रमाणें ईश्वरीतत्त्व व पशुवृत्ति यांना वेगवेगळें करितो-लोहचुंबकाप्रमाणें आकर्षक
व्हा-त्याग हेंच सर्व शक्तीचें गुह्य-प्रकाश (ज्ञान) याविषयीं प्रार्थनाहि नको-
खरें सामर्थ्य झणजे प्रकाशाच्या इच्छेचा त्याग-एक मजेदार गोष्ट-एका अटी-
वर दिव्य मंत्राचें अनुष्ठान-देहात्मभावना टाका व मी प्रकाश आहे अशी
भावना नेहमीं बाळगा, झणजे तुझी निरिच्छ व पूर्ण होतां-रामाचा अनुभव-
कठीण प्रश्न व सिद्धांत कसे सुटत असत-ज्ञानाचें केंद्र बनणें असेल तर ज्ञानाची
इच्छा सोडून द्या-अकरणरूप व करणरूप अशा दोन अभ्यासाच्या तऱ्हा-
कामना सोडून निरिच्छ व्हाल तरच लोहचुंबकाप्रमाणें आकर्षक व्हाल-रोगपरि-
हारार्थ जडाचा त्याग-कर्तव्या चरणाचें न्युटनचें उदाहरण-सूर्याप्रमाणें आपण
नियंता असून मेघ, धुकें या रूपानें असलेल्या अज्ञानाला नाहीसे करित आहों
असें वाटणें हा एक साक्षात्काराचा प्रकार-तुझी देवाची प्रतिमा नाही, तर
देवच आहों-मी सर्वव्यापी व सर्वांचा आधार आहे असें वाटणें ही एक साक्षा-
त्काराची तऱ्हा-आत्मतत्त्वावर जोर-प्राणायामाचा अभ्यास-सत्याची भावना
हीच मुख्य गोष्ट-त्याग पूर्णपणें आचरणांत आणा-श्रद्धा आणि ज्ञान यांच्या
योगें साक्षात्काराची प्राप्ति.]

* हें व्याख्यान तारीख ५ मार्च १९१३ इसवी रोजीं झालें.

मोक्षेस हा ज्यू लोकांचा पैगंबर होय. यानें ईशान्नेनं इजिप्तमधील ज्यू लोकांनां
गुलामगिरींतून सोडविलें. बायबलांत जुन्या करारांत मोक्षेसची हकीगत आहे.

कां ही दिवसां मागे एकाने व्याख्यानाच्या शेवटी 'रामाला, असा प्रश्न केला होता, की, " सर्व इच्छा सोडाव्या, सर्व ऐहिक संबंध (आसक्ति) तोडून टाकावे, असें तुम्ही कां सांगतां, आणि त्यागाचा उपदेश कां करतां ? जगाशी असलेला आपला संबंध सोडावा, जगाविषयी असलेलें प्रेम नाहीसें करावें, असें तुमचा वेदान्त सांगतो, तुमचा वेदान्त आमच्या अंतःकरणांतील मानवजातीविषयीच्या प्रेमाचा चुराडा करितो. "

उत्तर—जेव्हां तुम्हांला खरें सौख्य किंवा आत्मज्ञान होतें, तेव्हां तुमचीं सर्व कर्तव्यकमें चांगलीं होतात, आणि तुमच्यापासून आपोआप सर्वांचे अभिष्ट—कल्याण होऊं लागते. स्वतःला सुख मिळालें नाहीं, असा मनुष्य जगाचें कल्याण कसें करणार ! ज्याला आनंद मिळालेला आहे, तोच जगाचें हित करील. दरिद्रीं, उपासमार काढणारा मनुष्य दुसऱ्याची क्षुधा कशी निवारण करणार ?

प्रश्न—महाराज, सुख किंवा आनंद ह्मणजे काय, हें सांगा.

उत्तर—यो वै भूमा तत्सुखं नाल्पे सुखमस्ति । +

अथ यदल्पं तन्मर्त्यं तदुःखम् ॥

असें श्रुति सांगते.

भूमा किंवा अनंत ह्मणजे काय, तें आम्हांला कसें समजेल, याविषयी सविस्तर विवेचन करण्याची जरूरी नाहीं. ' यो वै भूमा तत्सुखं, नाल्पे सुखमस्ति ' या श्रुतिवाक्याचें तुम्हीं नीट मनन करावें, ह्मणजे तुम्हांला योग्य कालीं सर्व कांहीं समजेल.

+ भूमा ह्मणजे अनंत । सर्वथा न असे ज्यास अंत ।

जो ऐसा अनंत तोचि अत्यंत । सुख ह्मणावा ॥

ज्यास असे अंत । सुख नसे त्यांत । वृत्ति तितकी अंतवत ।

अत्यंत तें जें असे अतिक्रमूनि त्यांतेहि ॥

श्रुति ही ह्मणे कांहीं । जें अल्प त्यांत सुख नाहीं ।

अल्पीं त्या सुख नसोनि ही । अल्प तें दुःख आणि नश्वर ॥

—यथार्थदीपिका.

इंग्रजी भाषेत ' Whole ' असा एक शब्द आहे. त्याचा अर्थ 'पूर्ण' असा आहे. पूर्ण असणें क्षणजे सशक्त व निरोगी असणें. जोंपर्यंत तुम्ही स्वतःला औट हात लांब, एक हात रुंद अशा आकाराची आणि दीडसें पाँड वजनाची आकृति आपण आहों, आपण देह आहों, मर्यादित आहों, असें मानितां, तोंपर्यंत तुम्ही पूर्ण नाहीं, अंश आहां, सशक्त व निरोगी नाहीं. समुद्रापासून पाण्याचा एक येव वेगळा केला तर तो सडून जाईल. त्याप्रमाणें जो कोणी स्वतःला मर्यादित-देशकालानें बद्ध असा समजतो, तो खरोखर अपवित्र आणि अशुद्ध होय. त्याला सुख केव्हांहि होणार नाहीं. जेव्हां आपण मर्यादित नाहीं, आपण हें विश्व आहों, अनंत आहों, असें तुझाला वाटूं लागतें, तेव्हां तुम्ही पूर्ण होतां, आणि तुमच्या आविर्व्याधि पार नाहींशा होतात.

सर्व रोग बरे करण्याचें (वैद्यकीचें) आणि मोहनीवियेचें गुढ हेंच आहे. तुम्ही पूर्ण व्हा. तुम्ही पूर्ण आहां हेंच सत्य. सत्यांत-अनंतांत आत्मतत्त्वांत रहा. आपण ईश्वर आहो-परमात्मा आहों-असा साक्षात्कार घ्या.

प्रश्न—हें अनंत क्षणजे काय आहे ?

उत्तर—मर्यादा किंवा परिमिति तीन प्रकारची असते. १ दिक्मर्यादा, २ कालमर्यादा, ३ कार्यकारणभावमर्यादा. पूर्ण होणें क्षणजे दिक्, काल, कार्यकारणभाव यांच्यापलीकडे असलेल्या आत्मतत्त्वाचा साक्षात्कार घेणें होय. जेव्हां एखादा, दुसरे कांही पाहत नाहीं, दुसरे कांही ऐकत नाहीं, दुसरे कांही समजत नाहीं, एक आत्मतत्त्वच जिकडे तिकडे भरलेलें आहे असें पाहतो, तेव्हां तो पूर्ण किंवा अनंत असतो. कारण, जेव्हां तुझाला दुसऱ्याचें भान आहे, तोंपर्यंत तुम्ही मर्यादित आणि सान्त आहां. हरवलेल्या किंवा दृष्टीभाड झालेल्या वस्तु पाहण्याची शक्ति-सूक्ष्मदृष्टि जरी तुम्ही मिळविली, भूतपिशाचांनां पाहण्याचें आणि त्यांच्याशीं बोलण्याचें सामर्थ्य जरी तुम्ही मिळविलें, तरी तुम्ही सान्तच आहां; तुम्ही मार्गावर आहां, अद्याप पूर्ण ध्येयापर्यंत गेलां नाहीं. ध्येय

हणजे अनंताशिवाय दुसऱ्या कशाचीहि जाणीव (मान) नसणें. अनंत अमर आहे, आणि सान्त मर्त्य आहे.

प्रश्न—महाराज, अनंत कोठें असतें ? कोणत्या भूमिकेवर ?

उत्तर.—तें, वैभवांत—नव्हे आपल्याच वैभवांत असतें. याचा अर्थ असा, कीं, ‘अनंत’ दिक्कालातीत आहे. तर मग, तुम्ही त्याला दिक्कालांनीं कसें मर्यादित कराल ? अनंत कोठें राहातें असा प्रश्न करणें हणजे ‘समुद्राच्या लाटांचा अर्धा औंस आणा’ असें हणण्यासारखें आहे. समुद्राच्या लाटा, पोंड, औंस यांनीं मोजल्या जात नाहीत. त्याप्रमाणें अनंत हे कसें, केव्हां आणि कां, यांनीं मापिले जात नाही. तसें तें मापितां आले तर तें अनंतच नव्हे.

‘रामा’ला असा प्रश्न विचारण्यांत आला होता, कीं, कामना व आसक्ति टाकून द्या, हणजे आमच्या अंतःकरणांतील मानव जातीविषयींचें प्रेम नाहीसें करून द्वेष वाढवा, असेंच वेदान्ताचें हणणें आहे, नाही काय ? वेदान्त तसें कांहीं सांगत नाही. प्रेमपाश—मोह (Love) आणि आसक्ति सोडा, असें तो सांगतो; पण तुम्ही हणतां, कीं, प्रेम हणजे देव, आणि आम्हीं प्रेमपाश सोडिले हणजे देवाला टाकून दिल्यासारखें होईल. या देशांत प्रेम (Love) हणजे विषयलालसा, मूढपणा असें लोक समजतात. हिंदुस्तानांत मूढ विषयवासनेला निराळेंच नांव आहे.

येथें लोक असें हणतात, कीं, “अहो, तो प्रेमपाशांत आहे—O, he is in love”. पण वास्तविक पाहतां, त्याचा हा विकार खरें प्रेम नसून दुसरीच कांहीं तरी अपवित्र—अघोरी वस्तु आहे. दुसऱ्या कोणत्याहि गोष्टीपेक्षां ‘राम’ सत्याला अधिक मान देतो. अशा प्रकारची दैहिक आसक्ति तुझाला, तसेंच तुमच्या प्रिय व्यक्तीला मर्यादित करून तुझां उभयतांची अवनति करिते. अशी आसक्ति किंवा मूढ विषयलालसा टाकून द्यावी, असें वेदान्त सांगतो. खरें प्रेम टाकून द्या असें तो केव्हांहि सांगत नाही. खरें प्रेम तुम्हीं टाकून देऊं नये.

मुलाचें उदाहरण पहा. मूल प्रियकर-प्रेमी (Lover) असतें काय ? छे, छे. मूल प्रियकर नसतें, पण तें मूर्तिमंत प्रेमच असतें. झणून वेदान्त सांगतो, कीं, प्रियकर होऊं नका, तर मूर्तिमंत प्रेम व्हा. मूल हतकें मोहक व चित्ताकर्षक कां असतें ? तें प्रियकर नसून मूर्तिमंत प्रेम असतें झणून. मूलाला आसक्ति, स्वार्थ कामना नसते. तें मूर्तिमंत प्रेम असतें. त्यासारखे तुम्ही मूर्तिमंत प्रेम व्हा, झणजे तुम्ही मोहक आणि पूर्ण होतां, असें वेदान्त सांगतो.

स्वतः निरोगी व्हावें, दुसऱ्याचे रोग बरे करावे, असें लोक बोलत असतात. पण तुझाला संकुचित आणि मर्यादित करणारे विचार व पद्धति यांनां प्रथम दूर सारा. इच्छा, कामना झणजे आसक्तीच होय. ही टाकून द्या, झणजे तुम्ही मूर्तिमंत पावित्र्य बनतां. तुम्ही पवित्र झालां झणजे तुमचा देह, तुमची बुद्धि, हीं पूर्ण निरोगी, सशक्त, पूर्ण राहतील. पावित्र्य झणजे वेदान्तांत उपदेशिलेला त्याग होय.

हें पावित्र्य मिळवा. मूल पवित्र नसतें काय ? तें प्रत्येक वस्तुविषयी अनासक्त असतें. पहा, हें मूल किंवा आमचा चिमुकला जुलमी राजा बलिष्ठांच्या खांद्यावर आरुढ होतो; आणि सन्मान्यांच्या डोईचेहि केंस उपटतो. मूल किती तरी मोहक आणि सुंदर असतें ! याचें कारण काय ? तर पावित्र्य. हें पावित्र्य मिळवा झणजे तुम्ही प्रेम-मूर्तिमंत प्रेम होतां आणि तुमच्या हातून जगाचें, मानवजातीचें कल्याण आपोआप होऊं लागतें. आम्हीं स्वतः चांगले झाल्याशिवाय दुसऱ्याचें चांगलें आझाला करितां यावयाचें नाहीं. स्वतः प्रकाशमय आणि तेजःपुंज झाल्याशिवाय इतरांनां प्रकाश (ज्ञान) देतां येणार नाहीं.

सर्पाचे नेत्र फार सुंदर आणि मोहक असतात, आणि त्यामुळें लहान-सहान पक्षी त्याच्या तोंडांत उड्या घेतात. सर्पाच्या नेत्रांच्या मोहनीचें मर्म काय आहे ? तर ते अनासक्त असतात; ते कशाशी विलगून रहात नाहींत. 'सर्पाप्रमाणें शहाणे + व्हा' अशी झण आहे.

+ " Be wise as the serpent. "

मोहिनीविद्येचें, सामर्थ्याचें आणि आरोग्याचें गुह्य हेंच आहे. सर्प आपलीं पोरे स्वतःच खाऊन टाकतो, तो शहाणा कसा ? असा आक्षेप कोणी घेतील. सर्पाला शेंकडों पोरे होतात. हीं सर्व जिवंत राहिलीं तर इतर प्राण्यांनां जगांत रहाणें फार कठीण जाईल. जगाच्या परित्राणाविषयीं निसर्गाची तशी योजना आहे, ह्मणून सर्प आपलीं पोरे खाऊन चट्ट करितो. पण हें लक्ष्यांत ठेवा, कीं, सर्पाला आसक्ति नसते. तो आपली कांत टाकून देतो. 'राम' तुझाला सांगतो, कीं, जर तुम्हीं सर्पाप्रमाणें आपला देह (देहात्मभावना) मनानें टाकून घाल, मी देह नाहीं, आणि इंद्रियें, अहंकार यांच्याशीं मला कांहीं कर्तव्य नाहीं असें मानून, आपण आत्मा, विश्व-ईश्वर आहों, असा साक्षात्कार घ्याल, तर तुम्हीं पूर्ण पवित्र, पूर्ण मोहक आणि अनंत व्हाल. तुम्हीं प्रेममय व्हाल आणि तुमच्यांतून आपोआप मंगल वाहूं लागेल.

'तुम्ही प्रेमपाशांत आहां,' (You are in love) ह्मणजे तुम्ही कोणत्या मनोविकारानें प्रेरित झालां आहां, हें तुम्हीं नीट पाहिलें काय ? खरें पुसाल, तर यांत-तुमच्या प्रेमपाशांत प्रेमाचा लेश नसून, आसक्ति किंवा द्वेष भरलेला आहे. एका वस्तूवर आसक्ति जडली ह्मणजे इतर सर्व वस्तूंविषयीं द्वेष वाटूं लागतो. मूल एकदोन महिन्यांचें असतें तेव्हां त्याला हवें त्यानें घ्यावें, गोजारावें, कुरवाळावें. मूल मूर्तिमंत प्रेम असतें, आणि सर्व त्याला एकसारखेच वाटतात. पण मूल वाढून त्याचा तरुण मनुष्य झाला, ह्मणजे काय प्रकार घडतो ? त्याला आईवाप, बंधुभगिनी, आसइष्ट नकोशीं वाटूं लागतात. एका आपल्या प्रियेशिवाय दुसऱ्या कशांतहि त्याला सुख वाटत नाहीं. एका प्रियेवरच त्याचें प्रेम (आसक्ति) असतें. इतर सर्वांचा-जगाचा त्याला तिटकारा किंवा द्वेष वाटतो. आसक्ति ह्मणजे जगापासून-सर्वांपासून स्वतःला विभक्त किंवा अलग करून घेणें-सडून जाणें होय. अशा प्रकारें तुम्हीं आरला घात करून घेऊं नका, असें वेदान्त तुझाला सांगतो.

तरुणाप्रमाणें आसक्त होऊं नका व सर्वांचा द्वेष-तिटकारा करूं नका. लहान अर्भकाप्रमाणें मूर्तिमंत प्रेम व्हा, हाणजे तुम्हीं विश्वाशीं एक व्हाल आणि मानवजातीचें कल्याण कराल.

जगाचे कल्याणकर्तें महात्मे जे होऊन गेले, ते पूर्ण पवित्र आणि अनासक्त होते, हें तुम्हांला माहीत नाही काय ? खिस्तानें लग्न केलें काय ? नाही. इतर साधुसंतांनीं आणि महात्मांनीं केलें काय ? नाही. 'रामा'च्या विधानाचा रोख लग्नाविरुद्ध नाही ! आमचें मन ईश्वराशीं संलग्न असावें, विश्वाशीं एक व्हावें, असें 'रामा'चें सांगणें आहे. कांहीं साधुसंतांनीं लग्न केलीं होती, ते कुटुंबांत राहात होते. आणि त्यांनां मुळेवाळें होती; पण त्यांनीं आपलीं मनें पूर्ण अनासक्त आणि पवित्र ठेविलीं होती. आमचे देह जेथें असतात तेथें आम्हीं राहत नाहीं; तर जेथें आमचीं मनें असतात तेथें आमचें खरें वास्तव्य असतें. या तत्त्वाप्रमाणें बहुतेक साधुसंत कुटुंबांत राहत असले, तरी ते सदैव सत्यांत-प्रकाशांत-आत्मध्यानांत राहत असत. याकरितां आसक्ति क्रमाक्रमानें पूर्ण नाहीशी करा, निरिच्छ व्हा, मूर्तिमंत प्रेम व्हा आणि अखिळ मानवजातीचें कल्याण करा, असें वेदान्त तुम्हांला सांगतो.

अमेरिकेंत हल्लीं प्रसिद्ध होणाऱ्या वाङ्मयांत, मोहनीविद्या, वशीकरण-विद्या, सूक्ष्मदृष्टि इत्यादि विषयांचा बराच खल केलेला असतो; आणि देह व मन निरोगी व सशक्त कसें ठेवावें, रोग वरे कसे करावे, यांविषयीं पुष्कळ सांगितलेलें असतें. यापैकी कांहीं पद्धति चांगल्या आहेत, त्यांचा हेतु स्तुत्य आहे, हें सर्व खरें, पण कांहीं थोडे अपवाद खेरीज करून इतर सर्व लेखक स्वार्थानें, अहंकारानें, दिमाखानें, स्तुतिप्रियतेनें, सर्व-हक स्वाधीनतेनें, सत्याच्या विरुद्ध असलेल्या तत्त्वानें प्रेरित झालेले दिसतात. हे लोक आपल्या हातून होईल तितकें लोक-कल्याण करण्याचे प्रयत्न करीत आहेत, आणि त्यांचे कार्य मोठें व उदात्त आहे, हेंहि खरें आहे; पण जर तुम्हांला खरें सामर्थ्यवान् आणि यशस्वी झालें पाहिजे, तर सत्य विरोधाभासात्मक, विपरीत वाटणारे

आहे, हे तुम्हीं जागिले पाहिजे. कोणतीहि गोष्ट मिळविण्याचा उपाय द्वाटला, द्वाणजे आपण त्याच्याविरुद्ध होणे हा आहे. याशिवाय दुसरा हल्लाज नाही. 'राम' हे पूर्ण सत्य आपल्यापुढे मांडीत आहे. त्याची तुम्हीं अनुभवाने कसोटी पहावी. हवे तर दुसऱ्या मार्गाचे प्रथम अवलंबन करावे, आणि शेवटीं सवडीनुसार 'रामा'च्या विधानाची प्रतीति पहावी.

दान करणे, त्याग हाच कोणतीहि वस्तु मिळविण्याचा मार्ग आहे. जीवित मिळवावयाचे असल्यास—जीविताचे साफल्य करून घ्यावयाचे असल्यास, त्यावर पाणी सोडावे लागते. पुष्कळ लोक या सत्यावर आक्षेप घेतात, असे 'रामा'च्या नजरेला आले आहे.

तुम्हांला यश हवे असेल, तर तुम्हीं लोहचुंबक—लोहचुंबकाप्रमाणे आकर्षक—झाले पाहिजे. लोहचुंबकाकडे लोखंडाचे कण चोहोंवाजूनी खेचले जातात, हे आपण पहातोच. इच्छा किंवा कामना लोहचुंबकाप्रमाणे आहे. विजयी मनुष्य लोहचुंबकाप्रमाणे असतो. कोणालाहि स्वतःला लोहचुंबक—आकर्षक बनवितां येईल. याला उपाय किंवा पद्धत कोणती ?

कोणतीहि एखादी वस्तु घ्या. त्यामध्ये दोन तत्त्वे असतात. (१) घनतत्त्व किंवा घनविद्युत्; (२) ऋणतत्त्व किंवा ऋणविद्युत्. लोहचुंबकांत ही तत्त्वे व्यवस्थित रीतीने संचय पावलेली असतात. म्हणजे घनविद्युत् एका बाजूला असते, आणि ऋणविद्युत् त्याच्या समोरच्या बाजूला असते. यामुळे लोहचुंबकांत आकर्षणशक्ति असते. इतर पदार्थांत ही तत्त्वे अशा व्यवस्थित रीतीने नसतात, आणि त्यामुळे त्या पदार्थांत आकर्षणशक्ति नसते. बायबलांत अशी एक कथा आहे, × की, मोशेसने आपल्या हातांतील दंडाने तांबड्या समुद्राला स्पर्श केला, आणि त्याने तो समुद्र दुभागला. लोहचुंबकांतहि घनविद्युत् व ऋणविद्युत् अशी दोन तत्त्वे दुभागलेली—विभक्त केलेली असतात. तुम्हांलाहि लोहचुंबक—आकर्षक व्हावयाचे असेल, तर तुमच्यामधील दोन्ही तत्त्वे पृथक् पृथक् केली पाहिजेत. त्यागाचा उपदेश करणारा वेदान्त हा मोशेसच्या दंडाप्रमाणे

× जुन्या करारांतील एकशेडसचा १४ वा अध्याय पहा.

आहे. तो तुमच्यामधील धान्य व भूष (कोंडा,) उच्चतत्त्व व निम्न-
तत्त्व, ईश्वरीतत्त्व व पशुवृत्ति यांना वेगवेगळे करितो. तुमच्यामध्येहि उच्च
नीच, किंवा अनन्त सान्त, अशी दोन तत्वे आहेत. नीचतत्त्व-पशुवृत्ति-
अहंकार हा इच्छा करितो, कामना बाळगितो. उच्चतत्त्व किंवा अनन्ततत्त्व
हें इच्छा, कामना यांपासून अलिप्त असून पूर्ण आहे. ही दोन्ही कशीवशी
मिसळू नका, आणि आपण कोणी क्षुद्र लहानसा प्राणी आहो असें मानू
नका, असा वेदांत तुम्हांला उपदेश करितो.

सीस्रच्या वस्तु सीस्रला द्याव्या, आणि ईश्वराच्या वस्तु ईश्वराला
द्याव्या. इच्छा, कामना व अहंकार यांची योग्य किंमत करावी. आणि
त्यांत कांहीं तथ्य नाही असें अनुभवार्थें. आपण देवाचा देव, ईश्वराचा
ईश्वर, अनन्त आहो, असें जाणा. आत्म्याला-अनन्ताला-पूर्णांला इच्छा,
कामना कशा असणार ? प्रत्येक वस्तु, प्रत्येक गोष्ट तुमच्यामध्ये आहे;
नव्हे, संपत्ति, वैभव, सर्व कांहीं तुम्हीच आहां, याचा अनुभव घ्या.
प्रगवोचार करून याचा अभ्यास करूं लागा, म्हणजे तुम्हांला प्रत्यय येईल,
आपण देह आहो अशी तुम्ही भावना केली आहे, आणि तुम्ही देहच
बनलां आहां. ईश्वराचें ध्यान करा, आत्मध्यानांत सदैव रहा म्हणजे
इच्छेला-कामनेला वावच मिळणार नाही. अशा रीतीने तुम्ही वागूं लागलां
म्हणजे तुमच्यामधील दोन्ही तत्वे पृथक् पृथक् होतील, आणि तुम्ही लोह-
चुंबकाप्रमाणें आकर्षक व्हाल.

‘ राम ’ आतां कांहीं महत्त्वाचा विषय सांगणार आहे. अग्रे एक
वक्त्याला विलक्षण आकर्षणशक्ति आहे, असें कांहींजण म्हणतात.
पण वक्त्याची एकच शक्ति आम्हाला हवी असते, असें नाही. विचार,
संपत्ति, सौंदर्य इत्यादि गोष्टी आकर्षण करून घेण्याची शक्ति आम्हांनींही
कित्येकांनां हवी असते. पण त्या सर्वशक्तीचें मुख्य किंवा मर्म, त्याग हेंच
आहे. त्यागाशिवाय दुसरे कांहीं नाही !

बरील उपदेश ध्यानांत ठेवा आणि त्याप्रमाणें वागूं लागा, सगळे
तुम्ही लोहचुंबक-आकर्षक होतां. स्वतःच्या अनुभवाने ‘राम’ तुम्हांला

हे सांगत आहे, त्याची प्रचीति घ्या. विचारांचे—सर्व तऱ्हेच्या ज्ञानांचे आकर्षक व्हावे, असें जर तुझाला वाटत असेल, तर 'हे परमेश्वरा ! मला प्रकाश दे, तूं प्रकाशमय आहेस, मला प्रकाश—ज्ञान दे' अशी प्रार्थना करून भागेल काय ! छे कधीहि नाही ! जसे तुमचे विचार असतात तसे तुम्ही होतां. 'यो यच्छुद्धः स एव सः' 'मला प्रकाश मिळू दे' अशी जर नेहमीं तुमची भावना असली, तर काय परिणाम होईल ? प्रकाश किंवा ज्ञान नेहमीं तुमच्यापासून दूर राहील. प्रकाशाची याचना, किंवा मागणी नेहमीं करीत गेलां, तर प्रकाश केव्हांहि तुझाला मिळणार नाही.

श्रीमंत कुलांत जन्मलेला एखादा इसम असतो. त्याचा जन्मसिद्ध किंवा वारसाचा हक्क एक कोटि रुपयांचा असतो. पण, तो हक्क त्याला केव्हां मिळतो ? त्याला बरीच वर्षे वाट पहावी लागते. वारसाहक्क मिळवा झणून तो आपल्या मातापितरांच्या मरणाची वाट पहात असतो. याप्रमाणेच आमच्या प्रार्थनेची गत होते. आम्ही प्रार्थना करतो, की, हे परमेश्वरा ! मी तुझा भक्त आहे, शिष्य आहे, हक्कांने मला अमुक मिळावे, तमुक मिळावे. आमची प्रार्थित वस्तु मिळण्यासाठीं आम्हांला परमेश्वर मरेतोपर्यंत वाट पाहिली पाहिजे ! परमेश्वर केव्हांच मरत नाही, आणि इच्छित वस्तु आम्हांला केव्हांहि मिळत नाही. प्रकाश—ज्ञान मिळविण्याचा हा मार्ग नव्हे. मिक्षांदेहीने किंवा याचनेने कोणाला कांहींहि मिळालेले नाही !

हे विधान तुम्हांला फार आश्चर्यकारक वाटेल, पण तें तत्त्वज्ञानाने सिद्ध केलेले आहे. खरे सामर्थ्य किंवा खरा मगदूर म्हणजे प्रकाशाच्या (ज्ञानाच्या) इच्छेचा सुद्धा त्याग होय. जोपर्यंत तुम्ही प्रकाशाची इच्छा करितां, तोपर्यंत प्रकाश तुमच्या हातीं लागत नाही. माझ्यापाशी ये, अशी मी प्रकाशाची याचना करावी काय ? याचनेनें आम्ही प्रकाशाला दूर पळवितों—प्रकाशाचे मार्ग बंद करून सोडतो.

'राम' आतां एक गमतीची गोष्ट सांगणार आहे. कोणी एकांने आपल्या प्रियेचें मन वश करण्याकरितां एका फकिराजवळ मंत्र मागि-

तला. त्या महात्म्याने एक दिव्य मंत्र दिला; व त्याची फलप्राप्ति होण्याला त्याने एक अष्ट सांगितली. ती ही, की, सांगितलेल्या मुदतीपर्यंत तो मंत्र क्षणत असतां माकडाची कल्पना डोक्यांत येतां कामा नये ! तो गरीब विचारा दुसऱ्या दिवशीं फकिराकडे कुरकुरत येऊन झगला “महाराज, मला जर तुम्हीं मुद्दाम बजाविलें नसतें, तर माकडाची कल्पना माझ्या डोक्यांत आली देखील नसती ! पण आतां ही कल्पना मला, माकडाच्या पकडीप्रमाणें चिकटून राहिली आहे, आणि ती कांहीं केल्या जात नाही ! याप्रमाणेंच अज्ञान आणि दौर्बल्य यांनां नाहीसें करून टाकण्याच्या प्रयत्नांनीच आह्मी त्यांनां घट्ट करून ठेवितों.

याकरितां प्रकाशाविषयी इच्छा किंवा हांव घट्ट नका, ती सोडून द्या, आणि नंतर तुझाला किती आनंद होईल तो पहा. सत्याचा अनुभव द्या. प्रकाश मिळो न मिळो, मला त्याची काय पर्वा ? मी विश्वाचा सूर्य, विश्वाचा प्रकाश आहे, अशी भावना घरा, असा प्रत्यय द्या. असें तुम्ही केले, झणजे तुम्ही प्रियकर नव्हे, मूर्तिमंत प्रेमच होतां. नंतर तुम्ही प्रकाशाची इच्छा करित नाही. कारण तुम्ही प्रकाशच आहां, प्रकाश-ज्ञान क्षुद्र अहंकाराला कोठून मिळणार ? देह, मन किंवा अहंकार मी नाही. मी प्रकाश आहे, अशी भावना नेहमी बाळगा. याचा प्रत्यय द्या, झणजे तुम्ही निरिच्छ आणि पूर्ण होतां. ‘तुझाला इच्छा किंवा कामना नाहीत, तुम्ही निरिच्छ आहां, तुम्ही मधु आहां’ अशा अर्थाची एक सुंदर कविता हिंदी भाषेंत आहे.

याविषयी आतां ‘राम’ स्वतःचा अनुभव तुझाला सांगतो. एखाद्या कठिन प्रश्नावर किंवा विषयावर जेव्हां जेव्हां ‘रामा’ने विचार करावा, तेव्हां कितीहि प्रयत्न केले तरी त्याला यश येऊं नये, असें पुष्कळदां झालेलें आहे. शेवटीं कंटाळा येऊन ‘रामा’ने त्याविषयी विचार करणें सोडून द्यावें; आणि आपल्याशीं झणावें “आतां जाऊं दे, मला त्याच्याशीं काय करावयाचें आहे ? विषय सुटो अगर न सुटो, मला त्याची कांहीं

क्षिति नाही !” असें ह्मणतांच “अरे, प्रकाशाची-ज्ञानाची इच्छा किंवा हांव कां बाळगतोस ? तिला टाकूनदेऊन निरिच्छ हो !” अशीहि एक कल्पना डोक्यांत येत असे, आणि नंतर प्रकाश आपोआप पडून प्रश्नाचा उलगडा होत असे.

पंजाब विश्वविद्यालयांतील वरच्या वर्गांत अभ्यास करीत असतांना प्रोफेसरांची, किंवा सोडविलेल्या प्रश्नांच्या पुस्तकांची मदत घेऊन कोण-तीहि गोष्ट करावयाची नाही, असा ‘रामा’ने पण केला. याप्रमाणे अभ्यास करीत असतां कांहीं प्रश्न ‘रामा’ला सहज सुटत असत, आणि पुष्कळ प्रश्न त्याला फार त्रास देत. संध्याकाळचे पांच वाजल्यापासून पहांटे पांच वाजेपर्यंत खटपट केली, तरी कांहीं प्रश्न सुटूं नयेत ! शेवटी कंटाळून पहांटेची स्वच्छ हवा घेण्याकरितां ‘राम’ गच्चीवर जात असे. त्यावेळीं, प्रश्न तर अद्याप सुटले नाहींत, यास्तव गळ्यावर सुरी ठेवावी, असा विचार ‘रामा’च्या मनांत येई. याप्रमाणे देशविषयी उदास झाल्यावर, कठिण प्रश्न आपोआप सुटत असत. एवंच, जेव्हां आम्ही स्वतःला विचाराचा लोहचुंबक-केंद्र बनवितो, तेव्हांच आम्ही विचाराच्या पलीकडे जातो, विचारातीत होतो. आतांमुद्दां ‘राम’ अशाच रीतीने वागतो. मी हें करीत आहे, तें करीत आहे, अशी कल्पना तो बाळगीत नाही. मला कांहीं लिहावयाचें नाही, मला तें घेऊन काय करावयाचें आहे, असें तो म्हणतो. मी प्रकाश आहे, मी माझ्या वैभवांत असतो, हेंच खरें यश आणि आनंद, इतर सर्व कांहीं भ्रम आहे. ऐहिक ऐश्वर्य प्राप्त झालें, तर मी त्याकडे दुकूनहि पाहणार नाही. माझे सर्वस्व, माझा आनंद म्हणजे परमेश्वर आहे. अशा रीतीने आत्मज्ञान, आत्मकृपा मिळवा. म्हणजे इतर सर्व कांहीं आपोआप तुमच्यामागे धांवत येईल. ‘मला हें किंवा तें घेऊन काय करावयाचें आहे ? माझ्यावर कोणतीहि जबाबदारी नाही, किंवा मला कसलीहि भीति नाही. मी कोणाचा कांहीं जबाबदार नाही, मी कोणाचें कांहीं देणें नाही, मी पूर्ण आहे, मी प्रकाश आहे, असे विचार नेहमी मनांत बाळगा.

जग तुम्हांला काय सुख देणार आहे ? सर्व सुख, सर्व आनंद तुम्हांला तुमच्यामधून मिळतो. तुमचा आत्मा आनंदघन आहे. त्याचाच नेहमी उपभोग घ्या. इतर वस्तूंचा उपभोग वेळ नये. असें झाले, झणजे उत्तम कल्याणा, उदात्त विचार आम्हांला शोधीत येतात, आणि आमच्या मनांत भरून जातात. कायदा किंवा नियम असा आहे. विचारांचे-ज्ञानाचे लोहचुंबक-केंद्र व्हावे, असें तुमच्या मनांत असेल, तर तुम्हांला प्रकाशाची-ज्ञानाची इच्छा सोडून दिली पाहिजे. ही अकरण रूप (Negative) बाजू झाली. नंतर मी प्रकाश आहे, मी ज्ञान आहे, मी माझ्या वैभवांत असतो असें वाटले पाहिजे, व याला करणरूप (Positive) बाजू म्हणतात. तुम्हांला मित्रमंडळी किंवा संपत्ति हवी आहे, असें समजा. तर प्रथम तुम्हीं ती इच्छा किंवा कामना सोडून द्यावी. ही अकरणरूप बाजूची तयारी झाल्यावर नंतर करणरूप बाजूच्या कार्याला लागावे. मी ईश्वर आहे, मी सच्चिदानंद आहे, मी विश्वाचा स्वामी आहे, अशी भावना मनांत बाळगावी. नंतर मित्र किंवा संपत्ति प्राप्त झाल्यास मी 'सर्व खल्विदं ब्रह्म' या न्यायाने त्या वस्तूतहि परमात्माला पाहीन आणि त्याचाच साक्षात्कार घेईन, असा निश्चय करावा. असें झाले झणजे दुसऱ्याच्या दृष्टीने तुम्हीं यशस्वी होतां, पण स्वतःच्या दृष्टीने त्याहून फार श्रेष्ठ होतां.

सूर्याच्या उष्णतेनें एखाद्या स्थळांतील हवा उष्ण व हलकी होऊन वर जाते आणि त्यामुळे तेथे पोकळी उत्पन्न होते. मग काय होतें ? बाहेरची हवा आंत शिरून पोकळी भरून काढिते. त्याप्रमाणे तुम्ही कामनातीत झालां, देहभावना, अहंकार यांचा तुम्ही त्याग केला, आत्म-तत्त्वांत लीन झालां, झणजे मुखां पोकळी उत्पन्न होते, व अशा समर्थी प्रत्येक पदार्थाला तुमच्याकडे धांव घेणें भाग पडतें.

कितीक शास्त्रज्ञांच्या मते, लोहचुंबकाचें स्वरूप पोकळी (Vacuum) हेंच आहे. तुम्ही क्षुद्र व स्वार्थी कामनांनीं गच्च भरून गेलां आहां. त्या कामना सोडून देऊन जेव्हां तुम्ही निरिच्छ व्हाल, तेव्हांच लोह-

चुंबक-आकर्षक व्हाल. झणजे, पोकळी उत्पन्न होईल आणि सर्व पदार्थ तुमच्याकडे आकर्षिते जातील.

प्रश्न—रोग बरे करण्याला, जड वस्तूचा-जगताचा निषेध करणे जरूर आहे काय ?

उत्तर—रोग बरे करावयाचे असतील, तर प्रथम आपण पूर्ण आहो असें तुझांला वाटलें पाहिजे, आणि सर्वत्र ईश्वर दिसला पाहिजे. आपण ईश्वर आहो असें माना, झणजे रोग नाहीसा होईल. आरोग्य, शक्ति, विचार, सर्व कांहीं, तुम्ही त्यांच्याहून श्रेष्ठ झालां झणजे तुमच्याकडे धांवत येईल. देवाचें दर्शन घेण्याची किंवा त्याच्याशीं बोलण्याची इच्छा बाळगूं नका. कारण तुम्ही स्वतः देव आहां. तुम्ही देवाला पहावें असें मनांत आणिलें, झणजे तुम्ही देवाला तुमच्याबाहेर दूर ठेवितों. ✕

मानवजातीचें कल्याण करावें अशी तुमची इच्छा आहे काय ? पण तुमच्या मदतीची अपेक्षा करण्याइतकें अकिंचन जगानें कां व्हावें ? न्यूटननें सर्व कामना सोडून दिल्या आणि आपल्यासमोर असलेल्या विषयांत-गणितांत तो मग्न झाला. याचा परिणाम असा झाला, कीं, तो जगाचा कल्याणकर्ता झाला. मानवजातीवर उपकार करावा किंवा जगाला आपल्या ऋणांत ठेवावें, अशा विचारानें गणिताचे कूटप्रश्न सोडविण्यास तो बसला नाही. न्यूटननें आपलें स्वतःचें कर्तव्य योग्य रीतीनें केलें. कर्तव्याचरणापासून त्याला आनंद झाला आणि जगाचें कल्याण झालें.

लोकांनीं तुमची स्तुति केली नाही, तुमचें नांव झालें नाही, तरी कांहीं काळजी करूं नका. लोकांच्या दृष्टीनें यश मिळणें किंवा नांव होणें झणजे एक भ्रमच आहे. आपण विश्वाशी-परमात्म्याशीं, यशाशीं एक झालों आहों असें तुझांला वाटलें, कीं, तुम्ही तत्काळ विजयी झालांच झणून समजा.

✕ इमरसन झणतो “ईश्वर माझ्या आंत आहे असें दर्शविणारी गोष्ट मला शक्ति देते; ईश्वर माझ्याबाहेर आहे असें दर्शविणारी गोष्ट मला चामखील किंवा अवाढ्य यांसारखें कुचकामाचें करून सोडिते.”

मग जडवस्तूचा-जगाचा निषेव केला पाहिजे ? खचित ! आपण ईश्वर आहो, ब्रह्म आहो, असें तुम्हांला वाटलें ह्मणजे जग गेलेंच. जग मिथ्या आणि ब्रह्म सत्य * आहे, असें माना.

या दोन क्रिया नाहींत, एकच आहेत. तसेंच तुमचा आत्मा विश्वाचा आत्मा आहे; सूर्य, चंद्र, तारे, वृक्ष इत्यादिकांचा नियंता आहे, असें तुम्हांला वाटलें पाहिजे. असें वाटल्यावर याहिपलीकडे चला, आणि तुम्हांला 'रामा'प्रमाणें असें वाटूं द्या, कीं, सूर्य हा मेघ, धुकें उत्पन्न करतो. पृथ्वी, पाणी यांपासून मेघ, धुकीं हीं उत्पन्न होतात, असें लोक चुकीनें समजतात. पण हीं सर्व खरोखर सूर्यामुळे उत्पन्न होतात. सूर्य यांनां उत्पन्न करून जेव्हां तो त्यांच्याकडे जोरानें पाहतो, तेव्हां तीं नाहींशीं होतात. प्रखर सूर्याप्रमाणें आपण विश्वाचा नियंता आहो, आणि आपण मेघ, धुकें, या रूपानें असणाऱ्या अज्ञानाला दूर घालवीत आहो, असें वाटणें हा एक अनुभवाचा-प्राक्षात्काराचा प्रकार आहे.

आपण ईश्वराच्या प्रतिमा आहोत, तसें-प्रतिमारूपानें ईश्वरानें आपणांला उत्पन्न केलें आहे, असें लोक ह्मणतात. 'राम' ह्मणतो, तुम्ही प्रतिमा असाल तर सदैव दुःखी रहाल. तुम्ही देवाची प्रतिमा नाहीं, पण देवच आहां !

सूर्याचें प्रतिबिंब पाण्यांत पडलें आहे असें समजा. पाण्यांत पडलेल्या प्रतिबिंबाच्या सापेक्षतेनें सूर्याला विंव किंवा परमात्मा असें ह्मणतात.

* अपूर्व, अनपरं, अनंतरं, अबाह्यं, अस्थूलं, अनणु, अदीर्घं, अहस्वं,
—बृहदारण्यक.

असें ब्रह्मचें वर्णन असून जगत् मिथ्या असल्याबद्दल योगवासिष्ठांत खालीलप्रमाणें उल्लेख आहे:—

यदिदं दृश्यते किञ्चित्तन्नास्ति किमपि स्फुटम् ।

यथा गंधर्वनगरं यथा वारि मरुस्थले ॥

जें जें ह्मणून दृश्य आहे, तें तें सर्व मिथ्या आहे. आकाशांत गंधर्वनगरीचा किंवा मारवाडदेशांत पाण्याचा-मृगजलाचा जसा भास होतो, त्याप्रमाणेंच जगाचा आभास मिथ्या आहे.

वर सांगतलेल्या साक्षात्काराच्या प्रकारांत मनुष्याला आपला आत्मा विंवासारखा-सूर्यासारखा वाटतो.

नेत्र उघडले आणि झांकले, ह्मणजे 'रामा'ला असें वाटतें, कीं, 'सूर्य, चंद्र तारे इत्यादिकांनां मी व्यापून आहे; मी त्यांनां प्राण, शक्ति आणि चैतन्य देतो; मी त्यांचा आधार आहे, मी परमात्मा आहे.' ही एक साक्षात्काराची तऱ्हा आहे. ही स्थिति अनुभविली, ह्मणजे ईर्ष्या, असूया, भीति-आपलें कांहीं तरी दुसरे चोरून नेतील आणि त्याचा फायदा करून घेतील अशी भीति किंवा शंका, हे सर्व प्रकार पार नाहीसे होतील.

एखादें पुस्तक मुलानें उचलिलें, तर त्याची आई क्षुब्ध होते काय ? नाही. कारण पुस्तक तिचें आणि मूलहि तिचेंच. मग तिनें कां क्षुब्ध व्हावें ? त्याप्रमाणें एखाद्यानें तुमचें कांहीं चोरिलें, तर असें समजा, कीं, तो आणि तुम्ही एकच आहां. त्यानें जें चोरलें, तें तुमचें, तसें त्यांचेंहि आहे; मग भीति कां ? तुझाला उत्कर्ष किंवा आनंद याचनेनें मिळवावयाचा नाही. किंवा लोकांच्या दृष्टीनें त्याच्याकडे पहावयाचें नाही. तुमचें ध्येय, सत्य-आत्मतत्त्व हें आहे, आणि जर इतर सुखें आणि वस्तू तुझाला प्राप्त होतील, तर "सैताना, मागें सर; मला तुझें कांहीं नको," असेंच तुम्ही झटलें पाहिजे. नंतर तुझाला आत्यंतिक सुख होतें. तुम्हीं स्वर्गच बनून जातां आणि तुमचें जीवित कृतार्थ होतें.

आरोग्य मिळविण्याकरितां, रोगाचा प्रतिकार करण्याकरितां, जड वस्तूचा निषेध करणें जरूर आहे काय ? 'राम' ह्मणतो, नाही. फक्त तुमच्या आत्मतत्त्वावर जोर द्या, आणि वर सांगितलेल्या-"सूर्य जोरानें पाहून मेव, धुकें दगैरे पार नाहीसें करितो," या साक्षात्काराच्या स्थितीचा अनुभव घ्या, ह्मणजे झालें.

प्राणायाम किंवा श्वासोच्छ्वास याविषयीं सांगतांना अभ्यासावर जोर द्यावा असें लोक सांगतात. पण 'राम' सांगतो, कीं, जेव्हां तुमचें मन

सत्यांत लीन होते, तेव्हां श्वासोच्छ्वास आपोआप उत्तम चालू लागतो. प्रणवोच्चार करून आम्ही आत्मतत्त्वांत गडून गेलो, की, प्राणापानाची क्रिया अत्युत्तम रीतीने चालू होते. फुफ्फुसें भरून जातात आणि श्वासोच्छ्वास दीर्घ व लांब होऊं लागतो. सयाची भावना हीच मुख्य गोष्ट आहे; आणि ती असली, क्षणजे इतर सर्व कांहीं आपोआप जुळते.

या देशांत कांहीं लोकांना सुंदर नेत्र, सुंदर नासिका व सुंदर हनुवट्या पाहिजे आहेत. 'राम' सांगतो, की, तुझांला कांहीं आध्यात्मिक शक्ति मिळाली, तरी तुम्ही मर्यादित आहां आणि सुखी नाही. मानसिक शक्तीचा उपयोग संपत्ति मिळविण्याकडे कांहीं लोक करितात, त्यांच्याप्रमाणें तुम्ही मर्यादित, कष्टी आणि दुःखी आहां.

सौंदर्य, वर्ण, संपत्ति, आरोग्य इत्यादि कांहीं ईप्सित वस्तु तुम्हांला हव्या असतील, तर तुम्हांला वेदान्तांतील त्यागाचा अभ्यास थोडासा करावा लागेल; आणि त्यामुळे तुमचा थोडा फायदाहि होईल; पण अर्धेमुर्वे काम करून भागावयाचें नाही. तर मग तुम्ही मुळाशी कां जात नाही, व त्याग पूर्णपणें आचारणांत कां आणीत नाही? तसें केल्यास तुमच्या इच्छित वस्तु आणि इतर सर्व कांहीं तुम्हांला मिळेल. यासाठीं कांहीं विशिष्ट वस्तूंच्या नादीं न लागतां, राजमार्गानेंच जाण्याचा निश्चय करा. 'आपण स्वर्ग आहो, ईश्वर आहो' असें वाटणें, हाच स्वर्ग-प्राप्तीचा सर्वांत सुगम मार्ग आहे.

साक्षात्कार दोन तऱ्हेनें मिळतो. श्रद्धेनें आणि ज्ञानानें. वेदान्तावरील ग्रंथ वाचून आपल्या शंका तुझीं निवारण करून घ्याव्या. 'राम' वेदान्ताचें स्पष्ट व पूर्ण विवरण पुढें लवकरच करणार आहे. *

वेदान्तग्रंथ वाचून तुझांला साक्षात्कार मिळत नाही, तर त्यावर श्रद्धा ठेवा. 'श्रद्धावान् लभते ज्ञानम्.' खिश्चन लोकांदां कांहीं थोडा अनुभव मिळाला, तरी खिस्ताप्रमाणें त्यांना साक्षात्कार होत नाही. तरी पण ते

* हें काम स्वामीजींच्या हातून त्यांच्या अकालिक मृत्युमुळे पार पडलें नाही व आमचें दुर्दैव होय.

विश्वास ठेवतात. तसेंच तुझाला वेळ असेल, व आवड असेल, तर वेदान्तवाङ्मय वाचा. नाही तर 'रामा'वर, ईश्वरावर—आपल्या आत्म्यावर विश्वास ठेवा, झणजे तुझी तराल. आपला उद्धार आपण केला पाहिजे. "उद्धरेदात्मनाऽऽत्मानम्"; दुसरा मार्ग नाही.

VEDANTIC IDEA OF EATING MEAT AND MISREADING OF SCRIPTURES.

वेदान्तदृष्ट्या मांसाशन आणि धर्मग्रंथांचा विपरीत अर्थ.

[प्रास्ताविक—कृपा किंवा कीच हे दोवेल्य—‘योग्य वेळी’ ‘छे, नाही’ म्हणणारा खरा शूर-वाह्य देहापेक्षां सत्याला अधिक मान या-खरा आत्मज्ञानी आपल्या व इतरांच्या देहांची पर्वा करित नाही—कुक्षेत्रावर अर्जुनाला खऱ्या वेदान्ताचा उपदेश—मांसाशन वर्ज्य कां?—एकाग्रतेला व आध्यात्मिक उन्नतीला विरोध—क्षत्रियांनां आणि फार अंगमेहनत करणारांनां मांसाशन वर्ज्य नाही—धर्मात श्रेष्ठ तेच जिवंत रहावेत ही निषर्गयोजना—नुसत्या रुचीकरितां किंवा जिह्वालौल्याकरितां मांस खाणे हें पाप-जगाच्या कल्याणासाठीं शरीर तयार करणे किंवा उच्च कामगिरी करणे यासाठीं मांसाशनाची जरूरी असेल तर तें क्षम्य-धर्मग्रंथाचा विपरीत अर्थ—गुरुशिष्याची गोष्ट-अंग तुडविण्यापेक्षां गुरुवचनाची पायमल्ली करणे हें अधिक पाप-बायबलांतील एक पाठाचा भलताच अर्थ—एक लष्करी अंमलदार व तटण स्त्री यांची गोष्ट-खतला अनुकूल असा तिनें लाविलेला तारेंतील वाक्याचा अर्थ—देवाला विसरून देवालयाला विशेष महत्त्व देऊं नका—विश्व, प्रत्येक वस्तु हें परमात्म्याचें मंदिर—एक सनातन तत्त्व—किंमत दिल्याशिवाय वस्तु मिळत नाही—प्रथम आपली मान खोड्यांत (त्रासांत) घाला मग जगाकडून मान मिळेल—मतलब याचे दोन अर्थ—स्वार्थत्यागाचा नेहमी अभ्यास करा—वेदान्ताच्या शाळा—त्या शाळांमध्ये स्वार्थत्यागाची उदाहरणे सोडवा—वेदान्त रोज आचरणांत आणा—युधिष्ठिराची गोष्ट—वाचन किंवा शिक्षण झणजे त्याप्रमाणें आचरण—आत्मोद्धार करा—मन चलबिचल झालें, की, एकान्तांत ईशचिंतन किंवा आत्मध्यान करा—सतता अभ्यासानें सर्व कांहीं साध्य.]

प्रश्न—मांसाशनाविषयी आपलें काय मत आहे ?

उत्तर—जनावरांवर दया करावी, म्हणून हिंदुस्तानांतील लोक मांस खात नाहीत, असें कांहीं लोक समजतात; कांहीं लोक या कारणामुळे मांस खात नसतील; पण वेदान्ती, स्वामी वगैरे मांस खात नाहीत, याचें कारण निराळें आहे.

वेदान्ताप्रमाणें कृपा किंवा कीर्त हें दौर्बल्य आहे. कदाचित् हें विधान चमत्कारिक वाटेल; पण तत्त्वज्ञांनीं नीट विचार करून असें ठरविलें आहे, कीं, कृपेकृति अगर कृपा मुळाशीं असलेली, दुसऱ्याच्या मर्जीप्रमाणें वागण्याची वृत्ति हें एक प्रकारचें दौर्बल्य असून तें अज्ञानमूलक आहे. या वृत्तीपासून समाजाचें कांहीं हित होत नाहीं; उलट किती तरी दोष आणि पापें हिच्यापासून उत्पन्न होतात. उदाहरणार्थ, खावें, प्यावें, मजा करावी, असेंच ज्यांचें ध्येय आहे, अशा तरुण मंडळीच्या कंपूत एखाद्या नवीन मनुष्याला जाण्याचा प्रसंग आला असतां, त्यांपैकीं कोणी तरी, सर्वत्रांनीं पान करावें अशी सूचना पुढें आणितो, आणि बाकी मंडळी त्याला दुजोरा देतात. झालें. मग त्या नवीन मनुष्याला, त्या मंडळीला खूप करण्यासाठीं आपल्या इच्छेविरुद्ध पान करावें लागतें; व अशा मंडळींत कांहीं वेळां जाण्याचा त्याला प्रसंग आला, ह्मणजे त्याला पान करण्याचा मोह पडतो, आणि असे कांहीं दिवस गेले ह्मणजे त्याला दारूचें व्यसन जडतें. त्याप्रमाणें स्त्रियांनाहि दुसऱ्यांनां खूप करण्याकरितां आपल्या इच्छेविरुद्ध पुष्कळ गोष्टी कराव्या लागतात, आणि हल्लहल्ल पुढें त्यांनां त्या संवयी जडतात. याकरितां वेदान्त सांगतो, कीं, दुसऱ्यांनां खूप ठेवण्याच्या वृत्तीमध्ये अज्ञान, दौर्बल्य आणि पोकळ अभिमान, यांशिवाय कांहीं नसतें. दुसऱ्यांनां खूप करण्याकरितां कांहीं करूं नका. जो मानव योग्य वेळीं, 'छे, नाही' असें म्हणूं शकतो, तो खरा शूर होय! तुमच्या स्वभावांतील करारीपणा आणि शौर्य हीं तुमच्या नकाराच्या-नाहीं म्हणण्याच्या पात्रतेनें प्रगट होतात.

सत्याप्रमाणें आचरण केलें असतां क्रूरपणा होईल, कोणाचें हृदय विदीर्ण होईल, आपले नातलग, आसेष्ट विरुद्ध आहेत, ह्मणून दया करणारे लोक किती दुःखें भोगीत आहेत, याचा विचार करा. सत्याचा खून करण्यापेक्षां एखाद्याचें अंतःकरण विदीर्ण झालेलें पार चांगलें. सत्याला मान दिला, कीं, तुमच्या मित्रांनां मान मिळाल्यासारखा आहे.

मित्राच्या वासनांना व अभिमानाला मान किंवा महत्त्व देणे, क्षणजे त्याच्या आत्म्याचा-सत्याचा खून करण्यासारखे आहे. बाह्य देहापेक्षा सत्याला अधिक मान द्या !

तसेंच, स्वतःविषयी आदर किंवा मान क्षणजे आपल्या क्षुद्र देहाचा आदर, असें पुष्कळ लोक चुकीने समजतात, आणि दुःख भोगतात. आदर देहाकरितां नसून सत्याकरितां-आत्म्याकरितां असावा. तुमच्या अंतर्थांमी असलेल्या ईश्वराचा साक्षात्कार तुम्ही घेतला, ईश्वरी भावनेनें तुम्ही भरून गेलां, क्षणजे तुम्ही आदरानेहि भरून जातां, पूर्ण आदरयुक्त होतां; पण तुम्ही देहाचे चोचले करूं लागलां, देहाला विशेष मान देऊं लागलां, कीं, तुम्ही आत्मघात करतां आणि स्वतःकरितां खळगा खणून ठेवितां.

आतां मांसाशनाचा वेदान्तदृष्ट्या विचार करूं. वेदान्त सांगतो, कीं, देहावर आसक्ति ठेवूं नका. देह राहो अथवा जावो, त्याची काळजी करूं नका. देहाला कोणी मान देवो, कोणी दगड मारो, त्याची फिकीर करूं नका. निंदास्तुति करणारा आणि निंदास्तुति करून घेणारा हे दोघे एकच आहेत, तेव्हां त्या निंदास्तुतीची किंमतच नाही. वेदान्ताप्रमाणें तुम्ही आत्मसाक्षात्कार घेतला, कीं, तुमची देहभावना नष्ट होते. स्वतःची देहभावना गेल्यावर दुसऱ्याच्या देहाविषयी आदर नाहीसा होईल. आत्मसाक्षात्कारामुळे जो स्वतःच्या देहाची पर्वा करीत नाही, तो दुसऱ्याच्या देहाची कशी पर्वा करील ! आपला देह खरा वाटला तर तो इतरांचे देह खरे मानील. त्याच्या वांट्याला त्याचाच नव्हे, तर इतरांचे देहहि नाहीसे झालेले असतात. लाखों सूर्य आणि तारे नाहीसे झाले, तरी त्याला कांहीं वाटत नाही. मेंढ्या, बकरी आणि गुरे मेल्याबद्दल त्याला कांहीं वाटत नाही.

महाभारतांतील कुरुक्षेत्रावरील कौरवांवांचें घनघोर युद्ध सुरू होण्याच्या वेळीं, आपले गणगोत युद्धाला सज झालेले पाहून अर्जुनाचें मुखकमल म्लान झालें, त्याच्या शरीराला कंप सुटला, त्याच्या अंगाची लाही झाली, आणि त्याच्या हातांतून गांठीवधनुष्य गळून पडलें.

याप्रमाणें विषण्ण—खेदपरिपूर्ण आणि कृपायुक्त (कृपाविष्ट) झालेव्या अर्जुनाला पाहून त्याचा सारथी—जगदुद्धारक श्रीकृष्ण परमात्मा यांना त्याला असा बोध केला, कीं, “अर्जुना ! तूं देह नाहीस; पहा, कर्ता करविता परमेश्वर आहे; आत्मा अमर, अविनाशी आहे. तो अज, नित्य, शाश्वत आहे; आणि देहाचा नाश झाला, तरी त्याचा नाश होत नाही, याकरितां तूं अगदीं न घाबरतां आपलें कर्तव्यकर्म कर, आणि तुझें कर्तव्यकर्म—युद्ध करित असतां तुला हजारों लोक मारावे लागतील, तें तूं बिनघोकपणें मारून टाक. मी देवांचा देव आहे आणि मलाहि क्षणोक्षणीं लाखोंप्राण्यांचा संहार करावा लागत नाही काय ? बरें, इतकें करूनहि मी अलित, निर्दोष आहे. मी हे लोक पूर्वीं मारून टाकलेले आहेतच; आतां, हे सव्यसाचिन्, तूं केवळ निमित्तमात्र हो.” अशा प्रकारचा अर्जुनाला सत्याचा—वेदान्ताचा उपदेश मिळाल्यावर त्यानें आपले गुरू, काकेमामे, आसहृष्ट यांनाहि ठार करण्यास मागेंपुढें पाहिलें नाहीं, व वेदान्त—तत्त्वाप्रमाणें अर्जुनाला कांहीं दोष लागला नाहीं. मग वकरीं, मेंढ्या, बैल यांना मारण्यानें दोष लागेल, असें वेदान्त कधीं तरी सांगेल काय ?

मांस न खाण्याचें खरें कारण, वेदान्ताच्या दृष्टीनें निराळें आहे. ज्ञा-
प्रमाणें दारू, अफू, सोमल इत्यादि द्रव्यांचे विशिष्ट परिणाम घडतात,
त्याप्रमाणेंच मांसाशनाचाहि एक विशिष्ट परिणाम घडतो. मांसाशनानें
तुमची अशी स्थिति होते, कीं, तुमचें मन एकाग्र करतां येत नाहीं, क-
ही चित्तव्यग्रतेची स्थिति धार्मिक व सुमृक्षुजनाला नको असते. जर
कदाचित् तुम्हांला मांसाशनाची संवय सोडून देतां येत नाहीं, किंवा तुम्हीं
जर क्षत्रिय असाल, योद्धे असाल, तुमचें काम फार मेहनतीचें असेल,
तर तुम्हीं मांस खावें; नुसत्या वनस्पत्याहारावर राहूं नये, असें वेदान्त
सांगतो. इतर भेंद्यांविषयीं लोकांनीं अनुभव घेऊन काय परिणाम
होतो तो पहावा. कित्येकांचें मांसाशनावांचून चालतें, पण कित्येकांचे त्या-
वांचून चालत नाहीं. सर्वांत योग्य जे प्राणी असतील, तेच जिवंत रहावेत।

(The survival of the fittest) अशी निसर्गाची योजना आहे. मोठा मासा पुष्कळ लहान माशांना खातो, आणि आपण जगतो. खनिज-कोटी-वर वनस्पतिवर्ग वाढतो. वनस्पति जनावरांच्या उपयोगी पडतात आणि जनावरें मनुष्यांच्या उपयोगी पडतात. मनुष्यामध्ये जे योग्य असतील, तेच वाढत जातात. लढाया, सांथी, दुष्काळ, इत्यादि प्रकार सुरू झाले, ह्याने अशक्त जीव मरून जातात. योग्य असतील, तेवढे मात्र उरतात. निसर्गाच्या योजनेप्रमाणे मांस खाऊन तुम्हाला जगाचें कांहीं हित करतां आलें, तर तुम्ही तें अवश्य खा; पण, मांसाशनाशिवाय तुम्ही जगाचें हित करूं शकाल तर तुम्ही तें खाऊं नका. प्रत्येकानें, आपण ईश्वराच्या हातांतील साधन आहों, असें समजून आपलें काम अकृतृकपणें आणि निरहंकारपणें केलें पाहिजे; आणि अशा रीतीनें काम करीत असतां, जसें यंत्रांतील चक्रांनां वंगण पाहिजे, तसें तुमच्या शरीरांतील चक्रांनां मांस-रूपी वंगण हवें असल्यास, तें उपयोगांत आणण्यास—मांस खाण्यास कचरूं नका. पण नुसत्या स्वादाकरितां—रुचीकरितां मांस खानें हें पाप आहे ! आपल्या क्षुद्र वासना तृप्त करण्यासाठीं मांस खानें किंवा दुसरें कांहीं करणें हें पाप आहे. तुम्ही जर मांस औषधाप्रमाणें घ्याल, महत्त्वाचें काम करण्यासाठीं किंवा मानवजातीचें कल्याण करण्यासाठीं आपलें शरीर तयार असावें, या हेतूनें त्याचा उपयोग कराल, तर मात्र पाप नाही. लोकांची नजर नेहमीं रुचीकडेच असते. एखादी वस्तु गोड असली आणि तिच्या योगानें सत्याची प्रगति होत असली, तर तिचा अवश्य स्वीकार करावा. पण, ती नुसती गोड आहे, म्हणून घेऊं नये. केव्हांकेव्हां, कांहीं वस्तु गोड आणि उपयुक्त असतात, पण नेहमीं त्या तशा नसतात.

वरील प्रश्नाचा विचार करतांना दुसरा एक प्रश्न उपस्थित होतो. तो असा, कीं, पुष्कळ धर्मग्रंथांचा भलताच अर्थ केला जातो, आणि त्यायोगें समाजाचें फार नुकसान होतें. मिल्टन समजण्याला मिल्टन झालें पाहिजे, ख्रिस्त समजण्याला ख्रिस्त झालें पाहिजे, असें समजतात, तें खरें आहे. ही कल्पना आमच्या प्राचीन ऋषींनां फार पसंत होती. उपनिषत्कार ऋषींनीं

सत्याचा इतका साक्षात्कार घेतला होता, आणि वाचकांशी ते इतके ऐक्य पावले होते—उन्मय झाले होते, कीं, त्यांनीं आपलीं नांवे देखील लिहून ठेविलीं नाहींत. वेदांत सुद्धां असें लिहिलें आहे, कीं, जनहो, तुझी वेदांच्यापलीकडे जा, उपेदशाप्रमाणें वागा आणि फायदा करून घ्या. बायबलांत सुद्धां अशीं कांहीं वाक्यें आढळतात. उदाहरणार्थ— The Kingdom of God is within you (ईश्वराचें साम्राज्य—सत्ता तुमच्या अंतर्गामीं आहे.) लोक अशा वाक्यांचा कसा विपरीत अर्थ करितात, हें पुढील गोष्टीवरून अधिक स्पष्ट होईल.

एकदां एक गुरु फार दमून आला आणि तो ओट्यावर आडवा पडला. पुढें, शिष्याला हांक मारून तो झणाला “वेटा, माझे सर्वांग दुखत आहे. यास्तव, माझे अंग चोळ आणि पाय तुडीव.” हिंदुस्तानांत मर्दनाची आणि पाय तुडविण्याची चाल आहे. गुरुचें भाषण ऐकून तो शिष्य झणाला “महाराज, आपला देह फार पवित्र आहे, माझे पाय मी त्या देहाला लावणार नाहीं; कारण, तसें करणें महत्पाप होईल. मी हवें तें करीन, माझा जीव देईन, पण आपला पवित्र देह माझ्या पायांनें विटाळणार नाहीं.” त्यावर गुरु झणाला “बाबा, असें करूं नको; माझे पाय फार दुखत आहेत, ते थोडेसे तुडीव.” शिष्य रडूं लागला, आणि त्याची कितीहि समजूत घातली, तरी आपल्या गुरुचे पाय तुडविण्यास तो कबूल होईना. शेवटीं गुरु म्हणाला “जा मूर्खा ! तूं माझे अंग तुडविण्यास कबूल नाहींस, तसें करणें तुला पाप वाटतें; पण माझा शब्द, माझे वचन आपल्या पायांखालीं तुडवून टाकण्यास तुला दिकत वाटत नाहीं.” अंग तुडविण्यापेक्षां, गुरुच्या वचनाची पायमल्ली करणें हें अधिक पाप नाहीं काय ? ख्रिस्त, महम्मद इत्यादि महात्मांचीं आणि वेदांतील वचनें लोक सहज पायांखालीं तुडवितात; पण, त्या महात्मांच्या देहाला पवित्र मानतात आणि विशेष महत्त्व देतात. त्या महात्मांनां आपल्या देशाची कांहीं किंमत नसते; प्रभुभोजनसमयीं भाकरीचा तुकडा

मोडतेवेळीं खिस्तानें 'माझें मांस खा आणि माझें रक्त प्राशन करा,' असें म्हणल्याप्रमाणें ते आपल्या देहाचें बलिदान करितात.

कांहीं लोकांनां आपला खुद्र अहंकार सोडतां येत नाही. ते आपली उन्नति करून घेत नाहीत; उलट खिस्ताला, देवाला खाली ओढूं पाहतात. बायबलांतील एका वाक्यांतील कांहीं शब्दांच्या योगानें हें विशेष स्पष्ट होईल. हिंदुस्तानांत एका दारुविक्रयाचा मुलगा, मिशनऱ्याच्या इंग्रजी शाळेंत शिकत होता. तेथें बायबलाचा पाठ वाचतांना त्यानें "The spirit of God brooded over the waters" (परमात्मा क्षीरसागरांत ध्यानस्थ बसला होता) असें वाचिलें. त्याला spirit म्हणजे दारु आणि water म्हणजे पाणी हें माहीत होतें, शिवाय यव, द्राक्षें आणि इतर घान्यें पाण्यांत मिसळून त्याचें मद्य तयार करतात, हें त्यानें पाहिलें होतें. मात्र God (देव) म्हणजे काय हें त्याला माहीत नव्हतें. God म्हणजे ज्यापासून दारु तयार करितात असें एक प्रकारचें घान्य असावें, असें त्याला वाटलें. याप्रमाणें लोक धर्मग्रंथांचा विपरीत अर्थ करितात. त्यांनां दारुच्या दुकानांत-विषयपंकांत राहणें फार आवडतें. त्यामुळें उच्च धर्मतत्वांचा भलताच अर्थ त्यांच्याकडून होतो.

कोणा एका लष्करी अम्मलदाराचें प्रेम एका स्त्रीवर जडलें होतें. त्याच्या वरिष्ठ अम्मलदारालाहि ती स्त्री आपणाला मिळाल्यास फार चांगलें होईल, असें वाटूं लागलें, आणि तो तिला वध करण्यासाठी खटपट करूं लागला; पण, त्या स्त्रीचें मन कनिष्ठ अम्मलदारावरच आहे असें त्याला दिसून आलें. एकदां तो कनिष्ठ लष्करी अम्मलदार रजा घेऊन आपल्या घरीं गेला. कर्मधर्मसंयोगानें ती स्त्रीहि त्याच वेळीं तेथें गेली. दोघांचीं मनं पूर्णपणें जुळलीं आणि त्यांनीं लग्नाचा घाट घातला. पुढें, आपली रजा कांहीं दिवस वाढवावी म्हणून त्या कनिष्ठ अम्मलदारानें अर्ज केला. हा अधिक रजा कां मागत आहे, हें कळल्यामुळें आणि त्याला त्याचा हेवा वाटल्यामुळें 'Join at once' (एकदम कामावर रुजू हो.) अशी त्या वरिष्ठ अम्मलदारानें त्या अर्जाच्या उत्तराद्वारेणें त्याला

तार केली. हा जबाब वाचून तो फार निराश आणि खिन्न झाला; इतक्यांत ती स्त्री तेथें येऊन असें खिन्न होण्याचें कारण काय, अशी विचारपूस करूं लागली. त्यानें तिला लगेच वरिष्ठ अम्मलदाराची तार दाखविली. ती पाहून तिला फार आनंद झाला आणि ती फार गडबडीनें जाऊं लागली. इतकी घाई कां, असें प्रियकरानें तिला विचारतां ती म्हणाली 'Join at once' (लवकर लग्न उरकून टाका.) असा आपल्या वरिष्ठाचा हुकूम आहे, तेव्हां लग्नाच्या तयारीसाठीं मी गडबडीनें जातें. याप्रमाणें लोक धर्मग्रंथांचा आपणाला पाहिजे तसा अर्थ करितात. लग्न जुळविण्यासाठीं एखाद्या स्त्रीनें असा अर्थ केला तर साजेल; पण धर्मग्रंथांचा असा विपरीत अर्थ करतां कामा नये.

धर्मग्रंथ सांगतात, कीं, ' शरीर हें ईश्वराचें-आत्मारामाचें मंदिर आहे. ' या वाक्याचा अर्थ लोक भलताच करितात. देहाचे चोंचले करावे, देहाला सर्वस्व मानावें, आणि देवालयांतील देवाला विसरावें, असा याचा अर्थ नाही. लोक देवाला विसरतात आणि देवालयालाच विशेष महत्त्व देतात. 'The body is the temple of God' (शरीर-हें आत्मारामाचें मंदिर आहे.) या वाक्यांतील 'Temple' या शब्दाचा अर्थ मंदिर असा न घेतां, कपाल असा घेऊन एका मुलानें असा प्रश्न केला, कीं, तर मग, ईश्वराचे कान कोठें आहेत ? याहून अर्थाचा अधिक विपर्यास तो कोणता ?

देवालयाचें महत्त्व आंत असलेल्या देवासाठीच आहे. देवालयाला—देहाला विसरून जाणें, आंतील देवाला—आत्म्याला पाहणें हाच देवालयाचा उपयोग आहे. परमात्मा विभु नाही काय ? आणि त्याचें देवालय सर्वत्र नाही काय ? सूर्य आणि तारे ही त्याचीं मंदिरे नव्हत काय ? प्रत्येक पदार्थ, प्रत्येक वस्तु त्या परमात्म्याचें मंदिर आहे. प्रत्येक वस्तूचा उगम परमात्म्यापासून असून ती आत्मांला आपल्या उगमस्थानाचा बोध करीत असते.

आतां 'राम' तुझाला एक सनातन तत्त्व किंवा कायदा सांगणार आहे. तो नीट ऐकून घ्या, आणि भीति, संकटें, त्रास यांपासून मुक्त व्हा. तो कायदा असा. लोकांनीं आपणाला भजावें असें ज्याला वाटतें, ज्याला मान पाहिजे, त्यानें प्रथम स्वतःला क्रूसावर चढविलें पाहिजे, सुळावरच्या यातना सोसल्या पाहिजेत. खिन्न, बुद्ध, सॅक्रेटिस, ब्रुनो यांनीं प्रथम त्रास सोसले, आणि नंतर सारें जग त्यांनां मान देऊं लागलें. त्यांनीं प्रथम किंमत दिली आणि नंतर बक्षीव (मान) मिळविलें. जगांतील इतर स्त्रीपुरुष प्रथम बक्षीव, मान आधीं मिळवूं पाहतात आणि किंमत देण्याचें नाकारतात. पण, किंमत दिल्याशिवाय वस्तु मिळते कोठें ? हा कायदा अढळ, अपरिहार्य असल्यामुळें खिन्न, कृष्ण यांसारख्या महात्मांचीं देखील तो पर्वा करीत नाही. मग इतरांची काय कथा ? नेपोलियन, वाशिंग्टन, न्यूटन यांनांहि किंमत द्यावी लागली. न्यूटनला तर इतका त्रास सोसावा लागला, कीं, कित्येक वेळां त्याला जेवणाचीहि स्मृति नसे. कायदा व्यक्तीकडे लक्ष देत नाही. पापी, साधुसंत, तत्त्वज्ञ इत्यादि सर्व त्याच्या दृष्टीनें सारखेच आहेत. तुमच्या देहापुरतीच त्यानें खैर करावी असे दुष्टाचार्य तुम्ही कोण ? जगाकडून मान पाहिजे, तर प्रथम आपली मान खोज्यांत-त्रासांत घातली पाहिजे, वस्तूची किंमत दिली पाहिजे, हें विसरूं नका. 'ज्युवेस' नामक एका नाटकांत, एका यहुदी नायिकेची अशी इच्छा होती, कीं, जोसेफनें आपणाला मान द्यावा-आपल्यावर प्रेम करावें. पण तिनें प्रथम किंमत दिली नाही. तिला जोसेफकडून मान मिळाला, पण तिला नंतर तरी किंमत द्यावी लागली-त्रास सोसावा लागला. पांच वर्षे, विरहानें वेडी बनून तिला भटकत फिरावें लागलें. प्रत्येक नाटकांत किंवा कादंबरीत प्रत्येक नायक किंवा नायिका यांनां आलेला अनुभव जगाच्या इतिहासांत दृष्टोत्पत्तीला येतो. अहंकाराला दूर सारल्याशिवाय योग्य मान किंवा प्रेम मिळत नाही.

वासना तृप्त करण्याचा मार्ग झटला झणजे त्या सोडून देऊन निरिच्छ होणें हा आहे. फारशी भाषेत 'मतलब' नांवाचा एक सुंदर शब्द आहे. त्याचे दोन अर्थ आहेत:—(१) इच्छा, (२) मागू नका (निरिच्छ व्हा.) वासना फलद्रूप झाल्या पाहिजेत, तर त्या सोडून द्या. त्यांच्या पलीकडे जा—निरिच्छ व्हा.

पतंगांना दिवा फार आवडतो. दिव्यावर त्यांचें निःसीम प्रेम असल्यामुळे ते दिव्यावर झडप घालतात, आणि भस्म होऊन जातात. भस्म होणें हें हिंदुस्तानांत प्रेमाचें चिन्ह समजतात. पतंगाचें दिव्यावर इतकें प्रेम असतें, कीं, ते स्वतःला भस्म करून घेतात. वेदान्त सांगतो, छे; खरा प्रकार असा नाही. दिवा प्रथम आपणाला जाळून घेतो, नंतर त्याच्यावर पतंग प्रेम करितात. त्याप्रमाणें तुमच्या व्यक्ति-त्वाला, अहंकाराला जाळून टाका, नाहीसा करा, झणजे तुमच्या इच्छा तृप्त होतील. तुझाला मान मिळेल आणि तुमच्यावर प्रेम केलें जाईल. अहंकाराला मारा, स्वार्थत्याग करा, असें तोंडानें झणणें सोपें आहे; पण नुसतें तसें झणून भागत नाही; त्याप्रमाणें आपलें आचरण झालें पाहिजे. देवालयांत किंवा देवघरांत नियमित वेळीं कांहीं प्रार्थना झटल्या, कांहीं विधि पाळले, झणजे सर्व कांहीं झालें, असें समजू नका. प्रत्येक दिवशीं, हरवडी हा स्वार्थत्यागाचा घडा आचरणांत आणिला पाहिजे. आपले मित्र, नातलग यांच्याशीं होणाऱ्या आणि प्रपंचांतील इतर व्यवहारांत तुझी स्वार्थत्यागाचा अभ्यास केला पाहिजे.

स्वार्थत्याग करा, असें नुसतें कोष्टकासारखें पाठ करून भागावयाचें नाही. एखादा मुलगा पाठे व गुणाकाराचे नियम तोंडानें पाठ करतो, पण तेवढ्यानें काम भागतें काय ? आणि त्याला गुणाकार चांगला करतां येतो काय ? नाही. नुसते नियम लक्षांत ठेवून भागत नाही. अभ्यास केला पाहिजे, हजारों उदाहरणें सोडविलीं पाहिजेत, पाठ केलेले नियम आडवेतिडवे लावून पाहिले पाहिजेत. असें कराल, तेव्हांच गणितविषय—उदाहरणें आपल्या करतलामलकवत् होतील. नियम पाठ केले आणि

उदाहरणें सोडविलीं नाहींत, तर पुष्कळ चुका होण्याचा संभव असतो. पण, बरीच उदाहरणें सोडवून नियमांचा पडताळा पाहत गेलें, तर चुकीशिवाय सर्व काम होतें. त्याप्रमाणें स्वार्थत्यागाचा अभ्यास नेहमीं करीत राहिलें पाहिजे. येतांजातां, बसतांउठतां, प्रपंचांतील सर्व व्यवहार करीत असतां, स्वार्थत्यागाचें तत्त्व आचरणांत आणीत असावें. वेदान्तां-तील तत्त्वे किंवा उपदेश तोडानें सांगणें सोपें आहे, पण त्याप्रमाणें आचरण झालें पाहिजे; आणि हें होण्यासाठीं विवेक, सतताभ्यास यांची कास घरिली पाहिजे.

‘राम’ गणिताचा प्रोफेसर असतांना, उदाहरणें फळ्यावर लिहीत असतांअसतांच सोडवीत असे. तसेंच, १८ अंकांचें गुण्य आणि १७ अंकांचें गुणक घेऊन त्यांचा गुणाकार तत्काळ एकाच ओळींत ‘रामा’ला लिहितां येत असे. अशी हातोटी त्याला कशी साधली होती ? अभ्यासानें. यासाठीं वेदान्ताची शाळा केवळ तुमच्या हृदयांतच असूं नये. दुकान, रस्ता, घर, देवघर, अभ्यासाची खोली, दिवाणखाना, भोजन-गृह इत्यादि सर्व वेदान्त शिकण्याच्या शाळा होत. या सर्व शाळांत अभ्यास करा, स्वार्थत्यागाचीं उदाहरणें सोडवा, आणि वेदान्त करतला-मलकवत् करून + ‘हस्तामलक’ व्हा.

एके दिवशीं ‘राम’ रस्त्याच्या बाजूनें पुस्तक वाचीत चालला होता. एका गृहस्थानें ‘रामा’ची यद्वा करून झटलें “ अहो, चिमुकले महाराज, आपण येथें काय करतां ? ही शाळा नव्हे. पुस्तक घ्या फेंकून आणि व्हा चालते. ” रामानें उत्तर दिलें “ सर्व विश्व ही माझी शाळा आहे ! ” आमची शाळा कोणती असावी, हें ‘रामा’ला आतां चांगलें कळतें.

वेदान्त रोज आचरणांत आणिला नाहीं, तर त्याचा काय उपयोग ? पुस्तकांत छापलेला आणि कसरीनें खाण्याकरितां कपाटांत टाकून सोडलेला वेदान्त कांहीं कामाचा नाहीं. वेदान्त आचरिला पाहिजे. वेदान्ताला अग्नि-ज्ञानाग्नि असें झणतात. या ज्ञानाग्नीनें आमची दुःखे, संकटे यांचें

+ श्रीशंकराचार्यांचा एक सुप्रसिद्ध शिष्य.

निवारण झालें नाहीं, तर थंडीचें निवारण करणाऱ्या आणि आमचें अन्न शिजविणाऱ्या साध्या अग्नीहतकीहि त्याची योग्यता नाहीं. तुमच्या चिंता, काळज्या, तुमचीं दुःखें यांचें निवारण करून वेदान्तांनं तुझाला सुखी केले नाहीं, तर त्याला लाथाडून सोडा.

वेदान्त आचरणांत आणिला—याचा अभ्यास केला, क्षणजे वेदान्ताचें खरें ज्ञान कसें होतें, याविषयीं एक गोष्ट सांगतो.

युधिष्ठिर लहानपणीं इतर राजपुत्रांवरोबर एका पंतोजीच्या शाळेंत शिकत असे. वर्षाच्या शेवटीं परीक्षक शाळातपासणीला आले. त्या वेळीं त्यांनीं, तुझा कितपत अभ्यास झाला आहे. असा प्रश्न युधिष्ठिराला केला. युधिष्ठिरानें धीटपणें उत्तर दिलें, “ मी धुळाक्षरें आणि पहिल्या पुस्तकांतील एकच पहिलें वाक्य शिकलों आहें, ” हें उत्तर ऐकून पंतोजीला राग आला, आणि त्याने त्याला दरडावून विचारलें “ आणखी कांहीं तुला येतें कीं नाहीं ? ” “ दुसरे एक वाक्य मला येतें, ” असें युधिष्ठिरानें चांचपत उत्तर दिलें. परीक्षक शाळा तपासून निघून गेल्यावर पंतोजीनें एक छडी आणविली, आणि युधिष्ठिराला समोर आणून त्याचा समाचार घेण्यास सुरुवात केली. कांहीं मिनिटें शिक्षकानें बेदम मार दिला, तरी युधिष्ठिराला राग आल्याचें किंवा दुःख झाल्याचें चिन्ह त्याच्या तोंडावर दिसेना. पंतोजीला त्याचें फार आश्चर्य वाढून तो आपल्या मनांत क्षणाला “ हें असें कसें ? मी याला इतकें झोडपलें, तरी हा रडत नाहीं, रागावत नाहीं, हें कसें ? ” इतक्यांत पंतोजीची दृष्टि सहज त्या पुस्तकांतील कधीहि रागावूं नये या पहिल्या वाक्याकडे गेली. फिरून त्यानें युधिष्ठिराच्या मुखाकडे पाहिलें, तो त्याच्या मनांत चक्रे उजेड पडला. पहिल्या वाक्याचा अर्थ युधिष्ठिराच्या चेहऱ्यानें त्याला स्पष्ट सांगितला. पंतोजीनें हें वाक्य पुष्कळदां वाचिलें होतें—पोपटाप्रमाणें तोंडपाठ केले होतें; हें वाक्य आचरणांत आणितं येतें किंवा आणावें, ही कल्पना त्याला नव्हती. आपण एकहि वाक्य खरें शिकलों नाहीं, मुलांनं तें खरें जाणलें, याविषयीं त्याला लजा वाटूं लागली, आणि त्याच्या हातांतून

छडी खाली पडली. नंतर तो युधिष्ठिराची पाठ थोपटून झगला "शाबास राजपुत्रा, शाबास ! तू एक तरी वाक्य चांगलें शिकलास, आझांला तेवढें-सुद्धां येत नाही; यःकश्चित् कारणानें आझीं रागावतो. तू आमच्यापेक्षां ज्ञाणाखरा." याप्रमाणें युधिष्ठिराची स्तुति चालविली असतां तो झगला "गुरुजी, माफ करा. मी तें पहिलें वाक्य नीट शिकलों नाहीं. कारण मला मारीत असतांना एकदोन भिनिटांतच रागाचा—कांहीं सूड घेण्याचा विचार माझ्या मनांत आला." याप्रमाणें उत्तर देऊन दुसरें वाक्य—वरें चोलावें—हें आपणाला येत आहे, असें युधिष्ठिरानें नकळत सिद्ध केलें. पंतोजीनें त्याची स्तुति चालविली होती; वास्तविक आपल्या मनांतील विचार प्रगट करण्याचें त्याला कांहीं कारण नव्हतें; उलट मनांतील खरे विचार छविण्याचा मोह होता, तरी त्यानें सत्य तेंच सांगितलें ! पुढें आयुष्यांत त्यानें दुसरें वाक्य आचरणांत आणिलें.

युधिष्ठिराप्रमाणें आम्हीं शिकलें पाहिजे. युधिष्ठिराप्रमाणें वेदान्ताचा अभ्यास केला पाहिजे, वेदान्त आचरणांत आणिला पाहिजे.

दुसरा कोणी तुझांला तारणार नाहीं, तुझी आपला उद्धार स्वतः करून घेतला पाहिजे. मोठ्या पदांटेला जेव्हां तुझीं प्रणवोच्चार करतां, तेव्हां वेदान्त आचरणांत आणण्याचा दृढ निश्चय करा. प्रत्येक काम हातांत घेतांना सावध रहा. नदींत पोहावयाला पडतेवेळीं, अंगावरील कपडेलचे काढून तुम्हीं तयार होतां, त्याप्रमाणें तुझीं कोणत्याहि कामाचा अंगिकार करतांना किंवा मित्राच्या भेटीला जातांना देहभावना, अहंकार बाजूला ठेवा, सर्व अभिमान सोडून द्या, सर्वांत ईश्वराला पहा, आत्म्याचा साक्षात्कार घ्या. अशी तुमची तयारी असली झणजे तुझांला अपयश येणार नाहीं, आणि तुमच्या मनाची समता बिघडणार नाहीं.

तुमचे हात घाण झाले, की, ते तुझीं धुवून स्वच्छ करतां. कपड्यांवर कांहीं डाग दिसला की, लगेच तो साफ करतां. त्याप्रमाणें तुम्ही एखाद्या समाजांत गेलां आणि तेथें तुमच्या व्यक्तित्वानें किंवा अहंकारानें उचळ खाल्ली, तर परत आल्यावर तुमचें पहिलें काम झणजे हातपाय धुऊन

आत्मध्यान करीत बसणें; हे आहे. तुझाला त्रास किंवा दुःख झाले तर तेव्हांहि असेंच ईशचिन्तन किंवा आत्मध्यान करावें. डॉक्टरचा तराजु बाहेर हवेंत ठेविला, कीं, तो हलू लागतो त्याचीं पारडीं खालींवर होतात. असें झाले झणजे त्या तराजूला निवांत स्थळीं ठेवितात. तेथें काहीं कालानंतर पारडीं खालींवर जाण्याचें बंद होऊन तराजु स्थिर राहतो. त्याप्रमाणें तुमचें मन त्रस्त किंवा क्षुब्ध झाले, कीं, तुम्ही खोलींत कोडून ध्या. मित्रांची संगत सोडून एकान्तांत चला. प्रणवोच्चार करा. ईश्वराचें—आत्म्याचें ध्यान करा. झणजे तुमचें मन पुनः शांत व स्वस्थ होईल. एकान्तवासांत कांहीं काल घालविल्यानें मनाला पुष्टता येते.

एखाद्या गृहस्थ्याचें किंवा स्त्रीचें मुख किंवा कपडे मलिन झालेले असले झणजे तीं माणसें बाहेर येऊन समाजांत मिसळत नाहींत. त्याप्रमाणें तुमचें मन क्षुब्ध झाले असेल; किंवा क्रोध, द्वेष, भय, चिंता इत्यादि मनोविकार तुमच्या मनांत प्रबल झाले असतील, तर तुम्हीहि बाहेर येऊं नये. देवीच्या त्रणाचें तोंड चारचौघांत दाखवूं नये. वर सांगितलेले मनोविकार हे कौलरा, प्लेग यांच्यासारखे स्पर्शजन्य आहेत. ते तुमच्या मनांतून नाहीसे होईपर्यंत तुम्ही कारंटाईनमध्ये—एकान्तवासामध्ये राहिले पाहिजे. एकान्तांत बसा, प्रणवाचें गान करा, आणि ईशचिन्तन—आत्म-ध्यान करा व नंतर बाहेर पडा. याप्रमाणें तुम्ही अभ्यास करून शक्तीचा अनुभव घेऊं लागलां झणजे तुमच्या जीवितांत विलक्षण क्रांति होईल.

लोकांनां फळें खावयाला पाहिजेत, आणि तो फलवृक्षहि तोडून टाकावयाला पाहिजे. त्यांनां मुख पाहिजे, उपभोग पाहिजे; पण सत्या-प्रमाणें रहावयाला नको. ईशचिन्तनांत—आत्मध्यानांत राहिल्यानें भोग आणि आनंद मिळतात.

आपल्या देहाला मान मिळावा, देहाला सर्व कांहीं सुखें मिळावीं असें लोकांनां वाटतें; पण त्यांची किंमत त्यांनां द्यावयाला नको. किंमत दिल्याशिवाय कसें भागेल ? तुमच्या अंगीं पाणी असेल, तर शहरांत राहूनहि भगीरथप्रयत्नानें तुझाला आपली उन्नति करून घेतां येईल.

‘राम’ भीति, चिंता, त्रास इत्यादिकांपासून अल्लित आहे. पण, त्याने
हें सतताभ्यासानें साध्य केलें आहे. दौर्बल्य आणि धर्मभोळेपणा यांच्या
अत्यंत नीच अवस्थेपासून ‘रामा’ला सतताभ्यासानें वर काढिलें आहे.
एके काळीं ‘राम’ अत्यंत धर्मभोळा होता, आणि यःकश्चित् गोष्टीनें त्याच्या
मनाची समता विघट्टन जात असे. पण, आतां सर्व पारडें फिरलें आहे.
एका मनुष्याला असें करतां आलें, तर तुझालाहि तसें कां करतां येणार
नाहीं ?

INFORMAL TALKS.

स्वैरालापः ॥

मुक्त होणें याचा अर्थ—हरवलेला कंठा गळ्यांतच सांपडला—वस्तुतः कंठा (मुक्ति किंवा मुक्ताहार) हरवला नव्हता पण त्याचा विसर पडला होता—आपलें व्यक्तित्व चालू राहतें काय?—याज्ञवल्क्याचा मैत्रेयीला आत्मज्ञानाचा उपदेश—‘परम आवडि आपुलि आपणा’ यांचे दोन अर्थ—प्रेम अन्योन्यगामि—कळसूत्री बाहुल्यांचा खेळ—बहुतेक लोक बाहुल्यांनां (जड देहांतां) कर्तें समजतात, दुसरे कांहींजण बाहुल्यांच्या तारांकडे (सूक्ष्म शरीरें किंवा मनें यांकडे) लक्ष्य देतात; पण पडद्यामागें असलेल्या सूत्रधाराला (परमात्म्याला) ओळखणारे फार थोडे—त्याला स्पष्टपणें ओळखिल्यावांचून गत्यंतर नाहीं,—वृद्धारण्यकोर-निषदांतील आत्म्याची व्याख्या—तिचें मनन व निदिध्यासन करा—अंतर्गामीं असलेल्या आत्मतत्वाकडे सर्वे लक्ष्य द्या—वेडगळवाईचा कोंबडा आरवणें व सूर्योदय होणें याचा दृष्टान्त—जगांतील सर्वे व्यवहार आत्मसूर्याच्या नियमना-प्रमाणें होतात—जग ही रंगभूमि आणि आपण सोंगें—सोंगाची बतावणी करा, पण मूळ स्वरूपाला विसरूं नका—डुंदुभि, शंख वाजविणें याचा दृष्टान्त—विश्वांतील सर्वे पदार्थांचें केंद्र झणजे आत्मा—पाण्यांत विरघळलेल्या भिठाच्या खड्याचा दृष्टान्त—मैत्रेयीची शंका व याज्ञवल्क्याचें उत्तर—मन बुद्धि यांनां आत्मा अगोचर—मन बुद्धीनें आत्मसागरांत लीन व्हावें, त्याच्याशीं एक व्हावें—महावाक्याचा व प्रणवाचा अर्थ—प्रणवोच्चार—ऐक्यभावना किंवा भद्वैतस्थिति—मोक्ष.

प्रश्न—‘आह्मी मुक्त होऊं’ याचा अर्थ स्वामी काय करितात ?

उत्तर—‘आह्मी मुक्त होऊं’ हें विधानच चुकीचें आहे ! कारण, आह्मी आतां—या क्षणाला मुक्त आहों. केव्हांहि आह्मी बद्ध नव्हतो. नेहमींच्या भाषणसांप्रदायामध्ये आह्मी मुक्त होऊं या वाक्याचा जेव्हां उपयोग करितात, तेव्हां त्याचा अर्थ, ज्ञान किंवा ज्ञानसंपादन असा असतो. बद्ध स्थिति किंवा बंधन हें मुळीच खरें नसतें. तें अज्ञानाचा, चुकीच्या विचारांचा, खोट्या ज्ञानाचा परिणाम होय. तुझाला खरें ज्ञान झालें, आत्मज्ञा-

X गोल्डनगेट-हॉल, गुरुवार-तारीख २२ जानेवारी, १९१३.

नाचा लाभ झाला झणजे तुम्ही सदैव मुक्त होतां किंवा आहां. तुमची मुक्ति केव्हांहि गमावली नव्हती. मुक्ति हा तर तुमचा स्वभावसिद्ध इक्ष आहे.

एक मनुष्य आपल्या गळ्यांत अमोलिक रत्नांचा कंठा घालीत असे. एकदां त्याला आपल्या कंठ्याची विस्मृति पडली. कंठ्याचा त्याने पुष्कळ शोध केला आणि तो हरवला असे समजल्याने त्याने फार शोक केला. 'अरे, तूं शोक कां करतोस? कंठा तर तुझ्यापार्शी—तुझ्या गळ्यांतच आहे, नीट पहा,' असें दुसऱ्या एकाने त्याला सांगितलें. कंठा आपल्यापार्शीच आहे असें त्याला कळून आल्यावर त्याला मोठा आनंद झाला. खरे पाहूं गेलें असतां कंठा सांपडला असें झणणें चुकीचें होईल; कारण कंठा एका ठिकाणीच होता. तो हरवला नसून त्याची केवळ विस्मृति झाली होती. त्याप्रमाणें तुमचा आत्मा सनातन मुक्त असा आहे; पण, तुमचें मन, तमची बुद्धि अज्ञानानें आवृत्त झाली. असल्यामुळे आपण बद्ध आहो असें तद्वांला वाटलें. विसरलेला कंठा सांपडला असें आम्ही झणतो, त्याप्रमाणें आम्हांला मुक्ति मिळेल, आम्ही मुक्त होऊं, असेंहि आम्ही झणतो. पण, वस्तुतः आमची मुक्ति किंवा द्वार—मुक्ताद्वार केव्हांच हरवला नव्हता.

प्रश्न—आमचें व्यक्तित्व पुढें तसेंच चालू (कायम) राहतें काय ?

उत्तर—व्यक्तित्व झणजे आपला आत्मा असें समजत असाल, तर आत्मा, अज आणि अमर आहे, त्याला जन्म आणि मरण नसल्यामुळे पुढें चालू राहण्याचा प्रश्नच संभवत नाही; पण, व्यक्तित्व झणजे जन्मां-तर करणारे आपलें सूक्ष्म शरीर—मन असें तुम्हीं समजत असाल, तर व्यक्तित्व पुढें चालू राहतें.

याज्ञवल्क्याला, मैत्रेयी आणि कात्यायनी अशा दोन बायका होत्या. याज्ञवल्क्य हा जनकराजाचा गुरु होता, आणि त्याच्याजवळ बरीच संपत्ति होती. आपली सर्व संपत्ति उभयतां स्त्रियांनां सारखी वांटून देऊन आपण अरण्यांत निघून जावें, असा याज्ञवल्क्यानें बेत केला. संपत्तीनें अमरत्व मिळणें शक्य असतें, तर आपल्या नवऱ्यानें संपत्तीचा-

वैभवाचा त्याग केला नसता, असा विचार करून मैत्रेयीने आपला हिस्सा घेण्याचें नाकारिलें. तिनें असा विचार केला, कीं, आपला पति ज्याअर्थी घरदार सोडून वनांत जाण्यास आणि दुसरा आश्रम घेण्यास तयार झाला आहे, त्याअर्थी त्या आश्रमांत अधिक सौख्य व आनंद असला पाहिजे. तसें असल्याशिवाय आपला सध्यांचा आश्रम तो सोडण्यास कधीहि तयार होणार नाही. शेवटीं बराच विचार करून तिनें आपल्या पतीला विचारलें, “ महाराज, अधिक आनंद संपत्तींत-प्रपंचांत आहे, किंवा परमार्थांत आहे ? ” यावर याज्ञवल्क्य म्हणाला “ प्रिये, श्रीमं-तांनां प्रपंचांतील सुखें मिळतात हें खरें; पण त्यांनां खरा आनंद, मुक्ति किंवा अमरत्व मिळत नाही. ” मैत्रेयी म्हणाली “ महाराज, तर मला संपत्ति नको; मुक्ति-अमरत्व देणारें असें कांहीं द्या. ” हें ऐकून याज्ञवल्क्याला फार आनंद झाला, आणि त्यानें आपली सर्व मिळकत कात्यायनीला दिली, व आपली आध्यात्मिक संपत्ति-ज्ञान मात्र त्यानें मैत्रेयीला दिलें.

स होवाच । न वा अरे पत्युः कामाय पतिः प्रियो भवत्यात्मनस्तु
कामाय पतिः प्रियो भवति ॥ न वा अरे जायायै कामाय जाया
प्रिया भवत्यात्मनस्तु कामाय जाया प्रिया भवति ॥ ×

—बृहदारण्यकोपनिषत्.

× पतिनिमित्त पती तुजला, प्रिये,
प्रिय असें ह्मणतां सहसा नये;
परम आवडि आपुलि आपणा,
वळख तूं तुज, टाकुनि मीपणा.
पुरुषहि स्वसुखार्थ सुखें स्त्रिया,
ह्मणतसे सकळांहुनि ते प्रिया;
परम आवडि आपुलि आपणा,
वळख तूं तुज, टाकुनि मीपणा.

—वामन पंडित, प्रियसुधा.

याचे दोन प्रकारांनीं अर्थ करण्यांत येतात, आणि हे दोन्ही प्रकार चरोवर असल्याचें दिसून येतें. पहिला प्रकार—पति इतका प्रिय वाटतो, याचें कारण पतीमध्ये कांहीं चांगले गुण आहेत, किंवा कांहीं विशेष आहे म्हणून नव्हे, तर तो पत्नीला आदर्शासारखा आहे, म्हणून प्रिय वाटतो. आपणांला ज्याप्रमाणें आरशांत आपलें रूप दिसतें, तसें पत्नीला पतिल्ल आदर्शांत तिचें स्वरूप दिसतें, म्हणून पति तिला इतका प्रिय वाटतो. दुसरा प्रकार—पतीवर पत्नी इतकें प्रेम करते, तें पतीकरितां नसून पतीमध्ये असलेल्या आत्म्याकरितां—इश्वराकरितां आहे.

प्रेम जर अन्योन्यगामि नसेल, तर कोणी कोणावर प्रेम करणार नाही. यावरून सुद्धां, दुसऱ्यामध्ये प्रतिबिंबित झालेल्या आत्मस्वरूपावर आम्ही प्रेम करतो असें सिद्ध होतें. आम्ही अंतर्गामी असलेल्या आत्म्याला—इश्वराला पाहतो. कोणत्याहि वस्तूवर त्या वस्तूसाठींच आम्ही प्रेम करीत नाही. खरें सुख, खरा आनंद आत्म्यामध्ये—इश्वरामध्ये आहे, हें जाणां, आणि निरिच्छ व मुक्त व्हा.*

न वा अरे पुत्राणां कामाय पुत्राः प्रिया भवन्त्या—

तमनस्तु कामाय पुत्राः प्रिया भवन्ति ॥

—बृहदारण्यकोपनिषत्.

अर्थ—खरोखर पुत्राकरितांच पुत्र प्रिय नाहीत, तर आत्म्याकरितां ते प्रिय आहेत. जेव्हां पुत्र आत्म्यावर उठतात, तेव्हां आत्मांला वाईट वाटतें आणि आम्ही त्यांना दूर घालवून देतो. यावरून पुत्र कोणाकरितां प्रिय आहेत हें चांगलें सिद्ध होतें.

* कललिया हरिची सकलात्मता,
मग कले हरिभक्ति अखंडता;
परम आवडि आपुलि आपणा,
चळख तूं तुज, टाकुनि भीषणा.

—वामन पंडित.

न वा अरे वित्तस्य कामाय वित्तं प्रियं भवत्या-
त्मनस्तु कामाय वित्तं प्रियं भवति ॥+

—बृहदारण्यकोपनिषत्.

अर्थ—खरोखर, वित्त वित्ताकरितां नव्हे, तर आत्म्यासाठी प्रिय असतें. तुम्ही नाना देवतांनां भजतां आणि ह्मणतां ' हे देवा, तूं इतका श्रेष्ठ, दयाळु, कृपाळु आहेस; तूं आमचें सर्व प्रकारें कल्याण करतोस. ' तुम्ही अशी प्रार्थना कां करितां ? कारण, देव तुमच्या गरजा भागवितो, तुमच्या उपयोगी पडतो. पहा, देवहि देवाकरितां नव्हे, तर, आत्म्यासाठीच इतका प्रिय आहे. आत्मा हाच सर्व सुखाचा, आनंदाचा उगम आहे X

हिंदुस्तानांतील, कळसूत्री बाहुल्यांच्या खेळांत, बाहुल्यांशीं संबंध असलेल्या सूक्ष्म तारा हातांत धरून सूत्रधार पडद्यामागे बसलेला असतो. प्रेक्षकांनां त्या सूक्ष्म तारा किंवा तो सूत्रधार दिसत नाही. फक्त बाहुल्या त्यांच्या दृष्टीला पडतात. त्याप्रमाणें या जगांतील जडदेह त्या खेळांतील बाहुल्याप्रमाणें आहेत. साधारण लोक या जडदेहांनांच कर्तें असें समजतात. कोणी इष्टमित्रांनीं त्यांचें कांहीं चांगलें केलें, कीं त्यांनां सुख होतें. पण, त्यांनीं जर कांहीं त्यांच्याविरुद्ध केलें, तर ते त्यांचा द्वेष करूं लागतात. याहून उच्च असे दुसरे लोक असतात, आणि ते त्या

+ सुनयने ! सदनें विविधें धनें
निजसुखार्थं समस्तहि साधनें;
परम आवडि आपुलि आपणा,
वळख तूं तुज, टाकुनि मीपणा.

—वामन पंडित.

X 'इतर ईश्वर मानिति त्या जना,
निजसुखार्थचि कीं तदुपासना;
परम आवडि आपुलि आपणा,
वळख तूं तुज, टाकुनि मीपणा.'

—वामन पंडित.

सूक्ष्म तारांकडेच विशेष लक्ष्य देतात. हे अधिक श्हाणे, तत्त्ववेत्ते आणि धार्मिक असतात; पण, त्यांची धांव सूक्ष्म शरीरापर्यंत-मनापर्यंत असते. ते आत्मा ह्मणजे सूक्ष्म शरीर किंवा मन असें समजतात—ते कार्य आणि कारण पाहतात. त्यांना सूक्ष्म तारा, आणि बाहुल्ये (जड देह)—यांचा संबंध दिसतो. पडद्यामागे असलेला सूत्रधार—दिक्, काल, कार्यकारणभाव यांच्यापलीकडे असलेला आत्मा फारच थोड्यांना दिसतो.

जगांतील सर्व संबंध, सर्व विषाड (संकटे) मानवजातीला एकच धडा शिकवितात. त्यांचा सर्व रोल आर्क्षी पडद्यामागे असलेल्या सूत्रधाराची—आत्म्याची ओळख करून घ्यावी, असाच असतो. जेव्हां तुम्ही एखाद्या मित्राला पहातां, तेव्हां आपण त्या मित्रांत असलेल्या परमात्म्याला पाहतो; जेव्हां तुमचा मित्र बोलतो, तेव्हां परमात्मा त्या मित्राच्या द्वारे बोलत आहे, असें तुम्हांला वाटलें पाहिजे. सर्वत्र परमात्मशक्ति ओळखून जर तुम्ही आपला सर्व व्यवहार कराल, तर तुम्हाला कांहीं त्रास होणार नाही, कांहींहि संकट तुमच्यावर येणार नाही. बाहुल्यांना नाचविणारा—विश्वाचें नियमन करणारा सूत्रधार—परमात्मा ओळखिला पाहिजे. बाह्य नामरूपासारखा तो स्पष्ट दिसला पाहिजे.

ब्रह्म तं परादाद्योऽन्यत्रात्मनो ब्रह्म वेद ।
क्षत्रं तं परादाद्योऽन्यत्रात्मनः क्षत्रं वेद ।
लोकास्तं परादुर्योऽन्यत्रात्मनो लोकान्वेद !
देवास्तं परादुर्योऽन्यत्रात्मनो देवान्वेद ।
भूतानि तं परादुर्योऽन्यत्रात्मनो भूतानि वेद ।
सर्वं तं परादाद्योऽन्यत्रात्मनः सर्वं वेद ।
इदं ब्रह्म, इदं क्षत्रं, इमे लोकाः, इमे देवाः
इमानि भूतानि, इदं सर्वं यदयमात्मा ॥

—बृहदारण्यकोपनिषत्-चतुर्थब्राह्मण.

“आत्म्याशिवाय अन्य ठिकाणीं ब्रह्मणवर्गाला जो पाहतो, त्याला ब्राह्मणवर्ग सोडून देतो; आत्म्याशिवाय अन्य ठिकाणीं क्षत्रियवर्गाजो जो

पाहतो, त्याला क्षत्रियवर्ग सोडून देतो; आत्म्याशिवाय अन्य ठिकाणी लोक देव, आणि भूतें यांना जो पाहतो त्याला लोक, देव आणि भूतें सोडून देतात; आत्म्याशिवाय अन्य ठिकाणी सर्व जो पाहतो त्याला सर्व कांहीं सोडून देतें. हा ब्राह्मणवर्ग, क्षत्रियवर्ग, हे लोक, हे देव, हीं भूतें, हें सर्व कांहीं ह्मणजे हा आत्मा आहे.”

ही आत्म्याची व्याख्या फार उत्तम आणि स्पष्ट अशी केलेली आहे. हिचें मनन आणि निदिध्यासन करा, ह्मणजे तुम्ही मुक्त व्हाल, तुमचा स्वभावसिद्ध-जन्मसिद्ध हक्क तुम्हांला मिळेल.

तुम्ही एखाद्या जड वस्तूवर, त्या वस्तूसाठीच अवलंबून रहाल, सर्व भार ठेवाल, तर शेवटीं फसाल. इच्छेच्या-कामनेच्या विषयापलीकडे गेलें पाहिजे, असा कायदा आहे. तुम्ही एखाद्या राजाकडे किंवा महात्म्याकडे गेलां, आणि त्याच्या व्यक्तीवर सर्व भार ठेवून त्याच्या देहालाच विशेष मान देऊं लागला, तर यःकश्चित् काडीवर अवलंबून राहिल्यासारखें होऊन तुम्ही पतन पावाल. अंतर्धर्मी असलेल्या आत्म्याकडे-ईश्वराकडे न पहातां देहालाच विशेष मान देणें हें पाप आहे, ही मूर्तिपूजा आहे, आणि याचद्वल तुम्हांला दुःख सोसावें लागेल. संसारांत, प्रपंचांत तुम्ही वावरत असतां, अंतर्धर्मी असलेल्या आत्मतत्त्वाकडे तुमचें सर्व लक्ष्य असावें, आणि तुम्हीं सर्व व्यावहारिक कामें आत्मतत्त्वाहून कमी लेखावीं. देहापेक्षां-व्यक्तीपेक्षां सत्याला-आत्म्याला विशेष मान द्यावा. मित्राच्या तसविरीला, त्या तसविरीसाठीं नव्हे, तर आमच्या त्या मित्राकरितां आम्हीं विशेष महत्त्व देतो. चित्रापेक्षां मित्र आम्हांला अधिक प्रिय आहे. पदार्थापेक्षां पदार्थातील तत्त्वाकडे आत्मतत्त्वाकडे विशेष नजर दिली असता सर्व व्यवहार सुरळीत चालतो. नाही तर सर्व घडी बिघडून जाते, आणि आम्हांला त्रास व दुःख होतें; कायदा असा आहे.

एका खेडेगांवांत एक वेडगळ बाई रहात असे. त्या बाईजवळ एक कोबडा होता. गांवांतील लोक तिची थट्टा करीत आणि तिला चिडवून

फार त्रास देत. एके दिवशीं ती फार त्रासून त्या लोकांना हणाली, “बाबांनो, तुम्ही मला छळतां, यासाठीं मी तुमचा एका विलक्षण रीतीनें सूड घेणार आहे. तुझाला मग फार पश्चात्ताप होईल.” “बाई, तुम्ही आमचा सूड कसा घेणार ?” असें लोकांनीं विचारातां ती हणाली “मी उद्यां सूर्याला तुमच्या गांवावर उगवूं द्यावयाची नाही.” “हें आपण कसें करूं शकाल ?” “माझा कोंबडा आरवला, कीं, सूर्य उगवतो; तुम्ही मला असे छळूं लागला, तर मी माझा कोंबडा घेऊन दुसऱ्या गांवीं जाईन, व मी गेलें, क्षणजे तुमच्या गांवावर सूर्य उगवणार नाही.”

कोंबडा आरवला, कीं, सूर्य उगवतो हें खरें आहे. पण, कोंबड्याचें आरवणें हें सूर्योदयाचें कारण नव्हे, हें त्या बाईला माहीत नव्हतें. शेवटीं कंटाळून त्या बाईनें तो गांव सोडिला आणि ती दुसऱ्या गांवीं जाऊन राहिली. तेथें तिचा कोंबडा आरवला आणि सूर्य उगवला. पण पद्धत्या-हि गांवीं तो उगवलाच! आमच्या कामना कोंबड्यांच्या आरवण्याप्रमाणें होत, आणि कामनेचे विषयभूत पदार्थ प्राप्त होणें हें सूर्योदयाप्रमाणें होय. जगांतील सर्व व्यवहार आत्मसूर्याच्या नियमाप्रमाणें—परमात्म्याच्या मर्जीप्रमाणें चालत आहेत. माझा कोंबड्यामुळें सूर्य उगवतो, असें भ्रम अहंकारानें कोणीहि घेऊं नये. कोंबड्याचें आरवणें, पहाट होणें, इत्यादि गोष्टी सूर्याच्या प्रभावामुळें—प्रकाशामुळें होतात. त्याप्रमाणें सर्व पदार्थ, विचार, कामना यांचें नियमन परमात्म्याच्या इच्छेप्रमाणें होतें. याकरितां विपर्यास करूं नका, आणि पदार्थ वस्तुतः खरे आहेत, असें मानूं नका. सुखदुःखांचें खरें कारण पदार्थ आहेत, असा गैरसमज करून घेऊं नका. जग क्षणजे लीला किंवा रंगभूमि आहे, आणि आण ह्रीओमाट्रा, भ्रूकवेय इत्यादि सोंगें आहेत, असें माना. सोंगाची बतावणी करा; पण आपण ईश्वर आहो, हें विसरूं नका. तुमचा आत्मा सनातन, सच्चिदानंद आहे हें विसरूं नका.

स यथा दुन्दुभेर्हन्यमानस्य न बाह्याञ् शब्दाञ् शङ्कुयाद्ग्रह-
णाय, दुन्दुभेस्तु ग्रहणेन दुन्दुभ्याघातस्य वा शब्दो गृहीतः ॥

—बृह० उपनिषत्.

“ दुन्दुभि वाजविली असतां उत्पन्न होणाऱ्या शब्दांचें ग्रहण करतां येत नाही; पण, दुन्दुभि वाजविणाराचा हात किंवा दुन्दुभि धरली असतां, दुन्दुभीच्या शब्दांचें ग्रहण होतें. (आवाज बंद होतात), त्याप्रमाणें, सर्व कामना, पदार्थ ज्याच्यापासून उत्पन्न होतात, त्याला—आत्म्याला धरिलें असतां, सर्व पदार्थ, कामना आपल्या हातीं येतात. ”

स यथा शंखस्य ध्मायमानस्य न बाह्याञ् शब्दाञ् शङ्कुयाद्ग्रह-
णाय, शंखस्य तु ग्रहणेन शंखध्मस्य वा शब्दो गृहीतः ॥

“ शंख वाजविला, झणजे उत्पन्न झालेले आवाज बाहेरून धरितां येत नाहीत; पण, शंख वाजविणारा अगर शंख यांनां धरिलें असतां आवाज धरितां येतात (बंद होतात.) ”

ब्रह्माशीं तुमचें ऐक्य झालें असतां, तुमच्या सर्व कामना तुम्हें होतात. नंतर, तुझाला दुःख, त्रास होत नाही; आणि कोणीहि तुझाला फसवित नाही.

स यथा सर्वासामपा० समद्र एकायनमेव० सर्वेषा०
स्पर्शाणां त्वगेकायनमेव० सर्वेषां गन्धानां नासिके
एकायनमेव० सर्वेषां रसानां जिह्वैकायनमेव० सर्वे-
षा० रूपाणां चक्षुरेकायनमेव० सर्वेषां शब्दानां०
श्रोत्रमेकायनमेव० सर्वेषां संकल्पाणां मन एकायन-
मेव० सर्वासां विद्यानां० हृदयमेकायनमेव० सर्वेषां
कर्मणां० हस्तावेकायनमेव० सर्वेषामानन्दानामुपस्थ
एकायनमेव० सर्वेषां विसर्गाणां पायुरेकायनमेव०
सर्वेषामध्वनां पादावेकायनमेव० सर्वेषां वेदानां
वागेकायनम् ॥

“ ज्याप्रमाणें सर्व पाण्यांचें मुख्य स्थान—केंद्र, क्षणजे समुद्र, सर्व स्पर्शांचें केंद्र त्वचा, सर्व गंधांचें केंद्र नासिका; सर्व रसांचें केंद्र जिह्वा, सर्व रूपांचें चक्षु, सर्व शब्दांचें श्रोत्र, सर्व संकल्पांचें मन, सर्व विद्यांचें हृदय, सर्व कर्मांचें हस्त, सर्व आनंदांचें उपस्थ, सर्व त्रिषर्गांचें गुद, सर्व गमनांचें पाद, सर्व वेदांचें वाक्, ही आहेत, त्याप्रमाणें या सर्व जगाचें—विश्वांतील सर्व पदार्थांचे केंद्र क्षणजे आत्मा होय, आणि आत्म्यापासून सर्व कांहीं उत्पन्न होतें. ”

स यथा सैन्धवखिल्य उदके प्रास्त उदकमेवानुविली-
येत नहास्योद्ग्रहणायेव स्याद्यतो यतस्त्वाददीत लवण-
मेवैवं वा अर इदं महद्भूतमनन्तमपारं विज्ञान घनएवै-
तेभ्योभूतेभ्यःसमुत्थाय तान्येवाऽनु विनश्यति न प्रेत्य
संज्ञास्तीत्यरे ब्रवीमीति होवाच याज्ञवल्क्यः ॥

ज्याप्रमाणें मिठाचा खडा पाण्यांत टाकिला असतां तो विरघळून जातो, तो तसाच पुनः बाहेर काढितां येत नाही. पण तें पाणी तुम्ही कुठूनहि चाखून पहा, तुझाला तें खारट लागतें. त्याप्रमाणें हे मैत्रेयि महद्भूत अनन्त विज्ञानघन असा आत्मा या भूतांपासून उत्पन्न होतो; आणि नंतर त्यांतच लीन होतो आणि असा लीन झाल्यानंतर त्याला कांहीं संज्ञा (ज्ञान, नांव) नसतें असें याज्ञवल्क्य बोलला.

मनुष्यानें सत्याचा अनुभव—आत्म्याचा साक्षात्कार घेतला, क्षणजे तो त्याच्याशीं एक होऊन जातो, आणि नंतर तो नामरूपावर अवलंबून रहात नाही. नंतर मैत्रेयी क्षणाली “महाराज, नंतर संज्ञा नसते, असें सांगून आपण माझा घोटाळा केला. ”

‘सा होवाच मैत्रेय्यत्रैव मा भगवानमूमुहन्न प्रेत्य संज्ञास्तीति ।’
सर्व कांहीं आत्म्याच्या नियमाप्रमाणें होतें. आपलें मन, आपलें व्यक्तित्व यांचें कांहीं चालत नाही, तर आत्म्यांत लीन होणें, क्षणजे आपला नाश करून वेगें होय, अशी शंका मैत्रेयीला आली. यास्तव तिने

झटलें “महाराज, मला नाश नको आहे. आत्मा क्षणजे नाश—मृत्यु असें असेल तर तो मला नको आहे.”

स होवाच याज्ञवल्क्यो न वा अरेऽहं मोहं ब्रवीम्यलं
वा अर इदं विज्ञानाय ॥ १ ॥ यत्र हि द्वैतमिव
भवति तदितर इतरं जिघ्रति, तदितर इतरं पश्यति,
तदितर इतरं शृणोति, तदितर इतरमभिवदति, तदि-
तर इतरं मनुते, तदितर इतरं विजानाति, यत्र वा अस्य
सर्वमात्मौवाभूत्तत्केन कं जिघ्रेत्तत्केन कं पश्येत्तत्केन
कं शृणुयात्तत्केन कमभिवदेत्तत् केन कं मन्वीत तत्
केन कं विजानीयाद्येनेदं सर्वं विजानाति तं केन
विजानीयाद्विज्ञातारमरे केन विजानीयादिति ॥ १४ ॥

याज्ञवल्क्य क्षणाला “हे मैत्रेयि, मी तुला मोहांत पाडण्यासारखें असें कांहीं सांगत नाही. ज्ञानप्राप्तीसाठी मी सांगतो, तितकें पुरे आहे. जेव्हां द्वैत असते, तेव्हां एक दुसऱ्याशी बोलतो, खेळतो, विचार करतो, पाहतो, नमस्कार करतो, जाणतो; पण जेव्हां हे सर्व आत्मा (अद्वैत) होऊन जातो, तेव्हां कोणी कोणाशी बोलवें, चालवें, खेळवें? सर्व जो जाणतो, त्याला कसें जाणावें—जाणणाराला कसें ओळखावें?”

ऐकतां न येणें याला दोन कारणें असू शकतील. १ एखादा बहिरा व मुका असेल; २ ऐकणाराच्या बाहेर आवाज नसेल. तसेंच न पाहणें हे दोन गोष्टींमुळे होतें. १ एखादा आंधळा असेल. २ पाहण्याजोगें असें पाहणाराच्या बाहेर कांहीं नसेल. तसेंच वास घेतां न येणें हे, १ एखाद्याला घ्राणेंद्रिय नसेल, किंवा २ वास घेण्याजोगें असें बाहेर कांहीं नसेल, यामुळे तसें होत असेल. मैत्रेयीची शंका अशी आहे, की, जर आत्म्याच्या—परमात्म्याच्या योगाने आमच्या क्रिया—पाहणें, बोलणें वगैरे क्रिया चालतात तर वस्तुतः आह्मी बहिरे, मुके, आंधळे असल्यासारखेंच झालों. याचें उत्तर याज्ञवल्क्यानाने असे दिलें आहे, की, आमच्यामध्ये कांहींतरी व्यंग आहे, झणून आह्मांला दिसत नाही, ऐकू येत नाही. असा प्रकार नाही;

तर पाहण्याजोगें, ऐकण्याजोगें असें आमच्याबाहेर कांहीं नाही, किंवा द्वैत किंवा आंकुचितपणा नाही हेंच त्याचें कारण होय. आत्मा अनंत—एकमेवाद्वितीयम् असा असल्यामुळे त्याच्या शक्तच्या योगें आर्क्षी पाहणें, ऐकणें, इत्यादि क्रिया करतो, व आमच्या सर्व इंद्रियांनां आत्म्यापासून सामर्थ्य मिळतें.

जें, मन नेत्र किंवा इतर इंद्रियांपैकीं कोणत्याहि इंद्रियानें जाणिलें जात नाही; परंतु जें, मन, चक्षुरादि इंद्रियांनां व्यापार करावयाला लावितें तें ब्रह्म किंवा अनंत होय. ब्रह्म—परमात्मा हा बुद्धीचा किंवा मनाचा विषय होऊं शकत नाही. मन, वाचा आणि विचार तेथून निराशेनें परततात. चिमट्याला आपल्या पकडींत हवा तो पदार्थ धरितां येतो. परंतु उलट वळून चिमटा धरणांरीं बोटे त्याला कशीं धरितां येतील ? तुमचें मन किंवा बुद्धि ही चिमट्याप्रमाणें आहे. चिमट्याला दोन हात किंवा पाय असतात. पण बुद्धिरूप चिमट्याला, कोठें, केव्हां आणि कां—दिक्, काल, कार्यकारणभाव, असे तीन पाद असतात. या तीन पादांच्या योगें जेव्हां बुद्धि एखाद्या गोष्टीचें ग्रहण करिते, तेव्हां ती गोष्ट पूर्णपणें समजते, असें आम्ही म्हणतो. एखादी गोष्ट कां, कोठें व केव्हां झाली हें समजलें, म्हणजे ती गोष्ट आमच्या ज्ञानशक्तीच्या—बुद्धीच्या आटोक्यांत येते. पण, बुद्धिरूपा चिमटा हा बोटांच्या—आत्म्याच्या ताब्यांत आहे, आणि आत्म्याकडून त्या चिमट्याचें (बुद्धीचें) नियमन होत असतें.

तुमचें मन किंवा बुद्धि ही स्वतंत्र आहे काय ? स्वतंत्र असेल, तर ती शांत, स्वस्थ, सुषुप्ति अवस्थेंत कां राहत नाही ? मन स्वतंत्र असतें, तर तें सर्वहि अवस्थेंत राहूं शकलें असतें. तें तसें स्वतंत्र नाही. तें दुसऱ्या एका उच्च शक्तीच्या—आत्म्याच्या ताब्यांत आहे. बुद्धीला किंवा मनाला उलट वळून इतर पदार्थांप्रमाणें बोटांचें—आत्म्याचें ग्रहण करतां येत नाही. आत्म्यासंबंधीं कां, कोठें आणि केव्हां हे प्रश्न बुद्धीला करतां येत नाहीत. कारण आपलें उगमस्थान जाणणें तिला शक्य नाही. 'बुद्धेः

परतस्तु यः—आत्मा बुद्धीच्या पलीकडे आहे.

मनाला जरी आत्म्याचें ग्रहण करतां येत नाही, तरी त्याला सागरां-
तील बुडबुड्याप्रमाणें आत्म्यांत लीन होऊन जातां येईल. बुडबुड्यांनां
समुद्राच्या बाहेर येतां येत नाही, पण फुटून जाऊन त्यांनां सागरांत लीन
होतां येतें, त्याचप्रमाणें बुद्धीला आत्म्यांत लीन होतां येतें. मायावादाचें
सार तें हेंच आहे.

या सत्यसागराचें—आत्म्याचें मनन आणि निदिध्यासन करून आह्मी
त्याच्याशीं एक होऊन गेलें पाहिजे.—आत्मा दिक्कालातीत आहे—यालाच
'अहमस्मि—अहं ब्रह्मास्मि' असें क्षणतात. आणि. ॐ नारायणं याचा
निर्देश करितात. प्रणवाचा, ॐ नाराचा अर्थ 'अहं ब्रह्मास्मि अहमस्मि,'
असा आहे. ॐ नाराचा उच्चार करतेवेळीं आपण दुसऱ्या कोणापाशीं
बोलत आहों अशी कल्पना करूं नका. प्रणवोच्चाराच्या वेळीं आपण
परमात्म्याशीं एक होऊन गेलों आहों अशी भावना बाळगा. या दृढ
भावनेनें, अशा जोरदार जाणीवेनें मनाचा फुगा फुटून तो सत्यसागरांत—
आत्मोदधीत लीन होऊन जातो. साक्षात्काराचा—मुक्तीचा मार्ग तो हाच.

हा आत्मा सर्व शरीरांत सारखा भरलेला आहे. ही विश्वनियामक
अनंतशक्ति, अणुरेणुसारख्या लहान पदार्थात, तसेंच सागरासारख्या
प्रचंड वस्तूंत सारखी दिसून येते. ही दिक्कालातीत असून सनातन
आहे. ही शक्ति आपण आहों, सर्व दिक्काल आपण व्यापून राहिलों
आहों, दिक्कालादिकांनां आपण आधार आहों, अनंत दिक्काल, अनंत
काल, अनंत शक्ति आपण आहों, असें तुझाला वाटूंया—असें तुमच्या
अंतःकरणांत भिजूंया, क्षणजे पहा कसें तुमचें रूपांतर होतें तें ! अशी
तुमची भावना दृढ होत गेली, क्षणजे तुमचे स्वार्थी विचार, दुःख,
काळज्या, त्रास वगैरे सर्व कांहीं नाहीसें होतें, आणि कलनातीत आनं-
दाचा तुझाला लाभ होतो. आपण सच्चिदानंद आत्मा आहों, असें तुझाला
वाटूंया, क्षणजे तुम्ही तसेच व्हाळ.

रेशमी उपरण्याला जर कोणत्याही वस्तूशी आपलें ऐक्य सिद्ध करून दाखवावयाचें असेल, तर त्यानें रेशमाशीं आपलें ऐक्य सिद्ध करून दाखविलें पाहिजे. कारण, त्याची उत्पत्ति आणि स्थिति रेशमांतच आहे. वस्त्राची लांदी, रंदी, जाडी इत्यादिकांशीं ऐक्य सिद्ध करण्याचा त्याला कांहीं हक्क नाही. त्याप्रमाणें बुद्धीला आपलें कोणाशीं ऐक्य प्रस्थापित करावयाचें असेल, तर तिनें तें आपल्या मूलस्वरूपाशीं- उगमस्थानाशीं केलेले बरें. तिनें बुद्धबुद्ध्याप्रमाणें फुटावें आणि आत्मोदधीशीं एक होऊन जावें. तिनें देहाशीं आपलें ऐक्य कधीहि प्रस्थापित करूं नये. देह हें कार्य आहे. कार्याशीं आपलें ऐक्य प्रस्थापित करण्याचा बुद्धीला कांहीं हक्क नाही. तसेंच ऐहिक संबंधांत, ऐहिक व्यवहारांत गुरफटून जाण्याचा तुह्याला हक्क नाही. तुम्ही सयसागर, सच्चिदानंद आत्मा आहांत. त्याचें श्रवण, मनन, निदिध्यासन करा, आणि दुःखा-चीत-मुक्त व्हा.

BALANCED MIND.

समतोल मन. *

[वेदान्ताप्रमाणें आचरण करण्यास अरण्यावासाची जरूरी नाही—वेळ मिळत नाही ही सर्व साधारण तक्रार—डॉक्टर जॉनसनचें उत्तर—रहाटाचा करकर आवाज चालू असतांना घोड्याला थापटून चुचकारून पाणी प्यावयास शिकवा—तसेच संसाररहाटाच्या (संसारचक्राच्या) आवाजांत (त्रासांत) आत्मसाक्षात्कार करून घ्या—विकट व प्रतिकूल परिस्थिति आझांस सामर्थ्यवान करिते—स्वतः निर्माण केलेली क्षुद्र सृष्टि सोडून विस्तीर्ण जगांत या म्हणजे परिस्थिति पालटते—खरें कर्म म्हणजे काय ?—कर्माविषयी मानसशास्त्राची व्याख्या—एका वृद्ध लष्करी शिपायाची गोष्ट—ज्या कर्मांत मन नाही तें कर्म नव्हे—कीर्तनास व खेळास जाणाऱ्या दोघा मित्रांची गोष्ट --देहानें केलेलें कर्म खरें कर्म नव्हे तर मनानें केलेलें कर्मच खरें कर्म होय—बाह्य वर्तनावरून काढलेलें अनुमान खरें नसतें—एका प्रसिद्ध चोराची गोष्ट आणि तीपासून बोध—जसे ज्याचे विचार, तसा तो मनुष्य—सत्पुष्पांचों उदाहरणें—देहविस्मृति अगर ध्यान हेच यशाचें मर्म—त्रिविध समतोलत्व (१) अस्थिर (२) स्थिर (३) सामान्य—मनाच्या क्षुब्धतेवर एक रामबाण उपाय.]

या सुगामध्ये वेदान्ताप्रमाणें आचरण करतां येईल काय, असा परवां एकानें प्रश्न केला; आणि आणखी एकानें असें सुचविलें, कीं, वेदान्ताप्रमाणें आचरण करावयाचें असेल, तर घरादाराचा त्याग करून हिमालयाच्या अरण्यांत गेलें पाहिजे, पण ' राम ' सांगतो, कीं, छे, छे, तुझाला अरण्यांत जाण्याची कांहीं जरूरी नाही.

हल्लीं एक सर्वसाधारण तक्रार आझाला वेळ मिळत नाही अशी आहे. लोक झणतात “ आझाला आमचीं सर्व कामें पाहिलीं पाहिजेत, संसारांतील आमच्या पाठीमागें असणाऱ्या काळज्या, त्रास यांकडे लक्ष्य पुरवून, मुलेंबाळें, आसेष्ट यांच्याकडेहि आझाला पाहिलें पाहिजे. शिवाय आमचे मित्र तर आमची इतकी वेळ घेतात, कीं, ' हे परमेश्वरा, आमच्या

* ता. १५ फेब्रुवारी १९१३ रोजी झालेलें व्याख्यान.

मित्रांपासून आमचें रक्षण कर, ' अशी प्रार्थना करण्याची पाली येते. आमच्या कर्तव्यकर्माकडे आसांला लक्ष्य पुरवावें लागतें, व तिकडे आम्ही लक्ष्य देऊं लागलों, क्षणजे केव्हांकेव्हां आसांला जेवणालाहि वेळ मिळत नाही. मग आध्यात्मिक उन्नतीसाठीं आम्ही वेळ कोठून आणावा ? ” यावर आमचा एकच प्रश्न आहे. हीं सर्व कर्तव्यकर्में कोठून उद्भवतात ? हीं तुमच्यावर कोण लादतो ? तुम्हीं स्वतःच. तुम्हांला गुलाम करून सोडणारीं सर्व कामें, तुम्हीं आपण होऊन आपणांवर लादून घेतलीं आहेत, कर्ती अवघड किंवा सोपी वाटणें हें तुमच्यावरच अवलंबून आहे. कर्तव्यकर्माचा उगम तुमच्यापासूनच आहे, हें तत्त्व एकदां समजलें, क्षणजे तुम्हांला तुमची स्थिति सुधारतां येऊन सुखी होतां येईल.

एकदा एक मनुष्य डॉक्टर जॉन्सनकडे जाऊन सांगूं लागला, “ डॉक्टरसाहेब, माझा सर्वस्वी घात झाला ! कोणतेंहि काम करण्यास मी अगदीं नालायक आहे. माझ्या हातून कांहीं होणें शक्य नाही. ”

“ अहो, झालें तरी काय ? ” डॉक्टर जॉन्सनने त्याला विचारलें.

तो मनुष्य म्हणाला “ डॉक्टरसाहेब, या जगांत मनुष्याचें आयुष्य फार झालें तर शंभर वर्षे आहे आणि ही आयुर्मर्यादा अनंतकालापुढें कांहींच नव्हे. शंभर वर्षांतील अर्धें आयुष्य झोपेंत जातें. आमचें बालपण बहुतेक झोपेंत जातें; म्हातारपण झोपेंत, निर्वलता आणि पराधीनपणा यांनीं व्यापलेले असतें, व तें जवळजवळ बालपणाप्रमाणेंच व्यर्थ होतें. तरुणपण तर, कुविचार, मोह, विषयवासना यांत खर्च होतें. याशिवाय राहिलेला वेळ खेळण्यांत, खाण्यापिण्यांत लुप्त होतो. राग, द्वेष, चिंता, विवंचना, त्रास यांत सुद्धां आमचा बराच वेळ खर्च होतो. शिवाय आमचीं मुलेंबालें, आतेष्ट, गणगोत यांच्याकडेहि कांहीं वेळ खर्च करावा लागतो. अशी स्थिति असल्यामुळे कोणाहि मानवाला उपयुक्त काम कसें करतां येईल ? देवाकडे त्याचें लक्ष्य कसें लागेल ? ” हें सर्व ऐकून डॉक्टर जॉन्सन हसला नाही, किंवा त्या मनुष्यावर रागावलाहि नाही; उलट त्याच्याशीं सहानुभूति दाखवून तो खुंदून

स्फुंदून रडूं लागला, आणि त्याला म्हणाला “ ईश्वराकडे मन लावण्यास जर वेळ मिळत नाही, तर आत्महत्या करणें बरें. बंधो, माझी एक तक्रार आहे आणि ती तुझ्यापेक्षां वाईट आहे.” हें ऐकून “आपली कसली तक्रार ?” असें तो मनुष्य डॉक्टरला विचारूं लागला. त्यावर डॉक्टर जॉन्सन म्हणाला “ माझाहि सर्वस्वी घात झाला ! माझ्या पोटाला पुरेल इतकें धान्य पैदा करण्याजोगी जमीन उरली नाही. ” डॉक्टरचें हें भाषण ऐकून तो मनुष्य म्हणतो “ छेः, असें कसें होईल ? आपला आहार मोठा असून आपण दहाजणांइतकें खातां, हें मी कबूल करतो; पण आपल्या लठ्ठ पोटाला पुरेल इतकें धान्य अगर भाजीपाला पैदा करण्याजोगी जमीन पृथ्वीवर आहे. असें असून तुमची व्यर्थ तक्रार कां ? ” यावर डॉक्टर जॉन्सन म्हणाला “ हें पहा, तुमची पृथ्वी ह्मणजे काय आहे ? अचल तारे आणि सूर्य यांमधील अंतर मोजतांना, ज्योतिषशास्त्रांत पृथ्वी म्हणजे एक बिंदु आहे असें मानिलें जातें. आणि या बिंदूपैकीं-पृथ्वीपैकीं, तीनचतुर्थांश भाग पाण्यानें व्यापलेला आहे. त्याशिवाय वाळवंटाचीं मैदानें, टेंकड्या, दगड, तळीं, सरोवरे आणि लंडनसारखीं मोठमोठीं शहरे ह्यादिकांनींहि बरीच जागा व्यापलेली आहे. शिवाय सडका, आगगाडीचे मार्ग आणि रस्ते ह्यादिहि बरीच जागा व्यापतात. हें सर्व भागून कांहीं थोडी जागा उरते असें समजा; पण या राहिलेल्या जमिनीच्या तुकड्यावर उदरनिर्वाह करणारे कितीतरी पक्षी आहेत, मुंग्या आहेत, घोडे आहेत, हत्ती आहेत. यांचाहि उदरनिर्वाह राहिलेल्या जमिनीवर चालला पाहिजे. मनुष्याच्या वांढ्याला मग फारच थोडी जमीन येते, आणि या जगांत मनुष्ये किती तरी आहेत. फक्त एका लंडनच्या लाखों लोकांकडे पहा. या सर्वांचा चरितार्थ या बिंदुरूपी पृथ्वीवरच चालला पाहिजे. असें जर आहे, तर मग, माझे समाधान होईल इतकें अन्न कसें पैदा होईल ? या माझ्या तर्क-शास्त्रानें माझी निराशा होते; आणि मला जरूर असलेलें अन्न उत्पन्न करण्यास जमीन न मिळाल्यानें मी खचित मरणार असें मला वाटतें.”

तो मनुष्य झणाला “डॉक्टर, तुमचें तर्कशास्त्र वरवर बरोबर दिसतें खरें; पण वस्तुतः तें तसें नाहीं. तुमचें तर्कशास्त्र कसेंहि असो, पृथ्वी तुमचें पोषण करण्यास समर्थ आहे.” डॉक्टर जान्सन झणाला “महाराज, माझी तक्रार जर व्यर्थ आहे, तर आपलीहि सबब तशीच आहे. मला पृथ्वीपासून जर माझा आहार मिळतो, तर तुझाला आध्यात्मिक आहार घेण्यास—ईश्वराकडे लक्ष्य लावण्यास काल साहाय्य करील (तुझाला वेळ मिळेल).” आध्यात्मिक गोष्टींविषयी विचार करण्यास हल्लींच्या सुधारलेल्या काळांत वेळ मिळत नाहीं, अशी जे लोक सबब पुढें आणितात, त्यांना ‘राम’ हेंच (डॉक्टर जॉन्सननें) दिलेलें उत्तर देतो. तुम्ही वेळेचा सदुपयोग केला, तर हल्लींच्या परिस्थितींतहि आपली आध्यात्मिक उन्नति करून घेण्यास तुझाला पुष्कळ वेळ आहे.

एकदां एक मनुष्य घोड्यावर बसून दूरच्या गांवीं चालला होता. वाटेत एका विहिरीतून कांहीं शेतकरी रहाटानें पाणी ओढीत असलेले त्याला दिसले. तो आपल्या तहानेलेल्या घोड्याला पाणी पाजण्यासाठीं त्या विहिरीजवळ आला. पण, रहाटाचा करकर आवाज ऐकून घोडा बुजून गेला, आणि तो कांहीं पाणी पिईना. असें झाल्यावर, रहाटाची करकर बंद करा, असें त्या मनुष्यानें शेतकऱ्यांनां सांगितलें. त्याप्रमाणें त्यांनीं रहाट थांबवून आवाज बंद केला. पण, त्या आवाजाबरोबर विहिरीतून पाणी येण्याचेंहि बंद झालें, आणि घोड्याला कांहीं पाणी मिळेंना. हें पाहून तो मनुष्य झणाला “तुम्ही किती चमत्कारिक लोक आहां ! मीं तुझाला आवाज बंद करण्यास सांगितलें, पाणी बंद करण्यास सांगितलें नाहीं ! वाटसरूच्या घोड्याला पाणी पिऊं देण्याइतकीहि दया तुमच्या अंगीं नाहीं काय ?” ते शेतकरी झणाले “महाराज, माफ करा. आपल्या घोड्याला पाणी प्यावयाला मिळावें अशी आमची मनापासून इच्छा आहे; पण, ती आझाला पूर्ण करतां येत नाहीं. आपल्या घोड्याला पाणी पाहिजे, तर तुम्ही त्याला थापटून, चुचकारून आवाज चालू असतांना पाणी प्यावयाला लाविलें पाहिजे. कारण, आम्हीं आवाज बंद केला—

रहाट बंद केला, हणजे पाणीहि थांबलेंच, हणून समजा. रहाट सुरू असला हणजे त्याच्या आवाजाबरोबर पाणी येत असतें.’

त्याचप्रमाणें ‘राम’ तुझांला सांगतो, कीं, जर तुझांला वेदान्ताचा आत्म्याचा साक्षात्कार ध्यावयाचा असेल, तर तो तुझीं सर्व तऱ्हेच्या आवाजांत—त्रासांत घेतला पाहिजे. आवाज—त्रास नाही, अशी स्थिति या जगांत तुझांला केव्हांहि मिळणार नाही. तुझी पाहिजे तर हिमालयांत अगर दुसरीकडे कोठेंहि जाऊन रहा. तेथेंहि तुमच्यामागें त्रास व दगदग आहेच, म्हणून समजा. संसाररहाटाच्या—संसारचक्राच्या आवाजांतच तुझांला आत्मसाक्षात्कार घेतला पाहिजे. विकट आणि प्रतिकूल अशा परिस्थितींतूनच थोर पुरुष उदयाला आले आहेत. परिस्थिति जितकी कठिण आणि प्रतिकूल असेल, तितकें तिच्याशी झगडून लोक अधिक सामर्थ्यवान् होतात, हणून आम्हीं बाह्य संकटें आणि विपत्ति यांचा सत्कार करावा. ‘आपदः सन्तु नः शश्वत्—आमच्यावर संकटें नेहमी येवोत’ असा जो वर एका ईश्वरभक्तानें मागितलेला आहे, त्यांतील मर्म हेंच आहे. परिस्थिति कशीहि असो, तुझी वेदान्ताप्रमाणें वागण्याचा प्रयत्न करा, हणजे ती तुझांला अनुकूल होत जाईल; तुझी तिचे स्वामी व्हाल. समाजाची तुझांला भीति वाटते काय ? जगाचें तुझांला दडपण वाटतें काय ? पण तुझी जगांत राहतां कोठें ? प्रत्येकजण स्वतः निर्माण केलेल्या लहानशा सृष्टींत रहात असतो. आपलें घर, आपली ज्ञात एवढेंच कित्येकांचें जग असतें. त्याहून त्यांना अधिक माहीत नसतें. या विस्तीर्ण जगांत रहा. तुमच्यावर जें दडपण पडतें, तें या विस्तीर्ण जगाचें नसून तुझीं स्वतः निर्माण केलेल्या क्षुद्र सृष्टीचेंच असतें. क्षुद्र सृष्टि सोडून तुम्ही या विस्तीर्ण जगांत आलां, हणजे तें तुझांला अनुकूल होऊं लागतें.

खरें काम हणजे काय आहे, याचा आम्हीं नीट विचार केला असतां, स्वतः निर्माण केलेली सृष्टि आझांला नीट समजेल. या देशांत ‘वेळ मिळत नाही, फुरसत नाही,’ अशी तक्रार नेहमी ऐकूं येते. पण खरें

पहावें, तर लोकांनां इतका वेळ मिळतो, कीं, तो कसा घालवावा--तो जातां जात नाहीं--अशा चिंतेत कांहीं असतात, व अशांनां पाहून 'रामा'ला मौज वाटते. खरें काम ह्मणजे काय, याविषयीं गैरसमज असल्यामुळे हा सर्व घोटाळा होतो. तुम्ही जें कांहीं करतां, तें खरोखर काम नसतें. निरनिराळे लोक कामाची व्याख्या निरनिराळी करितात. तुम्ही सरळ रस्त्यावरून चालूं लागला, किंवा एखादा चेंडू सपाट जाग्यावरून जाऊं लागला, तर तें कांहीं काम नव्हे; जेव्हां तुम्ही टेंकडीवर, सपाटीपासून उंचीवर जाऊं लागतां, तेव्हांच तुम्ही काम करूं लागतां, असें शास्त्रज्ञांचें, शिल्पविद्याविशारदांचें ह्मणणें आहे. मानसशास्त्राप्रमाणें पाहिलें, तर तुम्ही जें कांहीं करितां, त्यांत तुमचें मन असलें, तरच तें काम, एरवीं नव्हे. श्वासोच्छ्वास, रुधिराभिसरण यांसारख्या क्रिया मानसशास्त्राप्रमाणें कामाच्या व्याख्येत येत नाहीत.

कामाची योग्य कल्पना यावी, ह्मणून मानसशास्त्रवेत्ते एक उदाहरण सांगतात. लष्करीखात्यांत नौकरी करून पेनशन मिळविलेला एक वृद्ध शिपाई होता. कवाइतीचीं कामें त्याच्या इतकीं अंगवळणीं पडून गेलीं होती, कीं, तीं, त्याच्या हातून एखाद्या यंत्राप्रमाणें होत असत. एकदां तो शिपाई हातांत दुधाची चरबी आणि पकानांचें ताट वेऊन रस्त्यानें चालला होता. त्याची मौज करावी ह्मणून एका थट्टेखोरानें 'Attention' (हुशार) हा शब्द जोरानें पुकारला. हा शब्द ऐकतांच त्या शिपायानें आपल्या हातांतील जिन्नस फेंकून देऊन हात आपल्या अंगाच्या दोन्ही बाजूला ठेवून तो 'Attention'च्या स्थितींत उभा राहिला. आजूबाजूच्या लोकांनां ही एक मोठी गममत झाली. या शिपायानें कांहीं क्रिया केली खरी, पण मानसशास्त्राच्या दृष्टीनें पहातां त्या अनैच्छिक क्रियेत त्याचें मन नसल्यामुळे त्यानें कांहीं काम केलें नाहीं.

आतां 'राम' तुम्हांला विचारतो, कीं, एका दिवसांत तुम्ही किती तास खरें काम करतां ? तुम्ही खातांजेवतां, हिंडतांफिरतां आणि तशा अनेक क्रिया करतां. पण यांत तुमचें मन नसल्यामुळे या सर्व क्रियांची खऱ्या

कामांत गणना होत नाही. तुमच्या हातांनीं होणाऱ्या क्रियेंत जर तुमचें मन किंवा लक्ष्य नाही, तर तुम्ही तेवढी वेळ फुकट दवडल्याप्रमाणेंच आहे. या वेळेचा तुम्हांला सदुपयोग करतां आला असता. एखाद्या क्रियेंत तुम्ही आपलें अर्थें लक्ष्य घातलें, तर अर्धेंच काम तुम्हीं केलें, असें होतें, व उरलेलें अर्धें लक्ष्य दुसऱ्या कांहीं कामाकडे गुंतलेलें असतें. तसेंच एखाद्या क्रियेंत तुमचें बिलकूल लक्ष्य नसेल, तर तुमचें सर्व लक्ष्य तुम्हांला दुसऱ्या कामाकडे वेधतां येतें. शिवाय, तुमच्याकडून अज्ञा रीतीनें बरेंच काम होऊन तुम्हांला तुमच्या आयुष्यांत बराच फायदाहि होतो. हें विधान खालील गोष्टीवरून तुम्हांला चांगलें समजेल.

एकदां दोन मित्रांची रस्त्यांत गांठ पडली. त्यांपैकीं एक दुसऱ्याला ह्मणतो “चल, आपण देवालयांत कीर्तन ऐकावयाला जाऊं.” दुसरा त्याला ह्मणतो “छे छे, कीर्तन ऐकण्यांत काय फायदा आहे? खेळावयाला गेलेलें फार चांगलें”. दोघांची, एकवाक्यता न झाल्यामुळें पहिला कीर्तनाला गेला, आणि दुसरा खेळण्यास मैदानाकडे गेला. पण, देवालयांत कीर्तन ऐकण्यास गेलेल्याचें चित्त कीर्तनाकडे लागेना, आणि हरिदासानें सांगितलेलें एकहि वाक्य त्याला कळेंना. त्याला त्यामुळें पश्चात्ताप झाला. आणि आपण येथें कां आलों, असें त्याला वाटूं लागलें; व आगला सोबती तर संवगड्यांबरोबर मोठ्या आनंदानें खेळत असेल अशी कल्पना मनांत येऊन त्याचें सर्व चित्त मैदानाकडे लागलें. त्याला देवालयांतील दोन तास दोन युगांप्रमाणें भासले.

इकडे खेळावयाला गेलेल्या त्याच्या मित्राला मनाजोगती सोबत मिळाली नाही, यामुळें त्याला गमेनासें होऊन कसेसेंच वाटूं लागलें. जर मित्राबरोबर आपण देवालयांत गेलों असतों, तर काय बहार झाली असती! आतां तिकडे जावें, तर उशीर फार झाला. असे विचार मनांत येऊन तो तेथेंच राहिला. तो मैदानावर जरी होता, तरी त्याचें सर्व लक्ष्य देवालयांतील कीर्तनाकडे होतें. दोन तासांनंतर त्या दोघांची पुनः रस्त्यांत गांठ पडली, आणि त्यांपैकीं एक दुसऱ्याला ह्मणतो “मी देवालयांत

आलो नाही, हें फार वाईट केलें." लगेच दुसरा ह्मणतो " मी मैदानाकडे आलो नाही, हें कांहीं बरें झालें नाही. " यावरून असें पहा, तुमचे देह असल्या ठिकाणीं तुमचीं मनें असत नाहीत. आतां व्याख्यान ऐकावयाला बरीच मंडळी जमलेली आहे, पण त्यांपैकीं कितीजण खरोखर या दिवाणखान्यांत आहेत ? मन चंचल आहे आणि तें बायकामुलांकडे, आतेशांकडे, एका स्थळाहून दुसऱ्या स्थळाकडे, एका विषयापासून दुसऱ्या विषयाकडे भटकत असतें.

जेव्हां तुम्ही मनानें कोणतीहि गोष्ट करतां, तेव्हांच तुम्ही ती गोष्ट करतां, असें मानसशास्त्राचें ह्मणणें आहे. एखादी क्रिया तुम्ही देहानें करीत असतां, त्या वेळीं तुमचें मन जर तींत नाही, तर तुम्ही ती क्रिया न केल्यासारखीच आहे. उदाहरणार्थ, तुम्ही देवालयांत प्रार्थना करण्याच्या उद्देशानें गेलां, आणि तेथें तुमचें मन जर प्रार्थनेकडे लागलें नाही, तर तुम्ही प्रार्थना केली नाही, असेंच ह्मणावयाला पाहिजे. कदाचित् तुम्ही रस्त्यांत चालत असतांना जरी तुमचें चित्त परमेश्वराकडे लागेल, तरी देखील तुम्ही प्रार्थना केल्यासारखें होईल. गुन्हेगार आणि पापी समजले जाणारे लोकहि, त्यांचीं मनें परमेश्वराकडे लागलेली असल्यामुळें खरोखर पवित्र आणि धार्मिक असतात. केव्हां केव्हां धार्मिक आणि पवित्र समजले जाणारे लोक तसे नसतात, कारण, त्यांचीं मनें वाईट असतात.* केव्हांकेव्हां दुष्ट लोकांची भर.

* एका देवालयाच्या बाजूला एक संन्यासी राहत असे. त्याच्यासमोर एका गणिकेचें घर होतें. त्या घरांत जमत असलेली नेहमींची जत्रा पाहून संन्याशानें तिला बोलावून आणून तिची निर्भर्त्सना करून तिला झटकें " तूं फार पापी आहेस ! तूं अहोरात्र पापकर्म करितेस. तुझी गति पुढें किती तरी वाईट होणार ! " त्या गरीब गणिकेला आपल्या कर्माचा फार पश्चात्ताप झाला, आणि तिला फार वाईट वाटून तिनें आपल्या मनांत ईश्वराची प्रार्थना करून क्षमा मागितली. पण तिचा गणिकेचा धंदा वंशपरंपरागत चालत असल्यामुळें तिला आपल्या उदरनिर्वाहासाठीं दुसरा कोणताहि धंदा करतां येईना. ह्मणून जेव्हां

भराट होते असें दिसतें. पण अशा लोकांची भरभराट त्यांच्या दुष्ट-पणामुळे दैत नसून, ती ते आपल्या अंतःकरणांत ईश्वराचें स्मरण करितात, यामुळेच होते. यास्तव लोकांच्या बाह्य वर्तनापासून आम्हीं कोणतेंहि अनुमान काढूं नये, आणि चोरांनां व खुनी मनुष्यांनां कमी लेखूं नये.

जेव्हां तिच्या देहाकडून पापकर्म घडे, तेव्हां तिला अधिकाधिक पश्चात्ताप होई, आणि ती परमेश्वराची क्षमा वारंवार मागत असे. संन्याशानें पाहिलें, कीं, आपल्या उपदेशाचा तिच्यावर कांहीं परिणाम झाला नाहीं. तो मनांत म्हणाला, कीं, या एका जन्मांत तिच्या घरीं किती लोक येतात हें पाहूं या. आणि त्या दिवसापासून जेव्हां कोणी एखादा तिच्या घरीं जाई, तेव्हां एक खडा टाकून संन्यासी त्याची मोजणी करी. कांहीं दिवसांनीं तेथें एक मोठा खड्यांचा ढीग जमला. एके दिवशीं त्या ढिगाकडे बोट दाखवून संन्यासी तिला म्हणाला “बाई, हा ढीग तूं पहातेस ना ? मीं तुला गेल्या खेपेला पापकर्म करूं नको म्हणून सांगितलें होतें, तेव्हापासून तूं तीं पापकर्म चालू ठेविलीं आहेस, आणि यांतील प्रत्येक खडा त्याची साक्ष देत आहे.”

आपल्या पापकर्मांचा संचय पाहून ती गरीब विचारी कांपूं लागली, आणि ती अगदीं दीन आणि अनाथ होऊन रडरडून परमेश्वराची प्रार्थना करूं लागली, कीं, “हे परमेश्वरा, मला या पापमय जीवितातून कां सोडवीत नाहींस ?” परमेश्वरानें तिची प्रार्थना ऐकली, आणि त्याच दिवशीं यमराजानें तिची सुटका केली. देवाच्या अतर्क्य इच्छेनुरूप त्याच दिवशीं त्या संन्याशाळाहि यमराजानें नेलें. स्वर्गाहून विष्णूदूत आले, आणि ते त्या अनुतापी गणिकेच्या सूक्ष्म देहाला वैकुंठास घेऊन गेले. यमलोकाहून यमदूत आले आणि त्यांनीं त्या संन्याशाच्या सूक्ष्म देहाला बांधून पाताळांत नेलें. गणिकेचें नशीब पाहून संन्यासी मोठ्यानें ओरडून “हाच काय देवाच्या घराचा सूक्ष्म न्याय ! मीं मात्र सारें आयुष्य तपश्चर्येत आणि दारिद्र्यांत घालविलें, त्याचें नरकवास हें मला फळ मिळालें; आणि साऱ्या आयुष्यांत दुष्कर्म करणाऱ्या त्या गणिकेला मात्र स्वर्गवास मिळत आहे !” हें ऐकून विष्णूदूत म्हणाले “देवाचे हुकूम नेहमीं न्यायाला अनुसरून असतात. जसें पेरों तसें घ्यावें. मान आणि कीर्ति मिळविण्याच्या आशेनें तूं आपलें आयुष्य दाम्भिकपणांत आणि पोकळ डोंळांत घालविलेंस. तुला पाहिजे तें ईश्वरानें दिलें आहे. तुमें अंतःकरण कधीहि

आपल्या लहानपणी ऐकलेली हिंदुस्तानांतील एका प्रसिद्ध चोराची गोष्ट 'राम' आतां सांगणार आहे. ही गोष्ट 'रामा'समक्ष त्यानें दुसऱ्या एकाला सांगितली. एका श्रीमान् मनुष्याच्या घरी पुष्कळ जवाहीर आलेले आहे, अशी त्या चोराला बातमी लागली. तेव्हां तें चोरून आणण्याचा त्यानें वेत केला. पण त्या श्रीमंताचें घर फोडून आंत कसें शिरावें, हें त्याच्या नीटसें लक्षांत येईना. पुष्कळ विचार करून शेवटीं त्यानें एक युक्ति शोधून काढी ती. त्या श्रीमंताच्या घराजवळच एक मोठा वृक्ष होता, आणि त्या वृक्षाची एक डहाळी त्या श्रीमंताच्या घराच्या चौथ्या मजल्याच्या एका खिडकीसमोर होती. रात्र होतांच त्यानें वृक्षाच्या चौथ्या मजल्यासमोरील डहाळीला एक दोरी बांधून टॅपिश (झोपाळा) तयार केला. आणि त्या टॅपिशवरून त्यानें बरेच शोके वेतले. उन्हाळा असल्यामुळे त्या घरांतील लोक सहाव्या मजल्यावर निजलेले होते. चौथ्या मजल्यांत कोणी नव्हतें, अशी अनुकूल स्थिति असल्यामुळे टॅपिश खिडकीपाशीं येतांच त्यानें लाथ मारून खिडकी उबडण्याचा प्रयत्न केला. कांहीं लाथा झाडल्यावर खिडकी मोडून पडली, आणि तो चोर आंत शिरला. नंतर त्यानें खालीं दोऱ्या सोडून आपल्या सोवऱ्यांनां हि वर वेतले. मग जवाहीर कोठें असावें? याचा तो विचार करूं लागला. त्यानें आपलें मन एकाग्र केलें, आणि बहुधा जवाहिरासारखे जितकें सुरक्षित

खऱ्या कळकळीनें ईश्वराकडे लागलेले नव्हतें. त्या गणिकेच्या देहाकडून जरी पापकर्म घडत होती, तरी ती अहोरात्र खऱ्या कळकळीनें ईश्वराची प्रार्थना करीत असे. तिच्या आणि तुझ्या देहाला लोकांकडून कसा सत्कार मिळत आहे तें खालीं पहा. तुझ्या देहानें कधींहि पाप केलें नाहीं म्हणून त्यावर हार आणि माळा घालून वाजतगाजत लोक तुझा देह नवीनटाही नेत आहेत. पण पापकर्म बरेडारा तिच्या देह मिघाडें आणि कोरहीं फाडून खात आहेत. परंतु ती अंतःकरणानें फार पवित्र होती, म्हणून ती आतां उत्तम लोकांला जात आहे. तुझें अंतःकरण नेहमीं तिच्या पापकर्मांची गमती करण्याकडे लागलेले असल्यामुळे तें फार अपवित्र झालें, आणि तुला नरकवास प्राप्त झाला. तूंच खरी गणिका-ती नव्हे!"

— श्रीरामकृष्णांची बोधवचनें.

जागीं न ठेवितां कोणालाहि शंका देखील येणार नाही, अशा उघड जागींच ते ठेवलेले असतात, हे त्यानें विचारांतीं ठरविले, आणि तो अशा धुल्लक जागा शोधूं लागला. शोषितांशोषितां एका ठिकाणीं जमिनींत पुरून ठेवलेले जवाहिर त्याला मिळाले. इतक्यांत त्यानें वरच्या मजल्यावर होत असलेला कसलासा आवाज ऐकला. चोरांनें यावेळीं झालेली आपल्या मनाची स्थिति सांगितली ती राम केव्हांहि विसरणार नाही. जवाहिर मिळाल्यावर चोरांनीं जो आवाज ऐकला, त्या आवाजांनें त्यांच्या अंगांत कांपरे भरले, त्यांचें अंग भयानें थरथरूं लागले, व आतां आपलें मरण आलें, या वेळीं यःकश्चित् उंदीरहि आपणांला मारूं शकेल असें तो चोर ह्मणाला. आणि खरोखर तो वरच्या मजल्यावर झालेला आवाज उंदरांनीं केलेला होता !

त्यावेळीं त्या चोराला व त्याच्या सोबत्यांनां फार पश्चात्ताप झाला. त्यानें आपला सर्व भार परमेश्वरावर टाकिला. आपलें भयंकर कृत्य, आपला देह, आपलें मन हे सर्व तो विसरला, आणि त्यानें अशी प्रार्थना केली, कीं, 'हे परमेश्वरा, माझें रक्षण कर. मी यापुढें साधु किंवा संन्यासी होईन आणि माझें सारें आयुष्य तुझ्या सेवेत घालवीन. हे देवा, मला तार.' अशी अत्यंत खरी आणि कळकळीची प्रार्थना त्याच्या अंतःकरणांतून बाहेर आली—त्याच्या रोमरोमांतून ती प्रगट झाली. तो त्या वेळीं ईश्वर-मयच होऊन गेला. त्याचा परिणाम शेवटीं काय झाला ? सर्व आवाज थांबला आणि तो आपल्या मित्रांसहित सुरक्षितपणें बाहेर पडला.

या गोष्टीपासून आम्हीं काय घडा घ्यावा ? बाह्य आचरणावरून आम्हीं कोणाचीहि परीक्षा करूं नये. मनुष्याची पारख बाह्य कृत्यांवरून न होतां ती त्याच्या विचारांवरूनच होते. दुर्लौकिकाविषयीं प्रसिद्ध असलेल्या घरीं राहणारा मनुष्य साधुहि असूं शकेल. भगवान् बुद्ध एका गणिकेच्या घरीं राहत असत; पण ते फारच पवित्र होते. लोक, ज्या बाईला प्रथम दगड मारण्याला तयार होते, अशा पापी मेरी भंगडेलिन बाईच्या घरीं भगवान् ख्रिस्त राहिला होता, आणि ख्रिस्ताला तर परमेश्वराचा अवतार असें मानितात. हिंदुस्तानांतहि ख्रिस्तासारखे

महात्मे वाईट लोकांच्या संगतीत राहिले होते, पण ते फारच थोर होते. एखाद्या मनुष्याच्या संगतीवरून किंवा त्याच्या कृपांवरून त्याची पारख करू नका. जसे ज्याचे विचार, तसा तो मनुष्य. तुहंगांत राहणारे कांहीं मनुष्य स्वर्गमुख अनुभवितात. 'वनियननें विलग्रिम प्रोग्रेस' हे पुस्तक तुहंगांतच लिहिले. तुहंगांत अवतांना व दृष्टे नाहींशी झाल्यावर मिल्टनचें महाकाव्य बाहेर आले. डेनिअल डीफोने 'रोविनसन क्रूसे' व सर वाल्टरनें 'जगाचा इतिहास' हे ग्रंथ तुहंगांतच लिहिले. आमची परिस्थिति अशी असावी, तशी असावी, असें आम्हीं इच्छितों, ह्मणजे जेथें आमचे विचार आहेत, तेथेंच आम्ही राहतों.

आतां आम्ही देहविस्मृति—ध्यान किंवा समाधि यांकडे वळूं. तुम्ही आत्मस्वरूपांत लीन झालां, परमात्म्याशीं तुमचें तादात्म्य झालें, कीं, तुम्हांला यश आलें ह्मणून समजा. वरील गोष्टीत चोराळा जें यश आलें, तें खऱ्या कळकळीच्या प्रार्थनेमुळेच होय; आणि जबाहिर कोठें ठेविलें होतें, हें त्याला चित्ताच्या एकाग्रतेवरूनच समजलें. दुसऱ्या शब्दांनीं सांगावयाचें ह्मणजे, चोरानेंहि वेदान्त आचरणांत आणिल्यामुळे त्याला यश मिळालें. आतां कोणाला जर यश मिळवावयाचें असेल, तर हाच मार्ग आहे. चोराळा आपल्या दुष्कर्मावढल योग्य काली प्रायश्चित्त मिळेलच. कारण, चोरी करणें हें पाप आहे. एखादा मनुष्य सर्वस्वी वाईट असतो, असें ह्मणणें चुकीचें होईल. कारण, चोरांत देखील ईश्वरीतत्त्व आणि कांहीं चांगल्या वृत्ति असतात. तसेंच भिशनरी, स्वामी, गुरु इत्यादिकांमध्येहि कांहीं वाईट कृत्ये व वृत्ति आढळून येतात. प्रत्येक मनुष्य ह्मणजे बऱ्यावाईटांचे एक चमत्कारिक मिश्रण आहे. कांहीं व्यक्तीनां मान देतांना त्यांच्या चांगल्या बाजूबरोबर वाईट बाजूचाहि आक्षेप विचार करीत नाही, हें फार चुकीचें आहे. यासाठीं खऱ्या खोश्याचा निर्णय नेहमीं करीत असावें.

एखाद्या मनुष्याला हल्लींच्या परिस्थितीत आत्मज्ञान कसें करून घेतां येईल ! याचें उत्तर त्या मनुष्याच्या स्वभावावर अवलंबून आहे. सावा-

रणपणें किंवा टोकळमानानें पहातां, मनुष्याचे स्वभाव—त्यांच्या मनाचें समतोलत्व तीन प्रकारचें असतें. १ अस्थिर समतोलत्व; २ स्थिर समतोलत्व; आणि ३ सामान्य समतोलत्व. हें तीन प्रकारचें समतोलत्व कसें असतें, तें आपण पाहूं. एखादी पेन्सिल तुमच्या हातावर किंवा मेजावर उभी ठेवा. एकदोन सेकंदें ती पेन्सिल तशीच राहील. पण, लगेच वाऱ्याच्या सूक्ष्म झुळकीनें ती पेन्सिल पडेल. याला अस्थिर समतोलत्व ह्मणतात. पेन्सिल हाताच्या बोटांत धरून लंबकाप्रमाणें हालवूं लागा. कांहीं सेकंद हेलकावे खाऊन पुनः ती एका जागीं स्थिर राहील. याला स्थिर समतोलत्व ह्मणतात. यांत समतोलत्व बिघडलें तरी लगेच पुनः तें स्थिर होतें. तिसरा प्रकार, ह्मणजे पेन्सिल मेजावर आडवी ठेवा. तिचें समतोलत्व केव्हांहि बिघडत नाही. या समतोलत्वाला सामान्य समतोलत्व असें नांव आहे. याप्रमाणें मनुष्याच्या मनाचे—मनाच्या समतोलत्वाचे तीन प्रकार असतात. पहिल्या प्रकारचे लोक थोड्याशा कारणानें—वाह्य गोष्टींनीं लगेच क्षुब्ध होतात. त्यांच्या मनाला विश्रान्ति कशी असते हें माहीत नसतें. दुसऱ्या तऱ्हेच्या लोकांचीं मनं नेहमीं स्थिर व शांत असतात; पण एकदां त्यांचें मन क्षुब्ध झालें, ह्मणजे बराच वेळ तें हेलकावे खात असतें. जगांतील बहुतेक लोक याच वर्गांत मोडतात. एखाद्यानें थोडीशी विषम व प्रतिकूल टीका केली, कीं, आमचें मन क्षुब्ध होऊन जातें, आणि त्या टीकेचें शक्य कित्येक दिवस, नव्हे तर कित्येक महिने अगर वर्षे, आमच्या मनांत एकसारखें रुतत असतें. टीकेला कांहीं फारसा वेळ लागत नाही, पण त्या टीकेचा आमच्या मनावरील परिणाम किती तरी काल टिकतो, आमचें मन बराच काल एकसारखें हेलकावे खात असतें. मनाचे हेलकावे—मनाची क्षुब्धता हा रोग आहे. या रोगाचा तुमच्यावर पगडा बसूं देऊं नका, असें मानसशास्त्र सांगतें. या दुसऱ्या वर्गातील लोकांनां 'लंबक लोक' अशी संज्ञा देतां येईल. तिसऱ्या प्रकारचे लोक, ह्मणजे वीर पुरुष, किंवा जीवन्मुक्त होत. त्यांनां तुझीं कोठेंहि ठेवा, ते समुद्रावर मोठ्या दुफानांत सांपडोत किंवा घनघोर युद्धांत सामील झालेले असोत, कोणीहि त्यांची स्तुति अगर निंदा करोत, कोणत्याहि

गोष्टीने त्यांचीं मनं क्षुब्ध होत नाहीत, किंवा त्यांच्या मनाची शांति विक-
कूल डळमळत नाही. ते आरशाप्रमाणे असतात. आरशाप्रमाणे तुम्ही
उभे रहा, त्यांत तुमचे प्रतिबिंब दिसते; तेथून तुम्ही आपले पाय उचला,
की, आरसा आपला पूर्वीसारखाच असतो. त्याप्रमाणेच या लोकांवर
तुमच्या टीकेचा, निंदास्तुतीचा किंवा कोणत्याहि गोष्टीचा परिणाम होत
नाहीं. ते नेहमी 'आत्मन्येवात्मना तुष्ट'-आत्मामासीं रंगलेले असतात.
यांना स्थितप्रज्ञ असें म्हणतात.

'राम' तुझांला सांगतो, की, जर तुम्ही वेदान्ताचा अभ्यास करून
त्याप्रमाणे आचरण ठेवाल, प्रणवाच्या किंवा इतर मंत्रांच्या जपाने आत्म-
तत्त्वाचे नेहमी चिंतन कराल, तर क्रमाक्रमाने तुमचे अस्थिर मन स्थिर
होत जाईल, आणि शेवटी ते स्थितप्रज्ञ होईल. चंचल मनाला स्थिर कर-
ण्याचे अनेक मार्ग आहेत. त्यांपैकी एक येथे सांगतो. केव्हा-केव्हा 'रामा'-
पाशीं कांहीं लोक येतात, आणि प्रतिकूल व विषम टीका करून चालते
होतात. त्यांचीं कटु भाषणे व टीका यांपासून अलित राहण्याला 'राम'
कोणता उपाय योजतो ? भगवद्गीतेइतकी प्रसिद्ध नसलेली, पण तिच्या
योग्यतेची 'अवधूतगीता' हातांत घेऊन 'राम' एकाददुसरा श्लोक वाचतो.
एकाच श्लोकाने जन्माजन्मांतरीचे दोष नाहीसे होऊन जातात, एकाच
श्लोकाने 'रामा'चे अंतःकरण उचंबळून जाते, मायापटल एकदम दूर
होऊन आत्मतत्त्व उदयाला येते ! म्हणून 'राम' तुझांला सांगतो, की, अशा
प्रकारचे एखादे अत्युत्तम पुस्तक आपल्याजवळ बाळगावे. वायबळ, गीता
यांसारख्या उत्तम पुस्तकांतील चांगले उतारे एका नोटबुकांत लिहून
ठेवावे, किंवा मुखोद्रात करावे, आणि जर एखाद्यावेळीं प्रतिकूल टीकेनें
किंवा संगतीनें मन क्षुब्ध होण्याचा प्रसंग आला, तर आपणांला अत्यंत
प्रिय असलेला आणि उन्नत करणारा असा कोणताहि भाग किंवा उतारा
एकदम तोडाने म्हणूं लागावे, आणि आपले सर्व लक्ष सावर ठेवून मनाला
हेलकावे खाऊं न देतां स्थिर करावे. मनाचे हेलकावे-मनाची क्षुब्धता
हा रोग आहे, आणि वर सांगितलेला उपाय सावर रामबाण औषध आहे.

OUT OF MISERY TO GOD WITHIN.

दुःखांतून स्वानंदांत ❀

[दुःखांच्या दृष्टीने न पाहतां स्वतः निरीक्षण करून अनुभव घ्या-आपल्या पत्नीच्या वैधव्याचें दुःख मानणाऱ्या भोळसर मनुष्यासारखा वेडेपणा करून नका-गिरिखारीचा वाद-खारीप्रमाणें शहाणे व्हा आणि स्वतःला कमी न लेखतां संतुष्ट रहा-मी माझ्या गरजांचा-माझा नोकर आहे, मी कोणाचीहि हांजी हांजी करणार नाही अशा तोऱ्यानें नोकरी करा-राजाचा अवमान करणाऱ्या निस्पृह साधूप्रमाणें आपण आपले धनी आहों असें माना-स्वस्वरूपविस्मृति हेंच अज्ञान आणि सर्व दुःखांचें मूळ-अंतःकरणांत ज्ञानदीप पेटविणें हाच त्यावर रामबाण उपाय-अंधकार राक्षसाच्या नाशाची गोष्ट-स्वतःच्या प्रयत्नांनें सत्याचा-ज्ञानाचा इतका अनुभव घ्या की, बाह्य नामरूपें नाहीशीं व्हावीं किंवा आंतील आत्मवस्तु दाखविण्याइतकी पारदर्शक व्हावी-दृष्टि आंत वळवा आणि आपण व ईश्वर एक आहों असा साक्षात्कार घ्या-आत्मानुभवी मनुष्याला सुखदुःखाचा बागुलबावा भेडसावित नाही-अंतर्गामीचें ईश्वरीतत्त्व न ओळखणें हाच ईशवध किंवा आत्मवध आणि सर्व दुःखांचें कारण-नेटानें प्रयत्न करून सर्वांशीं आपलें ऐक्य अनुभवा, सर्वत्र ईश्वर पहा-रामाचा अनुभव-यार-श्रेष्ठ मजनूनची गोष्ट-आत्म्याविषयींचें आमचें प्रेम मजनूनप्रमाणें अत्युत्कट असावें-अत्युत्कट प्रेम (साक्षात्कार) हेंच ध्येय-विपत्ति आझाला ध्येयाकडे नेतात-सुखःदुःख आत्मरचीचा साक्षात्कार करून देतात-आनंदधन राम-आशीर्वाद कीं शाप याविषयी गोष्ट-रामाच्या अपरंपार आनंदाचा उपभोग घ्या.]

लोकांनां दुःख कां होतें, जगांत दुःख कां आहे, या प्रश्नाचा आज आपण विचार करूं. पण इतिहास, साधुसंतांचीं वचनें आणि विद्वानांचीं मतें इत्यादिकांच्या दृष्टीनें आझाला या प्रश्नांचा विचार करावयाचा नाही. मोठमोठे तत्त्वज्ञ आणि ग्रंथकर्ते यांनीं आपापल्या अनुभवांप्रमाणें खऱ्याच गोष्टी सांगितलेल्या आहेत, हें खरें आहे; पण जर आम्हीं स्वतः निरीक्षण करून खऱ्याखोऱ्याचा निवाडा करून अनुभव घेतला नाही, तर

* त. ८ फेब्रुवारी १९०३ इसवी, रविवारी दुपारी झालेले व्याख्यान.

दुःखातून स्वनिर्गत.

जगांतील सर्व ग्रंथकर्त्यांच्या आझाला कांहीं एक उपयोग होणार नाही. एखादा मोठा इतिहासकार, शास्त्रज्ञ, तत्त्वज्ञ यांच्या वचनांचा आधार दाखविण्याची संवय हल्ली बरीच प्रचारांत आहे, आणि जो वक्ता असे मोठमोठे आधार पुष्कळ दाखवितो, त्यालाच अधिक मान मिळतो. पण ही फार घातुक प्रवृत्ति आहे. आतां, 'रामा'ला स्वतःला काय अनुभव आलेला आहे, व प्रत्येकाला कसकसा अनुभव घेतां येईल, हें आज 'राम' सांगणार आहे.

या जगांतील दुःखाचें मोठें कारण हाटलें, क्षणजे आम्ही आमच्या अंतर्दुःखाची पहात नाही, स्वतः विचार करून आपली मर्ते बनवीत नाही, स्वतःच्या कर्तृत्वावर विश्वास न ठेवितां दुसरे काय क्षणतात त्यावर विशेष अवलंबून राहतो, स्वतःच्या दृष्टीनें न पाहतां दुसऱ्यांच्या दृष्टीनें पाहतो, हें आहे. महम्मद, बुद्ध आणि कृष्ण यांशिवाय बरीच इतर आराध्यदैवते आम्ही निर्माण केली आहेत आणि त्या सर्वांपुढें आम्ही लवत आहो. एखाद्या पोरानेंहि उठावें आणि आमच्या वर्तनावर टीका करावी, एवढेंच आमच्या मनाची समता विषडण्यास आणि आम्हांला दुःख होण्यास बस आहे. दुसऱ्याचे अभिप्राय आणि मर्ते यांना आम्ही विशेष मान देतो. आणि त्यांची मर्जी संवादण्यांत आम्ही बराच काल घालवितो. दुसऱ्यांकडून चांगलें म्हणवून घेण्याची खटपट करणें हें सामाजिक आणि धार्मिक दृष्ट्या फारघातक आहे !

हिंदुस्तानांत एका खेडेगांवांत एक खुळा भोळसर मनुष्य होता. होळीच्या सणांत त्याची थडा करावी, म्हणून गांवच्या कांहीं लोकांनी त्याला गुंगी येईल इतकी दारू पाजविली, आणि त्याच्या एका अत्यंत विश्वासे मित्राकडे त्याला पाठवून दिलें. त्याला पाहतांच मित्रानें एकदम रडणें सुरू केलें आणि त्याला सांगितलें, कीं, "मी आतांच तुझ्या घराहून आलों, तुझी बायको विधवा झाली आहे." हें ऐकून तो भोळसर मनुष्यहि आपल्या पत्नीच्या वैधव्याबद्दल दुःख मानून रडूं लागला. आजूबाजूच्या लोकांनी, कां रडतोस, असें त्याला विचारतांच तो भोळसर मनुष्य

म्हणाला “ माझी बायको विधवा झाली, त्यामुळे मला दुःख होत आहे ! ”
 त्यावर ते लोक त्याला म्हणाले “ अरे, हे असें कसें होईल ? तूं जिवंत
 असतां तुझी बायको विधवा होईल तरी कशी ? ” भोळा मनुष्य म्हणाला
 “ महाराज, आपण चालते व्हा; आपणांला कांहीं कळत नाही. माझ्या
 एका अत्यंत विश्वासु मित्रानें आतांच माझ्या घराहून माझ्या पत्नीच्या
 वैधव्याची बातमी आणिली आहे. ” ते लोक झणाले “ पहा, किती भयंकर
 वेडेपणा हा ! ”

आपल्या पत्नीच्या वैधव्याचें दुःख मानल्याबद्दल या भोळसर
 मनुष्याला आक्षेप होतों, पण जगांतील सर्व धर्म व पंथ, सर्व गर्विष्ठ
 आणि पयाशनेबल लोक यासारखाच भयंकर वेडेपणा करीत आहेत.
 ते आपल्या नेत्रांनीं पहात नाहीत आणि आपल्या मनांनीं विचार करीत
 नाहीत. अमर, अविनाशी, शुद्ध, पवित्र, सच्चिदानंद असा आत्मा
 तुमच्यामध्ये आहे, तरी तुम्ही इतर देवतांची करुणा भाकितां आणि मला
 सुख केव्हां होईल, असें झणून अश्रु टाळीत असतां. फलाण्या साधूनें
 स्वतःला कृमिकीटक किंवा पापी असें झणवून घेतले आहे, झणून
 तुम्ही स्वतःलाहि तसें समजतां, आणि अशा आत्मघाताला-नाशाला
 मुक्ति असें मानतां. बहुतेक लोक असेच वागत आहेत. पण हें कांहीं
 चांगलें नव्हे. अशी घातुक तऱ्हा सोडून द्या. स्वतः आत्म्याला जाण-
 तुझी लहान असा किंवा मोठे असा, उच्च असा किंवा नीच असा,
 स्वतःच्या पायावर उभे रहा. प्रत्येक गोष्टीचें स्वतः नीट निरीक्षण करा,
 झणजे तुझी जगांत मोठे आहांत, असेंच तुमचा आत्मा तुझांला सांगेल.
 कांहीं लोक झणतात, कीं, “वेदान्त, बुद्धधर्म ‘तुझी पापी आहां, पतित
 आहां, कृमिकीटक आहां,’ असा उपदेश करितात;” पण, तुमच्या अंतर्जाती
 असलेला आत्मा तुझी स्वतःला तसें कधीहि मानूं नये, असें सांगेल.
 तुमच्या ईश्वरत्वाचा साक्षात्कार घ्या.

गिरिखारीचा वाद जुंपला; खारीतें गिरि बोलुं लागलाः—

“क्षुद्र तूं परी डौल किती गे !” उत्तर देई तीही वेगेंः—

“प्रचंड होसी खरोखरी तूं, वर्षा व्हावें परि साही ऋतु;
मम स्थानाची क्षिति मज नाही, सगळें शोभे अपुर्या ठायीं;
ठावा तव गरिमा मज नाही, मम लघिमा परि नच तव देशी;
चपलताहि तुज अणुभर नाही, गुणभेदाचा प्रभाव पाही;
मान्य असे मज कीं तूं होशी, व्यूह विकटसा बहु आह्वांसी;
अटविभार तूं पृष्ठिं व्हासी, फोडवे न परि कवची तुजसी !”

—इमर्सन.

तुमचा देह त्या खारीप्रमाणें लहान असेल आणि दुसऱ्याचा देह त्या गिरीप्रमाणें मोठा असेल. स्वतःला क्षुद्र असें समजून नका. त्या खारीप्रमाणें शहाणे व्हा. तुमच्या लहान देहाचें जें कांहीं या जगांत कार्य आहे, तें मोठ्या देहाकडून होत नाही. याकरितां तुम्ही स्वतःला कमी न लेखतां संतुष्ट रहा आणि सुखी व्हा.

एक गृहस्थ ‘रामा’पाशीं आला, आणि आपला वरिष्ठ अम्मलदार नेहमीं आपणाला फार वाईट रीतीनें वागवितो, अशी तक्रार सांगूं लागला. तेव्हां, तूं स्वतःला कमी लेखतोस, क्षणून तो तुला तशा रीतीनें वागवीत आहे, असें ‘रामा’नें त्याला सांगितलें. स्वतःला आह्मी जर मान देऊं, तर दुसरेहि आह्मांला मान देतील. एखाद्या पुस्तकाची किंमत आह्मी जर एकच रुपया ठेविली, तर दोन रुपये देऊन तें पुस्तक कोण घेईल ? तसेंच तुम्ही स्वतःची किंमत जितकी ठरवाल, त्याहून अधिक मान दुसरा कोणीहि देणार नाही. तुम्ही स्वतःची अतिशय मोठी किंमत ठरवा, स्वतःला मोठा मान द्या, आपण ईश्वर आहो असें माना, क्षणजे दुसरेहि तुम्हांला तसें मानतील. श्रद्धेनें मनुष्य तरतो, असें लोक क्षणतात. पण बाह्य वस्त्रंवर श्रद्धा ठेविल्यास तुम्ही तरणार नाही. स्वतःच्या ईश्वरत्वावर—आत्म्यावर विश्वास ठेवाल, तर तुम्ही तराल. वर सांगितलेल्या गृहस्थानें ‘रामा’च्या सांगण्याप्रमाणें, आपण ईश्वर आहो असें मानण्याचें आणि त्याप्रमाणें साक्षात्कार घेण्याचें—प्रार्थना करण्याचें मुरू केलें. तोंडानें नुसतीं स्तोत्रें क्षणणें, क्षणजे प्रार्थना नव्हे;

आपण ईश्वर आहो असें मानणें, आणि तसा साक्षात्कार घेणें, हीच खरी प्रार्थना. अशा रीतीनें त्यानें कांहीं काल अभ्यास केल्यानंतर त्याचा वरिष्ठ अंमलदार त्याला मान देऊं लागला आणि चांगल्या रीतीनें वागवूं लागला. एके दिवशीं तो अंमलदार कांहीं कारणांमुळे खिन्न होऊन त्याच्याकडे आला असतां त्यानें त्याला मोठ्या गमतीनें आणि आनंदानें सांगितलें, कीं, “महाराज, आपला पगार माझ्या पगाराहून मोठा आहे; आणि माझ्या हातून होत नाही असें काम आपण करीत आहां, हे खरें आहे. यास्तव मला तुमची आवश्यकता आहे. पण माझीहि तुझाला तशीच आवश्यकता आहे. मी किंवा माझ्याऐवजीं दुसरा कोणी कां होईना, तो तुझाला पाहिजेच. माझ्या जागीं कोणीतरी तुझाला हवा होता, झणूनच तुझी मला बोलावणें पाठविलेंत, आणि मलाहि कांहीं गरज असल्यामुळें मीहि आपली नोकरी पतकरिली. वस्तुतः मी आपला नोकर नसून मी माझ्या गरजांचा—माझाच नोकर आहे. मी कोणाचीहि हांजी हांजी करणार नाही !” अशा रीतीनें, अशा तोऱ्यानें नोकरी करणें हेंच योग्य आहे. याप्रमाणें पहातां या जगांत कोणी कोणावर अवलंबून नाही. जो तो आपल्या गरजांचा, स्वतःचा चाकर आहे. बाह्यतः आम्ही जरी पराधीन दिसलों, तरी वस्तुतः आम्ही स्वतःचेच दास असतो. हें तत्व जाणून तुझी मुक्त कां होत नाही ? एखाद्या देवावर, किंवा खित्त, महंमद, बुद्ध, कृष्ण इत्यादि महात्मांवर तुझी आपली भिस्त कां ठेवावी ? प्रत्येकजण स्वतंत्र आहे—मुक्त आहे. ही मुक्तीची कल्पना तुम्हीं नीट अवगत करून घेतलीत, झणजे तुझाला सुख होईल.

पूर्वीं आशिया खंडांत एक राजा होता. लोकांनीं त्याला मुजरा केला नाही, तर तो फार संतापत असे. एका निस्पृह साधूनें मुजरा न केल्याबद्दल कैद करून तो त्याला झणाला “ तूं फार मगूर आहेस, माझी सत्ता तुला माहीत नाही ? मी तुला ठार करून टाकीन. ” साधूनें त्याचा धिक्कार करून झटलें “ हे राजा, तूं मूर्ख आहेस ! मला ठार करण्याची शक्ति तुझ्या अंगीं नाही. मी माझा धनी आहे. तुझा अवमान करून

दुःखांतून स्वानंदांत.

माझा देह सुळावर चढविणें हें माझ्याच हातीं आहे. माझी सत्ता पहिली आहे. ” याप्रमाणें, तुम्ही, आपण आपले घनी आहों असें माना, स्वतःच्या दृष्टीनें पहा, आपण समर्थ, ईश्वर आहों, स्वतंत्र-मुक्त आहों असा अनुभव घ्या.

आपण कोण आहों याचें चांगलें ज्ञान नसल्यामुळे, आपलें खरें स्वरूप माहीत नसल्यानें लोकांनां दुःख होतें. जोंवर्यत अज्ञान आहे, आझांला आमच्या खऱ्या स्वरूपाची ओळख पटली नाही, तोवर्यत आझांला दुःख होणार. अज्ञानाचा नाश व दुःखाचें निवारण कसें करावें ? अज्ञान अंधकाराप्रमाणें आहे. एखाद्या अंधेऱ्या खोलींत चौहों बाजूनीं बोंडे फेंकले, मारे सोऱ्याचे तडाखे दिले, तावदानें फोडिलीं, टेबलें आपटलीं, सामान इकडचें तिकडे हलविलें आणि खोलींतील मंडळींनां एकसारखें शिव्याशाप देत सुटलें, तर अंधार कांहीं नाहीसा होणार नाही. दिवा आंत आणा आणि मग अंधार कोठें आहे ? त्याप्रमाणें या जगांत तुम्हीं कितीहि संपत्ति मिळविली, कितीहि मोठ्या आणि सुंदर हवेच्या बांधल्या, जमीनजुमला कितीहि संपादन केला, तरी जोंवर्यत तुमच्या खोलींत, तुमच्या अंतःकरणांत ज्ञानदीप पेटला नाही, तोवर्यत अज्ञान नाहीसें होणार नाही, आणि तुमच्या दुःखाचें निवारणहि पण होणार नाही.

पूर्वी, हिमालयाच्या एका भागांत कांहीं रानटी लोकांची वस्ति होती. त्यांनां विस्तवाची कल्पना नसून ते लोक वाळलेले मासे, फळे इत्यादिकांवर आपला उदरनिर्वाह करीत असत. त्यांच्या वस्तीपाशीं एक मोठी गुहा होती, व त्या गुहेत त्यांचे कांहीं पूर्वज गडग झालेले होते. तेथेंच ते रहात असावेत, असें त्यांनां वाटल्यामुळे त्या गुहेनिषयीं त्यांनां फार आदर वाटत असे. पण, गुहेत अतिशय अंधार असल्यामुळे आंत जाण्याला त्यांनां भय वाटे. गुहेत अंधकाररूपी राक्षस बसला आहे अशी त्यांची समजूत झाली, आणि त्या राक्षसाला कसा मारावा, या विषयीं त्यांनां मोठी काळजी पडली. त्या लोकांतील कांहीं ग्रहाण्यांनीं सुचवील तितके उपाय सुचविले. त्यांपैकी मुख्य असे होते:-१ अंधकार-

राक्षसाशीं युद्ध करून त्याला ठार करावें; २ त्याला शरण जाऊन त्याची प्रार्थना करावी; ३ सर्वांनीं उपवास करावा; ४ दानधर्म करावा; इत्यादि. याप्रमाणें त्यांनीं पुष्कळ प्रयत्न करून पाहिले; पण त्यांची डाळ कांहीं शिजेना. इतक्यांत तेथें दुसरा एक मनुष्य आला. त्यानें आपण कांहीं उपायानें राक्षसाला पळवितों असें सांगितलें; आणि त्यानें बांबूच्या लांब काठ्या, फाटके कपडे, चिंध्या आणवून दिवड्या तयार केल्या, आणि गारगोटी व चक्रमक यांच्या आघातानें विस्तव करून दिवड्या पेटविल्या. प्रथम विस्तव पाहतांच, हें काय आहे असें त्या लोकांनां आश्चर्य वाटलें, आणि ते ह्मणाले “ आमच्या शहाण्यांनीं सुचविलेले सर्व उपाय आह्मी करून पाहिले, आतां तुमच्या या उपायानें यश येईल असें आह्मांला वाटत नाही. ” त्यावर तो मनुष्य ह्मणाला “ बाबांनो, मी सांगतो तसें करून तरी पहा, आणि नंतर बोला. या दिवड्या घेऊन आंत घुसा, ह्मणजे राक्षस एकदम पळून जाईल; आणि जर कदाचित् राक्षस तुमच्या दृष्टीला पडलाच, तर त्याचे कान धरून त्याला येथें आणा. ”

यावर पुष्कळांचा विश्वास बसेना. त्यांच्यापैकीं जे कोणी धीट होते, त्यांनीं दिवड्या घेऊन गुहेत जाण्याचें कबूल केलें, आणि ते त्याप्रमाणें गुहेत गेले; तों काय चमत्कार ! राक्षस कोठेंच दिसला नाही. त्यांनीं गुहेचे कोनेकोपरे, फटी, छिद्रें, सर्व भाग तपासून पाहिले. दिवड्या पाहतांच अंधकारराक्षसानें तेथून यःपलायन केलें. त्याप्रमाणेंच अज्ञान हें आमच्या अंतःकरणरूपी गुहेतील अंधकारराक्षस आहे, व तें भीति आणि दुःख उत्पन्न करीत आहे. सर्व चिंता, काळजी, दुःख हें सर्व आमच्या आंतच असतें, बाहेर किमपि नसतें. तुझाला कोणी कांहीं शिंव्या दिल्या किंवा वाईट बोललें, तर त्याचा तुझी स्वीकार करून त्याला आंत घेतलें ह्मणजे तुझाला त्यापासून दुःख होतें, व तुझी त्याचा स्वीकार केला नाही तर त्यापासून तुझाला यत्किंचितहि त्रास होत नाही. रस्यावरून जात असतां पुष्कळ लोक ‘रामा’विरुद्ध उद्गार काढीत असतात; पण ‘राम’ त्यांकडे बिलकूल लक्ष देत नाही, आणि ‘रामा’वर त्याचा

दुःखानून स्वानंदात्.

कांहीं परिणाम होत नाही. वेदान्ताप्रमाणें स्थितप्रज्ञ मनुष्याच्या मनाची शांति कशानेंहि विघडत नाही. जे तुमच्याविषयी वाईट बोलतात किंवा तुमची जे निंदा करतात, त्यांची तुम्हीं कीव करा; पण स्वतःला हीन, दीन किंवा पतित असें लेखू नका. आपलें ईश्वरत्व—आपला आत्मा जाणा. आत्म्याचें—ईश्वराचें निरंतर ध्यान करा. आत्मज्ञानाशिवाय इतर सर्व कांहीं अज्ञान आहे, पूर्ण अंधकार आहे.

तुम्हीं स्वतः आंतील अंधार—अंतःकरणांतील अज्ञान नाहीसें करण्याचें मनांत आणिल्याशिवाय, तेहतीस कोटी ख्रिस्त या जगांत अवतीर्ण झाले तरी तुझाला कांहीं फायदा होणार नाही. दुसऱ्यावर अवलंबून राहूं नकात विशिष्ट चर्च किंवा संस्था यांत सामील होणें, ख्रिस्त, कृष्ण किंवा इतर आराध्यदेवता यांनां भजणें, यापासून कांहीं चांगलें निष्पन्न व्हावयाचें नाही. हवा तर या सर्व पद्धतींचा अनुभव घेऊन पहा. उपाय एकच आहे, दुसरा नाही. तो उपाय हाटला ह्मणजे, प्रकाश—खरें ज्ञान, आपल्या ईश्वरत्वाविषयी खरी श्रद्धा हाच होय. कुलीन स्त्रिया आणि सभ्य गृहस्थ यांच्या स्वरूपांत असलेल्या माझ्या आत्म्यांनीं, प्रकाश किंवा ज्ञान, ह्मणजे सत्याचा इतका अनुभव घेणें, कीं, बाह्य नामरूपें आमच्या वांट्याला नाहीशीं व्हावीं, किंवा आंतील आत्मवस्तु दाखविण्याइतकीं पारदर्शक वनावीं. साक्षात्कारी किंवा अनुभवी मनुष्य क्षुद्र देह किंवा अहंकार यांकडे बिलकूल पहात नाही. देह किंवा अहंकार ह्मणजे अज्ञान किंवा भ्रम होय असें त्याला वाटतें. आत्म्याशिवाय—ईश्वराशिवाय दुसरे कांहीं त्याला दिसत नाही. सत्य—आत्मा किंवा ईश्वर सर्वत्र पहाणें, ह्मणजे अज्ञान नाहीसें करणें, आणि मीति, चिन्ता यांपासून मुक्त होणें होय.

माझ्या प्रिय आत्म्यांनीं, ईश्वरांनीं, शत्रुमित्र असे वाटणारे सर्व लोक माझेच आत्मे आहेत. बाह्य रूपांकडेच तुम्हीं पाहूं नका, तुमची दृष्टि आंत वळवा. सर्व शरीरांत, तसेंच आपल्याहि शरीरांत ईश्वराचा साक्षात्कार घेणें, ईश्वर व आपण एक आहों असा अनुभव घेणें, याचें नांव ज्ञान. आत्मा ह्मणजे ईश्वर, व तो सर्व ठिकाणीं भरलेला आहे असा प्रत्यय द्या, ह्मणजे

सर्व अडचणी, सर्व चिन्ता नाहीशा होतात, आनंदीआनंद होतो व नंतर या स्थितीचें वर्णन करवत नाही. तुझाला या स्थितीची उत्कट जिज्ञासा झाली, ह्मणजे ती तुझाला प्राप्त होते.

ज्योतिषशास्त्रांतील गणितें करितांना, निरनिराळ्या ताऱ्यांमधील अंतर मोजतांना, आंकडे इतके कांहीं वाढतात, कीं, आमची पृथ्वी ह्मणजे एक बिन्दु, शून्य आहे असें समजावें लागतें. त्याप्रमाणें आपण सत्याचा-सूर्याचा सूर्य, प्रकाशाचा प्रकाश आहो-देवांचा देव आहो, असा अनुभव तुम्हीं घेऊं लागलां, ह्मणजे हे सर्व तारे, आकाशगंगा इत्यादि शून्यवत् होतात. असें झाल्यानंतर या जगांतील बागुलबावा (सुख-दुःखें) तुझाला काय करणार—तो कसा भेडसविणार ?

सत्याचा अनुभव घ्या, सत्य आचरणांत आगा, सर्वांगांत तें भिनवा. ह्मणजे तुझाला कोणीहि हलवूं शकणार नाही. 'यस्मिन्निश्च्यतो न दुःखेन गुरुणाऽपि विचार्यते.' हजारों सूर्यांचा किंवा चंद्राचा नाश होऊं द्या, ज्ञानी किंवा साक्षात्कारी मनुष्य यत्किंचित्हि न डगमगतां खडकाप्रमाणें अचल राहील. त्याला दुःख किंवा त्रास कशानेंहि होणार नाही.

पण, सर्वांत मोठें आश्चर्य हें, कीं, असा तुमचा आत्मा देदीप्यमान, अनंत, आनंदघन असून तुम्ही त्याच्याकडे दुर्लक्ष्य करितां. तुमच्या नेत्रांवरील आवरणानें-अज्ञानानें आत्मरवि झांकला जातो; यास्तव दुबळें करून सोडणाऱ्या या अज्ञानाला दूर सारा, आणि आपण सूर्याचा सूर्य, प्रकाशाचा प्रकाश आहो याचा अनुभव घ्या. तुम्ही असा अनुभव घेऊं लागलां, ह्मणजे सर्व कांहीं सरळ आणि सुरळीत होतें.

सपाट जमिनीवर उभें राहून पाहिलें असतां, कांहीं घरे इतर घरांहून फार उंच दिसतात, कांहीं वृक्ष व रस्ते इतर वृक्षांहून व रस्त्यांहून लहान दिसतात. पण, आम्ही एखाद्या उंच टेंकडीवर जाऊन याच वस्तूंकडे पाहूं लागलों, तर त्यांचा पूर्वी दिसणारा उच्चनीचभाव नाहीसा होतो आणि सर्व वस्तु सारख्याच दिसतात. त्याप्रमाणें अध्यात्मिक वैभवाच्या शिखरावर आम्ही चढूं लागलों, सत्याचा-आत्म्याचा अनुभव घेऊं लागलों

क्षणजे शत्रुमित्र, हितकर्ता, अहितकर्ता इत्यादि भेदभाव मावळ लागतात आणि या भेदभावामुळे उत्पन्न होणाऱ्या चिंता, भीति, काळजी, त्रास हे नाहीसे होऊ लागतात. भेदभाव नष्ट झाले, क्षणजे सत्याची पूर्ण प्रचीति येते. आत्मा किंवा ब्रह्म हेच काय ते सत्य, व इतर सर्व मिथ्या, असे वाटू लागते.

मातृहत्या, मनुष्यहत्या इत्यादि अनेक गुन्हे किंवा पातके आहेत. प्रत्येकामध्ये असलेले ईश्वरीतत्त्व जर आम्ही ओळखिले नाही, तर आमच्या हातून ईशवध किंवा आत्मवध होतो. जेव्हा एखाद्याला आम्ही बाप, वंधु, पुत्र, शत्रु, मित्र असे क्षणतो, त्याच्यामधील ईश्वराला जाणत नाही, त्याच्या देहाकडेच विशेष लक्ष्य देऊन त्याच्यामधील ईश्वराला विसरतो, तेव्हा आत्मांना ईशहत्येचे पातक लागते. ईशहत्या हेच मोठे अज्ञान आहे, आणि तेच जगांतील सर्व दुःखांचे कारण आहे. लोकांनी या सत्याचा-प्रत्येकामधील ईश्वराचा अनुभव घेतला नाही, तर ते स्वप्नवत् होऊन जाईल. सत्याचा अनुभव घ्या आणि सुखी व्हा. क्षणजे, तुम्हांला अनेक चमत्कार दिसून येतील. सूर्य, चंद्र, तारे इत्यादि सर्व तुमचे हुकूम पाळतील. नेटाने प्रयोग करून पहा क्षणजे समजेल. जो सर्वांशी आपले ऐक्य अनुभवितो, सर्वत्र ईश्वर पाहतो, तो खरा सुखी, धन्य होय !

व्याप्रमाणे गुहेत शतक्रानुशतके दडलेला अंधकार, दिवा आणितांच नाहीसा होतो, त्याप्रमाणे मनुष्याच्या अंतःकरणांत आत्मज्ञानाचा दिवा पेटतांच जन्मजन्मान्तरीचे सर्व दोष नाहीसे होतात, अशा अर्थाचा एक श्लोक संस्कृतांत आहे.

याविषयी 'रामा'चा स्वतःचा अनुभव असा आहे, की, 'रामा'समोर आलेल्या मनुष्यांत 'राम' जेव्हा ईश्वर पाहतो, तेव्हा 'रामा'ला दुःख होत नाही; पण, जेव्हा 'राम' त्या मनुष्याचा देह किंवा व्यक्ति यांकडेच लक्ष्य देतो, तेव्हा 'रामा'ला दुःख होतें. अशा तऱ्हेच्या पुष्कळ ठेंचा खाऊन दोन्ही तऱ्हेचे अनुभव मिळवून 'राम' आतां इतका शहाणा झाला आहे, की, 'रामा'ला आतां स्वप्नांत देखील कोणीहि ईश्वराव्यतिरिक्त दिसणें

संभवनीय नाही. हे सर्व देह माझेच आहेत. तुमच्यामध्ये माझा आत्मा—
ईश्वर आहे असे 'रामा'ने पाहिले, ह्मणजे तुझालाहि त्याप्रमाणे वाटले
पाहिजे.

मजनून नांवाच्या एका राजपुत्राला फारशी कवींनी यारश्रेष्ठ अशी
पदवी दिलेली आहे. त्याच्यासारखे प्रेम दुसऱ्या कोणीहि केले नसेल.
पण, त्याचे प्रेम आपल्या प्रियेवर—लैलीच्या देहावर होते. लैली दृष्टीला
न पडल्यामुळे मजनून वेडा होऊन गेला आणि अरण्यांत भटकू
लागला. सुरु, गुलाब, हरिण इत्यादिकांना आपली प्रिया मानून तो
त्यांना आलिंगन देण्याकरितां घांवू लागला. आपला पुत्र वेडा झाला
आहे, असे ऐकून राजा त्याच्या शोधार्थ वनांत गेला, आणि पाहू
लागला, तो आपला पुत्र एका ठिकाणी निश्चेष्ट पडलेला आहे, असे
त्याला आढळून आले. मग राजाने त्याला शुद्धीवर आणून विचारिले
“वेडा, तू मला ओळखतोस का ? मी तुझा बाप आहे.” मजनून शून्य
दृष्टीने आपल्या बापाकडे पाहू लागला, आणि ह्मणाला “बाप ह्मणजे
काय ?” त्याला त्याच्या प्रियेशिवाय दुसरे कांहींच दिसत नव्हते. मजनूनला
त्याप्रमाणे आपल्या प्रियेशिवाय दुसरे कांहीं दिसत नव्हते, त्याप्रमाणे,
आईबाप, इष्टमित्र, बंधुभगिनी, पतिपत्नी इत्यादि सर्वांमध्ये ईश्वराव्यतिरिक्त
दुसरे कांहीं न दिसणे हा साक्षात्कार होय. जेव्हां तुझाला सर्वत्र ईश्वर
दिसतो, तेव्हां तुम्हीहि ईश्वर होतां.

मजनून जीवत असेतोपर्यंत त्याची प्रिया त्याच्या दृष्टीला पडली नाही.
फारशी कवि असे सांगतो, की, पुढे मजनूनच्या मृत्यूनंतर त्याला ईश्वरा-
समोर नेण्यांत आले. ईश्वराने त्याला ह्मटले, “हे मूर्खा, तू देहावर—जड
वस्तूवर इतके प्रेम कां केलेस ? तू तुझ्या प्रियेवर केलेल्या प्रेमाच्या एक-
लक्षांश प्रेम जरी माझ्यावर केले असते, तर मी तुला इंद्राद खचित
दिले असते.” मजनूनने उत्तर दिले “महाराज, माफ करा, मी आपल्या-
वर प्रेम करावे असे जर आपणाला वाटत होते, तर आपण माझी प्रिया

—लेली होऊन कां आलां नाही?" प्रेमाविषयीच्या कोटिक्रमांत मज्जन ईश्वरालाहि द्वार गेला नाही ! सत्याविषयी—आत्म्याविषयी आमचें प्रेम मज्जनप्रमाणें अत्युत्कट असावें.

हें असें प्रेम किंवा साक्षात्कार घेऊन आत्मांला काय करावयाचें आहे ? आत्मी आमच्या तुरंगांत—संसारांत सुखी आहों, आमचें सर्व कांहीं ठीक चाललें आहे, असें तुझी क्षणाल; पण 'रामा'चें क्षणें असें आहे, कीं, तुझी कदाचित् सुखी असाल; परंतु, अत्युत्कट प्रेम-साक्षात्कार हें तुमचें ध्येय आहे, आणि त्या ध्येयाकडे तुझांला गेलें पाहिजे. तर मग, आगगाड्या, विजेच्या गाड्या आणि विमानें यांत वसून तुझीं तेथें कां जाऊं नये ? पायपिटी करीत, रस्यावरील धूळ खात, आपला वेळ दवडीत जाण्यांत काय फायदा आहे ? तुम्हीं ध्येयाकडे लवकर जावें अशी निसर्गाची योजना तुमच्या नेहमींच्या परिस्थितींत आढळून येत नाही काय ? जेव्हां एखादा मनुष्य गंभीर, शांत व स्वस्थ असतो, तेव्हां त्याचें कांहीं तरी चांगलें होतें; त्याला कांहीं तरी चांगली वातमी कळते, किंवा इष्ट असा फेरफार घडून येतो. या यशानें जर तो मनुष्य फुगून गेला, आणि याचें त्याला अतिशय महत्त्व वाटूं लागलें, कीं, त्याच्या परिस्थितींत पुनः फेरबदल होतो, आणि जो कांहीं फायदा झालेला असतो, तो नाहीसा होतो. कायदा असा आहे. या कायद्याचें कोणत्याहि ग्रंथांत विवेचन केलेलें नाही, तरी तो अबाधित आहे. एखादी वस्तु आमच्या अंतःकरणांत भरली, आमची त्या वस्तूवर आसक्ति जडली, क्षणजे कांहीं काळानें ती आमच्याकडून हिरावून घेतली जाते, आणि त्यामुळें आत्मांला दुःख होतें. ही स्थिति प्राप्त झाल्यानंतर आमच्यापैकी कांहींजण परिस्थितीला दोष देऊन तिच्याशीं भांडूं लागतात. तेव्हां त्यांच्यावर अधिक कठिण प्रसंग येऊं लागतात; आणि नंतर ते क्षणतात "अहो, संकटें एकटीं दुकटीं न येतां मिळून येतात !" याप्रमाणें कांहीं काल दुःख भोगल्यावर निरिच्छता, ईश्वरशरणागति, मनाची समता किंवा शांति प्राप्त होते; आणि परिस्थिति निरभ्र व अनुकूल होऊं लागते. पुनः त्यांची समता

विवडते आणि पुनः विपत्ति येऊं लागतात. याप्रमाणें विपत्ति आतांला
धर्माकडे-आमच्या ध्येयाकडे नेतात.

याप्रमाणें आमच्या आयुष्यांत 'दिवसानंतर रात्र, रात्रीनंतर दिवस' या न्यायानें सुखदुःखांचें हें रहाटगाडणें एकसारखें चालूच आहे. जोपर्यंत बाह्य नामरूपावर आमची आसक्ति आहे, तोपर्यंत हें सुखदुःखांचें रहाटगाडणें आमच्यामागे आहे. आमच्या अंतर्धामी असलेल्या आत्मरवीचा साक्षात्कार करून देणें हाच या सुखदुःखांचा उद्देश आहे. पृथ्वीवर दिवस आणि रात्र हीं आहेत, पण सूर्यावर रात्र नाही; तिकडे सर्वदा प्रकाश, दिवसच आहे.

आतां मुखदुःखें आत्मरवीचा साक्षात्कार कशीं करून देतात, हें आपण पाहूं. प्रथम जेव्हां आह्मांला मुख झालें, तेव्हां आह्मी स्वस्थ, शांत झणजे आत्मरूपीं लीन होतो. आत्मस्वरूपांत-ईशस्वरूपांत आह्मी मग झालों, झणजे आह्मांला सर्वं मुखें प्राप्त होतात. तसेंच जड, ऐहिक-मायिक नामरूपांवर आमची आसक्ति जडली असतां आमच्यावर विपत्ति येतात व आह्मांला त्रास होतो. हा घडा आह्मांला दुःखापासून मिळतो. जडवस्तु, नामरूपें क्षणभंगुर आहेत, त्यांवर आम्हीं आसक्ति ठेवूं नये, असा इपारा दुःखें आह्मांला देतात. जगाच्या इतिहासांत अशा तऱ्हेचीं पुष्कळ उदाहरणें तुह्मांला आढळतील. शेक्सपिअरच्या 'व्हेनिसचा व्यापारी' (Merchant of Venice) या नाटकांत, जोपर्यंत पोर्शिएच्या देहावर अँटो-नियोची आसक्ति होती, तोपर्यंत त्याला मुख झालें नाहीं. पण पुढें करं-ड्यांची निवड करतांना तो एका अवर्णनीय स्थितींत शांत, स्वस्थ असा होता, आणि तेव्हांच त्याला मुख झालें. निसर्गाशीं-आत्म्याशीं आपलें ऐक्य झालें, असें सर्वं मुखें सांगतात. ऐहिक, मायावी वस्तूंवर आसक्ति ठेवूं नये, सर्व वस्तूंमध्ये असलेल्या ईश्वरीतत्वाला विसरूं नये, अशी अकरणरूप बाजू दुःखें शिकवितात. मुखःदुखें वेदान्त शिकवितात. कांहीं लोकांचा या तत्त्वावर विश्वास नसला म्हणून काय झालें ? खरोखर, या

दुःखांतून स्वानंदांत.

तत्त्वाचा लोक अनुभव घेत नाहीत म्हणून ते दुःखी आहेत. तुम्ही अनुभव घ्या आणि सुखी व्हा.

हिंदुस्तानांत अमेरिकेइतकीं यंत्रे नाहीत. मातीचीं भांडीं करतांना प्रथम चिखल पायांनीं तुडवून त्याला आंतून एक आसरा देतात, आणि मग थोपटण्यानें थोपटून मातीला भांड्याचा आकार देतात. त्याप्रमाणें संसारांतील निरनिराळीं दुःखें, म्हणजे बाह्य आघात होत, आणि सुखें म्हणजे आंतील आसरा होय. या सुखदुःखांच्या योगें आमचें शील बनत जातें. हीं सुखदुःखें आमच्या अंतर्दयांमिं असलेलें आत्मतत्त्व प्रगट करितात. आमच्यामधील ईश्वरी तत्त्वाचा विकास करितात. कांहींहि होवो, देह जावो अथवा राहो, आत्मा-ईश्वर आम्हांला जाणिलाच पाहिजे. हें जर तुम्हीं केलें नाहीं, तर आघातामागून आघात, दुःखांमागून दुःखें हीं तुमच्यावर येतील. हा प्रकार टाळावयाचा असेल, तर आत्म्याचा-ईश्वराचा साक्षात्कार करून घ्या. तुमचें ध्येय तें हेंच आहे.

आनंदनिधाना, रामा सौख्यघना । शुद्ध शान्तिपूर्णा निर्विकल्पा !
आनंदासी नोहे भंग कशानेंहि । अवरोध तोहि मद्गतीमी.
दास माझे, पक्षी नरसुरवृन्द । माझा ब्रह्मानंद शब्दातीत.
जेथें तेथें सर्व स्थळीं परिपूर्ण । 'कोठें' या शब्दा न थारा जेथें;
आतां नंतर मी सदा परिपूर्ण । 'कदा' या शब्दा न थारा जेथें.
हें, तें, आणि जें काय, म्यांचि व्यापियलीं । तें काय शब्दा-
पैलीकडे तें मी.

आदि मध्य अंत ऊर्ध्व मीच व्याप्त । 'कैसा' शब्दातीत एकचि मी.
एक पांच आणि शत सर्व अंक । संख्यातीत एक आणि सर्व.
प्रमेय प्रमाता प्रमाण ही दृष्टि । न लाभेचि पुष्टि सत्यत्वाची.
होतो आहें आणि सर्वदा असेन । अस्तिपणासी न सांपडें मी.
आनंदघन मी सत्यस्वरूप मी । जेथें नाहीं तो मी तूंहि नाहीं.
लोक जेव्हां 'रामा'कडे येतात आणि त्याच्या देहाला मान देतात,
तेव्हां 'रामा'ला चीड येते. रुडिति, खुशामत किंवा संपत्ति यांपासून मिळ-

णाच्या आनंदापेक्षां कितीतरी शेंकडोपट आनंद 'रामा'च्या अंतर्गामी आहे आणि त्यामुळे संपत्ति, कीर्ति, ऐश्वर्य इत्यादिकांच्या द्वारी आनंदा-करितां भीक मागत फिरण्याची 'रामा'ला कांहीं जरूरी नाही. 'रामा'च्या अंतर्गामी अलोट आनंद आहे. अहो, आत्म्याचें श्रवण, मनन, निदिध्यासन करा, अनुभव घ्या ह्मणजे ऐहिक संपत्ति आणि कीर्ति यांच्यामागे लागण्याची आवश्यकता राहणार नाही.

हिंदुस्तानांत एका बाईला नऊ पुत्र होते. एके दिवशीं तिच्या घरावरून एक साधु जात असतां तिनें त्याला भिक्षा घातली, व त्यानें तात्काळ 'माई, अष्टपुत्री सौभाग्यवती भव' (तुला आठ पुत्र होवोत) असा आशीर्वाद दिला. पण, त्या बाईला नऊ पुत्र असल्यामुळे तिला हा आशीर्वाद शापाप्रमाणें वाटला. यास्तव तिनें साधूपाशीं दुसरा आशीर्वाद मागितला. पुनरपि त्या साधूनें 'अष्टपुत्रा भव' असाच आशीर्वाद दिला. तो ऐकून त्या बाईला बाईट वाटलें, आणि ती त्वेषानें त्या साधूला बोळं लागली. इतक्यांत आजूबाजूचे लोक जमले आणि चौकशीअंती त्यांनां असें कळलें, कीं, तंत्याचें मूळ साधूच्या आशीर्वादांत असून, आशीर्वादाचा विचार करून पाहतां तो आशीर्वाद नसून शापच आहे. हें कळल्यावर लोकांनां फार आश्चर्य वाटलें. त्या बाईप्रमाणें 'रामा'च्या अंतर्गामी अलोट-अपरंपार आनंद आहे. कोणत्याहि ऐहिक वस्तूंवर तुझी अवलंबून न राहतां त्या आनंदाचा उपभोग घेऊन मुक्त व्हा.

हिमालय पर्वतावरील कमळाप्रमाणें देह नकळत, कोणाच्या दृष्टीला न पडतां-कोणाकडून प्रतिष्ठा न मिळवितां वाढो; तो सुळावर चढो किंवा तुरंगांत जावो; समुद्राला अर्पण होवो अथवा सूर्याच्या प्रखर उष्णतेनें त्याचें भस्म होऊन जावो; रामाचा तो अपरंपार आनंद केव्हांहि कमी होणार नाही. अभिमान, मोह, औदासीन्य टाकून घ्या आणि त्या आनंदाचा उपभोग घ्या. ईश्वराचा ईश्वर, देवांचा देव व्हा. तत्त्वमसि !

THE LAW OF LIFE ETERNAL.

सनातन जीविताचा कायदा.+

[परमेश्वराच्या कायद्याप्रमाणे अनुसंधान ठेवा—व्यक्ति, नामरूपे यांवरील आसक्ति नाहीशी करा—कायद्याचे चक्र—कायदा सत्य, बाकी सर्व मिथ्या—संकटे, विपत्ति यांच्या द्वारा निसर्गमातेचे शिक्षण—बाह्य नामरूपांवर घातकी प्रेम—कायदा (ईश्वर) दक्ष आणि रौद्र—ईश्वरापेक्षा दुसऱ्या कोणालाहि महत्त्व द्याल तर संकटांत पडाल—गोपी व सीता यांची उदाहरणे—वृहदारण्यकोपनिषदांतील एक दाखला—नामरूपाचा त्याग आणि सत्याची (खऱ्या प्रेमाची) ओळख—दुःखाचे खरे कारण—ईश्वरापेक्षा अधिक महत्त्व दुसऱ्या कोणालाहि देऊं नका—एकच दैव (परमात्मा) खरा, बाकी सब झुट—अहंकार मारून टाकणे हे निर्दय दिसते, पण या निर्दयपणांतच प्रेमाचे सार आहे—‘ब्रह्म सत्यं जगन्मिथ्या’ हा सिद्धान्त माना व त्याप्रमाणे वागा—सत्य किंवा ईश्वर याहून दुसरा कोणी निकट आला नाही—वैदिककालीन कुमारिकांची प्रार्थना—रामाला रिकामा सोडा, त्याला एकांतांत राहू द्या—आध्यात्मिक व्रतांत व्यत्यय आणू नका—परमेश्वरावर प्रेम केल्यास त्याच्याकडून लगेच प्रत्युत्तर मिळेल—प्रत्येक लहानसहान अनुभव परमात्मस्वरूपांत लीन होण्याचे निमित्त आहे असे मानणे हाच खरा धर्म—अहंकार झुगारून देणे ध्वजजे सनातन जीविताचे (आत्म्याचे) पुनरुत्थान होय.]

‘श्रुतम्’ कोणत्याहि मिशनचा नाही. सर्व कार्य ईश्वराचे आहे. बुद्ध, ख्रिस्त यांतारख्या महात्म्यांची उदाहरणे घेऊन आत्मांला काय करावयाचे आहे ? परमेश्वराच्या कायद्याप्रमाणे, आत्मा मनाचे अनुसंधान ठेवावे. बुद्ध आणि ख्रिस्त यांच्या अनुयायांनी आणि मित्रांनी त्यांना सोडून दिले. सात वर्षांच्या तपश्चर्येपैकी, शेवटलीं दोन वर्षे बुद्धाने पूर्ण एकान्तांत काढिली, तेव्हां त्याला प्रकाश—ज्ञान मिळाले. त्यानंतर त्याचे पुष्कळ शिष्य होऊं लागले व बुद्धाने त्या सर्वांचा स्वीकार केला. संभावित उपदेशकांच्या मतांनी आणि विचारांनी वळले जाऊं नका.

+ यांतील भाग स्वामींनी नारायणस्वामीनां पत्रांत लिहिलेला होता, आणि पुढे त्यांत फेरफार करून तो प्रसिद्ध करण्यांत आला होता.

त्यांचा उपदेश परमेश्वरी कायद्याला अनुसरून असता, तर आजपर्यंत त्यांनीं अनेक बुद्ध निर्माण केले असते !

मघांत सांपडलेली माशी, नेटानें आणि निश्चयानें हळुहळू आपले पाय सोडवून घेते, त्याप्रमाणें व्यक्ति, नामरूपें यांवरील आसक्ति आर्हो नाहीशी केली पाहिजे; एकामागून एक संबंध सुटून गेले पाहिजेत, सर्व बंधनें तोडून टाकिलीं पाहिजेत. शेवटीं मरणसमयीं आह्मांला सर्व कांहीं कष्टानें सोडिलें पाहिजे.

कायद्याचें निर्वृण चक्र एकसारखें फिरत आहे. जो कायद्याप्रमाणें आचरण करितो, तो त्या चक्रावर आरुढ होतो; पण, जो कायद्या-विरुद्ध-परमेश्वराच्या इच्छेविरुद्ध वागतो, तो त्या चक्राखालीं चिरडून जातो, आणि त्याला अतिशय असह्य वेदना सोसाव्या लागतात. हा कायदा क्षणजे त्रिशूल आहे. तो अहंकाराला चिरून सोडतो. जो कोणी आपण होऊन अहंकाराला सुळावर चढवितो, त्याला हें जग नंदनवन होतें; इतर सर्वांनां तें नरकप्राय होतें. हा कायदा अग्नीसारखा आहे. तो सर्व स्नेह आणि आसक्ति जाळून टाकितो; सर्व दोष भस्म करून मनाला तो स्वच्छ करितो.

धर्माची व्याप्ति आहाराइतकी आवश्यक आणि सार्वत्रिक आहे. नास्तिकाला आपली पचनक्रिया सुद्धां माहीत नसते. कायदा आह्मांला कोरडे लगावून जागें करितो, तरवारीच्या धारेवर आह्मांला धार्मिक करितो. कोणालाहि तो सोडीत नाही. कायदा एक सत्य आहे. दाकी सर्व मिथ्या आहे. सर्व नामरूपें सत्यसागरांतील-कायद्याच्या समुद्रांतील, बुडबुडे आहेत. जें सदा असतें, तें सत्य होय. या जगामध्ये, नामरूपें, नातें-गोतें, संस्था, सभा हीं त्रिशूलाप्रमाणें-कायद्याप्रमाणें चिरस्थायि नाहीत.

भ्रमिष्ठ आणि अदूरदर्शी लोक कायद्यापेक्षां बाह्य नामरूपांवर अधिक प्रेम कां करितात ? त्यांनां अज्ञानामुळे नामरूपें चिरस्थायि वाटतात, आणि कायदा मेघाप्रमाणें चंचल वाटतो. 'कायदा (त्रिशूल)-शिव (त्रिशूली) सत्य आहे; व्यक्ति, नामरूपें मिथ्या आहेत,' असा घडा निसर्ग-

सनातन जीविताचा कायदा.

माता संकटें, विपत्ति यांच्याद्वारे लोकांना शिकविते. लोक जर हा घडा शिकतील, तर त्यांचें कल्याण होईल. आयुष्यांतील सुखकर व कठिण प्रसंग, सुखदुःख हीं, आपल्या वैभवाकडे लोकांची दृष्टि लागावी व्हाणून, विहारजीनीं (शिवांनीं) धारण केलेलीं सोंगें आहेत.

शत्रुभित्रांच्या वाह्यरूपांवर जेव्हां आम्ही विश्वास ठेवितो, तेव्हां तीं रूपें आह्मांला दगा देतात आणि फसवितात. पण, ' त्यांचा हेतुच तसा आहे, त्यांचा स्वभाव वाईट आहे,' असें व्हाणून जेव्हां आह्मी उसनें फेडूं लागतो, तेव्हां आह्मी अधिकच घोंटाळा करितो. ईश्वराला जें सत्यत्व चावयाचें, तें चुकीनें शत्रुभित्रांच्या वाह्य अकृतींनां आह्मी दिलें, ही आमची पहिली चूक. त्यानंतर, आम्ही रागावणें, द्वेषानें खूड घेऊं पाहणें, व्हाणजे त्या चुकीला दृढ करणें आणि अधिक दुःखाला आमंत्रण देणें होय. सावध रहा. हा त्रिशूल (पूर्ण त्याग, शिव) आमचें ध्येय आहे, आणि हे ध्येय दगडापेक्षां घट्ट आणि कणखर आहे, व्हाणून शिव दगडी लिंगाच्या प्रतिमेनें चांगला दर्शविला जातो. विसराऊ मनाला तो दगडा-हूनहि जोरानें मार देऊन सावध करितो. त्याचें नेहमीं ध्यान करणें हें अत्यावश्यक आहे.

या कायद्याला किंवा ईश्वराला, मुसलमान आणि ख्रिस्ती लोक दक्षः आणि रौद्र असें व्हाणतात, तें बरोबर आहे. या जगांतील कोणत्याहि वस्तूवर कोणीहि आपलें मन ठेवून पहावें, व्हाणजे लगेच त्याच्यावर ईश्वरी कोप होतो. हें सत्य लोकांनां लवकर कळत नाहीं, याचें कारण त्यांनां बरोबर निरीक्षण करतां येत नाहीं, हेंच आहे. कोणत्याहि गोष्टीमध्ये, त्या गोष्टीचें कारण पहावयाचें त्यांनां माहीत नसतें. शिवाय स्वतःच्या चुका त्यांनां दिसत नाहींत, आणि सर्व दोष ते दुसऱ्याच्या माथीं लादूं पहातात. आपल्या विचारांचा, मनोविकारांचा आणि

* धायर=मत्सरी, दळ Jealous. काहर=भयंकर, रौद्र Terrible.

त्यांच्या परिणामाचा, निरपेक्ष तिऱ्हाईतपणाने, साक्षी या नात्याने त्यांना विचार करतां येत नाही. नामरूपांवर आम्ही विश्वास ठेविला, ईश्वराला जें सत्यत्व द्यावयाचें तें आम्ही खोड्या वस्तु व व्यक्ति यांना दिलें, ईश्वराच्या ऐवजीं प्रतिमांनांच आम्ही मान दिला, ह्मणजे आमचा दगा—नाश झालाच पाहिजे. ×अन्वय—व्यतिरेकाने अनात्मवस्तूंची अनित्यता सिद्ध होते.

पुष्कळदां, लोकांच्या वचनांवर ईश्वरापेक्षां अधिक श्रद्धा ठेवून त्यांना आपल्या वचनांप्रमाणें वागूं न देण्याचें आम्ही कारण होत नाही काय ? कायदा विसरून मुलांच्या देहावरच विशेष प्रेम करून आम्ही त्यांचा नाश करीत नाही काय ? ईश्वरावर ठेवण्याची निष्ठा मित्रांवर ठेविल्यानें आम्ही त्यांनां वेडमानी करीत नाही काय ? पुष्कळदां आम्ही आमच्या गुरूंनां, आमच्यावर आणि त्यांच्यावर असलेल्या आमच्या श्रद्धेवर विश्वास ठेवावयाला लावून, त्यांच्या उच्च आध्यात्मिक स्थानावरून खाली ओढून आणीत नाही काय ? बायकांवरच सारें अंतःकरण ठेविल्यामुळे आमच्या कुटुंबांत गृहकलह आणि तंटेवखेडे किती तरी होत असतात ! ईश्वरापेक्षां दुसऱ्या कोणत्याहि गोष्टीला अधिक महत्त्व घाल तर तुमचें अंतःकरण विदीर्ण होईल.

सटरफटर उदाहरणें सोडून द्या. ज्यांनीं आपलीं अंतःकरणें, श्रीकृष्ण परमात्म्याच्या रूपावर लाविलीं होती, अशा गोपिकांचें उदाहरण पहा. त्यांनां आपल्या चुकीबद्दल रक्ताचे अ ढाळावे लागले. पतिव्रताश्रेष्ठ सीतेनें आपल्या रामाचें रूप (देह किंवा आकृति) खरें मानिलें; आणि या चुकीचें तिला प्रायश्चित्त भोगावें लागलें. खऱ्या रामानें—अमूर्त रामानें—परमात्म्यानें तिला याबद्दल अरण्यांत सोडून दिलें.

× अन्वय ह्मणजे एखाद्या गोष्टीचें किंवा स्थितीचें दुसऱ्या बरोबर असणें, आणि व्यतिरेक ह्मणजे नसणें. अमुक गोष्ट असली तर अमुक असली पाहिजे असा जो नियम त्यास अन्वय ह्मणतात आणि एक नसेल तर दुसरीहि असणार नाही असा जो नियम त्यास व्यतिरेक ह्मणतात.—बाबा गर्दे.

ब्रह्म तं परादाद्योऽन्यत्रात्मनो ब्रह्म वेद
 क्षत्रं तं परादाद्योऽन्यत्रात्मनो क्षत्रं वेद
 लोकास्तं परादुर्योऽन्यत्रात्मनो लोकान्वेद
 देवास्तं परादुर्योऽन्यत्रात्मनो देवान्वेद
 भूतानि तं परादुर्योऽन्यत्रात्मनो भूतानि वेद
 सर्वं तं परादुर्योऽन्यत्रात्मनो सर्वं वेद

इदं ब्रह्म, इदं क्षत्रं, इमे लोका, इमे देवा, इमानि भूतानि, इदं सर्वं, यद्यमात्मा ॥ ६ ॥ — बृहदारण्यकोपनिषत्.

“आत्म्याशिवाय अन्य ठिकाणी ब्राह्मणवर्गांला जो पाहतो, त्याला ब्राह्मणवर्ग सोडून देतो; आत्म्याशिवाय अन्य ठिकाणी क्षत्रियवर्गांला जो पाहतो, त्याला क्षत्रियवर्ग सोडून देतो. आत्म्याशिवाय अन्य ठिकाणी लोक, देव, भूतें व सर्व कांहीं जो पाहतो, त्याला लोक, देव, भूतें आणि सर्व कांहीं सोडून देतें. हा ब्राह्मणवर्ग, क्षत्रियवर्ग, हे लोक, हे देव, हीं भूतें, सर्व कांहीं हा आत्मा होय.”

मोहक वस्तु, या श्रीकृष्णाच्या लहान गोजिरवाण्या मूर्तीप्रमाणें आहेत. मनोरूपी राक्षसानें त्या वस्तूनां गट्ट केलें, झणजे त्या वस्तु राक्षसाचें पोट फाडून टाकितात; आणि असें झालें, झणजे लोक झणतात, आमचा घात झाला, आमचें हृदय विदीर्ण झालें. पण तुम्ही नामरूपांला प्रथम कां भुललां? सत्यावरच प्रेम करा, ईश्वरालाच चिकटून रहा, ईश्वराचें ध्यान करा, ईश्वर व्हा. खरें जीवित तें हेंच. बाह्य नामरूपांचा त्याग केल्याशिवाय तुझाला, सत्याची-खऱ्या प्रेमाची ओळख होणार नाही. बाबांनो! ‘ला इलाह इल्लाह’ देव एक सत्य आहे, बाकी सर्व मिथ्या आहे. ‘ईश्वराशिवाय दुसरें सत्य नाही,’ याच तत्त्वाचा महम्मद, बुद्ध, ख्रिस्त आणि आमचे प्राचीन ऋषि यांनीं निरनिराळ्या शब्दांत उपदेश केलेला आहे. श्रोत्यांनां हा उपदेश जर अनुभवानें पटला नसता, किंवा

स्वामी रामतीर्थ.

सर्व युगांतील खऱ्या कळकळीच्या ज्ञानी भक्तांना याची सत्यता अनुभवाने दिसून आली नसती, तर हा उपदेश आजपर्यंत टिकला नसता.

त्यागाचा कायदा उग्र व सत्य आहे. हा लटका आभास नव्हे. महत्त्वाच्या आणि पुढाऱ्यांच्या काल्पनिक भ्रमाने, राष्ट्रांचीं राष्ट्रे फसलीं जाणार नाहीत, आणि विक्षित धर्मवेड्यांच्या लहरीने शतकांचीं शतके झुललीं जाणार नाहीत.

लोकांना आपल्या दुःखाचें खरें कारण—कायद्यावरहुकूम न वागणें, हें कळत नाही. यापुढें ते रोगाच्या बाह्य चिन्हांशीं—गरिस्थितीशीं झगडूं लागतात. अंधुक स्वप्ने जशीं कोणी फारशीं लक्ष्यांत ठेवीत नाहीत, त्याप्रमाणें लोकांनीं केलेली निंदा किंवा स्तुति किंवा लोकांचें वर्तन विसरून टाका. स्वप्ने चांगलीं असतील, किंवा वाईट असतील, आह्मी, त्यांच्याशीं भांडत बसत नाही. जठर तंग झाल्यामुळेंच कुस्वप्ने पडतात. यास्तव जठराकडेच आह्वांला लक्ष्य दिलें पाहिजे. याप्रमाणेंच आह्वांला भेटणाऱ्या वाईट किंवा चांगल्या लोकांचा विचार न करतां आह्मी आपली अध्यात्मिक स्थिति सुधारावी. वरपांगीं यशापयश तुमच्या आणि ईश्वराच्या आड येऊं नये. ज्यांची क्षमा केली असतां आह्वांला समाधान वाटणार नाहीं इतके मोठे दोष किंवा चुका मुळीं नाहीत.

ईश्वरापेक्षां अधिक महत्त्व दुसऱ्या कोणत्याहि गोष्टीला देऊं नका. ईश्वरासारखें दुसऱ्या कशाला मानूं नका. प्रशंसा, टीका आणि रोग हे आत्म्याला लागू आहेत, असें मानिलें, तर ते फार घातक होतात. आपण ईश्वर आहो असें माना, आणि निजानंदाचीं गाणीं झणा. रोग हे ईश्वराचे दूत आहेत, असें 'राम' मानितो. त्याप्रमाणें प्रशंसा, टीका यांना माना. वरिष्ठ सरकारच्या हुकुमानें रोग 'रामा'ला असें बजावितात, कीं, 'या घरांतून—देहभावनेतून एकदम बाहेर नीघ!' दरबारांतील सिंहासनावर मी आरूढ झालों, कीं, रोग माझी आज्ञा पाळितात; पण, या खोपटांत—देहभावनेंत शिरलों, कीं, ते मला कोरडे मारतात, आणि भोंसकतात.

सनातन जीविताची कायदा.

ज्या राष्ट्रांचे कायदे, या त्रिशूलाच्या कायद्याला अनुसरून नाहीत, तीं राष्ट्रे लवकरच राम क्षणतात—विलयाला जातात. मारवाड्याप्रमाणे खासगी हक्कांचें स्तोम माजविणें—हें माझें आहे, तें माझें आहे, कायद्यानें तें मला दिलें आहे इत्यादि क्षणें क्षणजे खऱ्या कायद्याच्या विरुद्ध वागणें होय. खऱ्या कायद्याप्रमाणें एकच हक्क—परमात्मा आहे, आणि इतर दुसरे हक्क झूट आहेत. हा एकच हक्क किंवा तत्त्व दुसऱ्या कोणालाहि समजलें नाहीं, तरी निदान संन्याशानें तें आचरणांत आणावें.

हा कायदा सर्वव्यापी आहे. तो आत्मा—विश्वात्मा आहे. तो अहंकाराला मारून टाकतो. अहंकार मारून टाकणें हें निर्दय दिवतें खरें; पण या निर्दयपणांतच प्रेमाचें सार आहे. कारण, अहंकाराला मारल्यानेच सनातन जीविताचें—खऱ्या आत्म्याचें पुनरुत्थान होतें. अहंकाराला उराशीं बाळगून आपल्याला परमात्म्याचे हक्क मिळावे क्षणून जो यत्न करितो, तो अभिमानगिरीवर गिघाडांकडून फाडिला जातो—त्याचा नाश होतो. वेदान्तांतील मुक्ति क्षणजे देहभावना, अहंकार यांचा त्रिशूलाच्या कायद्यापासून बचाव किंवा सुटका नव्हे. तसें समजणें क्षणजे ईश्वरालाहि खाली ओढणें—देवा (God) ला कुत्रा (Dog) बनविण्यासारखें आहे. या चुकीमुळेच लाखों जीवांचा नाश होत आहे, आणि अनेक लोक नैराश्यावादांत शिरत आहेत. कायदा उलट केल्यामुळे क्षणोक्षणीं लाखों अंतःकरणें विदीर्ण होत आहेत. कायद्यापासून सुटका करून ध्यावयाची असेल, तर कायद्याप्रमाणें आचरण करा, कायदा बना, 'शिवोहं'चा साक्षात्कार घ्या.

वस्तुस्थिति, आंकडे, नामरूपे यांवर विश्वास ठेवणारा मनुष्य इंद्रियांच्या नादीं लागतो, आणि फेंसावर आपली इमारत रचल्यामुळे शेवटीं नाश पावतो. पण, जो आपल्या अंतःकरणांत, 'ब्रह्म सत्यं जगन्मिथ्या' हा सिद्धान्त, हा कायदा सत्य मानितो, आणि त्याप्रमाणें वागतो, तो आपली इमारत खडकावर बांधितो.

पहा, ब्रह्मशक्ती असे पूर्ण सत्य,

अणी सर्व कांहीं जगत् हें असत्य;

मनीं वागवा कायदा हा जगास,

‘सुचैतन्यशक्ती, असें नाम यास.

या देहाला लोक कांहींहि नावें ठेवोत-देह गर्विष्ठ, स्वार्थी, प्रसंगा-
प्रमाणें वागणारा वगैरे काय वाटेल तें क्षणोत, त्याला लाथ मारोत, त्याचा
अवमान करोत किंवा त्याला ठार करोत, त्याची मला विश्वात्म्याला काय
पर्वा !

असें मी खरा सत्य रे अनिवार,
पहा मी असें कायदाही कठोर;
मला जाणणें मानणें शब्द माझा,
नसे भेद या दोन्ही कीं कर्मकाजा.
जनीं जो पहा मानतो मद्धचाला,
झणीं तो जगीं पोंचतो वैभवाला;
जरी कोणिही जाइ माझ्याविरुद्ध,
तरी चीड येई न, होई न क्रुद्ध .
मला कोण केव्हां न लेखी जनीं रे,
न चिंता कदापी न मानीं मनीं रे;
तरी जाण कीं जो उपेक्षी मला रे,
करीं नाश त्याचा धिरे पूर्ण मी रे.

ही शुष्क भीति नव्हे. तें भ्यासुर सत्य आहे. लोकांच्या मनोवृत्तीविषयी
आणि विचारांविषयी जितका आक्षी आदर वाळगतो, तितका तरी
आदर सत्याविषयी (कायद्याविषयी-ईश्वराविषयी) आम्हीं वाळगावा.
ईश्वरी कायद्याशीं आम्ही एकनिष्ठपणें वागल्यानें, दुसऱ्या कोणाला दुःख
झालें तर त्याबद्दल आम्ही जबाबदार नाहीं. कांहींहि होवो, कायदा
आम्हीं मोडूं नये हेंच अतिशय महत्त्वाचें आहे. आमच्या भित्तींच्या आणि
नातलगांच्या लहरीप्रमाणें, पण कायद्यांविरुद्ध आम्ही वागूं लागलों, तर
आमचें व त्यांचें नुकसान होतें. त्यांच्यावर व आमच्यावर आम्ही

सनातन जीविताचा कायदा.

आपत्तीनां बोलावून आणितो. सत्याइतका, ईश्वराइतका जवळचा आस
दुसरा कोणी नाही !

वयं सोमव्रते तव मनस्तनुषु विभ्रतः

—यजुर्वेद.

“ हे परमेश्वरा, तुझ्यासाठीच आम्ही आमच्या घरीरांत मन ठेविले
आहे. ”

वैदिककालीं, कुमारिका अग्नीसभोवतीं जमून वद्धांजलीनें हा श्लोक
स्मरणत असतः—

उयंवकं यजामहे सुगंधिं पतिवेदनम् ।

उर्वारुकमिव बंधनादितो मुक्षीथ मामुतेः ॥

“ सुगंधी, सर्वसाक्षी पतीला जाणणाऱ्या अशा परमात्म्याचें आम्ही
यजन करितो. तुसापासून घान्याची जशी मोकळीक होते, तशी आमची
येथून (पित्याच्या घरांतून) सुटका होवो, तेथून (पतीपासून) केव्हांहि
न होवो. ”

बिछडती दुलहन वतनसे है जव ।

खडे है रोम और गला रुके है ॥

की फिर न आनेकी हैं कोई ठव ।

खडे है रोम और गला रुके है ॥

अर्थः—नववधू कन्या जेव्हां आपल्या गांवाहून—माहेराहून निघते
तेव्हां तिला परत येण्याची आशा नसते. तिच्या अंगावर रोमांच उमे
राहतात आणि तिचा कंठ दाटून येतो.

प्राचीन आर्यकुमारिकांची ही प्रार्थना ‘रामा’च्या अंतःकरणांतून-
बैबीच्या देंठापासून निघत आहे, आणि त्या प्रार्थनेबरोबर अश्रुहि भराभर
बाहेर पडत आहेत. हे ईश्वरा, हे कायद्या, हे सत्या ! जर माझ्या डोक्यांत
आणि हृदयांत तुझ्याशिवाय दुसरा विचार राहिला असेल तर तूं तीं
दोन्ही छेदून टाक ! माझ्या घमन्यांत आणि घरीरांत तुझ्याशिवाय
दुसरा विचार वहात असेल, तर माझे रक्त तत्काळ गोठून जावो !

अहं जानि गर्भे धमा

त्वमजासि गर्भधम् ।

“व्याप्रमाणें स्त्री पुरुषापासून, त्याप्रमाणें मी तुझ्यापासून शिकेन. हे कायद्या, हे सत्या, मी तुझ्या अगदीं जवळ येईन, तुझ्या ओठांतील आणि शरीरांतील रसाचें आकर्षण करीन. तुझ्यापासून गर्भ-(ज्ञान) धारणा करून येईन.”

‘रामा’चें कायद्याशीं, त्रिशूलाशीं लग्न झालें नाहीं काय ? आतां दुसरे संबंध, दुसरे विचार हे व्यभिचाराप्रमाणें नाहींत काय ?

ही कांहीं अंधप्रेरणा नव्हे, किंवा दुसऱ्यांनां ठकविण्याची स्वार्थी पॅलिंसी (मसलत, डावपेंच) नव्हे. खासगी संबंधाच्या, नात्याच्या संकुचित मर्यादेंत तुम्ही ‘रामा’ला कां ओढूं पाहतां ? त्या विचारानें असें काय केलें आहे ? त्याला रिकामा सोडा, त्याचा नाद सोडा, तुमच्या कल्याणासाठीं त्याला निराळा सोडा, त्याला एकांतांत राहूं द्या. यांत तुमच्या देशाचें आणि मानवजातीचें कल्याण आहे. तुम्ही त्याच्या शरीराची जोपासना केली नाहींत, तर तो एकान्तांत मरून जाईल, असें तुम्हांला वाटतें काय ? छे. देव सत्य आहे आणि ईश्वरी इच्छेप्रमाणें जीवित कंठण्यांत कांहींच त्रास नाहीं; आणि ईश्वराचें कार्य झालें नाहीं, तोंपर्यंत ‘रामा’चा देह कधींहि पडणार नाहीं.

कोणत्याहि आध्यात्मिक व्रतांत व्यत्यय आणणें बरोबर नव्हे. आपण आणि आपलें ध्येय-प्रियकर (परमात्मा) यांमध्ये तो दुसऱ्या कोणाला-मृत्युलाहि आड येऊं देणार नाहीं. इतिहासाच्या धर्मवाह्य-देववाह्य वाचनापासून उत्पन्न झालेल्या कल्पनेप्रमाणें आपला जीवितक्रम कोणींहि ठरवूं नये. वरपांणी ‘रामा’विषयीं-‘रामा’च्या देहाविषयीं तुमचें प्रेम-तुमचा आदर आतां पुरे करा. खऱ्या रामाचा-विश्वात्म्याचा हा अपमान आहे. आतां दूर सरा. नामरूपांच्या स्वप्नांतून जागे व्हा. ईश्वरी कायद्याप्रमाणें वागून रामानें अग्निमांद्यविकाराला जसें घालवून दिलें, तसें देहभावना आणि अहंकार (व्यक्तिभावना) यांनां घालवून द्या. आत्मरवीचे किरण

सनातन जीवितोची कायदा.

पाहून विषयवासना जाळून टाका. आपलें अंतःकरण स्वऱ्या रामानें—
—आनंदरूपी परमात्म्यानें आकंठ भरून ठेवा, तेथें ऐहिक कामनांनां
थारा देऊं नका. 'प्रियकरावांचून दुसरा कोणताहि विचार माझ्या हृदयांतून
मला बाहेर घालवूं द्या'.

दुसऱ्या कोणत्याहि इंद्रियविषयाइतका तरी परमात्मा गोड नाही काय ?
काल्पनिक वस्तूप्रमाणें परमेश्वरावर प्रेम केलें असतां, त्याच्याकडून
आपणांला प्रत्युत्तर मिळणार नाही, अशा शंकेनें लोक परमेश्वरावर
प्रेम करण्याला कांंकू करितात—डळमळतात. ही शंका ह्मणजे निवळ
अज्ञान होय. हे प्यार ! त्याचें अंतःकरण तुझ्या अंतःकरणाबरोबर एक-
समयावच्छेदेंकरून एकदम उचेंवळतें.

शत्रुमित्रांच्या वागणुकीचें मर्म किंवा कारण, त्यांच्यामध्ये पाहूं नका.
स्वर्गे कारण तुमच्यापाशीं, तुमच्या आत्म्यापाशींच असतें—याचा नीट
विचार करा.

पक्ष्याचें पिल्लें उडण्यास शिकत असतां, दगडावर किंवा झाडाच्या
कांदीवर बसतें; पुनः लगेच तेथून उडून, दुसऱ्या तशाच आधारावर
जाऊन बसतें. जमिनीवरील आधार सोडून उंच हवेंत त्याला उडतां
येत नाही. त्याप्रमाणें, ब्रह्मविद्येंत—ज्ञानांत जो नवशिक्षा असतो, तो
कोणत्याना कोणत्या तरी एका वस्तूवर किंवा व्यक्तीवर आपला सर्व भार
ठेवीत असतो. ऐहिक आधारावर अवलंबून राहण्याचें तो सोडून देत
नाहीं. अनुभवी—ज्ञानी ऐहिक वस्तूच्या वैयर्थ्याला—दग्याला परमात्म-
स्वरूपांत बुडी घेण्याचें साधन बनवितो. आपला प्रत्येक लहानसहान
अनुभव परमात्मस्वरूपांत लीन होण्याचें निमित्त आहे, असें मानणें
यांतच धर्माची कला—खुबी—खरा धर्म आहे. वर भिन्न दिसणाऱ्या वस्तु
एकाच प्रकारच्या—एकाच तत्वाच्या असल्यामुळे, एका वस्तूचा त्याग
करण्याचा प्रसंग आला, ह्मणजे सर्व वस्तूंचा मनानें त्याग केल्या पाहिजे,
अशी ही निशाणी—इशारा आहे, असें ज्ञानी समजतो.

त्रिशूल-स्वार्थी अहंकाराचा नाश, हा कायदा आहे; हें सत्य आहे, हें जो जाणत नाही, तो अगदी मूढ डोक्याचा असला पाहिजे. त्रिशूल, व्यक्ति, अहंकार, नामरूपे यांना हुंगारून देतो. अहंकार हुंगारून देणें क्षणजे सनातन जीविताचें-आत्म्याचें पुनरुत्थान होय. सनातन जीविताचा अनुभव व्या. सदैव रहा. नमस्कार !

DEATH IN LIFE.

देहविस्मृति.

[काळीकांबळीवावांची अंतःस्थिति व त्यांच्या नांवांनं होणारी कामगिरी— खरें काम देहभावना सोडून अनंतांत लीन झाल्यानें होतें—यशाचें मर्म—ब्राह्म परिस्थिति, ऐहिक किंवा व्यावहारिक ज्ञान यांचें आमच्या यशांत कांहीं अंग नसतें—सन्मार्ग सोडला कीं, दुःख हें ठेविऊलेंच आणि सन्मार्गांनं चाललों कीं, योग्य उपाय, योग्य प्रेरणा आमच्या अंतःकरणांत आपोआप उद्भवतात—अहंकारत्यागाचा धडा सर्व वैदिककालीन यज्ञाच्या बुडाशीं होता—बुद्ध किंवा ख्रिस्त यांच्यासारखें मोठें होणें सोपें आहे, पण किंमत (अहंकारत्याग) मात्र दिली पाहिजे—दुःख हें शीलाच्या वाढीला आवश्यक आहे असा नियम नाही—रोग एकच आणि उपायहि एकच—आत्मरवीचा उदय झाला, कीं, सर्व कायदे ग्रहोपग्रहाप्रमाणें आमच्या भोंवतीं घिरव्या घालतात—मनुष्यानें आपलें मरण पहावयास शिकावें—मानभंजक व अपमानकारक टीकेनें मन विकृत न होणें हीच मोठेपणाची कसोटी—स्वार्थी बाणा सोडून निरपेक्ष वृत्ति स्वीकारा म्हणजे सर्व कांहीं अनुकूल होतें.]

ग्रंथामा'नें जेव्हां लाहोर सोडिलें, त्या वेळीं तो विष्णुपुराणाचें फारशी भाषांतर वाचीत होता. विष्णुपुराण हा अद्वैत वेदान्तावरील एक अत्युत्तम ग्रंथ आहे. या ग्रंथाच्या फारशी भाषांतरावरून लॅटिन भाषेंत भाषांतर झालें होतें, आणि या लॅटिन भाषांतराचा उल्लेख इमर्सन, थोरो आणि त्यांच्यासारख्या विद्वान् गृहस्थांनीं आपल्या लेखांत केला आहे. या फारशी भाषांतरावरून पंजाबी भाषेंतहि विष्णुपुराण केलेलें आहे. पंजाबी विष्णुपुराणाचा आधार घेऊन, त्यांत सुधारणा करून काळीकांबळी-बावांनीं 'अनुभवप्रकाश' नांवाचा ग्रंथ लिहिला आहे. काळीकांबळीबावांची अंतःस्थिति कशी होती, आध्यात्मिक सन्नतीच्या किती उच्च भूमिकेवर ते होते, हें या पुस्तकावरून समजतें. त्यांचे कपडेळते आणि घरदार

ह्मणजे एक काळें कांबळें; तो फारसा शिकलेला नव्हता. आणि एकाच कुटुंबावर आपला भार पडू नये ह्मणून तो दारोदार भिक्षा मागत हिंडत असे. अशा एकाच मनुष्याच्या (काळीकांबळीबाबांच्या) नांवानें आज लाखों रुपयांचें काम, कांहीं गाजावाजा न होतां कसें होत आहे, याचें मर्म त्या ग्रंथांत पहावयाला मिळतें. काळीकांबळीबाबांच्या नांवानें, जोरानें वाहणाऱ्या मोठ्या नदीवर पूल बांधणें, रस्ते करणें, धर्मशाळा बांधणें, शिक्षण देणें, हिमालय पर्वतावर आणि खालीं तत वालुकामय मैदानावर वेकार लोकांनां काम देणें, इत्यादि कामें होत आहेत.

वेत, युक्त्या आणि मसळती यांच्यायोगें धूर आणि धुकें यांशिवाय दुसरें कांहीं मिळत नाहीं, कांहीं निष्पन्न होत नाहीं. ऐहिक योजनेच्या द्वारें कांहीं खरें काम होत नाहीं. परमार्थाच्या द्वारें खरें काम होतें. कांहीं लोकांनां शहरांतील दाट वस्तींत राहिल्यानें नकळत दैवी स्थितींत जातां येतें; कांहीं जणांनां ती स्थिति एकान्तवासांत समजून मिळते. कित्येकांनां ही स्थिति विपत्तिरूप वरानें मिळते. कित्येकांनां ग्रंथ लिहितांना, प्रभू-कडून अंतःकरणांत प्रेरणा होते; कित्येकांनां व्याख्यानें देत असतां ईश्वराकडून प्रकाश मिळतो; कित्येकजण रणभूमीवर ऐन माऱ्याच्या वेळीं देहभावना सोडून देतात आणि वीरपुरुष होऊन जगापुढें येतात; कित्येक चित्रलेखनाचें काम करीत असतां अनंत सौंदर्याकडे वळतात. चोराला देखील घरफोडीच्या कामांत यश यावयाचें असेल, तर देहभावना सोडून अनन्तांत चित्त एकाग्र केलें पाहिजे. संपत्तीला खरें मानणें, तिचा अपहार करणें, या पापाबद्दल त्या चोराला कायद्याप्रमाणें शिक्षा होईल यांत शंका नाहीं.

आह्मी जितके जागृत-अनन्तांत लीन असतो, तितकें आमच्या हातून काम होतें. अनन्तांत लीन होणें हेंच काम करितें. एकान्त, युक्त्या, वेत यांच्या योगें कांहीं काम होत नाहीं. अज्ञानी चरित्रकार बाह्य परिस्थितीकडे लक्ष्य देतात, आणि चरित्रनायकाची लिहिण्याची तऱ्हा अशी होती, त्याचे इतके अनुयायी होते ह्मणून त्याला यश आलें, असें सांगतात. त्यांनां

यशाचें मर्म माहीत नसतें. ज्या झाडाखालीं बसून मी लिहीत आहे, त्या झाडावर कोणते पक्षी बसले आहेत यावर माझे काम अवलंबून आहे, असें त्यांना वाटतें ! बाह्य परिस्थिति आणि प्रसंग यांची कांहीं मातब्बरी नाही. वीराला जो जय मिळाला, तो आंवील देवता इंद्र आणि वाहेरील देवता वरुण यांच्यामुळे मिळाला (सुदासमिंद्रावरुणावसावतम्- ऋग्वेद), असें जे प्राचीन ऋषीनें ठरविलें, तें बरोबर आहे.

बुलाशहानें सांगितल्याप्रमाणें, प्रत्यहीं चिमण्यांनीं गरुडपक्षांचा फत्रा उडविलेला आहे-झणजे आमचे मोठमोठे वेत सज्ज दांसळतात, असें आम्ही पाहतों. खिस्तानें सांगितल्याप्रमाणें, निरुपयोगी झणून टाकलेल्या विटांचा, भव्य इमारतीच्या कोनशिलेच्या जागीं उपयोग करण्यांत येतो. बाह्य परिस्थिति, ऐहिक किंवा व्यावहारिक ज्ञान यांचें आमच्या यशांत कांहीं अंग नसतें. आमचे संवंध, मैत्री, संगति, आशा, वचनें, इतर साधनें-थोडक्यांत सांगावयाचें म्हणजे हें आमचें जग हा सर्व निवळ भ्रम किंवा फसवणूक आहे. त्यांचें वैयर्थ्य सिद्ध करण्याला शंकराचार्यांची किंवा सुरेश्वरांची सूक्ष्म बुद्धि नको. डोळस मनुष्याला आलेला थोडासा अनुभव शतश्रीप्रमाणें या वेदान्ताची गर्जना करितो.

तत्त्वमस्यादिवाक्यानां स्वतःसिद्धार्थबोधनान् ।

अर्थान्तरं न संद्रष्टुं शक्यते त्रिदशैरपि ॥

आमचा महात्मेपणा, आमच्या सुधारणा, मान, कामें, संवंध हे सर्व गेल्या रात्रीतील-जन्मांतील स्वप्नें, काल्पनिक खेळ किंवा आभास होत. खऱ्या 'रामा'शीं-आत्मारामाशीं आमचें पटेनासें झालें, झणजे आझांला मार्ग दिसेनासा होतो. आझी सत्याचा, कायद्याचा मार्ग चुकतो, आणि त्यामुळे आझांला दुःख होतें. तेच आझी सन्मार्गांत-देवांत असलों, झणजे योग्य उपाय, योग्य प्रेरणा, योग्य प्रवृत्ति आमच्या अंतःकरणांत आपोआप उद्भवतात, आणि आझांला सुंदर देखावे, पर्वतांची रम्य शिखरे, श्रमापहारी स्वच्छ शांत झरे, वैभव आणि पावित्र्य यांकडे

नेतात, किंवा आमच्यामधील आनंदी प्रकाश स्वतः रम्य जीवन आणि प्रेम यांचे आकर्षण करितो.

वैदिककालांतील मोठमोठ्या भव्य आणि उदात्त यज्ञांच्या बुडाशी अहंकारत्यागाचा घडा होता. देहविस्मृतीचा—अहंकारत्यागाचा कायदा, प्राचीन ऋषीनां रुद्राप्रमाणें उग्र, निष्ठुर आणि सत्य वाटत होता. त्याची अवहेलना करा, ह्मणजे तुमच्या हृदयांत आणि बाजूला झटकन् त्याचे वाण येऊन भिडलेच ह्मणून समजा.

नमस्ते रुद्रमन्यव उतोत इषवे नमः ॥

बाहुभ्यां उत ते नमः ॥

“हे रुद्रा (कायद्या), तुझ्या क्रोधाला नमस्कार! तुझ्या अबुद्ध बाणांना नमस्कार, तुझ्या बाहूंना नमस्कार असो!”

आमच्या प्रत्येक लहानसहान अनुभवांत संघर्ष इतिहास दडविलेला असतो. आम्हांला तो बरोबर वाचतां येत नाही. एखादा गरीब पॉल (गृहस्थ) होणें हें जितकें सोपें आहे, तितकें, बुद्ध किंवा ख्रिस्त यांसारखें मोठें होणेंहि सोपें आहे. योग्य किंमत—आपला अहंकार टाकणें आणि ईश्वराला आमच्या द्वारे काम करूं देणें—मात्र दिली पाहिजे. एका म्यान्यांत दोन तरवारी ठेवितां येत नाहीत. आमच्यावर लादलेल्या स्तुति-निंदांकडे दुर्लक्ष करण्याला आम्ही शिकलों, कांहींतरी घडपड करावी या ज्वरापासून आम्ही मुक्त झालों, यश मिळविणें हें आमचें ध्येय नसलें, सत्य प्रतिपादन करण्यापेक्षां सत्य होण्याकडे आमच्या प्रयत्नांचा रोख वळला, सूर्याप्रमाणें कांहीं श्रेय न घेतां आम्ही काम करूं लागलों, तर आम्ही देवांचे देव बनून जाऊं! लोक आमच्याविषयीं काय ह्मणतात, त्यावर विश्वास ठेवण्यास आम्ही सुरू केलें ह्मणजे आमची प्रगतिच खुंटली. जग हें मिथ्या आहे, आणि लोकांची टीकाहि तशीच आहे. परमात्मा एक सत्य आहे.

विस्तव जसें सोनें स्वच्छ करितो, त्याप्रमाणें दुःख हें शीलाच्या बावीला आवश्यक आहे, असें कांहीं लोकांनां वाटतें. प्रयत्न केल्याशिवाय

प्रगति होत नाही, अशी निसर्गाची योजना दिसून येते. आतांपर्यंत असा प्रकार असेल, पण तो तसाच पुढें चालू कां रहावा? नवीन जन्माच्या—उत्पत्तीच्या स्थितीला गेल्याशिवाय कोणतेंहि रासायनिक द्रव्य लागू होत नाही, त्या द्रव्याची क्रिया सुरू होत नाही. वीज प्रथम नाश पावून मूलसत्त्वाच्या—पदार्थाच्या स्थितीला गेल्यावर वाटू लागते. दोन धातु जोडावयाच्या असल्या, हगजे त्या वितळेपर्यंत तापवाव्या लागतात, आणि नंतर सांघाव्या लागतात. त्याचप्रमाणें बाह्य परिस्थितीवर अवलंबून राहणारा मनुष्य भावि यश, आशा यांनीं प्रथम उत्तेजित होतो, आणि नामरूपांवर विशेष भिस्त ठेवून काम करूं लागतो. इतक्यांत त्याच्या मस्तकावर कांहीं आघात (विपत्ति) होतात, आणि त्या आघातांच्या—विपत्तींच्यायोगें तो वितळून जाऊन आपल्या मूलस्थितीला येतो, नवीन जन्माला येतो. खऱ्या जीविताची शक्ति किंवा अट अशा रीतीने पाळली गेल्यामुळे, त्याला नंतर यश येऊं लागतें. लोक कांहींहि झगोत, कायदा जर सत्य आहे, तर देहविस्मृतीच्या—ध्यानाच्या मार्गापासून, कोणत्याहि रीतीने कां होईना, व्युत्पन्न झाल्यामुळेच खिझाला इतकें दुःख सोसावें लागलें. पण, थोड्याशा छलानें तो सावध झाला, आणि क्रूसावर चढविण्यापूर्वी, तो पुनः परमात्मध्यानांत इतका कांहीं मग्न होऊन गेला, कीं, पुढें तो सदैव अमर झाला. पण, छळ आणि दुःख यांच्यामागून नेहमीं सुख आणि यश हीं येतातच, असा नियम नाही. बहुतेकदां एका दुःखाच्यामागें अनेक दुःखांची परंपरा असते. पहिल्या विपत्तीनें आम्ही सावध झालों, तर आम्हांला आनंद व प्रकाश मिळतो; पण, गैरसावध आणि मूढ राहून आम्ही कायदा मोडूं लागलों, तर आमच्यावर अनेक प्रहार होऊं लागतात, आणि विपत्ति आम्हांला पूर्ण-पणें घेरून टाकतात. विपत्तीमुळे जे वितळून जातात, अहंकार नाहीसा करून पुनर्जन्माला येतात, तेच या युद्धांत टिकतात आणि यशस्वी होतात. पूर्वी वाफेच्या इंजिनांनां गव्हर्नर (नियामक सांचा किंवा यंत्र) नसे. त्यामुळे वाफेकडून काम करून घेणें फार कठिण जाई. पण, अली-

कडे गव्हर्नरचा शोध निघाल्यामुळे शक्तीचा अपव्यय न होतां वाफेच्या एंजिनाकडून पाहिजे तसें काम करून घेतां येतें. त्याप्रमाणें, आमच्या जीविताचा गव्हर्नर-कायदा मिळाल्यामुळे, दुःखानें जनावराप्रमाणें मनुष्यजातीवर अम्मल चालविण्याचें आतां कांहीं कारण उरलें नाहीं.

देहभावनेंत राहून काम करणें हा कोणत्याहि ऐहिक राष्ट्राच्या अनुशासनदृष्टीप्रमाणें गुन्हा होत नाहीं. पण, सर्वशक्तिमान् प्रभूच्या अनुशासनदृष्टीनें हाच काय तो एक गुन्हा आहे, आणि इतर गुन्हे किंवा दोष या एका गुन्ह्याचीं निरनिराळीं अंगां आहेत. 'एका देहात्मबुद्धी-पाशीं, वसतो पातकांच्या राशी.' रोग एकच आणि उपायहि एकच आहे. 'ब्रह्म सत्यं, जगन्मिथ्या' हा वेदान्ताचा कायदा मोडणें हें सर्व रोगांचें, पापांचें मूळ कारण आहे. आपलें ईश्वरत्व मिळविणें, आत्म्याचा-ईश्वराचा साक्षात्कार घेणें हाच काय तो सर्व रोगांवर-पापांवर रामबाण उपाय आहे.

'रामा'चा हा उपदेश, एका विविक्तसेवी संन्याशाची बडबड आहे, व त्याचा संसारी गृहस्थांनां काय उपयोग आहे, असा कोणी आक्षेप घेतील. जलाशयांतील पाण्यांत झाडेंछुडपें किंवा वनसरति नसतात, क्षणून आपल्या पिकांनां या जलाशयांतील पाणी पाजवूं नये, असें शेतांनीं क्षणणें समंजस होईल काय ? 'राम' फक्त प्रत्येकाचें जीवन असलेला असा कायदा सांगतो. रसायनशास्त्र, प्राणिशास्त्र, मानसशास्त्र आणि जगांतील इतर शास्त्रांतील सर्व कायदे हे त्या एका कायद्याचीं निरनिराळीं रूपें आहेत. एकदां आत्मरवीचा उदय झाला, सर्व वस्तूंचें खरें स्वरूप एकदां आझाला समजलें, क्षणजे जगांतील सर्व कार्यकारण-भाव-सर्व कायदे ग्रहोपग्रहांप्रमाणें आमच्याभोंवतीं फिरूं लागतात. इतकेंच नव्हे, मातेच्यामार्गे लागणाऱ्या क्षुधित बालकाप्रमाणें आमच्या पाठीला ते लागतात.

‘यथेह क्षुधिता बाला मातरं पर्युपासते’

—सामवेद.

मूल व्याप्रमाणें सहज रीतीनें आणि यथाक्रमानें चालावयाला शिकतें, त्याप्रमाणें मनुष्यानें आपलें मरण पहावयाला शिकलें पाहिजे.* आपलें मरण पाहणें, ह्मणजे आपला एकदेशीपणा, अहंकार नाहीसा करून टाकणें होय. अहंकाराचा ठाव पुसून काढिल्यावर, चाकर, चाकर नव्हे; शिष्य, शिष्य नव्हे; मित्र, मित्र नव्हे; शत्रु, शत्रु नव्हे; राजा, राजा नव्हे; अशी स्थिति प्राप्त होते, आणि सर्वत्र ईश्वर दिसतो. अशी स्थिति प्राप्त झाली ह्मणजे सर्व जग आपणाला अनुकूल होऊं लागतें. भयक्यावर, दाह्य नामरूपांवर विश्वास ठेविला, ह्मणजे जगाचें व आमचें पटत नाही. अहंकार शाबूत ठेवून आमच्या देहाचा बचाव करावा, आणि 'जशास तसें' या न्यायानें प्रतिकार करावा, असें जोपर्यंत आह्मांला वाटतें, तोपर्यंत आम्ही मृत असतो. मानभंजक आणि अपमानकारक टीकेनें मन विकृत न होणें—अशा टीकेकडे दुर्लक्ष्य करणें, याशिवाय मोठेपणाची दुसरी कसोटी नाही.

जेव्हां एखादा गृहस्थ वकिली सोडून न्यायाविद्याच्या जागीं जातो, तेव्हां त्याच्याशीं कोर्टांतील सर्व लोकांचें पूर्वीचें वर्तन बदलून जातें. त्याप्रमाणें आम्हीं वकिलाचा (स्वार्थी) वाणा सोडून जेव्हां परमात्म्याची (निरपेक्ष) वृत्ति स्वीकारतो, तेव्हां जगाला आपले संबंध बदलून टाकावे लागतात; आणि जहाज किती जरी हाललें, तरी होकार्यंत्राचा कांटा जशी एकच दिशा दाखवितो, त्याप्रमाणें जगांतील सर्व संबंध आह्मांला अनुकूल होतात. ते संबंध आह्मांला केव्हां तरी फसवितात काय? तुम्हीं तुमच्यामधून—तुमच्या मनांतून ईश्वराला घालवून दिल्यास, ते तसें करितात. जनावरें व अज्ञानी माणसें, हीं विषयवासनांनीं प्रेरित झालेलीं

* आपुलें मरण पाहिलें म्यां डोलां, तो झाला सोहळा अनुपम्य.

आनंदें दाटलीं तिन्हीं त्रिभुवनें, सर्वात्मकपणें भोग झाला.

एकदेशीं होतों अहंकारें आथिला, त्याच्या त्यागें झाला सुकाळ हा !

फिटलें सुतक जन्ममरणाचें, मी माझ्या संकोचें दुरी झालों !

नारायणें दिला वसतीस ठाव, ठेवूनियां भाव ठेलें पार्यां.

तुका ह्मणें दिलें उमटून जर्गी, घेतले तें अंगीं लावूनियां.

असतात—यांनां नामरूपें दिसतात. सत्य किंवा कायदा दिसत नाही.
ज्ञानी माणसांनां कायदा राख दिसतो, सत्य वाटतो आणि अज्ञ लोकांनां
दिसणारीं नामरूपें त्यांच्या दिव्य ज्ञानांत लोपून जातात.

या निशा सर्वभूतानां तस्यां जागर्ति संयमी ।

यस्यां जाग्रति भूतानि सा निशा पश्यतो मुनेः ॥ *

—गीता.

* जे रात्री सर्व भूती । ते समयी योगी जागती ॥
जेथे भूतांची जागृती । ते रात्री मुनीसी ॥

—मुक्तेश्वर.

SUBLIME COURTESY-THE LAW.

उच्च शिष्टाचाराचा नियम.

[आत्राहामाची निरहंकारी स्थिति-ईश्वर सभ्यतेमध्ये कोणालाहि हार जाणार नाही—ब्रह्मज्ञान्याला सर्व कांहीं वश.]

“ आत्राहामाला जीवंत जाळीत असतां तो अमीला क्षणाला ‘हे अग्नि, अहंकाराचा एक तयू जर माझ्या अंगांत असेल, तर माझे शरीर वेशक जाळून टाक, भस्म करून टाक. ’ अग्नि थंड झाला, जणू काय, त्यानें असें उत्तर दिलें, कीं, महाराज, आपण जगा, वांचा, आणि मला आपल्या पायाशीं मरण पावूंया. ”

शिष्टाचाराचा दिव्य कायदा असा आहे. ईश्वर, सभ्यतेमध्ये कोणालाहि हार जाणार नाही.

रुवं ब्राह्मं जनयन्तो देवा अग्ने तदब्रुवन् ।
यस्त्वेवं ब्राह्मणो विद्यात्तस्य देवो असन् वशे ॥
—यजुर्वेदसंहिता.

सर्वाण्येतं भूतान्यमिश्रन्ति ।
—वृहदारण्यकोपनिषत्.

सर्वऽस्मै देवा बलिमावहन्ति ।
—तैत्तिरीयोपनिषत्.

“ उत्पत्तीच्या वेळीं देव ब्रह्मदेवाला सांगूं लागले—याप्रमाणें जो कोणी ब्रह्माला जाणील, त्याच्या ताब्यांत आम्ही (देव) राहूं. सर्व प्राणी त्याच्या-सांगें जातील. सर्व देव (कायदे) त्याला बलिदान देतील. ”

A GREAT OBJECTION TO VEDANTA.

वेदान्तावर एक मोठा आक्षेप.

[वेदान्ताचा उपदेश—सत्य किंवा ब्रह्म हेंच काय तें एक खरें असें वेदान्त-भक्तांना वाटलें पाहिजे—स्वतःविषयी विचार करण्याचें सर्वस्वी सोडून दिल्या-शिवाय सौख्य मिळणार नाही—निस्पृह व निरपेक्ष होऊन अनंताच्या दरवारांत या, सर्व मालमत्तेचा मनापासून त्याग करा ह्याणजे तुम्ही विश्वाचे स्वामी (समर्थ) व्हाल—कांहीं इच्छा असेल तर ती कशी असावी ?]

वेदान्त आमच्या सर्व मनोवृत्ति, आमची सौंदर्यविज्ञानदृष्टि नाहीशी करितो. आतहृष्टांची कांहीं पर्वा न करतां निसर्गाप्रमाणें सरळ वागून आर्हो बधिर, स्पर्शानभिज्ञ व्हावें, असा तो उपदेश करितो.

होय. तो असें करितो. वेदान्ताच्या—सत्याच्या भक्तांना सत्य—ब्रह्म इतकें खरें वाटलें पाहिजे, कीं, त्यापुढें इतर वस्तु, व्यक्ति, कार्यकारण-भाव, लोकमत इत्यादि सर्व कांहीं नाहीसें झालें पाहिजे. पण, मानवी किंवा पशुवृत्ति नाहीशा झाल्या, तर त्यांच्या जागीं दैवीवृत्ति उद्भूत लागतात. कृत्रिम दिवे नाहीसे होतात, आणि सर्व जगाला उद्दृष्टित करणारा, सनां सारखें लेखणारा असा हंसतमुख सूर्यप्रकाश—आत्मप्रकाश त्यांच्या जागीं येतो.

एक मोठा साक्षात्कारी इंग्लिशमन (एडवर्ड कापॅटर) ह्याणतो, कीं, मला पूर्वी हें खरें वाटलें नसतें, पण आतां मला तसा अनुभव आला आहे. स्वतःविषयी विचार करण्याचें सर्वस्वी सोडून दिल्याशिवाय सौख्य मिळणार नाही. मात्र या कामीं कच्चेपणा अगदीं उपयोगी नाही. क्षुद्र अहंकाराचा—मीपणाचा एक खडा जरी उरला तरी तो सौख्यपयोनिधि नासून टाकील. हें काम कठिण नाही, असें मी ह्याणत नाही. पण त्यावांचून दुसरा मार्ग नाही.

पुष्कळ वर्षांचे वेत आणि हेतु टाकून द्या; नांव, कीर्ति, स्तुति, मान यांनां सोडा; प्रिय नातलगांपासून दूर व्हा. प्रिय असलेला अहंकार हात—

मोठ्यांप्रमाणें दूर सारा. रोग, भीति, आदराची आशा, यांनां छुगारून द्या, आणि अशा तऱ्हेनें विदेही होऊन (तुमच्यामधून) बाहेर निघा. पुष्कळ वर्षें तयार केलेल्या टरफलाचा-देहाचा अभिमान सोडा. तिःस्पृह व निरपेक्ष होऊन ज्ञानमार्गानें अनंताच्या-मृत्तीच्या दरवारांत या. सर्व मालमत्तेचा मनानें त्याग करा, दगित्री आणि अक्किचन व्हा, व पहा चमत्कार ! तुम्ही सर्व वस्तूंचे-विश्वाचे स्वामी-समर्थ व्हाल.

श्रीश्च ते लक्ष्मीश्च पत्न्यावहोरात्रे पार्श्वे नक्षत्राणि रू-
मश्विनौ व्यात्तम् । इषन्निपाणामुम् ।

—यजुर्वेद.

“श्री आणि लक्ष्मी तुझ्या पत्न्या, दिवस व रात्र तुझी उजवी व डावी बाजू, नक्षत्रांचें तेज तुझें रूप, द्यावापृथिवी हे तुझे हंसतांना उघडलेले ओठ होतील. कांहीं इच्छा असेल, तर अशी इच्छा कर.”

२६९

बृहदारण्यकम्.*

७ वैवाहिक स्थिति चक्ष्म्याप्रमाणे असावी-(८) नव्याणवाचें जाळें-(९) स्तुतीचें जाळें-(१०) आयुष्याचें महत्त्व-(११) ईश्वरविषयक कांहीं खुबीदार प्रश्नोत्तरें-(१२) ग्रीसेल्देची गोष्ट-(१३) राम खानंदांत मग्न.

(७) वैवाहिक स्थिति चक्ष्म्याप्रमाणे असावी.

चक्ष्म्यांतून आक्षी सर्व कांहीं पाहतो; पण, नेत्रांनां चक्ष्म्यांचें ओझें होत नाही, किंवा चक्ष्मे त्यांनां कोणताहि अडथळा आणीत नाहीत. दृष्टीच्या आडयेण्या ऐवजीं उलट ते दृष्टीला साहाय्य करितात. आमचे नेत्र आणि इतर वस्तु यांमधील पडदा न होतां चक्ष्मे त्या वस्तु स्पष्टपणें दाखवितात. पति आणि पत्नी यांचा संबंध असाच असावा. एकमेकांचा परस्परांनां अडथळा होऊं नये. पण उलटपक्षीं प्रत्येकांनै एकमेकांमधून सर्व विश्व पाहिलें पाहिजे. उभयतांचा संबंध इतर कोणत्याहि प्रकारचा नसून, वेदान्तांतील तत्त्वाप्रमाणें केवळ आध्यात्मिकच असेल, व जर दोघेहि देहाभिमान, परिस्थिति, रीतिभाती, चाली, मनोविकार आणि व्यासंग यांनां दूर सारून परस्परांमधील आत्मतत्त्वच पहात राहतील, तर मात्र हे शक्य आहे.

श्वास आमच्या इतक्या समीप आहे, कीं, त्याचें अस्तित्व आह्मांला भासत नाही. याप्रमाणेंच आमची वैवाहिक स्थिति पूर्ण ऐक्याची असावी. ना बंधन, ना ओझें; एकामुळें दुसऱ्याला चिंता करण्याचा प्रसंग येऊं नये. दोघेहि मुक्त ! एकाच्या विचारानें दुसऱ्याला खाली ओढतां कामा नये. तूर्त संसारी लोकांमध्ये बायकोच्या विचारानें नवऱ्याच्या आध्यात्मिक उन्नतीला बाधा होत आहे. उलटपक्षींही प्रकार सारखाच.

* लाला अमीरचंदांनीं प्रसिद्ध केलेल्या 'अनुभवकानन' नांवाच्या इंग्रजी रामतीर्थीच्या समग्र ग्रंथांत बृहदारण्यक (Forest Talks) विषयाचीं तेरा प्रकरणें दिलीं आहेत; यांपैकीं पहिलीं सहा आमच्या पहिल्या भागांत आलीं असून, बाकीचीं धा भागांत दिलीं आहेत.

हिंदुस्तानांत कांहीं ठिकाणीं पुरुष व स्त्रिया डोळ्यांत सुरमा घालितात. सुरमाचा उपयोग दृष्टीची शक्ति वाढविण्याकडे होतो. सुरमा डोळ्यांत राहतो; पण तो दृष्टीभाड येत नाही. सुरमा डोळ्यांत आहे असें वाटू लागतांच, त्यांत कांहीं विषाड झाला आहे असें समजावें. पोट आहे असें आपणांला वाटू लागतांच, त्यांत कांहीं तरी विकृति (विकार) झालेली असतेच. नियम असा आहे.

“माझी आठवण आपणांला होते काय ?” असा प्रश्न ‘रामा’च्या पत्नीनें विचारिला. ‘रामा’नें उत्तर दिलें “ छे, ‘राम’ कधीहि आठवण ठेवीत नाही.” आपल्याहून भिन्न अशाच व्यक्तीचें स्मरण होतें. तुमचे नेत्र, तुमचे नाक, तुमचे हात यांची तुझांला आठवण आहे काय ? कधीहि नाही. ते पूर्णपणें तुमचेच आहेत. जेव्हां एक व्यक्ति दुसऱ्याशीं पूर्ण तादात्म्य पावते, तिचा एकजीव होऊन जातो, तेव्हां तिला दुसरीचें स्मरण होत नाही. हें थोडेंसें अधिक स्पष्टपणें सांगितलें पाहिजे.

मित्राकडून पत्र आलें, ह्मणजे आझांला तें कितीतरी प्रिय वाटतें. तें कोठें ठेवूं, कोठें नको, असें होऊन जातें. मित्रामुळेंच आझांला तें पत्र इतकें आवडतें. याप्रमाणेंच नवरावायको हीं परस्परानां परमेश्वराकडून आलेल्या पत्राप्रमाणें असावीं. पतीचा देह, ह्मणजे ईश्वराकडून आलेलें पत्र किंवा चित्र, असें वाटावें, आणि या भावनेनेंच पत्नीनें पतीच्या देहावर प्रेम करावें. देहाला मान द्यावा; पण तो देह, ह्मणजे नुसतें पत्र किंवा चित्र होय; मूळ वस्तु नव्हे ! याप्रमाणें तिनें मूलभूत परमेश्वराला पतिद्वारा भजावें. तिला पति ह्मणजे परमेश्वराचें चिन्ह किंवा देवाचें चित्र असा वाटावा. रात्रौ देहाच्या आलिंगनावरोबर आध्यात्मिक विचारसरणी मनांत येत नसेल, तर दिवसा तरी तिनें ही उगीच भरून काढावी. प्रत्येक आलिंगनावरोबर, आपण परमात्म्यालाच कवटाळीत आहों, असा विचार तिच्या मनांत यावा. हे प्रकाशा ! माझ्यापाशीं ये; मी प्रकाशाला आलिंगन देतो. याला तुम्ही आनंद किंवा पूर्ण पावित्र्य अथवा अखिल विश्वाशीं पूर्ण तादात्म्य ह्मणा. हे देवा ! ज्ञान-

स्वरूपा ! मज्जवळ ये; मी तुझा स्वीकार करितों. याप्रमाणें प्रत्येक गोष्ट, प्रत्येक वस्तु परमेश्वराचें चिन्ह आहे, असें समजावें. हा विचार रात्री मनांत आला नसेल, तर दिवसा तरी त्याचा अनुभव घ्यावा. हें पूर्ण ऐक्य, हें लग्न, याची नुसती भावना मनांत बाळगा. परमात्माला—परमेश्वराला—कडकडून आलिंगन द्यावें, सर्व विश्व हें आपलें शरीर, आपण ह्मणजे हें सर्व कांहीं, अशी भावना सदैव बाळगावी. याप्रमाणें शारीरिक संबंधाकडे बिलकूल लक्ष्य देऊं नका; एका देशाच्या विचाराचें, चित्तेचें ओझें दुसऱ्यावर लादूं नका, पण खऱ्या आत्म्याशीं—परमात्म्याशीं नेहमीं संलग्न व्हा, असें वेदान्त आर्जवून सांगतो. परमात्मा—सत्ता, ऐक्य, प्रेम, विश्वैक्य हीं माझ्यामध्ये आहेत, मी तें सर्व आहे, मी तो आहे, आणि तो मी आहे, असें नेहमीं ध्यान करा, ह्मणजे तुमचें खरें लग्न कोणाशीं झालें आहे, तो—ह्मणजे वनसरति, वृक्ष, नद्या, प्रत्येक वस्तु यांमधील आत्मा—ह्मणजे परमात्मा—तुमच्या दृष्टीला पडेल.

(८) नव्याण्णवाचें जाळें.

नव्याण्णवाच्या जाळ्यांत सांपडूं नका, असें ह्मणतात, याचा अर्थ काय ? एका लहान झोंपडींत एक नवराबायकोचें जोडपें फार सुखानें रहात असे. खरोखरच तें जोडपें आनंदानें आणि सुखानें काळ कंठीत होतें. नवरा सारा दिवस खपे, आणि दोघांच्या पोटापुरती मीठभाकर कशीबशी मिळवी. त्याला दुसरी कोणती इच्छा अगर मद्दवाकांक्षा नव्हती. ईर्ष्या किंवा द्वेष त्याच्या मनांत नव्हता. आपलें काम भलें, कीं, आपण भले, अशी त्याची स्थिति होती. त्याच्या शेजारीं एक श्रीमंत गृहस्थ रहात असे. तो मात्र सुखी नव्हता; नेहमीं तो चिंताग्रस्त असे. एकदां एक साधु तेथें आला, आणि त्या दोघांची राहणी पाहून त्यानें त्या श्रीमंताला सांगितलें, कीं, “ तुझ्या चित्तेचें कारण तुझी सर्व मालमत्ता होय. ”

त्याच्या मालमत्तेनें त्याला पूर्णपणें वेढून टाकिलें होतें. एकसारखें त्याचें मन एका वातूपासून दुसऱ्या वस्तूकडे घांवे. गरीब शेजाऱ्याकडे बोट दाखवून साधु ह्मणाला “ त्याच्याकडे पहा, त्याच्याजवळ कांहीं पुंजी

नाहीं; पण पहा त्याचा चेहरा कसा आनंदानें प्रकुलित असून त्याच्या हातापायांचे स्नायु कसे सुडबुड दिवतात. उद्दसित वृत्तीनें तो नेहमीं आपलें काम करित फिरत असतो. ”

हे सुख त्या श्रीमंताला केव्हांच मिळेल ना. दुसऱ्या लोकांनां इष्ट वाटेक अशा रीतीनें त्यानें आपल्या जिंदगीची व्यवस्था ठेविली होती. एकदां साधूच्या क्षणव्याची प्रतीति पहावी, असें त्या श्रीमंताच्या मनांत येऊन त्यानें साधूच्या संमतीनें एक नव्याणव रुपयांची थैली कोणाला न समजतां हळूच त्या गरिबाच्या झोंपडींत ठेवून दिली. दुसऱ्या दिवशीं पहातात, तो झोंपडींत चूल पेटली नाहीं; नाहींतर दररोज तेथें चांगली चूल पेटत असून त्या चुलीवर निढळाच्या घामानें मिळविलेल्या पैशानें आणलेल्या जिनसांचे खाण्याचे कांहीं पदार्थ तयार होत असत. त्या दिवशीं विस्तव पेटवून त्यांनीं अन्न शिजविलें नाहीं. एवढेंच नव्हे, पण त्यांनीं उपवास केला. असें पाहून दुसऱ्या दिवशीं सकाळीं श्रीमंतासह साधु तेथें गेला, आणि “काल झोंपडींत चूल कां पेटली नाहीं ? ” असें विचारूं लागला. त्या गरिबाला साधूपुढें कांहीं छपवितां येईना, आणि चूल न पेटविण्याचें खरें कारण त्याला सांगावें लागलें. तो ह्मणाला “यापूर्वीं मला थोडे पैसे मिळत, आणि तेवढ्या द्रव्यानें माझा चरितार्थ उत्तम रीतीनें चाले; पण काल आम्हांला नव्याणव रुपयांची एक थैली सांपडली. तेव्हां आमच्या मनांत असा विचार आला, कीं, शंभर रुपयांची रकम होण्याला एकच रुपया कमी आहे, त्या अर्थी उपवास करून तो रुपया जमवावा; असें वाटून कांहीं दिवस उपवास करावा, असें आह्मी योजिलें, व ह्मणून काल आह्मी उपवास सुरू केला.” श्रीमंताच्या चिक्कूणाचें-कृपणतेचें गुह्य हे आहे. त्यांनां जसजसा पैसा अधिक मिळतो, तसतसे ते अधिक कृण व दरिद्री होतात. नव्याणव रुपये मिळाले, कीं, त्यांनां शंभर रुपये हवे आहेत, नव्याणव हजार रुपये मिळाले, कीं, एक लाख त्यांनां पाहिजेत !

(९) स्तुतीचें जाळें.

वैजाभिन फ्रांकलिननें आख्या जीवनवृत्तांतांत लहानगणीं वा एक अनुभव सांगितला आहे. फ्रिडहेलिया येथें एके दिवशीं घाहून

शाळेंत जात असतां, वाटेंत त्याला एक लोहाराचें दुकान लागलें. त्या दुकानांत उत्सुक मुलाप्रमाणें बेंजामिननें डोकावून पाहिलें, तों, लोहार आपलें काम करीत होता, असें त्याला दिसून आलें. मुलांसमोर कोणतीहि गोष्ट किंवा विचार आला, ह्मणजे त्यांतच तीं गडून जातात. पाकीट घेऊन बेंजामिन शाळेला जात होता; पण लोहाराचें काम पाहून तो शाळा विसरला. लोहारानें मुलाची उत्सुकता पाहिली, त्या वेळीं तो हत्यारें पाजळीत बसला असून त्याचा मुलगा कांहीं कामाकरितां कोठें बाहेर गेला होता. आपल्या कामांत हा इतकें लक्ष्य घालतो, असें पाहून लोहारानें बेंजामिनला जवळ बोलावून हाटलें “ तूं किती चांगला हुपार मुलगा आहेस बरें !”

या स्तुतीनें बेंजामिन फुगून गेला. तो खूप झाला आहे, असें पाहून लोहार त्याला ह्मणाला “तूं एवढें (साणीचें) चक्र फिरविशील काय ?”

बेंजामिननें एकदम चक्र फिरविण्याला सुरुवात केली. मुलें स्वभावतःच तरतरीत असतात, आणि त्यांनां काम करणें आवडतें. त्यांनां खूप केलें, ह्मणजे पाहिजे तीं कामें तीं करतील. बेंजामिन चाक्र एकसारखें फिरवीत आहे आणि लोहारानें त्याची स्तुति चालविली आहे, असा बराच काल गेला. लोहारानें चाक्र, सुऱ्या, वगैरे बऱ्याच हत्यारांनां धार पाजवून घेतली. इतक्यांत बेंजामिन दमला, आणि त्याला शाळेची आठवण होऊन येथून निघून जावें, असें वाटूं लागलें; पण लोहार त्याला कांहीं केव्हा सोडीना. त्यानें स्तुतीचा मारा एकसारखा चालू करून त्याला खूप करण्याचा सपाटा चालविला. तो ह्मणाला “ बेटा, तूं फार शहाणा आहेस. तुला शाळेंत पंतोजी कधीहि मारीत नाहींत. तूं तरतरीत आहेस. दुसरीं मुलें तीन तासांत जो अभ्यास करितात, तितका तूं अवघ्या एका तासांत करतोस. पंतोजी तुझ्यावर रागावत ह्मणून कधींच नाहींत. तूं इतका चांगला आहेस.” इत्यादि.

याप्रमाणें बोलत बऱ्याच हत्यारांनां धार पाजण्यांत आली. अर्धें काम झाल्यावर येथून पसार व्हावें, असें बेंजामिनच्या मनांत आलें; पण

त्याला तसें करतां येईना, शाळा दहा वाजतां सुरू झाली आणि वेंजा-
मिनची सुटका बारा वाजतां झाली ! दोन तास उशीर केल्यामुळे वेंजा-
मिनला बराच मार मिळाला. तो आधीच काम करून दमलेला होता.
त्याचे हातपाय फार दुखू लागले. नीट होण्याला त्याला चांगला एक
आठवडा लागला. त्याचे घडे मागे पडले व बरेंच नुकसान झालें. यापुढें
कोणी जर त्याची स्तुति केली, तर “आणखी एका हत्याराला चार पाजा-
वयाची आहे,” हा विचार त्याच्या मनांत येई. ही गोष्ट घडल्यानंतर वेंजा-
मिन फ्रांकलिन कधीहि स्तुतिजालांत सांपडला नाही.

(१०) आयुष्याचें महत्त्व.

“रोटी तेरा धुंडत आवे मनमें पाव विश्राम,
दाने दाने पर लिखा है खानेवालाका नाम.”

एक साधु कांहीं मुलांना आपल्याजवळ असलेले पैसे वांटणार होता.
पुष्कळ गरीब लोक याचना करीत तेथें आले; पण त्यांना तो कांहींच
देईना शेवटी हत्तीवर बसून एका राजाची स्वारी तेथें आली. साधूनें
राजा बसल्या ठिकाणीं हौद्यांत पैसे फेंकून दिले. साधूचें हें विलक्षण कृत्य
पाहून राजाला चमत्कार वाटला. साधु झणाला “ राजा, सर्वांत गरीब
असा तूं-त्या तुझ्याकरितां ते पैसे आहेत. ”

“आपण सर्वांत गरीब कसे ?” राजानें विचारलें.

त्यावर तो साधु झणाला “ राजा ! तुझी मालमत्ता पुष्कळ असल्या-
मुळे व आणखी अधिक पैसा व अधिक राज्य मिळावें अशी हांव बाळ-
गल्यामुळे तूं सर्वांत दरिद्री आहेस ! ”

एक श्रीमंत मनुष्य आपल्या तिजोरीत पुष्कळसें द्रव्य मोजून बंदो-
बस्तानें ठेवीत असतां त्याला एका साधूनें विचारलें “ तूं हें काय करीत
आहेस ? ”

श्रीमंत झणाला “ महाराज, आपणाला काय काळजी आहे ? लोक
आपल्याला पोशीत आहेत. बरें, जरी एखाद्या वेळेला त्यांनीं पोशिले

नाहीं, तरी आपण देहाची यत्किंचित्ही पर्वा करीत नाही; पण आत्मांला वेळेनुसार उपयोग व्हावा ह्यापून थोडेबहुत द्रव्य सांठवून ठेविलें पाहिजे.”

हें ऐकून साधु स्तब्ध राहिला.

दुसरे दिवशीं त्या श्रीमंताला साधूच्या दगित्री झोंगडीकडे जाण्याचा प्रसंग आला. तेथें साधु एक मोठा खळगा खणून मोठ्या प्रयासानें सुंदर वाटोळे दगड आणून रचीत आहे, असें त्याला आढळून आलें. तें पाहून त्यानें विचारिलें “स्वामी, स्वामी, आपण हें काय करीत आहां ?”

साधूनें ह्मटलें “सुंदर दगड जमा करीत आहे. हे किती वाटोळे आहेत, पाहिले ना ?”

पुनः श्रीमंतानें हंसून विचारिलें “महाराज, दगड जमा कां करतां ? येथें नजीकच पर्वत दगडांनीं भरून गेला आहे !”

त्यावर साधु ह्मणतो “मी गरजेसाठीं ते जमा करितों. कधीं तरी मला ते लागतील. पर्वत केव्हां तरी पृथ्वीच्या पाठीवरून नाहीसे होतील, ह्यापून मी दगड जमवून सांठवून ठेवितों.”

श्रीमंत ह्मणतो “हें कसें शक्य आहे ? पृथ्वीच्या पाठीवरून दगड कसे वाहून जातील ? कसे नाहीसे होतील ?”

साधु त्या श्रीमंतावर धांवून जाऊन ह्मणतो “तूच मला हें शिकविलेंस ! मूर्खा, अन्नानें भरलेलें तुझें ताट देव तुझ्यापुढें ठेवणार नाही, अशी वेळच केव्हांहि येणार नाही. सोनें, रुपें यांचा संग्रह करण्यांत आपली सर्व शक्ति व आपला अमोलिक वेळ खर्च करण्यांत काय फायदा आहे ? माझ्यापासून हा घडा शीक. अशा दुरुपयोगासाठीं, उघळण्यानें खर्च करण्याकरितां आयुष्य दिलेलें नाही, आणि तें क्षुद्र काळजींत व चिंतेत खर्च करतां कामा नये.”

(११) ईश्वरविषयक कांहीं खुबीदार प्रश्नोत्तरें.

एकदां एक काजी आपल्या बादशहाला भेटण्यासाठीं आला. तो काजी एका प्रांताचा गव्हर्नर होता, आणि बादशहा त्याला बराच मान देत

असे. काजीची परीक्षा पहावी, असें बादशहाच्या मनांत आलें. बादशहा कांहीं विद्वान् नव्हता, पण काजीचा द्वेष करणाऱ्या आणि त्याची जागा पटक्या पाहणाऱ्या इसमांनीं कांहीं प्रश्न बादशहाला सुचवून दिले.

काजी समोर येतांच बादशहानें विचारिलें “देवाचें मुख कोणत्या दिशेला आहे, देव कोठें असतो, तो काय खातो आणि काय करतो ?” या प्रश्नांची उत्तरे समाधानकारक दिल्यास आपणाला बढती मिळेल, असेंहि बादशहानें सांगितलें.

बादशहानें विचारलेले प्रश्न फार कठिण असावेत, असें काजीला वाटलें, आणि त्यानें बादशहाची स्तुति व खुशामत करून प्रश्नांची उत्तरे देण्याला आठ दिवसांची मुदत मागून घेतली.

एकसारखा आठ दिवस काजीनें त्या प्रश्नविषयीं विचार केला; पण त्याचा कांहींच निश्चय होईना. बादशहाला चोख उत्तरे कशीं द्यावी, हें कोडें कांहींकेल्या त्याला उलगडेना. सरतेशेवटीं आठवा दिवस उजाडतांच मुदत वाढविण्यासाठीं आपण आजारी आहों, असा त्यानें बहाणा केला. काजीच्या नोकरानें येऊन काजीची प्रकृति कशी आहे, याची चौकशी केली. काजी झणाला “जा निघून ! मला त्रास देऊं नका; मी मृत्युपंथाला लागलों आहे !”

नोकर झणाला “मला खरी स्थिति कळवा; आपल्याला त्रास, दुःख होण्यापेक्षां मला मरण पत्करलें.”

काजीनें त्याला सर्व हकीगत सांगितली. नोकर हलक्या कामावर होता, तरी तो काजीचा खरा शिष्य असून विद्वान् व वेदान्त जाणणारा होता. तो झणाला “मला प्रश्नांची उत्तरे अवगत आहेत. काजीसाहेबांनीं बादशहाकडे जाण्याला मला लेखी हुकूम द्यावा; प्रश्नांची उत्तरे बादशहाला समाधानकारक मिळालीं नाहींत, तर आपल्याऐवजीं मी मरण्यास तयार आहे.”

काजी मनांत कांकूं करूं लागला; इतक्यांत बादशहाचा दूत तेथें आलाच. त्याला पाहून काजीचें घाबें दणाणून गेलें. लगेच त्यानें

आपल्या नोकराला बादशहाकडे जाण्याची परवानगी दिली. नोकराने आपले उत्तमोत्तम कपडे हाणजे नुसत्या विंध्या अंगावर गुंडाळिल्या; आणि बादशहापाशी येऊन “खाविंद, आपल्याला काय पाहिजे ? आपल्याला काय विचारायचें आहे ?” असें झटले.

बादशहा हाणाला “तुझ्या घन्याला विचारलेल्या प्रश्नांची उत्तरे तुला देतां येतील काय ?”

नोकर म्हणाला “हो, येतील. पण खाविंदांनां माहीत आहे, की, प्रश्नांची उत्तरे देणारा गुरु होय, आणि प्रश्न विचारणारा शिष्य होय आमच्या मुसलमानी धर्माप्रमाणें गुरूला उच्चासन दिलें पाहिजे, आणि शिष्यानें खालीं बसलें पाहिजे.”

बादशहानें हें मान्य करून त्याला उंची वस्त्रें देऊन आपल्या सिंहासनावर बसविलें, व तो स्वतः सिंहासनाच्या पायऱ्यांवर बसला, आणि हाणाला “पण, एक गोष्ट ध्यानांत ठेवा. आपल्याकडून उत्तरें चोख मिळालीं नाहींत, तर मात्र मृत्यूशीं आपली गांठ आहे.”

नोकर म्हणाला “तें तर ठरलेलेंच आहे.”

बादशहानें पहिला प्रश्न विचारला “देव कोठें असतो ?”

याचें नुसतें उत्तर दिलें, तर बादशहाला समजणार नाहीं, म्हणून त्या नोकरानें एक गाय आणविली आणि त्याला विचारलें “गाईला दूध असतें काय ?”

बादशहा म्हणाला “हो, अर्थात्.”

“दूध कोठें असतें ?”

“ओटींत (स्तनांत).”

गुरु म्हणाला “चूक आहे. दूध गाईच्या सर्व शरीरांत असतें.”

नंतर तिचें थोडेंसें दूध काढविण्यांत आलें.

“लोणी कोठें आहे ? दुधांत लोणी आहे काय ?”

“होय.”

वृद्धारण्यकम्.

“ वण ते कोठें आहे, मला दाखवा. ”

बादशहाला ते दाखवितां येईना.

नंतर तो म्हणाला “ तुम्हाला लोणी कोठें आहे ते सांगतां येत नाही, तरी ते आहे असें तुम्ही मानतां; वस्तुतः दुधांत सर्व ठिकाणी लोणी आहे, त्याप्रमाणें ईश्वर अखिल विश्वांत भरलेला आहे. दुधांत जसें लोणी, गाईत जसें दूध, त्याप्रमाणें विश्वांत सर्वत्र ईश्वर आहे. दूध हवें असेल, तर गाय पिळली पाहिजे, तिचें दोहन केलें पाहिजे; त्याप्रमाणें ईश्वर हवा असेल, तर (ईश्वराच्या प्राप्तीसाठी) तुम्हाला तुमच्या अंतःकरणाचें दोहन केलें पाहिजे. ”

गुरुनें नंतर विचारलें “ बादशहा, तुझें समाधान झालें काय ? ”

बादशहानें उत्तर दिलें “ होय, आपण दिलें उत्तर बरोबर आहे. ”

पूर्वी ज्यांनीं ज्यांनीं ईश्वर सातव्या आठव्या स्वर्गांत असतो असें बादशहाला सांगितलें होतें, ते सर्व बादशहाच्या मर्जीतून उतरले. त्यांचें म्हणणें चूक आहे, असें आतां त्याला स्पष्टपणें कळून आलें.

नंतर दुसरा प्रश्न विचारण्यांत आला. “ देवाचें तोंड कोणत्या दिशेला—पूर्वेला, पश्चिमेला, उत्तरेला किंवा दक्षिणेला आहे ? ”

हा प्रश्नहि चमत्कारिक होता. ईश्वर म्हणजे एक पुरुष किंवा व्यक्ति आहे असें बहुतेक लोक मानीत असत.

गुरु म्हणाला “ बरें, एक दिवा आणा. ”

एक मेणवत्तीचा दिवा पेटविण्यांत आला.

गुरुनें दाखविलें, कीं, “ दिव्याच्या ज्योतीचें तोंड पूर्वेला, पश्चिमेला, उत्तरेला किंवा दक्षिणेला नसून सर्वत्र सारखें आहे. ”

बादशहाचें समाधान झालें.

त्याचप्रमाणें ईश्वर हा सर्व दिशांप्रत सारखा प्रकाशगारा आमच्या अंतःकरणांतील प्रकाश आहे.

नंतर तिसरा प्रश्न पुढें आला.

“ देव काय करितो ? ”

गुरु ह्मणाला “ बरें, काजीला येथें आणा. ”

काजी येऊन पहातो, तों आपला चाकर सिंहासनावर बसलेला आहे! नंतर त्यानें वादशहाला काजीच्या नेहमींच्या जागीं, व काजीला नोकराच्या जागीं बसविलें, आणि तो स्वतः सिंहासनावर बसून ह्मणाला “ पहा, याप्रमाणें ईश्वर सर्व घडामोडी, फेरफार करित आहे. तो रंकाचा राव, रावाचा रंक, काजीचा नोकर, नोकराचा काजी करित आहे. हाच प्रकार सर्व जगांत घडून येत आहे. एखादें कुटुंब वर चढतें, नंतर पुनः तें खालावतें आणि त्याच्या जागीं दुसरें कुटुंब येतें. कांहीं कालपर्यंत एखाद्या मनुष्याची सद्दी असते. त्यानें हातांत माती घेतली तरी तिचें सोनें होतें. त्याचा तो काल संपला, कीं, दुसरा मनुष्य त्याची जागा पटकावितो. असाच क्रम दिवसेंदिवस, वर्षानुवर्षे चाललेला आहे. याप्रमाणें या विश्वांत सदैव फेरबदल-स्थित्यंतर चाललें आहे. ”

लगेच त्या नोकराला काजीची जागा देण्यांत आली.

(१२) ग्रीसेल्देची गोष्ट. *

एक तरुण, विद्वान् आणि उदार असा राजपुत्र एका देशांत नुकताच गादीवर आला होता. बरींच वर्षे लोटलीं. तरी तो लग्न करून घेईना. त्यानें लग्न करून घ्यावें अशी प्रजेची इच्छा होती. कारण, गादीला कोणी तरी वारसदार हवा होता. प्रजेनें फार आग्रह केल्यावर राजानें एका अटीवर लग्न करण्याचें कबूल केलें. ती अट ही, कीं, नवरी स्वतः आपण पसंत करणार. त्या देशांत लग्नाच्या बाबतींत कोणालाहि स्वतंत्रता नव्हती. रुढि तर स्वयंवराच्या विरुद्ध होती, आणि राजाच्या मनांत तर आपल्या इच्छेप्रमाणें नवरी पसंत करावी, असें होतें. आपण हट्टानें जर राजाच्या ह्मणण्याला रुकार दिकार दिला नाही, तर तो आपलें सर्व आयुष्य ब्रह्मचर्य-

* ही गोष्ट केंटरवरी कथेंतील एका चतुर प्रवाश्यानें आपल्या श्रोतृवृंदाच्या करमणुकीसाठीं सांगितली हे ती.

बृहदारण्यकम्.

व्रतांतच कंठील; त्यापेशां त्याला आतां त्याच्या मर्जाप्रमाणें वागूं देणें चांगलें, असा प्रजेनें विचार करून, त्यानेच नवरी पसेत करावी, असें ठरविलें. लग्नसमारंभाची तयारी जारीनें सुरू झाली. सरदार, जहागिरदार आणि कामगार लोकांनीं आपल्या परीनें शक्य तितकी खटपट केली. प्रत्येक कामाची व्यवस्था उत्तम रीतीनें ठेवण्यांत आली. ठरलेल्या दिवशीं सैन्यहि तयार झालें. सर्वांनीं उंची तऱ्हेचे पोषाख करून ते गाड्यांत, व विविध वाहनांत बसून चालले होते. राजा मध्यें हत्तीवर बसला होता. अर्धें सैन्य उजव्या बाजूला व अर्धें डाव्या बाजूला चाललें होतें. राजाच्या हुकुमाप्रमाणें सर्व सेना चालली होती. गच्च व घनदाट जंगलांतून सर्वांनां जावें लागलें. 'हा राजा, सरोवर, वृक्ष किंवा दगड यांच्याशीं लग्न लावणार आहे काय?' असें लोक आपसांत कुज-बुजू लागले. सरतेशेवटीं ते सर्व अरण्यांतील एका प्रदेशांत आले. तेथें एक लहानसा आश्रम होता, व त्यासमोर स्वच्छ स्फटिकाप्रमाणें पाणी असलेलें तळें होतें. तळ्याच्या कांठावर सुन्दर भव्य नैसर्गिक वगीचे होते, आणि त्यांतील एका वृक्षावरील झोपाळ्यावर एक वृद्ध मनुष्य विश्रांति घेत पडला होता. या वृद्धाबरोबर लग्न लावणार काय, असें थट्टेनें कांहीं लोक आपसांत कुजबुजले. आश्रमासमीर हत्ती येतांच राजानें थांबण्याचा हुकूम सोडला. इतक्यांत तेथें एक सुन्दर, सुरूप अशी कुमारिका येऊन, वृद्ध मनुष्य विश्रांति घेत पडुडला होता त्या झोपाळ्याला झोके देऊं लागली.

सिंहासनारूढ होण्याच्या पूर्वी राजा अरण्यांत पुष्कळदां आलेला होता, आणि ही कुमारिका आपल्या कामांत फार दक्ष आहे, असें त्याला आढळून आलें होतें. ती आपल्या वडिलाची मनापासून काळजी घेत असे. पाणी आणून ती त्याला स्नान घाली, आणि स्वयंपाक करून ती त्याला जेवूं घाली. शाडलोट, भांडीं घांसणें इत्यादि सर्व कामें तीच करी. काम करतांना ती नेहमीं मधुर स्वरांनें गाणाऱ्या कोकिलेप्रमाणें आनंदी, उल्हासी आणि तेजस्वी दिसे. या तिच्या आनंदी स्वभावाचा

राजाच्या मनावर परिणाम झाला होता, आणि लग्न करीन तर इच्याशीच करीन, असा त्यानें संकल्पहि केला होता.

ही प्रचंड सेना पाहून त्या मुलीला फार आश्चर्य वाटलें. पुष्कळ वेळां आश्रमावरून घोड्यावर बसून जाणारा इसम, तोच हा राजा असेल, ही कल्पना तिच्या मनांत आली नाहीं. हें सर्व काय आहे, असें तिनें आपल्या बापाला पुसिलें. त्यानें सांगितलें, कीं, हा राजा कन्येच्या-नवरीच्या शोधार्थ दूरदेशीं चालला आहे.

इतक्यांत राजा हत्तीवरून उतरून त्या वृद्ध मनुष्याजवळ आला, आणि त्यानें त्याला शिष्टाचाराप्रमाणें प्रणिपात केला. “वेटा, तुला काय पाहिजे आहे ?” असें त्या वृद्धानें विचारातांच राजाचा चेहरा प्रफुल्लित होऊन तो हसाला “आपण मला आपला जामात करावें, अशी माझी मागणी आहे.”

ह्याताऱ्याचा आनंद गगनांत मावेना. तो हसाला “राजा, तूं चुक-तोस; माझ्यासारख्या भिकाऱ्याची मुलगी वरण्याची इच्छा तूं कां करतोस ? आम्ही गरीब-दरिद्री आहों. ”

राजानें उत्तर दिलें “माझें या मुलीवर जसें प्रेम जडलें आहे, तसें दुसऱ्या कोणावरहि नाहीं.

“अशी स्थिति असेल, तर ती तुझीच आहे. ” तो वृद्ध हाणाला.

हा वृद्ध मनुष्य उत्तम वेदान्ती असून त्यानें आपल्या मुलीला आपलें बरेंच ज्ञान शिकविलें होतें. “या मुलीच्यासाठीं द्यावयाला लागणारी वर-दक्षिणा आपल्यापाशीं नाहीं. फक्त आपण आशीर्वाद मात्र देऊं.” असें त्यानें राजाला सांगितलें. राजानें आपल्या नवरीला उत्तम वस्त्राभरणें दिलीं, आणि तीं अंगावर घालण्यास सांगितलें. तिनें त्याप्रमाणें केलें. ती कन्या राजाच्या घाीं रिक्तहस्ते गेली नाहीं. तिनें वरदक्षिणा आपल्याबरोबर घेतली. ती कोणती असेल असें तुम्हांला वाटतें ? रत्नें, दागिने ठेवण्याला दिलेल्या एका पेटीत तिनें आपल्या बापानें दिलेले जुने कपडे-चिंध्या घातल्या. आतां तो वृद्ध मनुष्य तेथें एकटाच उरला. त्याच्या तैनातील

एक नोकर ठेवण्यांत आला. याशिवाय दुसऱ्या कथाचीहि त्याला अपेक्षा नव्हती.

राजानें त्या कन्येला राजवाड्यांत आणिलें. ही कन्या गरीबाच्या कुळांतील आहे, यामुळें वऱ्याच मानकऱ्यांनां हा संबंध आवडला नाहीं. आपल्यापैकीं एखाद्याची कन्या राजानें वरावी, असें त्यांच्या मनांत होतें; पण या गरीब कन्येनें ती जागा पटकाविली. तिच्याविषयीं प्रथम सर्वांच्या मनांत हेवा उत्पन्न झाला. या गरीब कन्येपुढें आयण आतां कसें लवावें, असें त्यांनां वाटूं लागलें; पण, आपल्या गोड स्वभावानें, सौम्य व प्रेमळ वर्तनानें त्या नूतन राजानें सर्वांनां मोहून टाकिलें. दळुदळू सर्वजण राणीवर प्रेम करूं लागले. कशीहि परिस्थिति येवो, राणी आपली निर्विकार आणि शांत असे.

थोड्या वर्षांत राणीला एक कन्या झाली. राजारानींनां फार आनंद झाला. कन्या सुमारे तीनचार वर्षांची होतांच राजा राणीकडे आला, आणि सांगूं लागला, कीं, “राज्यांत बंडाई उत्पन्न होणार आहे, आणि हें बंड फार अनिष्ट दिसतें.” याचें कारण काय, असें राणीनें विचारतां त्यानें सांगितलें, कीं, “मी जेव्हां तुझ्याशीं लग्न केलें, तेव्हां मानकरी, प्रधान, सरदार इत्यादि मंडळीच्या मनांत हेवा उत्पन्न झाला, आणि आतां या गरीब कुळांत उत्पन्न झालेल्या आईपासून निर्माण झालेल्या कन्येला राज्यपद मिळणार आहे, ही कल्पना त्यांनां सहन होत नाहीं. राज्यपद उत्तम कुळांत जन्मलेल्यालाच मिळावें, आणि यास्तव आणखी मुख्य प्रधानाचें मूल दत्तक घ्यावें, अशी त्यांची इच्छा आहे. आपली कन्या थोर झाल्यावर सर्वांच्या आग्रहांनें दुसरें मूल दत्तक घेतलें, तरी पुढें दोघांमध्ये वांकडें येणारच. काय तडजोड करावी याबद्दल पुष्कळ विचार करून पाहिला. या कन्येला मारून टाकिल्याशिवाय दुसरा मार्गच दिसत नाहीं.”

नंतर ग्रीसेल्दा राणीनें उत्तर दिलें “आपल्याबरोबर राज्यपदाचा उपभोग घ्यावा, अशी माझी मुळीं इच्छाच नव्हती. माझी इच्छा मीं आपलीच केली आहे. माझें व्यक्तित्व, मीपणा मीं आपल्यांत मिसळून

टाकिला आहे. त्यापैकी जे कांहीं शेष राहिले आहे, ते आपल्या मर्जी-विरुद्ध जावे ह्याणून नव्हे, तर आपल्या सेवेसाठी ह्याणून ठेवून घेतले आहे. आपल्या मर्जीप्रमाणे कन्येची व्यवस्था करा. खरे म्हणाल, तर ती माझी कन्या, असे माझ्या अंतःकरणाने केव्हांच घेतले नाही.”

आपल्या पतीविषयी तिची भक्ति कशी होती, आणि त्याच्याशी तिची वागणूक कशी होती, याचे हे उत्तर चांगली साक्ष देते.

दुसऱ्या दिवशी मध्यरात्री त्या कन्येला उचलून नेण्यांत आले, आणि तिला मारेकऱ्यांच्या हवाली केली आहे, असे राजाने कांहीं वेळाने कळविले. राणीची वृत्ति अगदी शांत, आनंदी आणि उत्वसित, जणू काय कांहींच घडले नाही, अशी होती. कोणत्याहि बाह्य परिस्थितीने चळ-बिचल न होणे, हाच वेदान्त.

राजाला नंतर वाटले, की, प्रत्येकजण आतां खूब होऊन जाईल. पुढे एकदोन वर्षांत राजाला एक पुत्र झाला. त्या मुलावर सर्वांचे प्रेम जडले; पण तो पांचसहा वर्षांचा होतो न होतो, तोच राज्यांत पुनः गडबड सुरू झाली.

राजा म्हणाला “तूत परिस्थिति अशी आहे, की, तसे न केले तर राज्यांत यादवी सुरू होईल, म्हणून मुलालाहि मारिले पाहिजे.”

हे ऐकून राणी हसून आपल्या उत्वसित वृत्तीने झगली “माझा खरा आत्मा झणजे हे राष्ट्र आहे. माझे खासगी असे कांहीं नाही. मी सूर्याप्रमाणे नेहमी देत असते, कांहीं घेत नाही.”

आम्हांला कोणतीहि इच्छा नाही. व कशाचीहि आसक्ति नाही, तर आमचा आनंद कशाने कमी होणार ? सूर्याप्रमाणे आम्ही नेहमी देत आणि प्रकाशित असावे. झाले. त्या मुलाचीहि व्यवस्था लावण्यांत आली. पुढे थोड्या वर्षांनी राणीला तिसरे मूल झाले. पण ते तीनचार वर्षांचे होतांच त्याचीहि तीच गत झाली.

राणीने आपली उत्वसित वृत्ति कशी कायम ठेविली ? राजवाड्यांत आल्यापासून दररोज ती आपल्या खोलीत जात असे, आणि उंची वस्त्रा-

बृहदारण्यकम्.

अरणे काढून टाकून, पेटीत राखून ठेवलेले आपले जुने कपडे, विध्या अंगावर घाळून या साध्या वेपांतच आपण कोण आहो, वाचा-अध्या-त्माचा विचार ती करीत असे, व साक्षात्कार घेत असे. शोकसपीयरने झटलें आहे, की, “मुकुट धारण केलेलें मस्तक काळजी आणि चित-यांनीं त्रस्त व दडपून नेलेलें असतें.” पश्याप्रमाणें सरोवरतटाकीं गाना-विहार करणारी आपण अरण्यकन्यका आहो, हें ती केव्हांहि विसरली नाही. राजवाड्यांत जरी तिची स्वतंत्रता नाहीशी झाली, तरी तिला त्याबद्दल यत्किंचित् वाईट वाटलें नाही, व तिनें स्वतःला तेथीठ कोण-त्याहि व्यवहारांत जखडून घेतलें नाही. कोणत्याहि वस्तूवर तिनें आपली आसक्ति ठेविली नाही. तिनें स्वतःला-आत्म्याला नेहमीं भोक्तालच्या परिस्थितीपासून अलक्ष ठेविलें. ईश्वरचित्नांत ती सदैव मग्न असे. याप्रमाणें सर्व वाचना, आसक्ति यांनां दूर सारून तिनें आपली आत्मो-न्नति साधिली. ‘कर्तव्य’ असें तिला आतां कांहीं राहिलें नाही. ती सर्व बंधनांपासून मुक्त झाली. उदासीन, खिन्न होण्याचा प्रसंग तुम्हावर आल्यास, तुम्ही सर्व आसक्ति, संबंध, इच्छा, गरजा टाकून द्या, मृगजे तम्ही मुक्त व्हाल. याप्रमाणें राणीनें राजवाड्यांत असे तोपर्यंत आपली उल्लसित वृत्ति कायम ठेविली होती.

एका रात्री राजा तिच्यापाशीं येऊन म्हणू लागला, कीं, आमचीं अपत्यें मारून कसें चालणार ? दत्तकाची कल्पनाहि मला पसंत नाही. मी पुष्कळ विचार केला, आणि मीं दुसरें लग्न केल्याशिवाय निर्वाह नाही, त्या-शिवाय मला शांतता मिळणार नाही, असें माझे ठाम मत झालें आहे. ”

राणीनें या गोष्टीला खुशीनें संभति दिली. कारण तिचें सुख दुसऱ्यावर-राजावर अवलंबून नसून स्वतःवरच अवलंबून होतें. आपल्या आत्म्या-पासून-अंतरात्म्यापासून तिला सर्व कांहीं सुख मिळत असे. पति, पिता आणि अपत्यें यांपासून तिनें सुखाची अपेक्षा केली नाही.

तिची समाधानवृत्ति पाहून राजाला आश्चर्य वाटून “तूं पुढें काय करशील ?” असें त्यानें विचारिलें.

तिने म्हटलें “आपली इच्छा तीच माझी इच्छा.”

राजा हाणाला “तू येथें राहशील, तर घरीं कलह माजेल; याकरितां तू अरण्यांत जावें हें बरें.”

लगेच तिनें उंची वस्त्राभरणें काढून टाकिलीं, आणि आपलीं जुनीं वस्त्रें परिधान करून अरण्याचा मार्ग सुधारिला. ती मोठ्या खुशीनें आणि आनंदानें आपल्या बापाकडे गेली. बापहि तिच्याप्रमाणें आनंदांत होता. राजानें ठेविलेला नोकर पुनः परत राजाकडे पाठविण्यांत आला.

पुढें एके दिवशीं राजा त्या आश्रमावरून जात असतां, त्याच्या मनांत तिच्याविषयीं दया उत्पन्न होऊन तिचें सांत्वन करावें, हाणून तो तिकडे वळला, आणि पहातो तो ती हंसतमुख आणि आनंदी आहे. सांत्वनाची जरूरीच राहिली नाहीं. “राजवाड्यांत येऊन नूतन भायेंचें स्वागत करिशील का ?” असें राजानें विचारितांच तिनें आपखुशीनें होकार दिला. दुसऱ्या लग्नाची सर्व व्यवस्था तिच्याकडे सोंपविण्यांत आली, आणि ती तिनें इतकी चोख ठेविली, कीं, सर्व लोक फार खूप झाले, नवीन नवरी लवाजम्यानिशीं मोठ्या थाटानें आणि वैभवानें वाजतगाजत आली, आणि ग्रीसेल्दा व इतर स्त्रिया यांनीं तिचें मोठ्या प्रमाणें स्वागत केलें, ग्रीसेल्दा आणि नवीन नवरी यांची भेट झाल्यावर ग्रीसेल्देनें माते-प्रमाणें तिचें चुंबन घेऊन तिला आलिंगन दिलें, आणि आपल्या कन्ये-प्रमाणें ती तिच्यावर प्रेम करूं लागली. भावी राज्ञीचें सौंदर्य पाहून सर्व स्त्रिया मोहित झाल्या; पण जुन्या राज्ञीचें नैतिक सौंदर्य, मनाची समत वगैरे पाहून सर्वांनां फार आश्चर्य वाटलें. भावी राज्ञीनें बरोबर आपले दोन लहान बंधु आणिले होते. त्या देशाच्या रुढीप्रमाणें लग्नाप्रीत्यर्थ सर्व लोकांनां एक मोठी मेजवानी देण्यांत आली. ग्रीसेल्देकडे मेजवानीची सर्व व्यवस्था होती. ग्रीसेल्देचा शांत, उल्हासी चेहरा पाहून सर्वांची अंतःकरणें विरघळलीं, आणि सर्वांच्या नेत्रांतून अश्रु एकसारखे येऊं लागले. लग्नसमारंभ आटपल्यावर तिनें परत अरण्यांत जावें, ही कल्पना त्यांनां असह्य झाली. जसजशी मंडळी भोजन करूं लागली, तसतसे

ग्रीसेल्देविषयी विचार पार मावळत चालले; पण सरतेशेवटीं जेव्हां ती मंडळीचा निरोप घेऊं लागली, आणि पुनः जरूर लागल्यास मला खुशाल पाचारावें अशी राजाची विनंति करूं लागली, तेव्हां सर्व स्त्रियांचीं हृदयें विदीर्ण झालीं, आणि त्यांच्या डोळ्यांतून अश्रुधारा वाहूं लागल्या. कृतकर्मावद्दल—आपल्या निष्ठुरपणावद्दल त्यांना आतां पश्चात्ताप झाला, आणि त्या क्षणाल्या “बाई, तूं भिकाऱ्याची मुलगी नाहीस, तर देवकन्या आहेस !” नंतर त्यांनीं राज्यांत शांतता राखण्यासाठीं तिनें आपलीं मुलें कशीं मारूं दिलीं, हे सांगितलें. तो वृत्तान्त ऐकून भावी राजा रडूं लागली. ती क्षणाली “तुमची कन्या आणि मुलगे मारले गेले, आणि मला रक्ताच्या नदींतून येथें यावें लागलें.”

नंतर सर्वजण राजाची निर्भर्त्सना करूं लागले. राजा उठून क्षणाला “कुलीन स्त्रिया, मानकरी व इतर जन हो, ग्रीसेल्देशिवाय बाकी तुम्ही सर्वजण येथें रडत आहां. सुखदुःखांच्या मिश्रणानें माझीहि स्थिति तशीच झाली आहे. प्रजाजनहो, मी तुझाला दोष देत नाहीं. तुम्ही माझीं लेकरें आहांत, माझे नेत्र अश्रूंनीं भरलेले आहेत. पण ते दुःखाचे अश्रु नसून आनंदाचे आणि प्रेमाचे आहेत. तुमचे अश्रुहि तसेच होऊंयात.”

नंतर ग्रीसेल्देकडे वळून तो क्षणाला “सर्व राज्यांत तूं एकटी सुखी आहेस. तूं अशीच नेहमीं सुखी आणि आनंदी रहा.”

नंतर लोकांनां सर्व गोष्टींचा खुलासा सांगण्यांत आला. नूतन वधू व तिचे वंधु हीं जवळच्या एका राजाचीं दत्तक मुलें होती. वस्तुतः हीं मुलें राजा आणि ग्रीसेल्दा यांचीं होती. त्यांनां मारेकऱ्यांच्या ताब्यांत दिल्यावर अद्या सुंदर व तेजस्वी मुलांनां ठार मारण्यास त्यांचें मन तयार होईना. त्यांनीं तीं मुलें नजीकच्या दुसऱ्या राज्यांत सोडून दिलीं. तेथील राजाला हीं पोरकीं मुलें सांपडलीं, आणि त्याला स्वतःचें मूळबाळ कांहीं नसल्यानें हीं कोणा तरी राजाचीं असावीत, असें जाणून त्यांनां आपलींच मुलें असें मानून त्यानें तीं लहानाचीं थोर केलीं. सर्वांनां हा खुलासा ऐकून

फार आनंद झाला. आपली कन्या राजाला वरणें शक्यच नव्हतें, तेव्हां ग्रीसेल्दा हीच राणी झाली; आणि तिच्या मुलांना यादी प्राप्त झाली.

या गोष्टीवरून ईश्वर उदार आहे, आणि तो आपलीं ऋणें (निष्काम कृत्यें) सव्याज फेडतो, हें सिद्ध होतें.

याप्रमाणें प्रत्येक विवाहित स्त्रीने प्रेमाकरितां सर्वसंगपरित्याग करावा. यालाच पतिव्रता आणि पत्नीव्रत असें ह्मणतात. याचा अर्थ असा, कीं, पतीमध्ये पत्नीने वास करावा, आणि पत्नींत पतीने असावे. स्त्रीने आपल्या पतीला ईश्वर मानावे, तिने आपला देह आणि आपलें मन पतीला अर्पण करावे, आणि त्याने पत्नीमध्ये वसणाऱ्या ईश्वराला वाहून घ्यावे. यांत व्यक्तिविषयक किंवा स्वार्थी असें काहीं नाहीं. हिंदुस्तानांत लग्नमारंभ कांहीं ठिकाणीं नदीतटाकीं खुल्या हवेंत होतो. रम्य वारा वाहत असतो आणि सूर्य वर तळपत असतो. पाणिग्रहणांत मुख्य कल्पना ही असते, कीं, नवरी आपला हात पतीच्या हातांत देते, आणि तिचा व आपला असे दोन्ही हात, पति परमेश्वराला अर्पण करितो. ग्रीसेल्दे-प्रमाणें स्त्रियांनीं असंग राहून स्वतःला ईश्वराला-आत्म्याला अर्पण करावे.

पुरुषांनींहि तसेंच करावे. पति पत्नींत, पत्नी पतींत याप्रमाणें दोघेहि परस्परांत लीन झालीं, पूर्णपणें मिसळून गेलीं, तर वैवाहिक स्थितींत सुख झाल्याशिवाय राहणार नाहीं. प्रेम आणि आयुष्य सुखावह होणें याचें गुह्य, आपलें व्यक्तित्व विसरणें, पूर्ण तादात्म्य पावणें यांत आहे.

(१३) राम आनंदांत मग्न.

आत्म्याला जन्म नाहीं, सूक्ष्म शरीराला जन्म आहे. देव किंवा अत्मा जन्मातीत आहे. विश्व हें माझे शरीर आहे, सर्व हवा माझा श्वास आहे, वृक्ष माझे केंस होत, नद्या माझ्या धमन्या आणि पर्वत माझ्या अस्थि आहेत.

कांहीं स्थळीं संध्याप्रकाश बराच वेळ असतो, आणि कांहीं ठिकाणीं सूर्य लवकर क्षितिजावर येतो. तुम्ही आपल्या मजीला येईल त्याप्रमाणें

सबल्या ठिकाणी किंवा वाटेल तेथे रहावे. इच्छा ही शक्ति आहे. प्रकाश, उष्णता, विद्युत् व ध्वनि ही शक्तींची निरनिराळीं रूपे आहेत. परमाणु शक्तीचीं केंद्रे आहेत, असें लायबनिझ द्वाणतो. जड पदार्थ ही माझी इच्छाशक्तिच आहे. वर्षे हे पाणी आहे, पाणी तर पाणीच आहे. त्याप्रमाणे मी आकार आहे, व आकारांत राहणाराहि पण मीच आहे. आपण सर्व कांहीं आहो, ही भावना जागृत करा. योगज्ञान तुझाला शोधीत आले पाहिजे. प्रत्येक वस्तु तुझांत आली पाहिजे. लोकांचा सुषुम्नानाडीविषयी गैरसमज आहे. मुख्य मार्ग सोडून ते आडमार्गांनीं जात आहेत. आटाचे आंकडे (००) एकावर एक सारखे ठेविले, द्वाणजे छिद्रांच्या अगर दुव्यांच्या योगाने दोन मार्ग तयार होतात. या मार्गावरून इडा, पिंगला या दोन नाड्यांची कल्पना सहज होईल. या नाड्या खुल्या कशा कराव्या, याविषयी ग्रंथांत पुष्कळ विवेचन केले आहे. या विषयाचे बारा वर्षे अध्ययन केलेल्या एका इसमाला 'रामा'ने यांतील गुह्य सांगितले. त्यानें लगेच दुसऱ्या दिवशीं येऊन कळविले, की, "इतक्या थोड्याशा अवघोत मी पुष्कळ साध्य केले, आणि पूर्वीपेक्षां ध्यासमीप अधिक पोहोचलों." सुषुम्नानाडी कशी खुली करावी, अशा विचारांत जे लोक आपला वेळ घालवितात, ते आपण होऊन आडमार्गांनीं जातात. अन्न पोटांत जातें, ओक्सिजन आणि जाठररस यांशीं संयोग पावतें, आणि नंतर अन्नमार्गांतून जाऊन सर्व शरीराचे पोषण करितें. या सर्व क्रिया कशा घडतात, हे समजून घेण्याची आवश्यकता नाही. अन्न ज्याप्रमाणे स्वतःची काळजी घेतें, त्याच्या क्रियाविषयी आम्हांला कांहीं काळजी किंवा दगदग करावी लागत नाही, त्याप्रमाणे साक्षात्काराची तीव्र इच्छा झाली, द्वाणजे 'राजयोगा'पासून तुझाला फायदा होत नाही. तुझी योग्य दिशेनें प्रयत्न करा, द्वाणजे सर्व मार्ग खुला होईल. श्वासाच्या निरोधासारख्या निरर्थक गोष्टीविषयी तुमचा वेळ दवडूं नका. त्यापासून तुमचा फायदा होणार नाही; असा निरर्थक मार्ग स्वीकारून कोणालाहि आपले मन एकाग्र

करतां येणार नाही, श्वासनिरोधानें मन ताब्यांत येईल असें समजणें ही चूक-खोटे तर्कशास्त्र आहे. श्वासाचा-प्राणाचा निरोध केला असतां मनाचा निरोध होतो, असें प्रत्येक शास्त्रज्ञ सिद्ध करूं पहातो. आधीं मनाचा निरोध करा, ह्मणजे प्राणाचा निरोध आपोआप होईल.

लोकांच्या सूचनांनां न जुमानतां 'रामा'नें या ह्मणजे लोकविरुद्ध मार्गानें प्रयत्न केला. त्यानें या विषयाचा अभ्यास प्रचारांतील वहिवाटी-प्रमाणें करण्याचें नाकारिलें. त्यानें मनाचा निरोध केला, प्राणाचा-श्वासाचा निरोध आपोआप झाला. एकदा 'रामा'नें एका तळ्यांत बुडी मारिली. दुसऱ्या मित्रांनींही बुड्या मारिल्या. पण ते लवकर वर आले, आणि पाहतात तों 'राम' नाही. त्यांनां वाटलें, कीं, 'राम' बुडाला असावा, किंवा सुसरीनें त्याला खाऊन टाकिलें असावें. ते फार भयभीत झाले. कांहीं वेळानें 'राम' वर आला, आणि इच्छाशक्तीच्या योगें श्वासाचा निरोध करतां येतो, हें त्यानें सिद्ध करून दाखविलें. सारभूत अशा आत्मतत्त्वांत (सदैव चिंतनांत) राहून साक्षात्कार प्राप्त करून घेण्याचा, आणि सरूपता-ईश्वराशीं तादात्म्य-प्राप्त करून घेण्याचा प्रयत्न करा. श्वास किंवा प्राण, तो तर तुमचा नोकर आहे. विश्वांतील प्राणांवरहि तुमचा ताबा आहे. 'माझ्या छोट्या, माझ्या छोटुकड्या,' असें ह्मणून आई आपल्या मुलाला छोटाच (देहात्मत्वभावनेनें) बनवून टाकिते. या सर्व स्वप्नांतून-निद्रेंतून जागे व्हा.

मी ईश्वर आहे ही भावना जागृत करा ! विश्वाचा स्वामी, ब्रह्मांडाचा नायक ! याच मुख्य गोष्टीचा तुम्हीं अनुभव घेतला पाहिजे. सूर्याचा-सूर्यप्रकाशाचा प्रकाश मीच आहे. नर-नारी, राव-रंक, श्रीमंत-गरीब, तुम्ही कां बरे आहां ? कारण तुमची तशी भावना झाली आहे म्हणून. आपण देव आहो असें तुम्हांला वाटूं द्या, म्हणजे तुम्ही देवच व्हाल. घर बांधावयाला पुष्कळ वेळ लागतो; पण तें मोडावयाला एक क्षण पुरे. आपला तुरंग तयार करण्यास तुम्हीं पुष्कळ वेळ खर्च केलात, आतां तो मोडून टाका. देवांचा देव तुम्ही आहां, खऱ्या देवाचा-आत्म्याचा

अनुभव व्या. पहा, तुझांपुढें अनेक व्रक्षांडें कशी पसरली आहेत. सूर्य क्षितिजावर येण्यापूर्वीचा पहाटेचा देखावा मनाला प्रसन्न आणि उन्नत करणारा असतो, आणि मन तसें झाल्यावर त्याला आनंदगितीवर उच्च शिखरावर नेऊन बसविणें सोयीचें होतें. गिळीच्या-चिनीच्या एका टोंकाला मारून ती आपण थोडीशी वर उडवून, नंतर जोरानें दुसरा टोला देऊन तिला आकाश दाखवितों; त्याचप्रमाणें मनाला थोडेंसें उन्नत करून त्याला आध्यात्मिक वातावरणांत फेंकून द्या, ह्मणजे तें येथे ईश्वराप्रत पोहोचेल. पक्षाचें मंजुळ गाणें, वाऱ्याचा शीतलपणा, उल्हासकारक हवा, व शब्दाचें छुळछुळ वाहणें, यांच्या योगानें मनाला स्वाभाविकपणें प्रथमचें उन्नयन मिळून प्रसन्नता वाटते. ही प्रसन्नता उत्तम झाल्यावर अंतःकरणापासून-एक दिलानें उच्चारलेल्या प्रणवमंत्राच्या गानानें मनाला उच्च भराऱ्या मारूंया.

आरशाप्रमाणें बालरवीकडे द्वैतदृष्टीनें नव्हे—तर पूर्ण अद्वैतदृष्टीनें पहा. परमात्मा हा मीच; माझा आत्मा आहे. मी तो आहे. त्रिधा आपलें मुखकमल आंगठ्यावरील आरशांत पहातात. त्यांनां आरशा दिसत नाही. तर आपलें मुखकमल आपल्यासमोर आहे असें त्यांनां दिसतें. बाहेर दिसलेलें मुखकमल आपलेंच आहे, अशी त्यांची खात्री असते. त्याचप्रमाणें सूर्य हा आपला आत्मा आहे, असें वेदान्त्यांच्या प्रयत्नाला येतें. सूर्य माझी छाया आहे, मी प्रणवाचा अर्थ आहे; वाणी, ओठ, भावना व कृति हेंच सांगतात.

‘मुला, इकडे ये!’ या तुमच्या शब्दांत जोर नाही. पण तुमच्यापासून बराच काल दूर असलेलें आणि ज्वाला पहाण्याविषयीं तुम्ही फार उत्सुक आहां, असें एखादें मूल तुमच्या दृष्टीला पडतांच, ‘ये येय, इकडे ये’ असें तुम्ही तुमच्या प्रत्येक रोमांतून, नाडींतून हातांत, लगेच तुम्ही त्याच्याकडे धांव घेतां, त्याला घट्ट कवटाळितां. हीच तुमच्या अंतःकरणाची किंवा खऱ्या कळकळीची भाषा. शरीराच्या प्रत्येक तंतूंतून उक्काराचें गान करा. प्रथम सावकाश सुरू करा. प्रारंभीं आवाज

घशांतून येतो, नंतर छातींतून. नंतर खालून खालून पृष्ठवंशाच्या मुळापासून येतो. नंतर तेथें विद्युच्छक्तीचा आघात होतो व सुपुम्रामार्ग खुला होतो, श्वासोच्छ्वास तालवद्ध होतो आणि सर्व रोगबीजें भस्म होऊन जातात. चंद्राचा ज्याप्रमाणें सूर्याशी संबंध आहे, तसाच सूर्याचा आर-त्याशी आहे, असें वेदान्ती समजतो. बाह्यतः चंद्र स्वयंप्रकाश आहेसा वाटतो, पण वस्तुतः चंद्राचा प्रकाश सूर्यापासून येतो. त्याचप्रमाणें सूर्यहि स्वयंप्रकाश वाटतो, पण त्याचें तें वैभव आणि तेज माझ्यापासूनच येतें.

स्वप्नामध्ये आह्मी पुष्कळ वस्तु पहातो. उदाहरणार्थ, विद्युद्गोल किंवा हिरा. प्रकाशाशिवाय कांहीं दिसत नाहीं, आणि वस्तुदर्शन होण्यास स्वप्नांत प्रकाश नाहीं. तर मग स्वप्नांत हिरा दाखविणारा प्रकाश कोणता ? तो आत्म्याचा प्रकाश. स्वप्नांतील सूर्याचें वैभव ह्मणजे तुमचाच प्रकाश होय. माझ्या वैभवांतूनच सूर्याचें वैभव दृग्गोचर होतें. याप्रमाणें वेदान्याची भावना असते. या जड सृष्टीतील सूर्य प्रकाशाचा—ज्ञानाचा द्योतक आहे. ह्मणून सूर्याकडे पाहिलें असतां, मी प्रकाशाचा (ज्ञानाचा) प्रकाश आहे, असें मला वाटतें. सूर्य शक्तीचा द्योतक आहे. तो सर्व ग्रहांनां आपल्याभोवतीं फिरावयाला लावितो आणि सर्वांनां जीवन देतो.

प्रणवाचा साक्षात्कार घेण्याची दुसरी तऱ्हा.

ॐ { अ=सत्ता, जीवित. (सत्)
ऊ=प्रकाश, ज्ञान. (चित्)
म्=आनंद, सुख. (आनंद) } सच्चिदानंद.

संकेतलिपीप्रमाणें पहातां प्रणव (ॐ) सूर्यामध्ये सुवर्णाक्षरांनीं लिहिला आहे. प्रणव (ॐ कार) आणि सूर्य (जड चिन्ह) हे माझ्या प्रतिमा किंवा अक्षरें आहेत.

सूर्य हा सौंदर्याचा द्योतक आहे. तो सर्व ग्रहांनां आपल्याकडे ओढतो. तो किती तेजःपुंज आणि प्रकाशमान आहे ! तो आनंदाचाहि द्योतक आहे. मी सत्य, वैभव, आनंद आहे, याचा अनुभव घ्या. सर्व गुणधर्म माझेच आहेत. ते मीच आहेत. सच्चिदानंद मी आहे, सूर्य

दा माझी वेडीवांकडी प्रतिमा आहे. मी प्रणवाला भजत नाही. प्रणव मला भजतो. सर्व ग्रह आणि इतर गोल ज्वाभोवती फिरतात, तो सूर्य मीच आहे. मी कूटस्थ आणि सनातन आहे ! आपले सर्व भाग दाखविण्याकरिता, आपले सर्वस्व व्यक्त करण्याकरिता, हे सर्व विश्व माझ्यासमोर गरगर फिरत आहे. सूर्य माझ्याकरिताच माझ्यासमोर प्रकाशतो. खिस्ताचे अंतःकरण, शेक्सपीयरचा मेंदू आणि पेट्रेटोचे मन ही सर्व माझ्याच वैभवावर पुष्ट होतात, आणि माझ्याच प्रकाशाचे प्राशन करतात. लोकांना वाटते, की, सूर्यामुळे स्नायु चलनचलन पावतात, आणि, त्यांना काम करता येते. माझ्या दिव्य सत्तेमुळेच हे सर्व कांही घडून येते.

सूर्याचा सूर्य, प्रकाशाचा प्रकाश यांतच—आत्म्यांतच रहा. माझ्या सत्तासागरासून सर्व लाटा उतरून होतात. मी बादशहांचा बादशहा आहे ! सर्व भूपाळांच्या रूपाने, पुष्पांच्या रूपाने मी प्रगट होत आहे, सूर्यकिरणामध्ये मीच रिमत करितो. वीरांच्या स्नायूंना मीच चलन देतो. सर्वत्र माझीच इच्छा परिपूर्ण होत आहे. माझ्या साम्राज्यामुळे आणि वैभवामुळे प्रत्येक प्राण्याला त्याचे अन्न मिळत आहे, आणि पृथ्वी सूर्याभोवती फिरत आहे !

कुविचार आणि ऐहिक वासना यांना माझ्यासमोर येण्याचा हक्क नाही. क्रोध, लोभ इत्यादि क्षुद्र तमोरूपी मनोविकारांना माझ्या पवित्र सान्निध्यांत येण्याचा हक्क नाही. उच्च व नीच या सर्वांत मी व्यापून आहे. प्रेक्षक, नट आणि सूत्रधार मीच आहे. येशूमध्ये मीच आहे, अत्यंत नीचांमध्ये मीच आहे. मी सर्व कांही आहे. तुमचा वासनाविषय मीच आहे. घनगर्जितामध्ये मीच निनाद करितो. क्षुब्ध समुद्रामध्ये मी तांडव करितो. फ्रांकलिन, न्यूटन, केलव्हिन आणि इतर प्रेषित यांचीं हृदये मीच आहे. उपवने आणि देखावे यांचे उगमस्थानही माझाशिवाय अन्य कोणी नाही. अशा प्रकारच्या भावनेने ॐ काराचा—प्रणवाचा—अर्थ वर दिव्याप्रमाणे माना. क्रम सोपा आहे. प्रणवाचे गायन करा, अर्थ आचरणांत आणा आणि ईश्वराप्रमाणे तो कृतीत दाखवा. क्षुद्र वासनांना

लवणें हें स्वाभिमानशून्यतेचें लक्षण आहे. आपल्या वैभवांत आणि तोऱ्यांत चाला. ऐहिक वासनांनीं जर तुम्ही त्रस्त किंवा क्षुब्ध झालां, तर तुम्ही प्रणवाचें गान करीत नाहीं, हें सहज सिद्ध होतें.

सुपुत्रा, सहस्रारकमल इत्यादि गोष्टींविषयीं तुम्ही आपला वेळ दवडून नका. सर्व कांहीं तुम्हांला प्राप्त होईल. तुमची विलक्षण प्रगति होईल. चिंता, काळजी, अस्वस्थता यांनां झुगारून लावा. सर्व ज्ञान तुम्हांला मिळेल. सर्व विश्व तुमच्याकडे स्वतः होऊन येईल. प्रत्येक पदार्थ तुम्हांला शरण येईल. वांङ्मयातिक्रड्या आडमार्गाचा मात्र स्वीकार करूं नका. तसें केल्यास तुम्हांला पश्चात्ताप होईल.

THE ANCIENT SPIRITUALISM OF INDIA.

हिंदुस्तानची प्राचीन दिव्यदृष्टि. *

[अमेरिकेंतील स्पिरिच्युअलिस्ट लोक उदार व धार्मिक-दिव्यदृष्टीचे ग्रंथ-चित्रलेखेचें चित्रलेखन-दोघां चिंताऱ्यांची गोष्ट-ज्ञानार्जनाचे दोन मार्ग (१) शास्त्रें किंवा माहिती बोक्यांत कोवणें (२) अंतःकरणावरील मल झाडून तें पूर्ण स्वच्छ व पवित्र ठेवून परमात्म्यांत लीन करणें-ख्रिस्त, न्यूटन, शेक्सपियर, स्पेन्सर यांनां ज्ञान कोठून मिळालें ?-ज्ञानाचा (प्रतिभेचा) उगम आत्म्यांतूनच-वेद कसे लिहिले गेले ?-मंत्रदृष्टे ऋषि, आणि वेद प्रणवची नापासून उत्पन्न झाले, यांचा मेळ-प्रणवमंत्राचें गान-ॐ हें परमात्म्याचें असंत स्वाभाविक आणि खरें नांव-निसर्गाचा मंत्र-श्वसनक्रियेंतील सोऽई आणि ॐ-ध्वनि दोन प्रकारचे (१) स्पष्ट, व्यक्त (वर्णात्मक) (२) अस्पष्ट, अव्यक्त (ध्यानात्मक)-यांची उदाहरणें-संगीत म्हणजे ध्यानात्मक ध्वनीचा एक प्रकार-प्रणवाचें गान हाहि त्याचाच एक प्रकार आणि त्यांतील विलक्षण सामर्थ्य.]

कुलीन स्त्रिया व सभ्य गृहस्थ यांच्या रूपांत असलेल्या प्रियकरांनां-
ॐ ईश्वरांनां,

मी अमेरिकेला प्रथम आल्यावेळीं सियाटल येथें उतरलों. तेथें स्पिरिच्युअलिस्ट लोकांनीं † माझें प्रथम स्वागत केलें. सियाटल येथील कांहीं स्पिरिच्युअलिस्ट लोक माझे प्रिय-जिवलग मित्र आहेत. आरगान प्रांतांत पोर्टलंड येथें स्पिरिच्युअलिस्ट लोकांनीं माझा व्याख्यानांची सर्व व्यवस्था केली. याशिवाय दक्षिण अमेरिकेंत मला कांहीं उत्तम स्पिरिच्युअलिस्ट भेटले. एकंदरीत अमेरिकेंतील स्पिरिच्युअलिस्ट लोक फार उदार, थोर मनाचे, कनवाळु आणि खरे ख्रिश्चन (धार्मिक) आहेत, असें

* ता. १८ जुलै १९०४ इसवीं रोजी दिलेलें व्याख्यान.

† अमेरिकेंत व विलायतेंत मरणोत्तर मनुष्यांची स्थिति कशी असते, याची शास्त्रीय दृष्ट्या चौकशी करणाऱ्या आणि मृत व्यक्तीशीं दळणवळण ठेवणाऱ्या लोकांनां स्पिरिच्युअलिस्ट अशी संज्ञा आहे.

माझे मत आहे. अमेरिका सोडण्याच्या सुमाराला, माझे प्रथम स्वागत केलेल्या आपल्याच मंडळीत मी उभा आहे, आणि त्यांच्यासमोर पुनः भाषण करण्याची संधि मला प्राप्त झाली आहे, हे पाहून मला फार समाधान होत आहे.

मित्रमंडळी हो, आज आम्ही दाट नभोमंडळाखाली, वृक्षाच्या दाट मेघमंडपांत बंधु या नात्याने जमलेले आहो. आज 'हिंदुस्तानांतील प्राचीन दिव्य दृष्टि' याविषयी प्रथम विवेचन करून नंतर दुसऱ्या विषयाकडे आम्ही वळू.

हिंदुस्तानची प्राचीन दिव्यदृष्टे, या देशांतील स्मिरिच्युअलिस्ट लोकांच्या पद्धतशीर संस्थेसारखी कांहीशी आहे, असें जरी नाही, तरी हिंदुस्तानच्या प्राचीन धर्मग्रंथांमध्ये दिव्यदृष्टीविषयी ठीठिकाणी उल्लेख सांपडतात. मी सुद्धा दिव्यदृष्टीप्रमाणे लिहित, बोलत आणि काम करित आहे. भगवद्गीतेविषयी तुम्ही सवानीं वरेंच ऐकिले आहे. ही भगवद्गीता कुरुक्षेत्रावर भारतीय युद्धाच्या आरंभी श्रीकृष्णांनी अर्जुनाला सांगितली. कुरुक्षेत्राहून सुमारे दोनशें मैल लांब अश्वलेल्या संजयाने कुरुक्षेत्रावरील सर्व इत्यंभूत हकीगत-श्रीकृष्णाने अर्जुनाला सांगितलेली गीताहि-धृतराष्ट्राला सांगितली. संजयाला हे कसें करतां आले ? व्यासगुरूच्या अनुग्रहाने त्याला ही दिव्यदृष्टि मिळाली होती. ज्याचे वाचन किंवा परिशीलन केले असतां परमात्म्याशी तादात्म्य किंवा ऐक्य झाल्यावांचून राहत नाही, असा या जगांत 'योगवासिष्ठ' नांवाचा अत्युत्कृष्ट वेदान्त-ग्रंथ आहे. हा ग्रंथहि दिव्यदृष्टीचें फल होय. महर्षि वाल्मीकीलाहि या दिव्यदृष्टीचा लाभ झाला होता, आणि त्याने आपले 'रामायण' नांवाचे वीरकाव्य शेंकडों वर्षे आधींच लिहून ठेविले होते.

महाभारतांत बाणासुर राजाची कन्या 'उषा' हिची गोष्ट सांगितलेली आहे. हिच्या स्वप्नांत एक दिव्य पुरुष दिसला, आणि त्याच्यावर हिचें प्रेम बसलें. पुढें स्वप्नांतील पुरुष न मिळाल्यामुळे ती एकसारखी झुरणीला लागली. राजानें वैद्यांची औषधें, मंत्रतंत्र इत्यादि पुष्कळ

हिंदुस्तानची प्राचीन दिव्यदृष्टि.

उपाय करून पाहिले, पण राजकन्या कांहीं केल्या सुधारेना. राजकन्येची चित्रलेखा नांवाची एक हुषार दासी होती. तिने मात्र राजकन्येच्या विकाराचें खरें कारण ताडिलें. हिला कामविकाराची बाधा झालेली आहे, हिचें मन कोणा पुरुषावर जडलें आहे, अशी तिने आपली खात्री करून घेतली. ती चित्रकलेंत मोठी पटाईत होती. तिने त्या वेळच्या जगांतील मनुष्यांची, देवदानवांची चित्रे काढावयाला सुरुवात केली. तिन्ही लोकां-
तील सर्व चित्रे काढिली, तरी उपेच्या मनावर कांहीं परिणाम झाला नाही. पुढें द्वारकेंतील श्रीकृष्णाचें चित्र काढतांच, उपेची नाडी जोरानें वाहूं लागली. श्रीकृष्णाच्या मदन नामक पुत्राचें चित्र काढल्यावर तर तिची नाडी अधिकच जोरानें चालूं लागली, आणि मदनपुत्र अनिरुद्ध याचें चित्र काढितांच उपेचें अंतःकरण एकदम उचंबळूं लागलें, आणि तिने आपली मान लज्जेनें खाली घातली. याप्रमाणें राजकन्येच्या रोगाचें खरें कारण समजून आलें, व तिचा अनिरुद्धाशीं विवाह करण्यांत आला. येथें असा प्रश्न उद्भवतो, कीं, चित्रलेखेनें त्या वेळचे सर्व देवदानव आणि मनुष्ये पाहिलीं होती काय ? पाहिलीं नसतील, तर त्या सर्वांचीं चित्रे तिनें कशीं काढिलीं ? ती परमात्म्याशीं—सर्वेश्वराशीं तादात्म्य पावली होती, तिला दिव्यदृष्टि मिळालेली होती, त्यामुळे सर्व कांहीं तिला अवगत झालें होतें. या प्रकारचीं अनेक उदाहरणें देतां येतील; पण, तसें करण्याची आवश्यकता नाही. जगांतील सर्व ज्ञान प्राप्त करून देणारी वस्तु किंवा शक्ति, अंतर्दृष्टि किंवा दिव्यदृष्टि आहे, इतकें सांगितलें असतां पुरे होईल. वेदान्तांत सांगितलेल्या या दिव्य दृष्टीचें अनेक सुन्दर दृष्टांतांच्या योगानें स्पष्टीकरण करितात. ग्रंथांचा अभ्यास आणि गुरु यांच्या द्वारे मिळालेलें ज्ञान या दोहोंचा भेद दाखविण्यासाठीं मी एक गोष्ट सांगतो.

एका राजाला आपला राजवाडा रंगवावयाचा होता. त्यासाठीं पुष्कळ चितान्यांचे अर्ज आले. त्यांपैकीं दोन चितारी पसंत ठरून दोघांपैकीं राजवाडा रंगविण्याचें काम कोणाला द्यावें, याविषयीं त्या दोघांची परीक्षा घेण्याचें ठरलें. समोरासमोर असलेल्या सारख्या दोन भिंती राजवाड्यांत

होत्या. प्रत्येकाने एकेका भिंतीवर पंधरा दिवसांत चित्रे काढून आपले काम दाखवावे, असा त्या दोघां चितान्यांना हुकूम करण्यांत आला. एकाचें काम दुसऱ्याला दिसू नये, ह्मणून भिंतीसमोर पडदे बांधून दोघांनीं आपलें काम सुरू केलें. पहिल्या चितान्याने महाभारतांतील मोठमोठ्या सुन्दर देखाव्यांच्या चित्रांनीं भित रंगवून टाकिली. दुसरा चितारी काय करीत होता हें आपणाला पुढें कळेल. दोन आठवड्यांनंतर राजा परिवारासहित चितान्यांचें काम पाहण्यासाठीं आला. पडदे उघडून पहिल्या चितान्याचें काम पाहिल्यावर प्रत्येकजण आश्चर्यचकित झाला, आणि ह्मणूं लागला 'किती सुंदर काम ! यालाच बक्षिस द्यावे.' नंतर दुसऱ्या चितान्याचें काम पाहण्यासाठीं त्याच्या भिंतीजवळील पडदे उघडण्यांत आले, तो काय चमत्कार सांगावा ! 'अहाहा !' हा शब्द प्रत्येकाच्या तोंडून निघाला. सर्वांचें श्वसन बंद झालें. सर्वांचे नेत्र त्या भिंतीकडे एकसारखे लागून राहिले. असें त्या भिंतीवर होतें तरी काय ? पहिल्या चितान्याने काढिलेलीं सर्व चित्रे या दुसऱ्या भिंतीवर होती, पण त्यांत फरक इतकाच होता, कीं, पहिल्या भिंतीवरील चित्रे कांहींशीं भरभरीत ओवडधोवड दिसत होती. आणि दुसऱ्या भिंतीवरील चित्रे इतकीं साफ, स्वच्छ आणि तक्रतकीत होती, कीं, जर एकादी माशी तेथें बसावयाला गेली तर ती सुद्धां निसडून पडेल, असें वाटत होतें. इतकें तें काम सुंदर वठलें होतें. शिवाय दुसराहि एक विशेष गुण दिसत होता. दुसऱ्या भिंतीवरील चित्रे भिंतीच्या आंत तीन याड्यांवर काढिलेलीं आहेत असें दिसे.

दुसऱ्या चितान्याने असें चोख काम कसें केलें ? तो एकसारखा पंधरा दिवस भित स्वच्छ व साफ करण्यांत खपत होता. त्यानें ती भित घोटून-घोटून स्वच्छ आरशाप्रमाणें केली. पहिल्या भिंतीवरील सर्व चित्रांचें प्रतिबिंब दुसऱ्या भिंतींत आरशाप्रमाणें पडलें.

याप्रमाणें ज्ञान मिळविण्याचे दोन मार्ग आहेत. त्यापैकी एक, वरील गोष्टीत सांगितल्याप्रमाणें पहिल्या भिंतीवर चित्रे काढण्यासारखा आहे; ह्मणजे, भूगर्भशास्त्र, ज्योतिषशास्त्र, घर्मशास्त्र आणि इतर शास्त्रे यांतील

हिंदुस्तानची प्राचीन दिव्यदृष्टि.

चित्रं क्षणजे माहिती किंवा विचार आपल्या डोक्यांत भरून घेणें, हा होय. हा एक ज्ञानार्जनाचा मार्ग झाला. या मार्गानें तुझाला ज्ञान मिळवितां येईल; पण, प्यारे भाई, याशिवाय दुसरा एक मार्ग आहे. या मार्गांत विचार भरून घेण्याची—आंत लादण्याची क्रिया नसते, तर अंतःकरणावरील मळ झाडून टाकून तें पूर्ण स्वच्छ आणि पवित्र ठेवावें लागतें, व तें परमात्म्यांत लीन करावें लागतें. इमर्सननें ह्याटल्याप्रमाणें—

‘तवात्मा निसर्गाचिये अंतराशीं

स्फुरोंदे, तदा ऊकले गुह्यराशीं’+

सर्वेश्वराशीं तादात्म्य पावण्याचा मार्ग हाच आहे. वाल्ट विटमन क्षणतो, कीं, सर्वेश्वराशीं ऐक्य वाणल्याशिवाय आत्मांला सर्वेश्वराचें ज्ञान होत नाहीं.

न ईशऐक्याविना होत साचें

अहां ज्ञान तें ईश-सर्वेश्वराचें. *

जगांतील मोठमोठे कल्पक आणि बुद्धिमान् पुरुष यांनां ज्ञान कसें प्राप्त झालें ? या देशांत पुष्कळ प्रोफेसर, घर्मशास्त्रज्ञ, ‘डॉक्टर ऑफ डिव्हिनिटी’च्या पदव्या मिळविलेले पंडित, रेव्हरंड आणि घर्मो-पदेशक आहेत, आणि त्यांनीं आपल्या आयुष्यभर मोठमोठ्या ग्रंथांचें अध्ययन केलेलें आहे; पण, ख्रिस्तासारखा सुंदर आणि अपूर्व उपदेश यांपैकीं कितीजणांनां करितां येतो, हें सांगा पाहूं ? अमेरिकेंत इतके उत्तम लेखक आणि वक्ते होऊन गेले, पण अमेरिकेंत झालेल्या सर्व व्याख्यानांत आणि भाषणांत, सतशब्दांच्या भाषणाइतकें जोरदार व्याख्यान दुसरें कोणतेंहि झालें नाहीं । हें सत शब्दांचें व्याख्यान तुझां सर्वांनां माहीत आहे. ‘मला स्वातंत्र्य द्या, किंवा मरण तरी द्या.’+ हेच तें भाषण होय. गणिताचे, तत्त्वज्ञानाचे इतके प्रोफेसर होऊन

+ “Heave thine with nature's heaving breast

And all is clear from east to west.” Emerson.

* “Unless you feel all, you cannot know all.” Walt Whitman.

† “Give me liberty or give me death.”--Patrick Henry.

गेले, पण त्यांपैकी कितीजणांनी न्यूटनच्या 'प्रिन्सिपिया' नांवाच्या लहान सुंदर ग्रंथासारखा दुसरा एखादा ग्रंथ लिहिला आहे? गणितग्रंथांपासून न्यूटनला जें ज्ञान मिळालें, त्याची योग्यता, त्यानें जें ज्ञान जगाला दिलें त्या मानानें कांहींच नाही. न्यूटनला हें ज्ञान कोठून मिळालें? त्याला हें दुसऱ्या उगमापासून—उच्चतत्त्वापासून मिळालें असलें पाहिजे. शेक्सपियरचे ग्रंथ (नाटके) बी. ए., एम्. ए. च्या क्लासांतील विद्यार्थ्यांना वाचावे लागतात. गरीब विचारा शेक्सपियर कोणत्याहि विश्वविद्यालयाचा ग्रॅज्युएट नव्हता. पण त्यानें लिहिलेले ग्रंथ ग्रॅज्युएट होण्यापूर्वी लोकांना वाचावे लागतात. सुप्रसिद्ध शास्त्रज्ञ हर्वर्ट स्पेन्सर कोणत्याहि विश्वविद्यालयांत पास झाला नव्हता. आपण जररे वाचक असाल, असें कोणी एकानें विचारतां, तो ह्मणाला “नाहीं महाराज, इतरांप्रमाणें मी जवरा वाचणारा असतो, तर मी त्यांच्याप्रमाणें मष्ट किंवा शंख झालों असतो.” या उदाहरणावरून असें दिसतें, कीं, ज्यांनीं ज्यांनीं शास्त्रांची किंवा ज्ञानाची प्रगति केलेली आहे, त्यांना आपली कल्पना किंवा अपूर्व ज्ञान, त्या काली अस्तित्वांत असलेल्या ग्रंथांपासून मिळालेलें नाहीं; तर मग, असा प्रश्न उद्भवतो, कीं, ही अपूर्व कल्पनाशक्ति किंवा ज्ञान येतें कोठून?

प्यारे भाई ! नीट विचार करा. तुमच्यामधील सयांत—आत्म्यांत—ईश्वरांत लीन झाल्यानें—त्याच्याशीं ऐक्य पावल्यानें हें ज्ञान मिळतें. सर्व सुखाचा, जीविताचा, प्रकाशाचा, आनंदाचा उगम तुमच्यामध्ये आहे, तुमचा आत्मा आहे. सर्व ज्ञान, सर्व सुख आमच्या अंतर्गामीं आहे, असा कांहीं काल एकान्तांत बसून विचार करा, ह्मणजे तुझाला अनुभव येईल.

हें अपूर्व ज्ञान किंवा दिव्यदृष्टि प्राप्त करून घेण्यासाठीं पूर्वी हिंदु-स्तानांत कोणत्या मार्गाचें अवलंबन करीत असत, हें मी सांगतो. वेद देवानें किंवा ऋषींनीं लिहिले आहेत, असें हिंदु लोक समजतात. याचा अर्थ असा घ्यावयाचा, कीं, जेव्हां ऋषींनीं वेद लिहिले, तेव्हां ते देह-

हिंदुस्तानची प्राचीन दिव्यदृष्टि.

भावनारहित झाले होते, आणि त्यांनी आपल्या अहंकाराचा समूळ त्याग केला होता. या स्थितीत जीं आध्यात्मिक तत्त्वे त्यांना दिसलीं, त्यांच्या अनुभवाला आलीं, तीं त्यांनीं वेदांत ग्रथित केलीं. ह्मणून ऋषीनां 'मंत्रद्रष्टे' असें ह्मणतात. हिंदुधर्मग्रंथांत असेंहि लिहिलें आहे, कीं, सर्व वेद वृक्षाप्रमाणें प्रणववीजापासून उत्पन्न झाले. या दोन्ही विधानांचा मेळ कसा घालावयाचा ? मेळ घालितां येतो, व तो प्रकार असा आहे:—जेव्हां लोकांनां अहंकारविरहित स्थितींत स्फूर्ति, दिव्यज्ञान—दिव्यदृष्टि पाहिजे असते, तेव्हां ती त्यांनां प्रणवाच्या गानापासून मिळते.

प्रणवमंत्राचें गान ह्मणजे त्या मंत्राचा नुसता तोडानें उच्चार करणें नव्हे. त्याहून त्यांत कांहीं अधिक आहे. कंठांतून व ओठांमधून प्रणवाचा उच्चार होत असतां मनानेंहि तो समजून उमजून केला पाहिजे, व उच्च भावनांनीं—वृत्तींनीं प्रेरित होऊन अंतःकरणानेंहि तो झटला पाहिजे. या तीन प्रकारांनीं प्रणवाचें गान चाललें, ह्मणजे प्रकाशाशी आमचें ऐक्य होतें, आम्हांला ज्ञानाचा साक्षात्कार होतो. पूर्वी ऋषि अशा प्रकारें प्रणवमंत्राचें गान करीत, आणि दिव्यदृष्टि प्राप्त करून घेत. प्रणवमंत्राचा अर्थ काय आहे, त्याची व्याप्ति काय आहे, याविषयीं सविस्तर विवेचन दुसऱ्या खेपेला करितां येईल; आज प्रणवाच्या गानावर—ध्वनीवर स्फूर्ति किंवा साक्षात्कार कां अवलंबून आहे, हें आपण पाहूं.

ईश्वर शब्दाला—आवाजाला मान देतो काय, अशी शंका प्रत्येकाच्या मनांत आली असेल. ॐ हें परमात्म्याचें अत्यंत स्वाभाविक आणि खरें नांव आहे, असें 'राम' आतां सिद्ध करणार आहे. ॐ हा शब्द कोणत्याहि एका विवक्षित भाषेचा नाही. हिंदुंनीं या शब्दाचा स्वीकार केला, ह्मणून तो संस्कृतभाषेंतील शब्द आहे, असें सिद्ध होत नाही. इतर संस्कृतशब्दांप्रमाणें या शब्दाला विभक्तीचे किंवा दुसरे कोणतेहि प्रत्यय लागत नाहीत; यावरून तो संस्कृत शब्द नव्हे, असें दिसतें. तो निसर्गाचा शब्द आहे, निसर्गाचा मंत्र आहे, तो स्वतःसिद्ध शब्द आहे. हा संस्कृत भाषेंतील हिंदुलोकांचा शब्द आहे, ह्मणून त्याचा त्याग करणें, ह्मणजे

“आपला तो बाव्या आणि लोकांचा तो कारटा” * हा न्याय लागू करून सदस्तुचा त्याग करण्यासारखे आहे. याकरितां हिंदुलोकांचा हा शब्द आहे, तो संस्कृत भाषेतील आहे, ह्मणून तो तुम्हीं टाकून देऊ नये. प्रत्येक मूल या आवाजाबरोबर जन्मतें. जन्मतःच मूल कोणता शब्द प्रथम उच्चारितें ? अं ऊं मू किंवा मं. अं ऊं मं या तीनही आवाजांचा ओंकारांत अंतर्भाव होतो. फ्रेंच किंवा संस्कृत भाषेत अ+ऊ याचा संधि ओ असा होतो. तेव्हां ओ हा शब्द वेऊन प्राणी परलोकांतून येथें जन्माला येतो. कोणता शब्द उच्चारल्यानें रोग्याला बरे वाटतें ? अहः अहं हाच तो शब्द. अतिशय वेदना होत असतां, अह अहं, ऊं हा शब्द रोग्याच्या तोंडांतून एकसारखा निघत असतो, आणि त्यापासून त्याचें दुःख कमी होत असतें. मुलांनां अतिशय आनंद झाला, ह्मणजे तो आनंद ‘ओ ओ’ (ओम् याचा भाग) शब्दानें बाहेर पडतो. तसेंच, उत्तरेस पागोटें, रुमाल किंवा टोपी; दक्षिणेस वूट किंवा जोडा; पूर्व-पश्चिमेस शरीराची एकेक बाजू आणि एकेक बाहु, याप्रमाणें पांचसहा फूट लांब चक्रवंदींतून—देहभावनेंतून बाहेर पडून अहंकारविरहित झाल्यावर, तुम्हांला एक अवर्णनीय स्थिति प्राप्त होते. ही स्थिति ओ शब्दानें चांगली दर्शविली जाते, आणि या स्थितींत हा शब्द बाहेर पडूं लागतो. या शब्दाला सर्वच भाषांत प्रमुख स्थान आहे. तुमच्या भाषेतील Omnipresent, Omniscient, Omnipotent ‘सर्वविभु, सर्वज्ञ, सर्वशक्तिमान्’ इत्यादि परमात्म्याचीं जीं मधुर नांवें आहेत, त्यांचा आरंभ (Om ॐ) या शब्दानेंच होतो. तसेंच, तुमच्या प्रार्थनेंत, भाषण संपलें, कीं, तुम्हीं ‘आमेन’ असें ह्मणतां. पर्शियन आणि अरबी लोक ‘आमीन’ असें ह्मणतात. प्रार्थना आटोपून भाषण खुंटलें, ह्मणजे ‘आमेन, आमीन’ हे शब्द तुम्हांला मौनवृत्तींत—ध्यानांत, म्हणजे परमात्म्याजवळ नेऊन सोडतात. या स्थितीचें वर्णन हिंदुलोकांनीं असें केलेलें आहे—

+ That orthodoxy means my doxy, and your doxy is heterodoxy.

हिंदुस्तानची प्राचीन दिव्यदृष्टि.

‘यतो वाचो निवर्तन्ते अप्राप्य मनसा सह’ (जेथून मनासह वाणी निराशेने परतते). आमेन, आमीन हे शब्द या शब्दाचेच अपभ्रंश आहेत. तेव्हां, हे परमेश्वराचे अत्यंत स्वाभाविक नाम आहे, हे सिद्ध होते.

आणखी एक गोष्ट. तुमच्या श्वसनक्रियेबरोबर कोणता आवाज होत असतो, हे तुम्ही पाहिले आहे काय ? नसल्यास आतां पहा: एकान्ती वसून जोराने श्वासनक्रिया करा. श्वास आंत घेतांना, सो असा आवाज निघतो ना ? श्वास बाहेर सोडतांना, हं असा आवाज होतो, नाही वरें ? झणजे, तुमच्या श्वसनक्रियेबरोबर ‘सोऽहं’ असा ध्वनि निघत असतो. ‘सोऽहं’ याला संस्कृतांत अर्थ आहे, आणि हा अर्थ इंग्रजी भाषेनेंहि व्यावा. इंग्लिश, फ्रेंच, स्कॅन्डेनेव्हियन, रशियन, ग्रीक आणि फारशी या भाषा संस्कृत भाषेपासूनच झाल्या आहेत, या संस्कृत भाषेच्या लेकी आहेत, असें भाषाशास्त्राने—शब्दशास्त्राने (*Philology*) सिद्ध केले आहे. तेव्हां मातेचें धन लेकीला व्यावयाला काय हरकत आहे ? ‘सो’ झणजे तो आणि ‘हम्’ झणजे मी; तेव्हां सोऽहं झणजे ‘मी तो आहे, ‘अहं ब्रह्मास्मि.’ ‘सोऽहं’ शब्दांत दोन व्यंजने ‘स’ आणि ‘ह’ आहेत, आणि बाकी स्वर आहेत. स्वरांचा आवाज मुख्य, स्वतंत्र असतो, आणि व्यंजनांचा उच्चार स्वरांच्या साहाय्यावांचून होत नाही. परतंत्र किंवा पराधीन व्यंजने ‘स’ आणि ‘ह’ काढून टाकिली असतां, ‘सोहं’ यांपैकी ॐ हाच स्वरबद्ध शब्द शिल्लक राहतो, आणि श्वसनक्रियेत हाच ध्वनि मुख्य आहे. यावरूनहि हे सिद्ध होतें, कीं, तुमचें आंतील जीवित किंवा तुमचा अंतरात्मा अगर सकलांनां जीवित देणारा परमात्मा याचें अत्यंत स्वाभाविक नाम ॐ हेंच आहे.

प्रणवाच्या गानानें उच्च, सूक्ष्म लहरी कशा उत्पन्न होतात, आणि आपली उन्नति कशी घडून येते, याचा आणखी थोडासा शास्त्रीय दृष्ट्या विचार करूं.

ध्वनि दोन प्रकारचे आहेत. व्याकरणांत या दोन प्रकारच्या ध्वनींनां स्पष्ट किंवा व्यक्त ध्वनि—वर्णात्मक ध्वनि, आणि अस्पष्ट किंवा अव्यक्त

ध्वनि—ध्यानात्मक ध्वनि अशीं नांवे आहेत. वर्णात्मक ध्वनि वर्णमालेच्या अक्षरांनी स्पष्टपणे उच्चारिला जातो. ध्यानात्मक ध्वनि तसा उच्चारिला जात नाही. वर्णात्मक ध्वनीचा मेंदूशी, मेंदूच्या ज्ञानसंबंधी विषयाशी संबंध असतो; आणि ध्यानात्मक ध्वनीचा अंतःकरणाच्या वृत्तीशी संबंध असतो. वर्णात्मक ध्वनीचे क्षेत्र फार संकुचित असते. उदाहरणार्थ, मी येथे आपणांशी इंग्रजी भाषेत बोलत आहे. ज्यांना इंग्रजी समजत नाही, त्यांना माझे भाषण कांहीच समजणार नाही; पण ज्यांना इंग्रजी चांगले येते, त्यांना माझे भाषण कळेल; इतरांना कळणार नाही. दुसरा एखादा मनुष्य माझ्यापाशी येऊन फारशी अगर संस्कृत भाषेत बोलू लागला, तर तो काय म्हणतो, हे तुझांला समजणार नाही. पण समजा, तोच मनुष्य रडू लागला, तर त्याला कांही वस्तूची गरज आहे किंवा तो दुःखांत आहे, हे तुझांला समजते. एखादा मनुष्य तुमच्यापाशी येऊन संस्कृत, फारशी अगर जपानी भाषेत बोलू लागला, तर त्याचे हृदय तुझांला कळत नाही; पण तो मनुष्य हसू लागला, तर ते कळते. तेव्हा एखाद्याचे रडणे किंवा हसणे हे जरी अक्षरांनी न उच्चारितां येण्याजोगे—ध्यानात्मक ध्वनीचे असले, तरी ते ध्वनि आपले हृदय दुसऱ्यांना कळवितात, आणि आपले काम करितात. लहान अर्भकाला कोणत्याही भाषेत बोलतां येत नाही. पण त्याची प्रेमाची भाषा सर्वांना समजते. येथे एक मांजर आले आहे, असे समजा, 'येथून निघून जा' असे त्या मांजराला फारशी, संस्कृत, अरबी किंवा इंग्लिश भाषेत सांगितले, तरी त्याला ते कांही कळणार नाही. पण हाताने टाळी वाजवा, की, ते पळालेच. वर्णात्मक ध्वनीपेक्षा ध्यानात्मक ध्वनीने कोणतेही काम लवकर, तत्काळ होते. ध्यानात्मक ध्वनीची भाषा सार्वत्रिक आहे, आणि तिची पाळेमुळे मेंदूच्या पलीकडे, खाली आहेत. सतराव्या व अठराव्या शतकांतील तत्त्वज्ञ, मनुष्यांमधील नियामक शक्ति (शक्तीचे केंद्र) मेंदूत कोठेतरी असावी, असे समजत होते; पण आतां त्यांची चूक सर्वांना अगदी स्पष्ट कळून आली आहे, आणि शक्तीचे केंद्र (आत्मा) हृदयाच्या नाडीचक्रांत आहे.

हिंदुस्तानची प्राचीन दिव्यदृष्टि.

असें आधुनिक तत्त्वज्ञांच्या नजरेला आलें आहे. सगून ध्यानात्मक ध्वनीची भाषा मेंदूच्या पलीकडून-हृदयांतून येते, आणि ती बहुतेक सर्वानां समजते, असें आम्ही म्हणतो. एक स्त्री असें म्हणतांना मी ऐकिलें आहे, कीं, “तुम्ही मला चर्चमध्ये उपदेश ऐकवूं शकणार नाही, संगीत ऐकवूं शकाल.” चर्चमध्ये लोकांनां उपदेशापेक्षां संगीत अधिक आवडतें, असा तुमचा सर्वांचा अनुभव असेल. हे असें कसें होतें? चर्चातील उपदेश (वर्णात्मकध्वनि) मेंदूपर्यंत जातो, आणि संगीत (ध्यानात्मक ध्वनि) त्याच्या पलीकडे हृदयापर्यंत जातें, आणि तुमचें दुःख हरण करून तुझाला तत्काळ शांत करितें. ईस्ट आरोरा येथें माझा एक मित्र आहे. त्याच्या कारखान्यांतील मजुरांत कांहीं भांडण झालें, कीं, लगेच तो काम थांबवितो, आणि अर्धा तास कोणाकडून तरी तो पियानो वाजवितो. त्याच्या योगें अर्ध्या तासांत भांडण मिटलें जाऊन सर्व कांहीं पूर्वीप्रमाणें सुरळीत चालू लागतें. संगीताचा, रणवाद्याचा रणभूमीवर कसा परिणाम होतो, हे सर्वानां माहीत आहे. ग्रीकदेवता अपोलो याच्या संगीतापासून ‘ट्राय’ नामक शहर उत्पन्न झालें आहे, असें ह्मणतात. तसेंच इटालीच्या किनाऱ्यावर राहणाऱ्या मोहिनी वनदेवता (Sirens) यांप्रिपयीं तुम्हीं ऐकिलें आहे. या वनदेवता आपल्या संगीताच्या योगें समुद्रावरून येणाऱ्या जहाजांच्या लोकांनां मोह घालीत, आणि लोक फसून त्यांच्या जाळ्यांत सांरडले, कीं, तीन दिवसपर्यंत त्यांनां नाना तऱ्हेचे भोग देऊन चवथ्या दिवशीं त्यांनां ठार मारून टाकीत असत. त्यांच्या संगीताचा मोह इतका विलक्षण होता, कीं, चवथ्या दिवशीं आपण मरणार, असें माहीत असूनहि लोक त्यांच्या जाळ्यांत आपण होऊन सांरडत ! ग्रीकपुराणांतील कालिओर देवतेचा पुत्र आरफस कवि हा इतकें कांहीं मनोहर गात असे, कीं, वाहणारे झरे त्याचें गाणें ऐकावयाला थांबत, आणि सिंह, गाय, लाडगा, मेंढा इत्यादि जनावरे त्याच्याजवळ घांवून येत, आणि आसारासाठीं नैसर्गिक वैर विसरून गाणें ऐकत उभे राहत ! सेंट सेसीलियानें आपलें गाणें ऐकावयाला एका देवदूताला खाली आणिलें असें सांगतात. पण,

आरफस हा सर्व प्राण्यांनां स्वर्गाला नेत असे, त्यांनां उन्नत करीत असे; त्यामुळे त्याची योग्यता सेंट सेसीलियाहून अधिक आहे. संगीत म्हणजे काय ? संगीत हा ध्यानात्मक ध्वनीचा प्रकार आहे, आणि त्याचा प्रभाव किती विलक्षण आहे ! कांहीं विशिष्ट ध्वनीचे विशिष्ट परिणाम असतात, हे आधुनिक शास्त्र सिद्ध करितें; आणि शास्त्राला जरी चांगले सिद्ध करतां आले नाही, तरी ध्यानात्मक ध्वनीचे विलक्षण परिणाम घडून येतात, ही गोष्ट सत्य आहे. प्रणवाचें गान हाहि ध्यानात्मक ध्वनीचा प्रकार आहे; आणि विश्वात्म्याशीं—परमात्म्याशीं तादात्म्य घडवून देण्याची या ध्वनीत—प्रणवाच्या गानांत विलक्षण शक्ति आहे, असें अनुभवानें सिद्ध झालें आहे. हें जरी शास्त्राला आज सिद्ध करितां आले नाही, तरी शास्त्राची प्रगति होत राहिली असतां पुढें मागें त्याला हें सिद्ध करून दाखवितां येईल. मध्यंतरीं सत्य तें सत्यच राहिल. अनेक युगांच्या अनुभवाच्या कसोटीला उतरलेलें हें वेदान्तरत्न मी आपल्या पुढें ठेविलें आहे. त्याची योग्य पारख करून त्याचा आपण स्वीकार करावा. उपरिनिर्दिष्ट मार्गानेंच हिंदुलोकांनीं प्राचीन कालीं दिव्य-दृष्टि-अंतर्दृष्टि मिळविलेली होती.

THE CIVILISED WORLD'S SPIRITUAL DEBT TO INDIA.

सुधारलेल्या जगावर हिंदुस्तानचें आध्यात्मिक ऋण. *

[मी अज आणि अमर आहे—अमेरिकेंत हिंदुस्तानाविषयींच्या खोव्या कड्या व कल्पना—हिंदुस्तानाची आधिभौतिक संपत्ति—बौद्धिक संपत्ति—स्मरणशक्तीच्या प्रयोगाचें उदाहरण—मानसशास्त्राचे शोध—मरणोत्तर पुनरुत्थान—ख्रिस्तीधर्म आणि युरोप व अमेरिका यांची सुधारणा—राष्ट्राच्या भरभराटीचें खरें कारण झणजे खरी आध्यात्मिक उन्नति किंवा खरा परमार्थ—खऱ्या परमार्थाचें (तत्त्वज्ञानाचें) उगमस्थान—ग्रीक लोकांनीं प्रवासवृत्तांत हिंदुस्तानाविषयीं केलेले वर्णन—हिंदुस्तानांतील मूर्तिपूजेचा उगम—पडद्याची चाल—हिंदू व अमेरिकन एकच—आर्य तत्त्वज्ञानापासून ग्रीक व युरोपियन तत्त्वज्ञानाचा उगम—ख्रिस्ताचा उद्देश हा वेदान्ताचा अस्पष्ट प्रतिध्वनि—विधिनिषेधात्मक आज्ञांचा परिणाम—‘स्वतःप्रमाणें शेजाऱ्यावर प्रेम कां करावें’ याचें वेदान्तदृष्ट्या स्पष्टीकरण—आर्य तत्त्वज्ञानापासून युरोपियन तत्त्वज्ञान्याला प्रेरणा—अमेरिकेच्या न्यू यॉट (नूतन विचारा) चा उगम हिंदुस्तानांतूनच—समाजवाद हिंदुस्तानांतलाच—आपलें काम आनंदानें, राज-पुत्राच्या टेनिषखेळाप्रमाणें, करा.]

आज सकाळीं विद्यार्थ्यांशीं भाषण करीत असतां ‘रामा’च्या तोंडांतून असे सहज उद्गार निघाले, कीं, “ मी कधीं जन्मलेला आहे, असें मला आठवत नाही. खरोखर नी अज आणि अमर आहे, आणि मी कधीं तरी मरेन, अशी माझी खात्री जगांत कोणाकडूनहि करवणार नाही. ”

हिंदुस्तानाविषयीं बऱ्याच चमत्कारिक गोष्टी येथें उपलब्ध आहेत. परवां मिनापालीस येथें भाषण झाल्यावर एक स्त्री ‘रामा’पाशीं आली, आणि विचारूं लागली, कीं, “ स्वामीजी, हिंदी झिया अद्याप आपलीं मुलें गंगेंत सुसरीला टाकीत नाहीत काय ? ”

* ता. २९ जुलै सन १९०४ रोजी झालेले व्याख्यान.

मी तिला सांगितलें “ हे देवि, मलाहि गंगेत टाकून दिलें होतें; पण, तुमच्या वायवलांतील जोनाप्रमाणें* मी पोहून आलों !”

खरी खरी हकीगत अशी आहे, कीं, मी गंगेच्या उगमापासून तिच्या मुखापर्यंत पायानें हिंडलों आहे; माझ्या बरोबर सहल करावयाला येणारांना माझा हा लहान देह रोज चाळीस मैल चालूं शकतो हें माहीत आहे. गंगेच्या तीरावरून मी एका टोंकापासून दुसऱ्या टोंकापर्यंत गेलेलों आहे, आणि ती पवित्र नदी इतकी स्वच्छ, पवित्र आणि जोरानें वाहणारी आहे, कीं, तिच्यामध्ये नक्र किंवा सुसरी राहणें अशक्य आहे—शास्त्रीय दृष्ट्या अशक्य आहे. सुसरी घाणेरड्या गढूळ प्रवाहांत राहतात. गंगेत त्या केव्हांहि दृष्टीला पडत नाहींत. खोट्या कड्या पिकविणारांची घन्य आहे !

येथें एका हिंदु विद्यार्थ्यावर चमत्कारिक खटला झाला होता. त्याचें मला परवां सियाटल (वॉशिंग्टन) येथून पत्र आलें. एका स्परिच्युअल संस्थेंतून तो आपल्या घरीं जावयाला निघाला होता. त्या वेळीं तो ज्या डब्यांत बसला होता, त्याच डब्यांत एक तरुण मुलगी येऊन बसली. तीं दोघेहि एकाच स्टेशनवर उतरलीं; कारण दोघांचीं घरे जवळच कोठेंशीं होती. एक तासानंतर एका पोलिसनें त्या विद्यार्थ्याला पकडलें. सहा तास त्याला तुरुंगांत काढावे लागले. दुसऱ्या दिवशीं त्याची चौकशी झाली. मुलीची फिर्याद अशी होती, कीं, “काळ्याकुळकुळीत, पाणीदार आणि चमत्कारिक अशा नेत्रांनीं त्या विद्यार्थ्यानें माझ्याकडे पाहिलें, त्यामुळे मला मूर्च्छना आल्यासारखें होऊन मी अगदीं घाबरून गेलें. ” हे देवा ! गरीब हिंदूंनीं अमेरिकेंत येण्यापूर्वीं आपले डोळे कोठें ठेवावे ? या देशांतील कांहीं भागांत हिंदूविषयीं अशा कांहीं विचित्र कल्पना प्रचलित आहेत.

आतां आपण दुसऱ्या—म्हणजे चांगल्या वाजूना विचार करूं. पूर्वीं, हिंदुस्तानांत अतोनात संपत्ति भरलेली आहे, हिंदुस्तान हें संपत्तीचें

* हा ज्यू लोकांचा एक देवदूत होता, आणि याला जहाजांतून समुद्रांत फेंकून दिलें होतें.

हिंदुस्तानचें आध्यात्मिक ऋण.

माहेरघर, सुवर्णभूमि आहे, अशी ख्याति सर्व युरोपभर पसरलेली होती. त्यामुळे युरोपांतील लोक हिंदुस्तानांत संपत्ति मिळविण्याकरितां येण्याचा प्रयत्न करूं लागले. कांहीं वायव्य दिशेच्या मार्गानें आले. कोलंबसाच्या मनांत हिंदुस्तानचा जवळचा मार्ग शोधून काढावा असें होतें, आणि त्या मार्गाच्या शोधांत असतां त्यानें अमेरिका खंड शोधून काढिलें. आधिभौतिक संपत्तीविषयीं हिंदुस्तानाबद्दलचा मोह पूर्वीं सर्वांनां पडला होता. फारशी व ग्रीक लेखकांनीं हिंदुस्तानच्या देवाळयांविषयीं जे वृत्तान्त लिहून ठेविले आहेत, ते मी आपणांला वाचावयाला सांगतो. एका देवाळयांत तर दहा हजार नोकर होते, आणि त्या देवाळयाचें छत हिऱ्यामोस्यांनीं मढविलेलें होतें, असें त्या लेखकांनीं वर्णन केलेलें आहे. तुम्हांला ऐतिहासिक पुरावा हवा असल्यास, तुम्हीं वारन हेस्टिंग्स आणि लॉर्ड क्लाइव्ह यांच्याविषयींची एडमंड बर्कची भाषणें जरूर वाचावीं, अशी मी शिफारस करतो.

हिंदुस्तानच्या बौद्धिक संपत्तीविषयीं मला बरेंच सांगतां येईल. हिंदुस्तानांत एका आंधळ्या मनुष्याला स्मरणशक्तीचे विलक्षण प्रयोग करून दाखवितांना मी पाहिलेले आहे. पन्नासठाजण त्या आंधळ्याभोंवतीं बसले होते, आणि इंग्लिश, अरबी, हिंदी भाषेंतील उताऱ्यांची एकेक ओळ क्रमाक्रमानें त्याला सांगत होते. त्या सर्वांनीं आपले उतारे किती किती ओळीचे आहेत, हें त्या आंधळ्याला आधीं सांगून ठेविलें होतें. तेरावी आणि चवदावी पाळी झाल्यानंतर तो आंधळा त्यांतील दोघांजणांला ह्मणाला “महाराज, आरले उतारे आतां संपले. ते तेरा आणि चौदा ओळीचेच आहेत.” सर्वांच्या पाळ्या झाल्यावर सर्व उतारे एकहि चुकी न करितां त्यानें बरोबर म्हणून दाखविले !

मानसशास्त्रांतील शोधहि आतां कांहीं सांगतो. हिंदुस्तानांत एक स्वामी होते, ते पांच मिनिटें अगदीं निश्चेष्ट, मृतवत् रहात होते. मी हिमालयांत कांहीं स्वामी कित्येक महिने मृतवत् पडलेले पाहिले आहेत.

एका स्वामीने तर सहा महिने आपणांला पुरून घेतले होते. त्यानंतर त्याला उकरून काढून त्याने सांगून ठेवलेल्या उपायाने त्याला शुद्धीवर आणण्यांत आले. बाबांनी, या गोष्टीचा नीट विचार करा. एक मनुष्य (ख्रिस्त) तीन दिवसांच्या मरणानंतर पुनः उठला. त्यामुळे, त्या एका व्यक्तीवर आपली श्रद्धा साऱ्या यूरोपने ठेविली आहे; हिंदुस्तानांत मरणोत्तर सहासहा महिन्यांनी उठणाऱ्या व्यक्ति आहेत. पण, आम्ही त्यांना फाजील महत्त्व देत नाही. मरणोत्तर पुनः उठणे ही कांही खरी आध्यात्मिक उन्नति किंवा खरा परमार्थ नव्हे. ती इंद्रियविज्ञानशास्त्र आणि मानसशास्त्र यांतील एक शास्त्रीय पद्धति किंवा तऱ्हा आहे. हल्लींच्या तुमच्या डॉक्टरांना ही पद्धत कळत नसेल, तर त्यांनी आपल्या शास्त्रांचा अधिक अभ्यास करावा, आणि शहाणे व्हावे. आम्ही अशा गोष्टीला अशर्दी योग्य तेवढेच महत्त्व देतो.

परवां एक गृहस्थ 'रामा'पाशीं आला, आणि सांगू लागला "स्वामीजी, तुमचे तत्त्वज्ञान, तुमचा धर्म यांच्या चर्चेने आम्हाला आतां त्रास देऊ नका. आतां ती कटकट पुरे. तुमचा धर्म आतां जुना झाला नाही काय?" जणू काय सत्य हे चंचल, नेहमी बदलणारे आणि जीर्ण होणारे आहे !

मी त्याला हटले "बंधो, यूरोप आणि अमेरिका यांच्या भरभराटीचे खरे कारण आपणांला माहीत आहे काय? आमचा धर्म (वेदान्त) जीवंत आहे, आणि तो करणरूप बाजूवर-विधीवर जोर देतो, व तुमचा धर्म अकरणरूप बाजूवर-निषेधावर-तू हे करू नको, तें करू नको-यावर जोर देतो." अमेरिकेच्या भरभराटीचे खरे कारण कोणतें आहे आणि अमेरिकेचा धर्म कोणता आहे, याचा आपण विचार करू असें मी त्याला सांगितले. मुळगा गळ्यांत ताईत बांधितो, आणि यश आले, तर स्वतःच्या परिश्रमांमुळे आणि अपयश आले तर ताईतांतील दोषांमुळे आले असें झणतो. यशःपयशाचे खरे कारण तो शोधीत नाही. तुमचा धर्म तुम्हीं ताईताप्रमाणे गळ्यांत बांधून घेतला आहे. ख्रिस्तीधर्म किंवा चर्चधर्म

हा कांहीं तुमच्या सुधारणेचें आणि भरभराटीचें कारण नव्हे. खरें कारण दुसरेंच आहे. ऐतिहासिक दृष्ट्या आपण या प्रश्नाचा खल करूं. ख्रिस्ती-धर्माचा यूरोपांत प्रसार होण्यापूर्वी आजच्या यूरोपप्रमाणें आणि अमेरिके-प्रमाणें सुधारलेलीं आणि उदयाला आलेलीं बरींच राष्ट्रे होती. इजिप्त आणि चीन हे देश सुधारलेले होते, आणि कांहीं कलांच्या बाबतींत यूरोपला चीन किंवा इजिप्त यांची बरोबरी आज देखील करतां येणार नाही. हिंदुस्तान तर राहो, पण इराण, ग्रीस, रोम हीं राष्ट्रेहि फार सुधारलेलीं होती, आणि हीं राष्ट्रे ख्रिस्ती नव्हतीं. ख्रिस्ती धर्मांतून जर सुधारणा आणि आधिभौतिक संपत्ति हीं मिळतात, तर ख्रिस्ती धर्माचा प्रसार-होण्यापूर्वी ख्रिस्ती नसलेल्या राष्ट्रांची भरभराट आणि सुधारणा कशी झाली, तें सांगा.

बाबांनो, व्यासपीठावर नेहमी उपदेशिल्या जाणाऱ्या नरकाच्या अग्नीने-नरकाच्या यातनेच्या भीतीने तुमची उन्नति झाली नाही; चाफेचीं आणि विजेचीं यंत्रें, छापखाने, जहाजें, आगगाड्या इत्यादि-कांच्या शास्त्रीय अग्नीपासूनच तुमची भरभराट झाली आहे. इंग्लंडचा प्रसिद्ध पुरुष डॉक्टर जॉन्सन म्हणतो “एकाद्या मुलानें एका खिडकींतून पाहिलें आणि आपण दुसऱ्या खिडकींतून पाहिलें एवढें जरी त्यानें बदलून सांगितलें, तरी त्या मुलाला चावकानें खरपूस चोप दिला पाहिजे !” त्याप्रमाणें मी तुझाला विचारतो, कीं, जेव्हां तुझीं खरें कारण सोडून देऊन दुसरें भलतेंच कारण सांगतां, तेव्हां तुझाला कोणती शिक्षा द्यावी ? तुमची आधिभौतिक उन्नति, शास्त्रांचा अभ्यास, शास्त्रीय शोध यांपासून झाली आहे. यांपैकी कोणताहि शोध कोणा धर्मोपदेशकानें लाविला नाही. जेम्स वाट, जार्ज स्टीफनसन, बेंजामिन फ्रॉंकलिन, थॉमस एडिसन यांपैकी कोणीहि रेव्हरंड, डाक्टर, पाद्री, धर्मोपदेशक होते काय ? यांपैकी कोणीहि जरी ‘शुभवर्तमाना’चे उपदेशक असते, तर शुभवर्तमानानें तुमची आधिभौतिक उन्नति झाली, असें कांहींसें

ज्ञानतां आले असतें. एका धर्मोपदेशकानें बंदुकीच्या दारूचा मात्र शोध लाविला आहे.

एवंच, ख्रिस्तीधर्मानें किंवा त्या धर्मातील विशिष्ट तत्त्वानें तुमची उन्नति झाली नाही, हें सिद्ध होतें. त्याप्रमाणें ख्रिस्तीधर्म युरोप आणि अमेरिका यांच्या आधिभौतिक उन्नतीला कारण झाला नाही, त्याप्रमाणें हिंदुधर्म हिंदुस्तानच्या आधिभौतिक अवनतीला कारण झाला नाही. तुमच्या किंवा कोणत्याहि राष्ट्राच्या भरभराटीचें खरें कारण झटलें म्हणजे खरी आध्यात्मिक उन्नति किंवा खरा परमार्थ हेंच आहे. खरा धर्म किंवा परमार्थ हा बाह्य विधि, विशिष्ट मते, विशिष्ट पंथ, बाह्य आवरण यांहून निराळा आहे. व्यासपीठावरील उपदेश आणि त्याप्रमाणें चालीरीति यांनां न जुमानतां अमेरिकेंत खरा धर्म वाढत आहे, आणि त्यामुळें अमेरिकेची भरभराट होत आहे. तूं अमुक कर, अमुक करूं नको, अशा तऱ्हेच्या विधिनियेषक आज्ञांनीं तुमच्या आध्यात्मिक उन्नतीची वाढ न करितां ती छुंटविली आहे. अशा तऱ्हेच्या आज्ञा आम्हांला खाली ओढितात आणि आमचें स्वातंत्र्य हिरावून घेतात.

जगाच्या इतिहासांत खरा परमार्थ कोठें उपन्न झाला, हें मी आतां आपणांला सांगतो. खरा परमार्थ किंवा खरा धर्म याला वेदान्त असें झणतात. जगांतील बहुतेक सर्व धर्मांची इमारत एखाद्या व्यक्तीवर उभारलेली आहे. ख्रिस्तीधर्म ख्रिस्तावर, कान्फ्युसीआनिसम (चिनीधर्म) कान्फ्युसीयसवर, बौद्धधर्म बुद्धावर, शोरास्ट्रॉआनिसम (पारशीधर्म) शोरास्टरवर व मुसलमानीधर्म महम्मदावर अवलंबून आहे. पण, वेदान्त कोणत्याहि व्यक्तीवर अवलंबून नसून केवळ तत्त्वावर अवलंबून आहे. वेदान्त झणजे वेदाचा—ज्ञानाचा अंत, ज्ञानाचें—आत्म्याचें शास्त्र. या शास्त्राचा—वेदान्ताचा अभ्यास रसायनशास्त्राप्रमाणें केला पाहिजे, असें वेदान्त सांगतो. लव्हॉयझर, बॉइल, रेनॉल्ड्स, डेव्ही इत्यादि रसायनशास्त्रज्ञांवर सर्व भार टाकून तुम्ही कोणत्याहि रसायनशास्त्रा-

तील ग्रंथाचा अभ्यास कधीहि करीत नाही. तुम्ही रसायनशास्त्राचा ग्रंथ वाचता, आणि त्याप्रमाणे प्रयोग करून पहाता. पाणी हे ऑक्सिजन आणि हायड्रोजन या दोन वायूंचे बनलेले आहे, असें तुम्ही प्रयोग करून पाहिल्यावर खरे मानिता. त्याप्रमाणे दुसऱ्या व्यक्तीच्या आधारावर अवलंबून असलेला धर्म खरा नव्हे. स्वतःच्या आधारावर अनुभवावर अवलंबून असलेला धर्मच सत्य होय. रसायनशास्त्राप्रमाणे वेदान्तांतील तत्त्वांचा तुम्ही अनुभव घेऊन पहावा, आणि नंतर त्यावर विश्वास ठेवावा, असें माझे क्षणिक आहे. तुम्ही धर्मांतर करावे, एकदम वेदान्तावर विश्वास ठेवावा, असें मी सांगत नाही. ज्याप्रमाणे गंगा, ब्रह्मपुत्रा इत्यादि मोठ्या नद्या हिमालयांत उगम पावतात, त्याप्रमाणे हा वेदान्त—हे तत्त्वज्ञान हिमालयांतून—हिंदुस्तानांतून उत्पन्न झाले आहे. युरोपांतील पंडित, वेदान्तावरील ग्रंथ (वेद, उपनिषदे, ब्रह्मसूत्रे वगैरे) ख्रिस्तापूर्वी—इसवी सनापूर्वी—सुमारे चार हजार वर्षांपूर्वी लिहिले असावेत असें क्षणिक आहे. ख्रिस्तापूर्वी चार हजार वर्षे जगाची उत्पत्ति झाली आहे, या चुकीच्या मतामुळे—धर्मवेडामुळे हे पंडित अंधारांत चांचपडत आहेत. ‘रामा’ने वेदांचा अभ्यास केला आहे, आणि हे पंडितांचे मत चुकीचे आहे, असें तो वेदान्तगत प्रमाणांवरून सिद्ध करून देईल. पंजाब विश्वविद्यालयांत मी हायर मॅथेमॅटिक्सचा (गणित विषयाचा) प्रोफेसर होतो, आणि तेथे मी डायनेमिक्स (गतिशास्त्र), अ‍ॅनेलिटिकल हायड्रोस्टेटिक्स (जलस्थितिशास्त्र), अ‍ॅस्ट्रॉनमी (ज्योतिषशास्त्र), ट्रिग्नोमेट्री (त्रिकोणमिति) इत्यादि विषयांवर व्याख्याने देत असें. याशिवाय वेद वाचीत असतां, वेदकालीन ओरियन आणि इतर नक्षत्रे यांच्या स्थितीविषयी वारंवार केलेले उल्लेख मला आढळून आले आहेत. त्यावरून गणित करून पहातां वेद सुमारे इसवी सनापूर्वी निदान आठ हजार वर्षे अगोदर लिहिले असावेत, असें सिद्ध होतें. आतां तुम्ही कॅन्डिडच्या (कागदाच्या) पुराव्यावर विश्वास ठेवणार,

किंवा नक्षत्ररूपि अक्षरें आणि गणितसिद्धान्तरूपी लिपि यांच्या ईश्वर-निर्मित प्रत्यक्ष पुराव्यावर विश्वास ठेवणार, हें ठरवा.

हा विषय फार गहन आहे; यास्तव राहिलेल्या थोड्या वेळांत मुख्य-मुख्य गोष्टीचें-तत्त्वांचें मी विवेचन करणार आहे.

इसवी सनापूर्वी सुमारे चार हजार वर्षे ग्रीक लोक हिंदुस्तानांत येऊ लागले. त्यांनीं आपल्या प्रवासाची हकीगत लिहून ठेविली आहे, व त्यांपैकीं कांहीं वर्णनें मी वाचिलीं आहेत. या वर्णनांमध्ये असें लिहिलें आहे, कीं, त्यावेळीं हिंदुस्तानचे लोक आदर्शरूप होते. ते कधींहि खोटे बोलत नसत. बायका आणि पुरुष यांचे हक्क सारखे होते. ठिक-ठिकाणीं पर्वतावर आणि अरण्यांत उत्तम विद्यापीठें होती. आधि-भौतिक संपत्तीविषयींहि त्यांनीं बरेंच वर्णन लिहून ठेविलें आहे. या देशांत विश्वासघातकीपणा आणि अपवित्रपणा पूर्वी माहीत नव्हता, असें ते ह्मणतात. हिंदी दर्शनांविषयीं त्यांनीं आपलें चांगलें मत प्रदर्शित केलें आहे. अशी सर्व स्थिति पाहून ग्रीक लोक मोहित होऊन गेले. हिंदुस्तानांतील मोठमोठ्या ग्रंथांपैकीं कांहीं ग्रंथ स्त्रियांनीं लिहिजे आहेत, असें दिसून येतें. त्या वेळच्या एका धर्मपरिषदेत एका मोठ्या तत्त्वज्ञाच्या भाषणसमयीं एक हिंदुस्तानांतील स्त्री अध्यक्ष होती.* कांहींकांहीं उत्तम, उदात्त आणि सुंदर स्तोत्रें स्त्रियांच्या अंतःकरणांतून निघालीं आहेत. सत्याची धारणा-स्थापना प्रथम स्त्रियांपासून झाली, असें वाल्ट विटमनचें ह्मणणें मला पसंत आहे.†

हिंदुस्तानांतील सर्व संस्थांची अवनति कशानें झाली ? हिंदुस्तानांत मूर्तिपूजा कशी शिरली ? मूर्तिपूजा ही मूळची हिंदुस्तानची नव्हे. हिंदु लोक मूर्तिपूजक आहेत, असें मिशनरी लोक सांगतात. पण वेद, काव्य, व्याकरण, गणित, संगीत, शिल्पशास्त्र इत्यादि कोणत्याहि शास्त्राच्या

* हीं माणसें याज्ञवल्क्य आणि गार्गी असावीत, असें वाटतें.

† Truth is first conceived of woman.—Walt Whitman.

हिंदुस्तानचें आध्यात्मिक ऋण.

ग्रन्थांत मूर्तिपूजेविषयीं यत्किंचित्हि उल्लेख नाही. मूर्तिपूजा हिंदुधर्माचें अंग नाही. तर मग ही मूर्तिपूजा आली कोठून ? हिंदुस्तानांत मूर्तिपूजा ख्रिश्चन लोकांनीं आणिली. हें विधान कदाचित् चमत्कारिक वाटेळ; पण तें मी अंतर्बाह्य प्रमाणानें सिद्ध करणार आहे, आणि याविषयीं मी स्वतंत्र लेख लिहिणार आहे. लोकांनीं इतिहासाचा हा भाग नीटसा पाहिला नाही. अंतर्बाह्य प्रमाणांवरून मी असें सिद्ध करतो, कीं, ख्रिस्तानंतर चवथ्या व पांचव्या शतकाच्या दरम्यान कांहीं रोमन क्याथोलिक ख्रिश्चन हिंदुस्तानांत आले. यांनां सेंट थॉमस ख्रिश्चन असें म्हणतात; आणि हे लोक अद्याप दक्षिण हिंदुस्तानांत आढळतात. या लोकांनीं हिंदुस्तानांत मूर्तिपूजा सुरू केली. अंतर्गत प्रमाणांवरून असें दिसतें, कीं, मूर्तिपूजेचा कट्टा भक्त रामानुजाचार्य याचा गुरु सेंट थॉमस ख्रिश्चन लोकांपैकीं एकजण होता. ज्या पहिल्या मूर्तीला या लोकांनीं नमन केलें, ती मला माहीत आहे; आणि त्या मूर्तीचें मुख पौरस्त्याच्या मुखाप्रमाणें नाही. यावरून मूर्तिपूजेचा उगम ख्रिस्ती धर्मांतच आहे, हें सिद्ध होतें. ख्रिस्ती लोकांनीं मूर्तिपूजा हिंदुस्तानांत नेली; पण, आज हिंदुस्तानांत ते लोक-ख्रिस्ती मिशनरी मूर्तिपूजेचा निषेध करितात; आणि कांहीं ख्रिस्ती लोक मूर्ति तयार करून पैसे मिळवितात. मूर्तीचा लोकांवर अधिक परिणाम होईल किंवा शुभवर्तमानाचा होईल, हें ठरविणें आपल्या हातीं आहे.

पुनः हिंदुस्तानांत ख्रियांनां गुलामाप्रमाणें वागवितात, त्यांनां पडद्यांत ठेवितात, बुरखा व्यावयाला लावितात, असेंहि तुझाला पुष्कळ सांगण्यांत येतें. ही पडद्याची चाल हिंदुस्तानांत कशी आली, याविषयीं दोन शब्द सांगतो. एके कालीं हिंदुस्थानावर राज्य करणारे मुसलमान राजे फार अनीतिमान् होते. अविवाहित अशी हिंदु स्त्री पाहिली, कीं, ते तिला भ्रष्ट करीत, आणि उचलून घेऊन जात. त्यामुळे पुष्कळ ख्रियांनां फार त्रास सोसावा लागला. तेव्हां हा त्रास आणि हें दुःख

टाळण्यासाठी बालविवाहाची अनिष्ट चाल प्रचारत आली. तसेच, रस्त्यांत उघड्याने चालणे हे विवाहित स्त्रियांना देखील फार घोऱ्याचे होते, त्यांना हि भ्रष्टेचें भय होतेंच. त्यामुळे बुरख्याची-पडद्याची चाल सुरू झाली. जेथे जेथे सुसलमानी सत्ता विशेष होती, तेथे तेथे ही पडद्याची चाल होती, आणि हल्लीं हि थोडीबहुत आहे. हिंदु राजांच्या कारकीर्दीत ही चाल मुळीच नव्हती.

माझ्या प्रियकरांनी, हिंदूंचे आणि तुमचे मांसरक्त एकच आहे. त्यांच्या भाषेपासून तुमची भाषा उत्पन्न झाली आहे. त्यांची कातडी भिन्न असेल, तर ती उन्हांने काळवंडली असेल, एवढेंच; पण अंतरंग सारखेंच. चेहऱ्यांत जरी थोडासा फरक असला, तरी तुम्ही दोघे एकच आहांत.

ग्रीसपासून युरोपने आपली सुधारणा आणि आध्यात्मिक उन्नति करून घेतली, हे कोणीच समजस मनुष्य नाकबूल करणार नाही. पण प्यारे भाई, ग्रीक लोकांनी आपली सुधारणा, आपले तत्त्वज्ञान कोठून आणिले ? प्लेटो, सॉक्रेटिस, पायथागोरास यांचे ग्रंथ आणि त्यांबरोबरच हिंदूंचे तत्त्वज्ञान तुम्ही वाचा, ह्मणजे आत्म्याचे अमरत्व, पुनर्जन्म इत्यादि ग्रीक कल्पना हिंदूंच्या तत्त्वज्ञानामधून अर्ध्यामुर्ध्या घेतलेल्या आहेत, असें तुम्हांला आढळून येईल. हिंदूंच्या तर्कशास्त्राशी आरिस्टॉटलचे तर्कशास्त्र ताडून पाहिले असतां, आरिस्टॉटलचे तर्कशास्त्र फारच उणे आहे, असें तुम्हांला दिसून येईल. हिंदूंच्या न्यायग्रंथांमध्ये निगमन (Deductive Logic) आणि आगमन (Inductive Logic) या दोन्ही भागांचे चांगले विवरण केले आहे. ग्रीक आणि युरोपियन तर्कशास्त्राच्या ग्रंथांत फक्त निगमनपद्धतीचे विवेचन आहे. बुइल्यम जोन्स हा यासंबंधी असें ह्मणतो, की, “ग्रीक लोकांचे लेख आणि हिंदूंच्या तत्त्वज्ञानाची सरळ व्यापकपद्धति यांची तुलना करून पाहिली असतां ग्रीक लोकांनी आपले ज्ञान हिंदूंच्या तत्त्वज्ञानापासून घेतले आहे, असें वाटल्यावांचून राहत नाही.”

तुमच्या बायबलांतील जुना करार आणि नवा करार यांत भेद काय ?
 “मी आणि माझा पिता एकच आहोत; मी त्यांत-परमात्म्यांत राहतो,
 खेळतो, आणि जगतो; प्रथमारांभी शब्द होता, तो ईश्वरापाशी होता,
 आणि तो ईश्वरच होता; ज्याने पुत्राला पाहिले, त्याने पित्यालाहि पाहिले;
 प्रभूचे राज्य-सत्ता तुझ्या अंतर्गामी आहे; स्वतःप्रमाणे शेजाऱ्यावर प्रेम
 करा.” अशा प्रकारची वाक्ये नवीन करारांतच आहेत. “माझे
 मांस खा, आणि माझे रक्त प्राशन करा; असें केल्याशिवाय तुम्ही तरंगार
 नाही.” असें ख्रिस्ताने नवीन करारांत द्याले आहे. याचा अर्थ लोकांनी
 भलताच केला आहे. मांस खाऊन आणि रक्त पिऊन सोडण्याऐवजी-
 देहभावना नष्ट करण्याऐवजी-लोकांनी हेच आराध्यदेवत केले आहे.
 तर्कशास्त्र, तत्त्वज्ञान आणि युक्ति यांच्या योगें याचा अर्थ कोणीहि बरोबर
 करूं शकेल. वेद वाचा, ह्मणजे वरील वाक्यांतील कल्पना किंवा
 उपदेश हजारों वर्षांपूर्वी केलेला आहे, असें तुम्हांला आढळून येईल.
 ख्रिस्ताचे पुनरुत्थान आणि त्याचा पर्वतावरील उपदेश हा मुद्दा हिंदू व
 खेदान्तिक आहे, यासारख्या गोष्टी हिंदूंच्या वेदान्तांत आहेत.

येथे निकोलस नोटोविच नामक एका रशियन गृहस्थाने लिहिलेला,
 मूल फ्रेंचवरून इंग्रजीत भाषांतर केलेला-येसू ख्रिस्ताचे अज्ञात चरित्र
 (The unknown Life of Jesus) हा ग्रंथ वाचण्यास मी आपणांला
 शिफारस करितो. हा ग्रंथकार तिवेटमध्ये गेला होता, आणि तेथील मठांतील
 हस्तलिखित कागदपत्रांच्या आधारे त्याने हा ग्रंथ लिहिला आहे. तुम्हीं
 हा ग्रंथ वाचला ह्मणजे त्यांतील विधानांची सत्यता तुम्हांला पटल्याशिवाय
 राहाणार नाही. ख्रिस्ताच्या आठव्या वर्षापासून तो तहत तिसाव्या वर्षा-
 पर्यंतची इकीसत बायबलांत नाही. ख्रिस्ताच्या या कारकीर्दीतील माहिती
 वरील ग्रंथांत दिलेली आहे. त्याने ही वर्षे हिंदुस्तानांत काढिली. ही गोष्ट
 खरी असो वा खोटी असो, हिंदूंचे तत्त्वज्ञान, प्रत्यक्ष नाही तरी, अप्रत्यक्ष
 रीतीने, जेव्हा जेव्हा गेलें असलें पाहिजे. कारण, ख्रिस्ताची कृत्ये व
 त्याचा उपदेश हा वेदान्ताचा-हिंदू तत्त्वज्ञानाचा अत्यष्ट प्रतिध्वनि आहे.

‘स्वतःप्रमाणे आपल्या शेजाऱ्यावर प्रीति करा,’ असें तुमच्या बायबलांत सांगितलें आहे; पण आक्षीं असें कां करावें, याचें कारण कांहीं सांगितलेलें नाहीं. हर्बर्ट स्पेन्सरनें सांगितल्याप्रमाणें, जेव्हां एकाच्या मुलाला “तू अमुक कर, तमुक करूं नको,” असा आक्षी हुकूम सोडतो तेव्हां त्या मुलामधील श्रेष्ठत्वाचा-बुद्धीचा आक्षी अपमान करतो. घाक-दपटशा न दाखवितां समजून सांगितलें असतां, मुलगा तुझाला हवें तें आपण होऊन करितो; पण, तुझीं त्याच्याकडून सक्तीनें काम करून घेऊं लागलां झणजे त्याच्या बुद्धीची-त्याच्या हृदयांत वास करणाऱ्या आत्म्याची अप्रतिष्ठा होते. “तुझें नांव काय?” असें एका मुलाला विचारतां तो झणाला “आई नेहमीं मला झणते, करूं नको, खबरदार (Don't); तेव्हां ‘करूं नको’ हेंच माझें नांव असावें.” ‘शेजाऱ्यावर स्वतः प्रेम करा’ असें तुम्ही जेव्हां सांगतां, तेव्हां मी तें कां आणि कसें करावें, हेंहि तुम्हीं मला सांगितलें पाहिजे. डॉक्टर ऑफ डिव्हिनिटीसारख्या मोठमोठ्या पदव्या मिळविलेले मोठमोठे धर्मोपदेशक आणि पाद्री, हिंदुलोकांचा मनापासून तिटकारा करितात, तेव्हां मी माझ्या शेजाऱ्यावर कसें प्रेम करावें ! विधिविधेवात्मक आज्ञांचा जगांत फार प्राचीन कालापासून उपदेश केलेला आहे. कान्फ्युशस, शोरास्टर, कृष्ण, ख्रिस्त यांनीं पुष्कळ उपदेश केला; पण जग कांहीं सुधारलें नाहीं. तें होतें तसेंच आहे. कुत्र्याचें शेंपूट बारा वर्षें नळकंडीत घाला, आणि नंतर बाहेर काढून पहा; तें आपलें पूर्वीसारखें वांकडें तें वांकडेंच. जगाची स्थिति अशीच आहे.

येथें मला एक गोष्ट आठवते. कोणी एकानें एका फकिराजवळ वशीकरणाचा मंत्र मागितला. फकिरानें तो दिला, आणि त्याला सांगितलें, कीं, “तीनदां माळ जपल्यानें मंत्र सिद्ध होईल; मात्र माळ जपत असतां वानरांचा विचार मनांत आणितां कामा नये.”

थोडासा प्रयत्न केल्यावर तो विचारा फकिराजवळ येऊन सांगूं लागला “गुरुमहाराज, माकड माझ्या स्वप्नांत देखील नव्हतें; परंतु, आपण राजाविरामुल्ले आतां तें कांहीकल्या मला सोडीत नाहीं !”

हिंदुस्तानच आध्यात्मिक ऋण.

तात्पर्य है आहे, कीं, 'हैं कर, तैं करूं नको; अमुक कर, तमुक करूं नको,' या कांहीं परमेश्वराच्या आज्ञा नव्हत. ज्यांना आक्षी 'पशु-वृत्ति' झणून नांव ठेवितो, त्या कामवासनांमध्ये बैल, गाय, सिंह, वाघ इत्यादि जनावरांच्यामागे 'अमुक कर, तमुक करूं नको,' अशा हुकुमांची व्याद नसल्यामुळे, तीं, मनुष्यांहून या बाबतीत अधिक निर्मळ (पवित्र) असतात. 'स्वतःप्रमाणे शेजाऱ्यावर प्रेम करा,' या उपदेशांत एक 'का'चा दुवा चुकलेला आहे. प्रेम कर, झणून नुसतें बजाविलें, तर कोणी कोणावर प्रेम करीत नाही. वेदान्तामध्ये हें सत्य नऊ निरनिराळ्या रीतींनीं फारच सुंदर प्रतिपादन केलेलें आहे. वेदान्ताच्या ग्रंथांतील या विवेचनाचें थोडक्यांत तात्पर्य असें आहे, कीं, तुझा आत्मा हा सर्वांचा, विश्वाचा आत्मा आहे. तुझ्या शेजाऱ्याचा आत्मा आणि तुझा आत्मा एकच आहे. जेव्हां माझा शेजारी आणि मी एकच आहें, असें मी जाणतो, तेव्हां मी स्वतःसारखें माझ्या शेजाऱ्यावर स्वाभाविकपणें प्रेम करितो. बायबलापेक्षां वेदान्तांत हें सत्य किती दृष्ट आणि उत्तम रीतीनें सांगितलें आहे पहा. मानसशास्त्राचे नियम समजून घेणें फार इष्ट आहे. विस्तवाला स्पर्श करूं नको, असें एखाद्या मुलाला सांगा; तें मूल हटकून विस्तव धरितेंच. पण, विस्तवाला स्पर्श केल्यास तुझा हात पोळेल आणि तुला इजा होईल, असें त्याला सांगा; तें मूल कधीहि विस्तवाला शिवणार नाही. डोळ्यांसमोर विहीर पाहून कोणीहि तीत उडी टाकणार नाही. जेव्हां तुम्ही, स्वतःप्रमाणे शेजाऱ्यावर प्रेम करा असें नुसतें मला सांगतां, तेव्हां मी त्याच्यावर प्रेम करणार नाही. पण, माझा शेजारी आणि मी एकच आहो, असें जेव्हां तुम्ही मला समजावून सांगतां, तेव्हां मला त्याच्यावर प्रेम केल्याबोचून राहवत नाही.

शुभवर्तमानांतील उपदेशाचा यूरोपावर तमोयुगामध्ये कांही परिणाम झाला नाही. ख्रिस्तीधर्म अस्तित्वांत होता, तरी तमोयुग-इ. स. ५०० ते १५००-सुमारे हजार वर्षे आपला अभ्रमल चाळवीत होते.

अशा वेळीं यूरोपला जागृत करण्यासाठीं एखादी प्रेरणा पाहिजे होती. तुम्हीं जर इतिहास वाचला असेल, तर तमोयुग आणि मध्ययुग यांचें प्राबल्य विद्येच्या पुनरुज्जीवनानें (Renaissance) नाहीसें झालें, असें तुहांला दिसून येईल. हें पुनरुज्जीवन कोणत्या विद्येचें झालें ? ख्रिस्ती नसलेल्या ग्रीक व रोम विद्यांचें; आणि ग्रीक व रोम विद्यांचा उगम तर हिंदुस्तानापासून आहे. तेव्हां यूरोपला किंवा जगाला सुधारण्याची प्रेरणा अप्रत्यक्षपणें हिंदुस्तानाकडून मिळाली.

हल्लीं अमेरिकेंत न्यू थॉट-नूतन विचार, ख्रिश्चन सायन्स, थिऑ-सफी, स्पिरिच्युअलिझम वगैरे प्रकार दृष्टीला पडतात. हे सर्व कोठून आले ? जिवंत किंवा विदेही अशा हिंदु उपदेशकांपासून अगर शोपेन-हारसारख्या तत्त्वज्ञांच्या लेखांपासून हे सर्व प्रकार प्रत्यक्ष किंवा अप्रत्यक्ष हिंदुस्तानापासून आले आहेत. राजकीय इतिहासांतील नूतन विचार ह्मणजे प्रतिनिधिसत्तात्मक राज्य आणि समाजवाद (Democracy and socialism) हे सुद्धा वेदांतील विशिष्ट विचार आहेत, हें मी सिद्ध करून दाखवीन. 'वेदान्त आणि समाजवाद,' 'राष्ट्रांची उन्नति आणि अवनति' यांवर मी स्वतंत्र निबंध लिहिले आहेत. यांमध्ये या विषयाचें मी सविस्तर, साधार विवेचन केलेलें आहे.

अमेरिकेंत न्यू थॉटचा पुरस्कर्ता झटला ह्मणजे इमर्सन होय. त्यानें लोकांना सत्याचा-परमार्थाचा उपदेश केला, आणि तो त्यांना फार आवडला. इमर्सनचा आध्यात्मिक पिता ह्मणजे गुरु हेनरी डी. थोरो हा होय. थोरो इमर्सनपेक्षा अधिक कल्पक आहे. कार्लाइलकडूनहि इमर्सनला प्रेरणा झाली. कार्लाइल, इमर्सन, थोरो, वाल्ट विटमन इत्यादिकांना स्फूर्ति किंवा प्रेरणा कोठून झाली ? कार्लाइल, रस्किन यांनीं कॅट, शोपेनहार आणि फिश, स्वेडेनबर्ग या तत्त्वज्ञांचे लेख वाचले होते; आणि हे तत्त्वज्ञ हिंदुतत्त्वज्ञानानें प्रेरित झाले होते, हें तर प्रसिद्ध आहे. शोपेनहार आपल्या एका ग्रन्थांत ह्मणतो, कीं, "या जगांत वेदान्ता-

हिंदुस्तानचें आध्यात्मिक ऋण.

इतका उच्च आणि उन्नतिकारक धर्म किंवा तत्त्वज्ञान नाही ! वेदान्त (उपनिषदे) माझ्या जीविताचा आसरा होय, आणि तो माझ्या मरणोत्तरहि मला सुखसमाधान देईल ।” वेदान्ताला त्याने हा किती मोठा मान दिला आहे ! त्याच्या ग्रन्थांत ठिकठिकाणी वेदान्तांतील तत्त्वज्ञानाचा उल्लेख आहे. व्हिक्टर कझीन नांवाचा फ्रेंच तत्त्वज्ञ झणतो, की, “प्राचीन हिन्दु लोकांनां खऱ्या देवाचें ज्ञान पूर्ण होतें, यांत कांहीं शंका नाही. त्यांचे विचार, त्यांचें तत्त्वज्ञान इतकें कांहीं श्रेष्ठ, उदात्त, सत्य, बरोबर आहे, कीं, युरोपियनांचे लेख त्यांच्याशीं ताडून पाहतां दोनप्रहराच्या सूर्यापुढें चमकणाऱ्या काजव्याप्रमाणें ते फिकके पडतात. ” दुसऱ्या एका ठिकाणीं तो झणतो “ पौरस्त्य, विशेषतः हिन्दुस्थानचें तत्त्वज्ञान आणि काव्य यांविषयींचे उत्तम ग्रन्थ लक्ष्यपूर्वक वाचतांना, आझांला बरीच श्रेष्ठ तत्त्वे आढळून येतात, आणि त्या तत्त्वांपुढें आमचे युरोपियनांचे प्रयत्न फारच फिकके दिसतात. ” यावरून हिन्दूचें तत्त्वज्ञान फार श्रेष्ठ आहे. दुसऱ्या कांहीं ठिकाणीं असेच प्रशंसापर उद्गार हिंदूंच्या तत्त्वज्ञानाविषयीं त्याने काढलेले आहेत. हिन्दु तत्त्वज्ञानापुढें युरोपिन तत्त्वज्ञान फारच खुजें दिसतें, असें सांगून आणखी इतर प्रशंसापर उद्गार श्लेजेल नामक तत्त्वज्ञानेहि काढिले आहेत. मॅक्स म्युलर झणतो, की, “ शोपेनहारसारख्या मोठ्या तत्त्ववेत्त्याच्या विधानाला दुजोरा पाहिजे असेल, तर माझ्या सर्व आयुष्यभर केलेल्या सर्व धर्मांच्या आणि तत्त्वज्ञानांच्या अभ्यासाच्या बळांवर तो दुजोरा मी नम्रपणें देतो. जीवित व मरण हीं दोन्ही सुखावह व्हावीं, हाच जर धर्माचा किंवा तत्त्वज्ञानाचा उद्देश असेल, तर या कार्मी वेदान्तासारखें आपल्या उपयोगी पडणारें दुसरें कांहीं नाही !” सर एडविन आरनोल्ड यांच्या ग्रन्थांत याविषयी बरीच म.हिती आहे. ती आपण वाचावी, असें मी सुचवितों. थोरो ‘वॉल्डन’ नामक आपल्या ग्रन्थांत आणि आपल्या पत्रांत वेदान्ताचा ठिकठिकाणीं उल्लेख करतो. अमेरिकेंत न्यू यॉटचा उगम थोरोपासून आहे. इमर्सन इंग्लंडहून अमे-

रिकेस परत यावयाला निघाल्या वेळीं स्टेशनवर कार्लाइलने त्याला भेटी. दाखल एडविन जोन्सने केलेल्या भगवद्गीतेच्या भाषांतराचें पुस्तक दिलें. कॅटच्या पूर्वी गीतेचें भाषांतर लॅटिन, फ्रेंच आणि जर्मन भाषेंत झालेलें होते. कॅटने सर्व युरोपियन तत्त्वज्ञानाचें पुनरुज्जीवन केलें. दिक्, काल, कार्यकारणभाव यांविषयीच्या प्रागनुभवज्ञानाचें (A priori Character) समर्थन करतांना कॅटला हिन्दुतत्त्वज्ञानापासून साहाय्य मिळालें आहे.

हे सर्व लोक दुसऱ्याच्या ग्रंथांची चोरी करणारे किंवा अनुकरण करणारे आहेत, असें माझे क्षणें नाहीं. अमेरिकेच्या किंवा दुसऱ्या लोकांनीं स्वतः विचार शोधून काढिले, किंवा त्यांनीं ते हिंदुस्तानापासून घेतले, तरी तें सारखेच आहे. या जगांत नूतन असें कांहींच नाहीं.

खरा समाजवाद (Socialism) हिमालयांतील स्वामींमध्ये आज आढळून येतो. इंग्लंडच्या एडवर्ड कारपेंटरला, त्याचा समाजवाद हिंदू-पासून मिळाला. तुझाला नवीन वाटणारा न्यू थॉट-नूतन विचार, हिंदूंचा पुरातन जुना विचार आहे. तुझाला तो पूर्ण-पुरातन विचार-विचाराचें केंद्र-पूर्ण सत्य अद्याप मिळालेंच नाहीं. तुझाला आणखी कांहीं दिवस वाट पाहिली पाहिजे. कारण हिंदूंच्या कांहीं उत्तमोत्तम ग्रंथांचें भाषांतर अद्याप झालेलें नाहीं. उदाहरणार्थ, तुमच्या न्यू थॉट-विषयी पूर्ण माहिती असलेला 'योगवासिष्ठ' नामक ग्रंथ. तो ग्रंथ क्षणजे विशद, व्यापक, न्यायशास्त्राला अनुसरून लिहिलेलें एक काव्यच आहे. गणिताचे ग्रंथसुद्धां हिंदुस्तानांत अशाच तऱ्हेनें लिहिलेले आहेत; त्यामुळे विद्यार्थ्यांना ते ग्रंथ वाचतांना कंटाळा न येतां मोठी भौज वाटते.

या जगांत तुम्हीं आपलें काम आनंदानें करावें. तें कसें करावें, याविषयी मला आठवलेला एक दृष्टांत मी येथें सांगतो. एका उद्यानांत कांहीं मजूर लोक मार्गावरील खडी फोडीत आहेत. ते कावाडकष्ट करीत आहेत, आणि त्यांचीं मन-अंतःकरणें उदास झालीं आहेत. त्याच

हिंदुस्तानचे आध्यात्मिक ऋग.

उद्यानांत एका बाजूला कांहीं राजपुत्र टेनिस खेळत आहेत. राजपुत्रांच्या अंगांतून मजुरांपेक्षांहि अधिक घाम येत आहे, पण ते आपले काम आनंदानें करीत आहेत. या जगांत तुमची वृत्ति त्या टेनिस खेळणाऱ्या राजपुत्रांप्रमाणें असावी. त्यांचें काम ह्मणजे आनंदाचा खेळ आहे. राजपुत्रासारखी वृत्ति असावी, ह्मणजे आपला उद्योगधंदा, आपले काम सोडून द्यावें, असा अर्थ नव्हे; आपले काम तर करीत राहिलेंच पाहिजे. मात्र कामाविषयीं आपली वृत्ति बदलावी—ह्मणजे काम उदास आणि कंटाळवाणें न वाटतां तें टेनिसच्या खेळाप्रमाणें वाटावें; असें झालें, ह्मणजे तुझाला फार सुख, आनंद होईल, आणि तुम्ही आपल्या दैवी स्वरूपांत राहाल. तुम्ही आत्मस्वरूपाच्या गंधतरुंवर व सुरतरुंवर आरुढ झालां, ह्मणजे तुमच्यामधून दिव्य संगीत आणि विलक्षण कामगिरी हीं आपोआप बाहेर पडूं लागतील. जें कांहीं ओढूनताणून आणिलेलें असतें, तें कधींहि जोमदार नसतें. सूर्यापासून जसा प्रकाश, गुलाबापासून जसा सुगंध, बर्फाच्छादित पर्वतशिखरें, पर्वतावरील प्रवाह आणि झरे यांपासून जसा थंडावा, हीं सर्व जशीं सहज निघतात, त्याप्रमाणें हे सच्चिदानंदानों! तुमच्यामधून प्रकाश (ज्ञान), प्रेम, आनंद आणि शांति यांनां सहज बाहेर पडूंया!

ॐ शांतिः शांतिः शांतिः!

४३५

३३२९

LIBRARY
GURUKULA KANGRI

LIBRARY,
GURUKULA KANGRI.

मनोरंजक ग्रंथप्रसारक मंडलीनें प्रसिद्ध केलेलीं विक्रीस तयार पुस्तकें.

क.	नांव.	किंमत.	पुस्तक.	नांव.	किंमत
	लें, धाकट्या सूनबाई. १	० ०	४० वें, दोन घटका मनोरंजन		
	रें, संसारांतल्या गोष्टी. ०	१० ०	(भाग २ रा).	१ ४ ०	
	वें, द्रोणसंकोप. ...	० ६ ०	४२ वें, लीला. ...	० १२ ०	
	वें, रावबहादुर. ...	० १२ ०	४३ वें, मुरारराव. ...	० ६ ०	
	वें, कुसुमशुच्छ. ...	० ४ ०	४४ वें, रमामाधव. ...	० ६ ०	
	वें, मृणालिनी. ...	० ८ ०	४५ वें, नशिबाची परीक्षा. १	४ ०	
	वें, चतुरविनोदीश्रिया. ०	८ ०	४६ वें, विवेकानंदांचीं पत्रें. ०	६ ०	
	वें, प्रियंवदा. ...	० १० ०	४७ वें, प्रेमविजय. ...	० ६ ०	
	वें, संसाररंजन. ...	१ ० ०	४८ वें, भद्रंभद्र. ...	० १० ०	
	वें, मुद्राराक्षस. ...	० १० ०	५१ वें, प्रणयानंद. ...	० ८ ०	
	वें, मालतीमाधव. ०	१० ०	५४ वें, पन्हाळगडचा कि. ०	६ ०	
	वें, उपदेशपाठ. ...	० ८ ०	५६ वें, सुधा. ...	१ ० ०	
	वें, परिणामी हेंच. ०	१२ ०	५८ वें, भ्रमनिरसन. ...	० ६ ०	
	०, मूर्तिमंत देशाभिमान. ०	१२ ०	५९ वें, बकुलमाला. ...	० १२ ०	
	०, दोन घटका मनोरंजन		६० वें, बोधपर व्याख्यानें. १	० ०	
	(भाग १ ला).	१ ४ ०	६१ वें, विचारविलसित. ०	८ ०	
३३ वें, ही रामाची अयोध्या. १	० ०		६२ वें, पन्नास वर्षांनीं. १	४ ०	
३४ वें, गौप्यगोपन ...	० ८ ०		६३ वें, आनंदीबाई चरित्र. १	४ ०	
३५ वें, भयंकर सूड. ...	० ६ ०		६४ श्रीरामकृष्ण बोधवचनें ०	१२ ०	
३६ वें, नीलांबरी. ...	० ३ ०		६५ श्रीरामकृष्ण....	१ ४ ०	
३७ वें, महाराणा संग्रामसिंह. ०	८ ०		६६ आत्मोद्धार. ...	१ ० ०	

मनोरंजन ऑफिस, गिरगांव, मुंबई.